Вера Кацаркова

ИКОНОМИЧЕСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ НА БЪЛГАРИЯ С БАЛКАНСКИТЕ ДЪРЖАВИ В ПЕРИОДА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ /1919–1941/

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ПО БАЛКАНИСТИКА

Вера Кацаркова

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ БОЛГАРИИ
С БАЛКАНСКИМИ СТРАНАМИ
В ПЕРИОД МЕЖДУ ДВУМЯ МИРОВЫМИ ВОЙНАМИ

Издательство Болгарской академии наук. София. 1989

Vera Kazarkova

DIE ÖKONOMISCHEN BEZIEHUNGEN BULGARIENS MIT DEN BALKANLÄNDERN IM ZEITRAUM ZWISCHEN DEN BEIDEN WELTKRIEGEN (1919 — 1941)

Verlag der Bulgarischen Akademie der Wissenschaften. Sofia. 1989

ВЕРА КАЦАРКОВА

ИКОНОМИЧЕСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ НА БЪЛГАРИЯ С БАЛКАНСКИТЕ ДЪРЖАВИ В ПЕРИОДА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ /1919–1941/

София. 1989

Издателство
на Българската
академия на науките

Трудът е първи опит за цялостно изследване на икономическите отношения на България със съседните държавн през периода между двете световни войни. Очертани са етапите в развитието на стокообмена ѝ с тях, факторите, определящи степента на неговата интензивност, както и настъпилите промени в структурата на вноса и износа. На фона на сложната политическа обстановка на Балканите са разгледани търговскодоговорните отношения на България с нейните съседи. Обект на внимание в монографията са и опитите за разширяване на междубалканското сътрудничество в областта на търговията, транспорта и съобщенията, както и участието на нашата страна в регионалните стопански инициативи.

Отговорен редактор проф. Любен Беров

©Вера Стефанова Кацаркова
1989

c/o Jusautor, Sofia

941 Б

ПРЕДГОВОР

Икономическите отношения на България с другите балкански държави са сравнително слабо изследвани от нашата икономическа и стопанскоисторическа мисъл както преди, така и след 9 септември 1944 г. Това се обяснява преди всичко с ограниченото значение на тези отношения за общото икономическо развитие на страната. До известна степен влияние оказват и трудностите, стоящи пред изследователя във връзка с ползуването на документални материали от архивите на отделните балкански държави, пресата, статистическите публикации и др.

Сравнително по-голям бе интересът към този въпрос в началото на 30-те години. Сериозните икономически затруднения, причинени от световната икономическа криза от 1929 — 1933 г., както и политическата обстановка в Европа породиха стремеж във всички балкански държави да се разширява междубалканското стопанско сътрудничество като средство за осигуряване на относително по-голяма независимост от европейските пазари. Особено силно изразен бе този стремеж сред управляващите кръгове и широката общественост в България. Това съответствуваше на основната задача на нашата външна политика — да се преодолее продължителната политическа изолация, в която се намираше България след края на Първата световна война. За успешното изпълнение на тази задача важно значение имаха отношенията ѝ със съседните държави. Не без основание се смяташе, че икономическата област предлага сравнително по-големи възможности за решаване на многобройните спорни въпроси. Идеята за разширяване на междубалканското стопанско сътрудничество стана твърде актуална в навечерието на Втората световна война, когато военната подготовка, а след това и избухването на войната предизвикаха дълбоки смущения в меж-

Във всекидневния и периодичния български печат от 20-те и 30-те години има немалко статии, написани по конкретен повод — най-често сключване на търговски договор или спогодба със съседна страна. Преобладаващата част от нашата буржоазна стопанскоисторическа литература засяга въпроса за търговските ни връзки с балканските държави. Но дори и специално посветените на тази тема проучвания не разкриват нейната търговскополитическа страна, а се ограничават само с анализа на стокообмена. При това повечето от тях обхващат втората половина от 20-те години и периода на икономическата криза от 1929 — 1933 г.

Твърде малко са изследванията, посветени на икономическите отношения на България с нейните съседи, и в стопанскоисторическата ни литература след 9 септември 1944 г. Техните автори разкриват преди всичко развитието на търговските връзки, при това в твърде обзорен план, или се ограничават върху стокообмена на България с отделна страна[4]. Само в изследванията на П. Арсов и Н. С. Кашкин, посветени на опитите за сътрудничество между балканските държави през 30-те години, се засягат и икономическите отношения между тях[5].

В последните години темата предизвика вниманието и на някои учени от Румъния, Югославия, Полша и други страни, но участието на България в междубалканските икономически връзки само се отбелязва при общото разглеждане на стопанските отношения на държавите от Югоизточна Европа[6]. Специално трябва да се отбележи четиритомното издание на Оксфордския университет[7]. В обширната студия на З. Драбек се разглеждат външнотърговските промени и политиката на страните от Източна Европа, включително Албания, България, Румъния и Югославия. Върху основата на прецизен статистически апарат се проследяват в сравнителен план измененията в пазарните условия, в оборотите и структурата на стокообмена. Възприетите граници на региона предопределят обхвата на научния интерес на автора, като настрана от вниманието му остават Гърция и Турция. Различната икономическа характеристика на страните е в основата на анализа на вътрешнорегионалната търговия. Разглежда се главно развитието ѝ между земеделските държави, от една страна, и по-напредналите в индустриално отношение партньори, от друга.

Краткият историографски преглед показва, че в нашата, както и в чуждестранната литература все още няма цялостно изследване на икономическите връзки на България с нейните съседи в периода между двете световни войни. Тяхното подценяване е неоправдано, тъй като изучаването им допринася за по-пълното и точно осветляване на сложните политически отношения между балканските държави през този извънредно важен и богат на събития период. Проучването на възможностите и формите на икономическо сътрудничество на България със съседните страни е необходимо условие и за разкриване на причините за стопанскополитическата експанзия на фашистките държави на Балканите, както и на последиците от нея.

Предлаганият труд представлява опит да се запълни една празнина в стопанскоисторическата литература, като се даде по-пълна и точна оценка на мястото и ролята на България в междубалканското икономическо сътрудничество. Разкрити са и факторите, които обуславят участието ѝ в него. Актуалността на изследването се определя от необходимостта да се проучат и добросъвестно да се осветлят междубалканските политически и стопански отношения, за да се изживеят предубежденията от ми-

---

[4] Кацаркова, В. Търговските отношения на България с другите балкански страни в навечерието на Втората световна война (1934 — 1939). — Studia balcanica, 14, 1979, 407 — 424. Търговските отношения между България и Гърция (1930 — 1939). — Векове, 1980, № 6, 15 — 25; Kacárkova, V. Les échanges commerciaux entre la Bulgarie et la Roumanie de 1929 à 1941. — Etudes balkaniques, 1982, № 4, 17 — 35; Velikov. S. Bulgarian-Turkish Economic Relations and Contacts (1918 — 1934). — Etudes balkaniques, 1977, № 1, 63 — 92.

[5] Арсов, П. Буржоазното движение за балканско разбирателство (балканските конференции 1930 — 1933 г.). — Годишник на катедрите по научен комунизъм и история на БКП при ВУЗ, 2, 1968, № 1 — 2, 3 — 50; Кашкин, Н. С. Балканские конференции (1930 — 1934 г.). — Actes de premier congrès international des études balkaniques et Sud-Est Européennes. T. 5. Sofia, 1970, 183 — 195.

[6] Tuţu, D. Les rapports politico-économiques enture la Roumania et les pays du Sud-Est Européen dans la période de la crise mondiale. — В: Светска економска криза 1929 — 1934 године и њен одраз у земљами Југоисточне Европе. Београд, 1976, 179 — 196. România în contextul relaţiilor comerciale all Sud-Estului European în perioada interbelica. — Revista româna de studii internationale (Bucureşti), 1973, № 4; Romanow - Bobinska, K. Economic Relations of South-Eastern Europe between the two World Wars. — Acta Poloniae Historica (Warszawa), 1980, № 41, 147 — 169; Puia, I. Relestiite economice externe ale Romaniei in perioada interbelica. Bucuresti, 1982.

[7] The Economic History of Eastern Europe 1919 — 1975. T. 1. Oxford, 1985.

налото и да се създаде атмосфера за откровено и конструктивно разглеждане на въпросите, свързани с многостранното сътрудничество днес.

Икономическите отношения на България с нейните съседи през разглеждания период се изследват в монографията в тяхната цялост — стокообмен, транспорт и съобщения, съвместни стопанскополитически инициативи. Главно внимание се отделя на търговията ни с балканските държави като основна форма на икономическо сътрудничество с тях. Анализирани са специално търговскодоговорните отношения, които са най-слабо изследваната досега страна на въпроса. Тяхното развитие е разкрито в непосредствена връзка с колебанията в политическата атмосфера на Балканите. Промените във външнотърговската политика на България и останалите балкански държави са разгледани дотолкова, доколкото влияят върху търговскодоговорните им отношения. При анализа на стокообмена сме се стремели да очертаем най-характерните му страни, както и измененията, настъпили в неговия обем и структура. Правим опит да проследим и конкретните усилия на ръководещите българската външна търговия ведомства за активизиране на търговския обмен със съседните държави.

Хронологическите рамки на изследването се определят от границите на междувоенния период, като само крайната граница е изтеглена до 1941 г., когато балканските страни бяха активно въвлечени във Втората световна война, вследствие на което коренно се промениха политическата и икономическата ситуация на Балканите.

Мястото, отделено в монографията на различните балкански партньори на България, се определя преди всичко от степента на тяхното участие във външната ни търговия. Развитието на българо-албанския стокообмен е проследено съобразно с ограниченото му значение, тъй като албанската търговия се насочва главно към Италия и Югославия.

Предлаганият труд е разработен върху основата на архивни материали от Централния държавен исторически архив — София. Това са главно доклади на нашите дипломатически представители в балканските столици, както и информация и кореспонденция на Българската народна банка, която бе през голяма част от разглеждания период ръководен фактор в регулирането и практическото осъществяване на външната ни търговия. Използувани са и подписаните от нашата страна търговски и клирингови спогодби, както и официалните статистически публикации. Ценен източник на сведения бе също така периодичният печат и преди всичко „Списание на Българското икономическо дружество", изданията на търговско-индустриалните камари, както и на различни стопански ведомства.

Обстоятелството, че не са използувани материали от архивите на съседните балкански държави, в които вероятно има интересна информация по въпроса, придава може би известна едностранчивост на изследването, но в никакъв случай не поставя под съмнение главните факти и изводи, тъй като основният документален материал по темата се съдържа в българските архиви.

Първа глава

ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ НА БАЛКАНСКИТЕ ДЪРЖАВИ В ПЕРИОДА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ

1. СЕЛСКО СТОПАНСТВО И ПРОМИШЛЕНОСТ

В периода между двете световни войни икономиката на балканските страни беше с подчертано аграрен характер. Те имаха слаба или средно развита, предимно лека промишленост. По-голямата част от населението в тях изкарваше прехраната си от селското стопанство.

В България през 20-те години селското стопанство бе основен отрасъл на икономиката, който даваше над 2/3 от националния доход и обхващаше 80 % от активното население на страната. В Турция относителният дял на заетите в селското стопанство според преброяването от 1927 г. бе 81,6 %, а в 1934 г. този отрасъл участвуваше с 69,1 % във формирането на националния доход[1]. В селскостопанското производство на Румъния през 1930 г. бяха включени 82,7 % от трудоспособното население на страната, а в Югославия според преброяването от март 1931 г. — 76,8 %[2]. Делът на румънското селско стопанство в националния доход на страната за периода 1926 — 1930 г. се движеше между 70 и 72 %, а на югославското селско и горско стопанство през 1923 — 1925 г. бе 58,1 %[3]. Особено изявен бе аграрният характер на албанската икономика. Дори в 1938 г. 87 % от активното население участвуваше в селскостопанското производство[4]. Само в Гърция този относителен дял според преброяването от 1928 г. бе по-малък — 53,7 %[5]. Но частта на селското стопанство в националния ѝ доход през 1930 г. бе 71 %[6].

За селското стопанство на балканските страни бяха характерни разпокъсаната поземлена собственост, недостигът на земя за по-голямата част от селяните, а за Албания, Гърция и Турция — и наличието на многобройни феодални остатъци.

През периода между двете световни войни в България продължи раздробяването на стопанствата. През 1926 г. притежателите на участъци до 5 дка бяха 56,8 % от общия брой на собствениците и владееха 23,6 % от стопанисваната площ[7]. През 1934 г. техният относителен дял се увеличи на 63,2 %, а принадлежащата им земя — на 30 %[8]. През същите години относителният дял на обхванатата в тях земя — 29,3 и 24,3 %[9]. Броят на стопаните с над 200 дка се намали от 17,8 хил. в 1926 г. на 12,5 хил. в 1934 г., като относителният дял на обработваемата площ бе съответно 12,6 и 8,8 %[10].

Раздробяването на поземлената собственост в България бе последица от бавната капиталистическа индустриализация на страната. При ограничените размери на обработваемата площ и новото поколение на увеличаващото се земеделско население бе принудено да остане в селскостопанското производство, като създава нови стопанства по пътя на по-нататъшното делене на съществуващите.

В периода между двете световни войни аграрният въпрос в Турция не бе решен. В хода на националната революция от 1918 — 1923 г. не бяха ликвидирани едрото земевладение и някои феодални остатъци в селското стопанство. Но правител-

---

[1] Encyclopédie économique des Balkans. Etat économique des pays balkaniques. T. 1. Belgrad, 1938, Die Türkei, p. 53, 67. Поради различията във възприетите от отделните статистически служби определения и номенклатури за разпределението на активното население по поминък сравнението е приблизително.

[2] Progresul economic în România 1877 — 1977. Bucureşti, 1977, p. 31; Тотев, Ат. Сравнително проучване на българското и югославското народно стопанство. С., 1940, с. 34.

[3] Progpesul economic. . ., p. 231; История Югославии. Т. 2. М., 1963, с. 143.

[4] Fishta, I., V. Toçi. Mbi gjendjen ekonomiko-shoqërore të shqipërisë feodalo-borgjeze (1925 — 1939). — Probleme ekonomike, 1977, № 3, p. 95.

[5] Encyclopédie économique. . .,Grièchenland, p. 71.

[6] Пак там, с. 83.

[7] Беров, Л. Икономическото развитие на България през вековете. С., 1974, с. 122.

[8] Пак там.

[9] Пак там.

[10] Пак там.

ството на република Турция се опита да съдействува за превръщането на феодалната поземлена собственост в капиталистическа. С тази цел бяха приети Законът за кадастъра — през април 1925 г., новият Граждански кодекс — през 1926 г., и Законът за описването на земите — на 29 май 1930 г.[11] Като резултат от взетите мерки капиталистическата частна собственост все повече укрепваше, въпреки че задълго се запазиха немалко докапиталистически форми на земевладение[12].

За турското село бяха характерни няколко основни типа поземлена собственост: на едрите земевладелци от полуфеодален тип, на представителите на буржоазията и на дребните селяни. За съжаление няма данни за съотношението между различните форми през разглеждания период[13]. Сведенията дават само най-обща представа за категоризацията на стопанствата. Според преброяването от 1913 г. дребните и средните стопани бяха 87 % от регистрираните селски собственици и владееха около 35 % от земята[14]. Най-едрите земевладения (над 50 ха) представляваха само 1 % от общия брой, но те обхващаха около 43 % от поземлената собственост. Според анкетата, организирана от Министерството на селското стопанство през 1937 г. и продължила до 1945 г., дребните и средните селски стопани бяха около 88 % от анкетираните 1 108 900 собственици[15]. Сред тях преобладаваха притежаващите до 2,5 — 3 ха (48,3 %). Тези с над 50 ха земя представляваха едва 3,8 % от общия брой[16]. Според преброяването от 1913 г. 8 % от семействата бяха без земя, а по данни на споменатата анкета — 5,5 %. Безземлените и малоземлените селяни бяха принудени въпреки наличието на големи необработваеми площи да арендуват земя от едрите собственици, като бяха подложени на тежка експлоатация[17]. Широко разпространена бе изполичарската система в нейните най-разнообразни форми.

В Румъния аграрната реформа от 1921 г. не ликвидира напълно едрото чокойско земевладелие. Според преброяването в 1930 г. владенията над 100 ха бяха само 0,4 % от общия брой на стопанствата, но те обхващаха 14,6 % от обработваемата земя[18]. Реформата укрепи позициите на кулаците. Те притежаваха от 10 до 50 ха, или общо повече от 21,2 % от обработваемата площ, докато преди реформата на тях принадлежаха само 14 %[19]. Повечето от стопанствата — 74,9 %, бяха с размер до 5 ха и владееха 35,8 % от поземлената собственост[20].

По допълнени и уточнени данни в 1935 г. 52,1 % от селските стопани притежаваха участъци от 0,1 до 3 ха, които представляваха едва 12,7 % от обработваемата земя[21]. Относителният дял на средните собственици, които владееха от 5 до 10 ха, бе твърде малък — 17 %[22]. Сред тези стопанства, използуващи главно труда на членовете на семейството и лишени от възможността да прилагат постиженията на техническия прогрес, се извършваше бързо разслоение. Към средата на 30-те години кулаците бяха само 7,2 % от общия брой, но разполагаха с 1/5 от земята[23]. Най-едрото земевладение бе представено с повече от 25 хил. имения, някои от които надхвърляха 5 хил. ха. Приведените данни показват, че определящи за социалния състав на румънското село бяха дребните собственици, владеещи до 5 ха. Освен тях в 1938 г. имаше около 1млн. селяни, които не притежаваха земя[24]. При това разпределение на собствеността и при

---

11 Мойсеев, П. П. Аграрный строй современной Турции. М., 1970, с. 14, 15. Въпреки опитите да се оформи юридически превръщането на земята в частна собственост към 1935 г. половината от всички земи не бяха обхванати от кадастъра, като резултат от което собствениците им всеки момент можеха да бъдат лишени от тях.

12 Пак там, с. 16. Според анкета, проведена от Министерството на селското стопанство в 1937 г., в частна собственост се намираха 15 — 20 % от поземления фонд на страната, 60 — 70 % заемаха общинските земи, 10 — 15 % — държавните земи, и неголяма част — вакъфите.

13 Всъщност турските статистически служби никога не са публикували данни за класовия характер на земевладението. В най-добрия случай стопанствата се групират според размера на притежавания участък и поземлената площ на всяка група. При това прилаганата методология има много недостатъци (пак там, с. 18).

14 Пак там, с. 22.

15 Изчислено по: Данциг, Б. Турция, М., 1949, с. 143.

16 Пак там.

17 В 1934 г. се обработваше само 13,8 % от земята, а в 1940 г. — 19,1 %. Експлоатираше се само най-плодородната и лесна за обработване земя. Използуването на останалите свободни земи от бедните и дори от средните селяни бе невъзможно, тъй като те разчитаха само на помощта на членовете на семействата си и не разполагаха със селскостопанска техника, както и със средства, необходими за подобрение на земята (пак там, с. 144).

18 Anuarul statistic al României 1939 şi 1940. Bucureşti, 1940, p. 403.

19 Пак там.

20 Пак там.

21 История Румынии 1918 — 1970. М., 1971, с. 182, 183.

22 Пак там.

23 Пак там.

24 Constantinescu, N. N., V. Axenciuc. Capitalismul monopolist în România. Bucureşti, 1962, p. 100.

широкото разпространение на арендата бяха неизбежни тежките полуфеодални форми на експлоатация.

Аграрната реформа в Югославия от 1919 г. бе с много ограничен и консервативен характер. Едрият поземлен фонд фактически не бе засегнат, тъй като определеният максимум за отделните райони бе много висок. Провеждането на реформата продължи дълго и засегна малко от едрите земевладения. Така например в Хърватско и Словения към 1929 г. те намаляха само с 6 %[25]. През втората половина на 20-те години повече от 2/3 от собствениците притежаваха до 5 ха, или 1/4 от цялата селскостопанска площ[26]. При това 1/3 от тях имаха само до 2 ха. Около 500 хил. селяни не разполагаха със собствена земя. Според преброяването от март 1931 г. 67,8 % от всички стопанства бяха с размери до 5 ха и обхващаха 28 % от обработваемата земя, като 33,8 % от тях имаха само до 2 ха[27]. На средните стопани, владеещи от 5 до 20 ха, които представляваха 29,3 % от общия брой, се падаха 49,3 % от селскостопанската площ[28]. Кулаците с над 20 ха и едрите собственици с над 50 ха бяха само 2,9 % от общия брой, но владееха 22,7 % от земята[29]. Преобладаващата част от селското население — малоземлените и безземлените селяни, беше жестоко експлоатирана от кулаците и лихварите. Лихвеният процент в Сърбия и Черна гора се движеше от 40 до 100 %, а от проведената в 1932 г. от Аграрната банка анкета се установи, че в Югославия има около 710 хил. длъжници с обща сума на задълженията 7 млрд. динара, от които 45,2 % бяха към частни лица[30].

В Гърция годната за обработване земя поначало бе твърде ограничена — по-малко от 1/3 от територията на страната. През 20-те години обработваемата площ бе около 14 % и след значителни мелиоративни работи едва достигна 18,9 % в края на 1938 г.[31] Аграрната реформа не реши земеделския въпрос. Преобладаваше дребното селско стопанство, в което се използуваше главно трудът на собствениците и членовете на техните семейства или помощта на малък брой наемници. В 1929 г.

25 История Югославии. Т. 2, с. 85.
26 M i r c o v i č, M. Ekonomska historija Yugoslavije. Zagreb, 1958, p. 353.
27 Пак там.
28 Пак там.
29 Пак там.
30 Пак там, с. 379.
31 Я н к о в, Л. Гръцкото земеделско стопанство и неговите експортни възможности. — Сп. БИД, 1939, № 8, 515 — 522.

87,1 % от стопаните владееха участъци, по-малки от 5 ха, като 59,4 % притежаваха само до 2 ха, а стопанствата с над 5 до 10 ха бяха 8,9 %. Тези с над 10 ха представляваха само 4,0 % от общия брой[32].

В годините след Първата световна война в Албания започна да се разпада феодално-чифликчийската система на земевладение. Поради засилващата се нерентабилност на чифлиците все повече собственици загубваха интерес към тях и ги разпродаваха. Този процес се засили към края на 20-те години и особено в периода на световната икономическа криза. Седемте албански семейства, които през 1912 г. владееха над 25 % от поземления фонд на страната, в края на 1929 г. притежаваха едва 5 % от него[33]. Към средата на 30-те години 165 стопанства обхващаха 213 хил. ха. Най-едрият собственик бе държавата, която имаше около 58 287 ха[34]. В повечето частни и държавни чифлици в Албания земята се даваше под аренда на безимотни или малоимотни селяни.

Аграрната реформа от 1930 г. почти не засегна интересите на едрите владелци. От нея се възползува до известна степен кулашкото съсловие, но не и безземлените и малоземлените селяни. Дори и тази малка част от тях, която получи земя, не успя в повечето случаи да я задържи поради високата цена, която трябваше да заплати за нея[35].

В агротехническо отношение селското стопанство на балканските страни бе много изостанало. Раздробяването на земята, евтината работна ръка и запазването на докапиталистически методи на експлоатация в някои от страните забавиха въвеждането на селскостопански машини.

Буржоазните правителства в България се стремяха да насърчават модернизирането на селскостопанското производство чрез предоставянето на различни улеснения за вноса на машини, чрез кредитната политика на Българската земеделска банка, както и чрез организирането на по-широка мрежа от служби и институти за разпространяване на агротехнически знания. В края на 30-те години железните плугове изместиха дървените рала в близо половината от стопанствата[36]. Нарасна и вносът

32 Пак там.
33 Д е л ч е в а, Гр. Албанското село между двете световни войни. — Studia balcanica, 6, 1972, с. 128.
34 Пак там, 128 — 129.
35 Пак там, с. 135.
36 Б е р о в, Л. Цит. съч., с. 116.

на земеделски машини. През 1922 — 1925 г. бяха внасяни средногодишно 1800 т, през 1926 — 1929 г. — 6162 т, а през 1939 и 1940 г. — съответно 4933 т и 12 329 т[37]. Увеличи се тяхната употреба главно в богатите стопанства. Дребните и средните собственици нямаха възможност да прилагат постиженията на съвременната агротехника. По използуване на най-важните селскостопански машини на единица площ България изоставаше от 15 до 20 пъти в сравнение с водещите капиталистически държави[38].

През 20-те години турското правителство пое курс към модернизация на земеделското производство в границите на едрите стопанства. От 1923 г. се въведоха улеснения за вноса на селскостопански оръдия и материали, разширен бе кредитът, създадени бяха образцови ферми, селекционни станции и др. Но поради наличието на силни докапиталистически остатъци в турското село и на евтина работна ръка тези мерки имаха незначителен ефект. Показателно е това, че в 1936 г. само 15 % от всички стопанства притежаваха железни плугове и дървеното рало бе основното земеделско оръдие[39]. Селскостопанските машини бяха много малко. Дори в 1940 г. тракторите бяха 1,1 хил. и се използуваха в по-малко от 1 % от всички обработваеми площи[40]. През целия разглеждан период се чувствуваше остра нужда от мелиорации.

В Румъния през 1927 г. имаше 1 684 439 плуга, като на един плуг се падаха средно по 7,4 ха земя. Тракторите бяха едва 3257, или по един трактор на 3800 ха[41]. През 1938 г. те се увеличиха на 4049, но по официални данни 1 млн. малки стопанства не разполагаха със селскостопански оръдия[42].

В Югославия през 1927 г. дървените рала представляваха почти 1/3 от всички земеделски сечива. Половината от стопаните нямаха нито впрегатен добитък, нито каруци[43]. През 1928 г. на 324 хил. стопанства се падаха 786 хил. железни плуга[44]. За да има по един на всеки 5 ха, бяха необходими още 510 хил. плуга. С по-скъпите машини положението бе още по-тежко. Те

37 Стопанска история на България 681 — 1981. С., 1981, с. 324, 375.
38 Беров, Л. Цит. съч., с. 117.
39 Новичев, А. Д. Турция. Краткая история. М., 1965, с. 183.
40 Мойсеев, П. П. Цит. съч., с. 197.
41 Progresul economic. . ., p. 233.
42 Constantinescu, N. N. Die Industrialisierung Rumäniens. Bucureşti, 1967, p. 10.
43 История Югославии. Т. 2, с. 84.
44 Тимов, С. Экономика Восточной Европы. Т. 1. М., 1954, с. 90.

се използуваха главно в едрите капиталистически имения на Словения и Войводина.

В Гърция според данни на преброяването от 1929 г. имаше следните по-важни машини: жетварки — 3055, вършачки — 606, сортировачки — 1561, бензинови плугове — 700 и др. Това бе крайно недостатъчно, тъй като стопанствата надхвърляха 950 хил.[45] Основното оръдие бяха все още ралата, които — дървени и железни — наброяваха около 500 хил.[46]

Незадоволителната обработка на земята поради преобладаващата примитивна техника и слабото използуване на химическите торове и мелиорациите бе причина за сравнително ниската продуктивност в селското стопанство във всички балкански страни. Въпреки че през 30-те години бе постигнато известно увеличение на средните добиви от основните зърнени храни и индустриални култури, те оставаха от 2 до 3 пъти по-малки от тези в развитите капиталистически държави с подобни почвено-климатични условия. Така за периода 1930 — 1939 г. средното производство на царевица от 1 ха бе: в Чехословакия — 23,1 квинтала (кв), в Унгария и Югославия — по 22,7 кв, в България — 14,7 кв, и в Румъния — 13,6 кв[47]. През същия период средният добив на пшеница в Чехословакия и Унгария от 1 ха бе съответно 21,6 и 16,5 кв, докато в България бе 14,1 кв, в Югославия — 13,2 кв, и в Румъния — 12,6 кв[48]. В Гърция средното производство на пшеница и ръж от хектар бе 8,1 кв за периода 1931 — 1934 г., на царевица — 8,4 кв, и на ечемик — 8,9 кв[49]. Още по-ниски бяха средните добиви от тези култури в Албания.

Структурата на обработваемата площ и на земеделското производство в повечето от балканските страни разкриваше екстензивния характер на селското стопанство. В България относителният дял на различните групи земеделски култури и трайни насаждения в засятата и засадената земя през 1923 г. бе, както следва: зърнени храни — 58,5 %, маслени и индустриални растения — 2,6 %, фуражни култури — 13,2 %, варива —

45 Централен държавеи исторически архив (ЦДИА), ф. 286, оп. 5, а. е. 170, л. 130. Обща стопанска характеристика на Гърция.
46 Пак там.
47 Jura, E., V. Mlesniţa, B. Alexandru. Aspekte ale agriculturii României între cela doua razboaie mondiale. — Studii de istorie a economiei si gîndirii economice Românesti. Cluj-Napoca, 1979, p. 60.
48 Пак там, с. 62.
49 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 170, л. 131.

1,5 %, бостани и зеленчукови градини — 1,0 %, лозя — 1,5 %, овощни и черничеви градини — 0,4 %[50].

В началото на 20-те години започна преориентиране от екстензивното зърнопроизводство към отглеждането на по-интензивни земеделски култури. То обаче протичаше твърде бавно и с големи колебания през отделни години. През 1929 г. относителният дял на зърнените храни бе 14,4 %, на фуражните — 64,6 %, а на техническите и индустриалните растения нарасна на 3,6 %[51]. Интензификацията на нашето земеделие продължи и през 30-те години, макар и с по-забавени темпове след кризата от 1929 — 1933 г. През 1934 г. на зърнените храни се падаха 15,5 % от обработваемата площ в страната, на фуражните култури — 61,5 %, на индустриалните и техническите растения — 7,1 %, на варивата — 1,0 %, на бостаните и зеленчуците — 1,5 %, на лозята — 3,1 %, и на овощните, черничевите и розовите градини — 1,3 %[52]. България задоволяваше напълно потребностите си от зърнени храни и изнасяше големи количества от тях въпреки неблагоприятните през 30-те години ценови условия на световните пазари.

В селското стопанство на Румъния преобладаваха зърнените култури (пшеницата, царевицата, ечемикът, овесът и ръжта). Относителният дял на техните площи в обработваемата земя бе: в 1925 г. — 84,7 %, в 1929 г. —85,4 %, и в 1930 г. — 85,1 %, докато делът на индустриалните култури бе съответно: 1,2, 1,4 и 1,3 %[53]. Най-голям бе относителният дял на зърнените храни и в общата земеделска продукция: в 1926 г. — 72,5 %, в 1929 г. — 63,4 %, и в 1930 г. — 55,9 %[54]. През същите години на индустриалните култури се падаха съответно 6,4, 4,1 и 4,3 %. През 30-те години площите, засадени с индустриални растения, се увеличиха и в 1936 г. бяха 3,54 % от обработваемата земя[55]. Зърнените храни продължаваха да са определящи — на тях се падаха 83,1 %. Главно място заемаха пшеницата и царевицата. Относителният дял на площите, засети с пшеница, нарасна от 21,0 % в 1929 г. на 28,3 % в 1938 г., а на тези с царевица се променяше по-слабо — между 36 и 37 %[56]. Производството на зърнени храни в Румъния също задоволяваше нуждите на страната, която изнасяше големи количества от тях и особено царевица.

И за югославското селско стопанство в периода между двете войни зърнените храни имаха важно значение. Според официалната югославска статистика орната земя през 1934 г. представляваше 51,8 % от цялата обработваема площ. От нея 81,0 % бяха засети със зърнени храни, 4,5 % — с фуражни култури, 5,8 % — със зеленчуци и други градински култури, и само 1,6 % — с индустриални растения[57]. Интензификацията на югославското земеделско производство през 30-те години протичаше сравнително по-бързо, но тя не бе достатъчна, за да промени неговия екстензивен характер. През 1938 г. зърнените храни заемаха 81,9 % от орната земя, фуражните култури — 4,7 %, зеленчуковите — 5,7%, и индустриалните — само 2,5 %[58]. От зърнените храни най-важно значение имаха пшеницата и царевицата. През периода 1933 — 1937 г. площта, засята с пшеница, достигаше средно 2,18 млн. ха, а тази с царевица — 2,71 млн. ха[59]. Много по-малко бяха земите, засети с ечемик (434 хил. ха) и овес (374 хил. ха). Югославия изнасяше редовно големи количества зърнени храни.

Турция до средата на 20-те години внасяше зърнени храни, но като резултат от аграрната политика на кемалисткото правителство, насочена към поощряване на земеделското производство, бяха постигнати положителни промени. Успехите в мелиорациите и увеличаването на обработваемата земя доведоха до нарастване на площите на зърнените, техническите и овощните култури. За периода 1934 — 1939 г. то бе средно 33,8 % в сравнение с предходните 5 години при увеличаване на населението с 13 %[60]. През 30-те години Турция вече задоволяваше потребностите си от зърнени храни при добри реколти и дори изнасяше.

Според официалните турски данни посевните площи през периода 1929 — 1933 г. бяха разпределени както следва: зърнени храни (главно пшеница) — 86 %, технически култури (тютюн, цвекло, памук, сусам, мак и картофи) — 6,6 %, и овошки — 6,3 %. През 1934 — 1938 г. относителният дял на зърнените храни остана почти непроменен, на техническите култури се увеличи на 7,6 %, а на овошките спадна на 4,9 %[61].

50 Стопанска история. . ., с. 319.
51 Пак там, с. 372.
52 Пак там.
53 Progresul economic. . ., p. 231, 232.
54 Пак там, с. 232.
55 Jura, E., V. Mleşniţa, V. Alexandru. Цит. съч., с. 63.
56 Progresul economic. . ., p. 266.
57 Statistički godišnjak 1933 — 1934. Belgrad, 74 — 75.
58 Statistički godišnjak 1938 — 1939. Belgrad, p. 164.
59 Encyclopédie économique. . ., Yugoslavien, 124 — 125.
60 Шамсутдинов, А. Новейшая история Турции. М., 1968, с. 145.
61 Данциг, Б. Цит. съч., с. 156.

от националния доход, или 2 пъти по-малко от селското стопанство[72].

През 20-те години и особено през периода на стабилизацията в България имаше благоприятни условия за по-бързото развитие на местната индустрия. Създадени бяха нови предприятия, реконструирани много стари, основани преди войните. През 1929 г. промишленото производство на страната се увеличи с 88 % в сравнение с 1923 г., или средногодишният темп на нарастване бе около 11 %[73]. Развиваха се главно отраслите на леката индустрия. През 1929 г. хранително-вкусовата (вкл. тютюневата) даваше 57,3 % от стойността на общата промишлена продукция, а текстилната — 18,4 %. С много по-малък относителен дял бяха останалите отрасли: химическата — 4,6 %, металообработващата — 4,7 %, строителната — 3,3 % и т. н.[74]

Стопанската криза от 1929 — 1933 г. не предизвика в България характерното за повечето страни рязко спадане на индустриалното производство. Но за периода 1930 — 1935 г. в този отрасъл имаше известен застой. Едва от 1936 г. настъпи оживление, което се изрази в нарастването на годишните капиталовложения в промишлеността, в увеличаване броя на работниците, както и на обема и стойността на продукцията. През 1941 г. тя достигна 18,16 млрд. лв. срещу 11,6 млрд. лв. през 1934 г. и 9,62 млрд. лв. през 1929 г.[75] Оживлението в този отрасъл личи и от движението на индекса на индустриалното производство, който при база 1929 г. = 100 нарасна на 116 в 1934 г., на 132 в 1936 г. и на 170 в 1939 г.[76] Развиха се много нови производства в химическата, каучуковата, металообработващата, текстилната и други клонове на промишлеността.

Въпреки постигнатите успехи по степен на индустриализация България изоставаше далеч зад развитите капиталистически страни. В отрасловата структура на нашата промишленост преобладаваха старите традиционни клонове на леката индустрия, която дори в 1939 г. даваше 80 % от продукцията (по цени от 1939 г.)[77]. Първо място заемаха хранителната — 40,5 %, и текстилната — 26,3 %. След тях бяха останалите отрасли: керамичната, кожухарската, дървообработващата, хартиената, каучуковата и др. България фактически нямаше тежка промишленост. Металургията, машиностроенето и химическата индустрия даваха само 10,5 % от продукцията[78]. При това металната промишленост се представяше от няколко неголеми фабрики за леене, валцоване и изтегляне на метали и сравнително повече малки предприятия за производство на някои метални изделия. Химическата индустрия обхващаше предимно дребни предприятия за сапун, глицерин, козметика, бои, лакове, кибрит, свещи и др. България бе напълно зависима от развитите капиталистически държави по отношение на вноса на машини, двигатели, инструменти, апарати, метали, метални изделия и химически произведения.

Румъния през 20-те години също отбеляза успехи в развитието на промишлеността, особено по време на икономическия подем, започнал от средата на десетилетието. През периода 1925 — 1929 г. индексът на продукцията на преработващата индустрия (при база 1924 г. = 100) бе в 1925 г. 106, в 1926 г. — 124, в 1927 г. — 139, в 1928 г. — 151, и в 1929 г. — 147[79]. Поголямо бе нарастването на производството в някои отрасли. Така например индексът на продукцията на химическата промишленост в 1925 г. (при база 1924 г. = 100) бе 177, а в 1929 г. — 240, на металургическата — съответно 110 и 174, и на електротехническата — 184 и 301[80].

Засили се концентрацията на индустриалното производство. Броят на едрите предприятия се увеличи повече от 3 пъти за периода 1912 — 1929 г. В най-големите металургични заводи — „Решица", „Аника" и „Титан — Надраг — Калан", бяха заети близо 1/2 от работещите в този отрасъл[81].

Кризата от 1929 — 1933 г. засегна тежко румънската промишленост. През 1932 г. сумата на общата продукция се намали с 57,7 % в сравнение с 1929 г., а тази на преработващата индустрия — с 48,8 %[82]. През втората половина на 30-те години бяха

72 История Югославии. Т. 2, с. 143.
73 Стопанска история. . ., с. 334.
74 Пак там.
75 Пак там, с. 381.
76 Пак там, с. 357.
77 Изчислено по: К о е н, Д. Българската индустрия и империалистическа Германия през Втората световна война. — В: Българско-германски отношения и връзки. Т. 1. С., 1972, приложение 1, 542 — 543.

78 Пак там.
79 Progpesul economic . ., p. 230. За периода от 1912 — 1913 г. до 1929 г. индустриалната продукция на страната нарасна 2,23 пъти, като увеличението за добивната промишленост бе 2,58 пъти, а за преработващата — 2,21 пъти (пак там, с. 227).
80 Пак там, с. 230.
81 История Румынии. . ., с. 89.
82 Progresul economic. . ., p. 246.

постигнати нови успехи в промишленото развитие на страната, като индустриалната продукция през 1938 г. се увеличи в сравнение с 1929 г. с 32 % в количествено и със 7 % в стойностно изражение[83]. Индексът на производство при база 1927 г. = 100 бе 146 в 1934 г. и 155,1 в 1938 г.[84] Степента на задоволяване на потребностите на вътрешния пазар от промишлени стоки нарасна от 65,8 % в 1928 г. на 78,6 % през 1938 г.[85]

Настъпиха благоприятни промени и в индустриалната структура. Засили се значението на металургията, електротехническото и химическото производство. Особено важна роля в румънската икономика играеше нефтената промишленост. През 30-те години страната бе на първо място в Европа по добив на нефт и на 7-о място в света[86]. Но традиционните отрасли — дървообработващият, текстилният и кожарският, работеха само с 1/2 от производствените си мощности.

Успехите в развитието на някои от водещите клонове не промениха структурата на румънската индустрия. В 1938 г. хранителната, текстилната и дървообработващата промишленост даваха 53,7 % от общата сума на индустриална продукция[87], докато относителният дял на металургическия и химическия отрасъл бе съответно 16,6 и 20,6. Само отделни клонове, предимно на леката индустрия, постигнаха по-висока степен при задоволяване на вътрешния пазар. Така хранителната промишленост осигуряваше около 99 % от вътрешната консумация, текстилната — 85 % (по отношение на трикотажа — 100 %), химическата — около 84 %, а металната — около 60 %[88]. Металургията даваше едва 10 — 15 % от необходимите машини и съоръжения. За продукцията на електрическата и електротехническата индустрия този процент бе около 36. Румънското стопанство се снабдяваше с машини, съоръжения и технически инсталации както и преди главно чрез внос от развитите капиталистически държави.

След Първата световна война промишлеността в Гърция започна да се развива с бързи темпове. Те бяха прекъснати временно от гръцко-турската война, но след края ѝ и особено

83 Пак там, с. 259. В 1937 г. цените все още не бяха достигнали равнището от 1929 г.

84 Пак там, с. 264.

85 Пак там, с. 260.

86 Р а в а ш, Г. Из истории румынской нефти. М., 1958, с. 141.

87 Изчислено по: Progresul economic. . ., p. 265.

88 Istorie economică. Bucureşti, 1979, p. 341.

след прииждането на бежанците настъпи нов подем. За това съдействува и буржоазната държава, която от 1926 г. провеждаше силно протекционистка политика. В 1920 г. броят на индустриалните и занаятчийските предприятия бе 33 811, а според преброяването от 1930 г. те достигнаха 76 591. За същото време мощността на двигателите им нарасна от 110 600 на 357 340 к. с.[89] Повечето предприятия бяха малки — имаха до 5-има работници и мощност на двигателите не повече от 25 к. с.

По структурата на своята промишленост Гърция не се различаваше особено от балканските си съседи. Развиваха се преди всичко отраслите на леката индустрия. През 1933 г. на хранителната се падаха 41 % от стойността на промишленото производство, на текстилната — 22,5 %, на кожарската — 6,0 %, на строителната — 4,0 %, на дървообработващата и тютюневата — по 2,0 %. Относителният дял на химическата индустрия бе 11,5 %, на електродобивната — 8,0 %, и на металната — едва 2,5 %[90].

През годините на кризата обемът на промишленото производство се увеличи. Това личи от движението на индекса, който при база 1928 г. = 100 бе в 1930 г. 111,8, а в 1931 г. — 113,8[91]. Индексът на стойността обаче спадна в 1930 г. на 93,2, в 1931 г. — на 85,4, и в 1932 г. — на 87,2, поради общото намаляване на цените[92]. Въпреки трудностите и ограниченията през периода 1930 — 1933 г. бяха създадени 154 нови предприятия със 7 хил. к. с. От тях само през 1933 г. бяха основани 52, при това някои имаха модерни съоръжения[93]. Сумата на индустриалната продукция през 1933 г. нарасна с 13,5 % в сравнение с предходната година[94].

След кризата държавата пое курс към активно покровителство на промишлеността, вследствие на което бяха постигнати големи успехи в нейното развитие. Сумата на индустриалната продукция растеше всяка година с 10 — 15 %, като в 1936 г. достигна 12 млрд. драхми, или 2 пъти повече от 1931 г.[95] В 1937 и 1938 г. тя бе съответно 14 и 14,4 млрд. драхми[96]. Увеличаване-

89 Encyclopédie économique. . ., Griechenland, p. 116.

90 R o n a r t, St. Griechenland von heute. Amsterdam, 1935, p. 161. Данните се отнасят за всички индустриални предприятия, а не само за по-големите.

91 La Gréce et la crise mondiale. Athênes, 1933, p. 49.

92 Пак там.

93 R o n a r t, St. Цит. съч., с. 159.

94 Пак там.

95 Encyclopédie economique. . ., p. 116.

96 Икономически преглед, 1938, № 24, с. 193.

то на местното производство даде възможност да се ограничи вносът на промишлени стоки. В 1931 г. то задоволяваше едва 63,2 % от националното потребление, а в 1938 г. този процент достигна 78,4[97].

Най-преуспяващата гръцка индустрия бе текстилната, която в 1936 г. даваше 31,6 % от продукцията. Най-важният й клон — памукопреработвателният, в областта на предачеството задоволяваше почти изцяло местните потребности, с изключение на финитe и луксозните прежди[98]. След кризата той произвеждаше вече и за износ. Производството на памучни тъкани не бе достатъчно, въпреки че вносът им бе намален значително. Вълнено-текстилната промишленост не достигна памучната нито в областта на предачеството, нито в тъкачеството. В 1934 г. тя осигуряваше 2/3 от местната консумация[99]. Напредък отбеляза и копринената индустрия. Най-развити клонове на хранителната промишленост бяха мелничарската, захарната, маслодобивната и производството на спиртни напитки. В 1933 г. мелничарството задоволи почти изцяло вътрешния пазар. За износ работеше тютюневата индустрия, която се бе специализирала и в производството на луксозни цигари.

По-големите гръцки промишлени предприятия, особено в текстилния и тютюневия отрасъл, за разлика от тези в другите балкански страни бяха съоръжени с модерна техника и бяха организирани по образец на известни европейски фирми. Такива бяха текстилните фабрики на Папагеоргиу, тютюневите на братя Папастратос, на Мацангос и Каравасилис и др.

Все пак в навечерието на Втората световна война Гърция оставаше страна със средно развита лека индустия, представена от голям брой дребни предприятия. Металната промишленост произвеждаше предимно различни битови предмети, някои видове преси, помпи, фурни, котли, боеприпаси и др.[100] По отношение на машинното оборудване Гърция бе напълно зависима от вноса от чужбина, а за някои отрасли — и по отношение на суровините и полуфабрикатите. Най-важната гръцка индустрия — текстилната, работеше почти изцяло с вносни материали — аржентинска и австрийска сурова вълна и английски прежди.

През периода на стабилизацията югославската промишленост отбеляза съществени успехи. За това съдействува и засилената от 1925 г. митническа протекция. Построени бяха много нови предприятия и частично се разшириха някои стари. Развиваха се предимно отраслите на леката индустрия — хранителната, тютюневата, кожарската, текстилната и особено дървопреработващата. През 1928 г. на тях се падаха 65,3 % от всички промишлени предприятия[101]. През периода на стабилизацията от тежката индустрия по-големи успехи отбеляза само минната. Добивът на медна руда нарасна повече от 2 пъти, на цинкова руда — 1,5 пъти[102]. Но суровата мед и над 90 % от цинка и оловото се изнасяха[103]. Увеличи се и добивът на въглища и боксит.

Кризата от 1929 — 1933 г. предизвика голямо намаляване на промишленото производство. В 1931 г. продукцията на дърводобивния отрасъл спадна с 41,9 % в сравнение с 1929 г., а на металургичния, вагоностроителния и локомотивостроителния се съкрати с около 20 — 25 %[104]. Още по-тежко бяха засегнати кожарската и захарната индустрия, както и много производства на химическата промишленост.

Последиците от кризата се чувствуваха твърде дълго. Едва в края на 1936 г. индустриалното производство достигна предкризисното си равнище. През втората половина на 30-те години сравнително бързо се развиваха металургическият, металообработващият, минният и химическият отрасъл. За това съдействуваха държавните и чуждестранните вложения, както и големите правителствени поръчки. Все пак през 1936 — 1939 г. те даваха едва 13,8 % от сумата за промишлената продукция и в тях бяха заети само 19,3 % от всички индустриални работници[105]. За югославската промишленост през 30-те години бяха характерни забавените темпове на развитие, а също относителното и абсолютното намаляване на инвестициите в сравнение с 20-те години.

В навечерието на Втората световна война Югославия продължаваше да бъде изостанала в индустриално отношение. Нейната металургия въпреки богатите залежи от железни и цветни руди задоволяваше само 1/4 от потребностите на страната[106].

---

97 Пак там, с. 109, 193.

98 Ronart, St. Цит. съч., с. 165.

99 Пак там, с. 166.

100 Пак там, с. 165

101 История Югославии. Т. 2, с. 82.

102 Пак там, с. 83.

103 Пак там.

104 Драгачевац, П. К политическому положению в Югославии. — Мировое хозяйство и мировая политика, 1932, № 6, с. 78.

105 История Югославии. Т. 2, с. 142.

106 Тотев, Ат. Цит. съч., с. 191.

Някои от предприятията в химическия отрасъл — за сода каустик, калциев цианид, химически торове, солна и сярна киселина, работеха и за износ, но Югославия внасяше разнообразни химически продукти. По отношение на оборудването с машини и съоръжения тя бе напълно зависима от вноса. Дори клоновете на леката промишленост не осигуряваха напълно вътрешния пазар. Слабо развит бе текстилният отрасъл и особено вълнено-текстилният. Сравнително по-напредналото памукотекстилно производство доставяше едва 1/2 от необходимите на страната памучни прежди и 3/4 от памучните тъкани. Най-голямо значение имаше дървообработването, което задоволяваше националното потребление и отделяше продукция за износ. Мелничарската и захарната индустрия също бяха усвоили вътрешния пазар, поради което през втората половина на 30-те години не използуваха вече пълния си капацитет. Много добре развита бе и консервната промишленост, чието производство почти изцяло бе предназначено за износ. Четиринадесетте фабрики за цимент също работеха за износ, но той се колебаеше и не осигуряваше постоянна заетост[107]. С високо качество на продукцията бе известна югославската индустрия за кожени изделия и по-специално обущарската. Тя бе успяла да овладее почти изцяло вътрешния пазар, като бе свела вноса до минимум.

Характерна особеност на югославската промишленост бе наличието на отрасли, чието производство би могло да задоволи местното търсене, но те не работеха с пълна мощност и потребностите се покриваха с внос от чужбина. Към тези отрасли спадаха стъкларският, хартиеният, кожарският, някои производства на химическата индустрия и др.[108]

Турция през 20-те години бе крайно изостанала в промишлено отношение, изцяло зависима от вноса на индустриални произведения. Според преброяването от 1927 г. тя имаше 65 245 промишлени предприятия, обхващащи 257 хил. души[109]. В действителност това бяха малки занаятчийски работилници, които често не използуваха наемен труд.

Засилената роля на държавата в икономиката, целяща да осигури стопанската независимост на страната, допринесе за по-интензивното развитие на индустрията. Първият 5-годишен план,

107 Пак там, с. 198.

108 Пак там, с. 201.

109 Данциг, Б. Цит. съч., с. 164.

приет в 1934 г., предвиждаше преди всичко строителство на държавни предприятия: текстилни фабрики, металургичен комбинат, захарни, хартиени, стъкларски, химически заводи и др. Бяха инвестирани 45 млн. лири, от които 50 % за текстилната промишленост, 23 % за металургичната, 11 % за целулозно-хартиената, 8 % за химическата и 5 % за стъкларско-порцелановата[110].

Изпълнението на 5-годишния план ускори индустриалното развитие на страната. За периода 1935 — 1939 г. бяха построени два текстилни завода — в Кайсери и Назили, съоръжени бяха текстилните фабрики в Ерегли и Малатье, модернизирана бе фабриката в Бакъркьой и бяха открити няколко частни предприятия[111]. Увеличи се производството на захар — от 59 хил. т в 1934 г. на 66 хил. т в 1936 г.[112] Напредък постигнаха мелничарската, консервната, маслодобивната и хартиената промишленост, а в по-слаба степен — стъкларската, керамичната, химическата и циментовата. Увеличено бе и каменовъгленото производство в басейна Зонгулдаг. Страната започна да употребява главно турски въглища. В края на 1936 г. правителството сключи съглашение с английска фирма за строеж на металургичен комбинат в Карабюк[113]. През 1939 г. той бе пуснат в частична експлоатация, като задоволяваше 50 % от потребностите. Нарасна и добивът на медни и хромови руди[114]. Модернизирани бяха старите военни заводи[115]. Влязоха в действие няколко локомотиворемонтни и вагоноремонтни завода в Сивас, пристанища и докове в Истанбул и Измир[116]. В края на 1938 г. бе приета програма за строеж на нови заводи — за мотори, алуминий, селскостопански машини, химически продукти и др.[117] След смъртта на Кемал Ататюрк тази програма остана неизпълнена. През 1939 г. покровителстваните от държавата предприятия бяха 1144, а заетите в тях работници — 25 хил.[118] Само

110 Шамсутдинов, Аб. Цит. съч., с. 139.

111 Пак там, с. 140.

112 Пак там.

113 Данциг, Б. Экономическое положение Турции. — Мировое хозяйство и мировая политика, 1940, № 10, с. 86.

114 Пак там.

115 Шамсутдинов, Аб. Цит. съч., с. 140.

116 Пак там, с. 141.

117 Данциг, Б. Экономическое положение. . ., 86 — 87.

118 Данциг, Б. Турция. . ., с. 168.

около 10 % бяха държавни, но на тях се падаха 3/4 от общата продукция и от заетите в промишлеността работници[119].

Въпреки постигнатите успехи Турция не успя да създаде такава индустрия, която да гарантира икономическата ѝ независимост. Дори сравнително развитите отрасли не осигуряваха националното потребление. Така например към края на 30-те години памукотекстилният задоволяваше едва 63 % от местните потребности, вълненотекстилният — 83 %, производството на цимент — 76 %, на захар — 94 %[120].

Албания до 1925 г. нямаше промишленост. В следващите години с държавна помощ бяха изградени 2 модерни фабрики за маслиново масло, които работеха и за износ[121]. Основани бяха също няколко фабрики за бира, спирт, цигари, сапун, цимент, както и много парни и валцови мелници. Кризата от 1929 — 1933 г. засегна силно албанската индустрия и особено създадената с местни капитали. През периода 1930 — 1931 г. от 10-те цигарени фабрики 5 бяха затворени[122]. Едва след 1935 г. настъпи известно оживление, но то бе твърде слабо и колебливо. През 1938 г. промишлените предприятия бяха 244 с общо 7435 работници[123].

Изостаналостта на албанската индустрия личеше и от нейната структура. Преобладаваше леката промишленост, като хранителната, текстилната, кожарската, тютюневата и дървообработващата даваха 76,14 % от ограниченото индустриално производство[124]. На добивната промишленост се падаха 13,98 %, на металообработващата — само 3,53 %[125]. Дори сравнително по-добре развитите отрасли на леката индустрия не бяха в състояние да задоволят потребностите на вътрешния пазар.

Успехите, постигнати от балканските държави в развитието на промишлеността през втората половина на 30-те години, не бяха достатъчни, за да променят тяхната характеристика на подчертано аграрни страни. По степен на индустриализация те изоставаха далеч зад развитите капиталистически държави, което личи както от ниския относителен дял на промишлеността във формирането на националния доход, така и от нейната структура.

Повечето индустриални предприятия бяха дребни, с нерационална организация, остаряла техника и ниска производителност. Балканските страни не успяха да изградят тежка промишленост поради недостига на национални капитали, липсата на организационен и технически опит, както и поради ограничения в условията на капитализма вътрешен пазар. Значение имаше и противодействието на чуждестранните индустриални монополи.

По такъв важен показател, какъвто е общата промишлена продукция на човек от населението, тези страни изоставаха многократно от напредналите в индустриално отношение. През 1937 г. в САЩ този показател достигаше 470 долара, в Англия — 399 долара, в Германия — 343 долара, а във Франция — 210 долара, докато в балканските страни общата промишлена продукция на човек от населението бе следната: в Гърция — 41 долара, в Югославия — 30 долара, в България — 28 долара, в Румъния — 27 долара, в Турция — 15 долара, и в Албания — 8 долара[126].

Независимо от особеностите в капиталистическото развитие на отделните балкански държави през разглеждания период те се нареждаха сред най-изостаналите в Европа. За неразвитостта на тяхната икономика свидетелствуваше и силната им зависимост от чуждите капитали, които се насочиха към района на Югоизточна Европа, привлечени от благоприятните условия за извличане на големи печалби — евтините суровини и работна ръка, високия лихвен процент и протекционистката политика на местната буржоазия. През втората половина на 20-те години сумата на инвестирания капитал на човек от населението в балканските страни беше от 1/5 до 3/5 от средния национален доход за човек от населението, изчислен в златни франкове[127]. В Турция тя дори надмина сумата на националния доход. Немалко бяха чуждите капитали и в Гърция, Румъния и Югославия.

През 20-те години на Балканите преобладаваха френските и английските капитали. Белгийските инвестиции бяха по-големи в България и Румъния, а швейцарските — в Югославия и България. Германският капитал имаше позиции само в Турция.

119 Пак там, с. 169.

120 Данциг, Б. Экономическое положение. . ., с. 86.

121 Fishta, I., V. Toçi. Цит. съч., 78 — 79.

122 Пак там, с. 85.

123 Пак там, с. 92.

124 Misja, V. Gjendja dhe karakteristikat e industrise së paraçlirimit. — Referate e kumtesa (Tiranë), 1965, № 1, p. 60.

125 Пак там.

126 Беров, Л. Цит. съч., с. 133.

127 Berov, L. Le capital financier occidental et les pays balkaniques dans les années vingt. — Etudes balkaniques, 1965, № 2 — 3, p. 141.

През 20-те години се засили активността и на италианските капитали.

Основна форма на проникване на западните капитали бяха държавните заеми на балканските страни. Много капитали се насочиха и в областта на търговията, банковото дело и транспорта. В сферата на обръщението бяха вложени от 70 до 90 % от чуждите капитали, а в производството — значително по-малко. Все пак те играеха водеща роля в много индустриални отрасли — в петролния на Румъния, в минния на Югославия и в по-малка степен — на Турция и България, в дърводобива на Румъния и Югославия, в енергодобива на България, Югославия и Румъния и т. н. Монополите от напредналите капиталистически държави спъваха развитието на промишлените отрасли, които биха могли да конкурират собствената им продукция на балканските пазари. По този начин те предопределяха твърде едностранчивия характер на индустрията на балканските страни. Присвоявайки част от националния им доход, чуждите капитали утежняваха техните държавни финанси и платежни баланси и задържаха развитието на производителните им сили.

2. ВЪНШНА ТЪРГОВИЯ И ВЪНШНОТЪРГОВСКА ПОЛИТИКА НА БАЛКАНСКИТЕ ДЪРЖАВИ

През периода между двете световни войни нарасна значението на външната търговия в икономиката на повечето балкански държави. Докато за периода 1921 — 1925 г. външнотърговският оборот на човек от населението възлизаше в България на 80,5 лв., в Гърция — на 172,7 драхми, в Румъния — на 77,2 леи, и в Югославия — на 82,6 динара, то за 1926 — 1930 г. този показател бе съответно 84,1 лв., 192,6 драхми, 107,3 леи и 99,2 динара[128].

Силно зависима от стопанската структура, външната търговия на балканските страни отразяваше ясно аграрния характер на тяхната икономика. На международния пазар те бяха доставчици главно на селскостопански произведения. Относителният дял на най-важните за износа продукти на селското и горското стопанство в общата сума на износа бе много висок във всички балкански държави. През периода 1926 — 1930 г. в България и Гърция той надхвърляше 87 %, а в Югославия и Албания бе съответно 86,6 и 83,1 %[129]. Повече от 85 % от турския износ съ-

128 L a m p e, J., M: J a c k s o n. Balkan Economic History 1550 — 1950. Bloomington 1982, p. 343.

129 Пак там, 368 — 369.

що се падаха на продуктите на селското стопанство[130]. Сравнително по-малък бе техният относителен дял в Румъния — 69,4 %[131].

Като износителки предимно на селскостопански произведения балканските страни бяха особено уязвими от очерталата се през 30-те години неблагоприятна тенденция в движението на техните цени на световния капиталистически пазар. Освен това износът на тези страни поради характера на селскостопанското производство зависеше в голяма степен от климатичните условия. Тази зависимост на външната търговия, през чиито канали преминаваше значителна част от съвкупния обществен продукт, внасяше нестабилност в темповете на икономическото развитие.

Въпреки че износните листи на балканските държави на пръв поглед предлагаха сравнително голямо разнообразие, стоковите групи, които имаха действително значение, бяха твърде малко: зърнените храни, тютюнът, няколко по-специфични произведения на градинарството и овощарството, както и произведенията на животновъдството.

За България през 20-те години на първо място беше тютюнът, на който се падаха 39,1 % от общата средногодишна сума на износа през 1926 — 1929 г.[132] Делът на зърнените храни (18,7 %) бе неколкократно по-малък от този в навечерието на балканските войни[133]. Важно място заемаха живите животни и животинските произведения, които даваха 18,3 % от сумата на износа през 1926 — 1929 г.[134] През 30-те години значението на зърнените храни продължи да намалява, като техният дял бе 15 % средно за периода 1936 — 1940 г.[135] Розовото масло, живите животни и някои продукти от животински произход отстъпваха позициите си на плодовете и зеленчуците в прясно и консервирано състояние. Като най-важно перо остана тютюнът, чието участие в общия износ достигаше 35,4 % средно за периода 1936 — 1940 г.[136]

130 С м и р н о в, В. Турция. Экономика и внешняя торговля. М., 1952, с. 52. Според други автори относителният дял на селскостопанските стоки в общата сума на износа на страната през 1927 г. бе 92,0 %, а през 1938 г. — 91,2 % (М о й с е е в, П. П. Цит. съч., с. 301).

131 L a m p e, J., M. J a c k s o n. Цит. съч., 368 — 369.

132 Стопанска история. . ., с. 338.

133 Пак там.

134 Пак там.

135 Б е р о в, Л. Цит. съч., с. 135.

136 Пак там.

Тютюнът имаше най-важно значение и за Гърция. Той даваше 55,8 % от средногодишната сума на износа през 1926 — 1930 г.[137] След него бяха стафидите, гроздето и виното с общо 23,5 %[138]. По-малък бе делът на маслините и маслиновото масло, на които за периода 1926 — 1930 г. се падаха средно 3,8 % от сумата на износа[139]. При добри реколти (1925, 1931 и 1933 г.) количеството на маслиновото масло за чужбина се движеше от 23 хил. до 27 хил. т средногодишно, докато при слаби реколти (1929 и 1935 г.) то бе около 12 хил. т[140].

В износната листа на Турция тютюнът също заемаше първо място, като относителният му дял достигаше средно 32 % за периода 1926 — 1930 г.[141] През 1937 г. той даде 31,8 % от общата годишна сума на износа[142]. Важно значение имаха сушените и пресните плодове, както и някои текстилни суровини, като вълна и памук.

По данни за 1937 г. делът на лешниците, сушените смокини и другите плодове беше 11,5 % от сумата на износа, а този на вълната и памука — 12,28 %[143]. През 20-те години зърнени храни се експортираха нередовно, в зависимост от реколтата, като в някои години Турция бе принудена дори да внася жито. Но с развитието на зърнопроизводството те все по-често се включваха в износа на страната. През 1937 г. техният дял беше 13,0 %[144]. През 30-те години нарасна значението и на продуктите на животновъдството за турския износ.

През 1928 — 1932 г. само 11 основни селскостопански произведения на Югославия (зърнени храни, едър и дребен добитък, хранителни продукти от животински произход, тютюн и др.) даваха 42,8 % от средногодишната сума на износа[145]. През 1934 — 1937 г. техният относителен дял малко намаля — 38,6 %[146].

137 L a m p e, J., M. J a c k s o n. Цит. съч., с. 368.
138 Пак там.
139 Пак там.
140 Encyclopédie économique. . ., Griechenland, p. 100.
141 Encyclopédie économique. . ., Türkei, p. 78.
142 Пак там.
143 Пак там, с. 78.
144 Пак там.
145 Изчислено по: M i r k o v i ć, M. Цит. съч., с. 410.
146 Пак там, с. 411.

През 30-те години нарасна значението на дървения материал и през 1937 — 1939 г. неговият относителен дял бе вече 13,9 %[147].

В износа на Албания преобладаваха продукти от животновъдството. През периода 1926 — 1930 г. живите животни, млечните произведения, яйцата, суровите кожи и вълната даваха 56,1 % от неговата средногодишна сума[148]. По-голям бе също делът на маслините и маслиновото масло — 9,6 %, както и на дървения материал — 7,7 %[149].

Въпреки сравнително по-ниския относителен дял на селскостопанските произведения в износа на Румъния те образуваха няколко от основните стокови групи: зърнени храни и фуражи, живи животни и хранителни продукти от животински произход, семена и зеленчуци. За периода 1920 — 1929 г. на зърнените храни се падаха 44,9 % от неговата средногодишна сума, а през 30-те години — 28,4 %[150]. Но след 1935 г. отново се очерта тенденция към постепенно нарастване на относителното им тегло. Известно намаление отбеляза и делът на живите животни — от 8,3 % средногодишно за 20-те години на 5,2 % през третото десетилетие[151]. Увеличи се значението на семената и зеленчуците, на хранителните продукти от животински произход и особено на дървения материал и изделията от него, които даваха през периода 1934 — 1938 г. средно 9,5 % от сумата на износа[152].

Относителният дял на промишлените изделия в износа на балканските държави бе незначителен. Изключение в това отношение бе само Румъния. Петролът и неговите продукти даваха през 1926 — 1929 г. средно 29,6 % от стойността на износа, а през 30-те години делът им нарасна, като достигна 44,9 % от средногодишната сума за периода 1930 — 1938 г.[153]

В износа на останалите балкански страни промишлеността бе представена главно от произведения на хранителния, тютюневия и дървопреработващия отрасъл. Бяха включени и ограни-

147 Пак там.
148 Изчислено по: L a m p e, J., M. J a c k s o n. Цит. съч., с. 368.
149 Пак там.
150 V i n t i l a, Y. Le commerce exterior de la Roumanie (1919 — 1939). Bucureşti, 1943, p. 15.
151 Пак там.
152 Progresul economic. . ., p. 272.
153 Enciclopedia României. T. 4. Economica nationale. Bucureşti, p. 479, tabl. XXXI.

чени количества текстилни произведения и полуфабрикати, дребни метални предмети и някои химически продукти. Сравнително по-голямо бе участието на минната индустрия. През 1934 — 1937 г. югославският износ на железни, хромови и цинкови руди, пирит и боксит достигаше средногодишно 171 млн. динара, а на сурова мед — 448 млн. динара, което представляваше около 8 % от общата сума[154]. Турция също изнасяше минерални суровини: хромова, медна и манганова руда, а Гърция — ограничени количества боксити, хромови и железни руди.

Изостаналостта на балканските страни в промишлено отношение проличаваше ясно в структурата на вноса. Той се състоеше главно от фабрикати, полуфабрикати и суровини[155]. През втората половина на 30-те години те надхвърляха 80 % от стойността на българския и турския внос и над 90 % от тази на югославския и румънския. За Гърция и Албания този дял бе сравнително по-нисък, тъй като във вноса им голямо място заемаха хранителните продукти от растителен и животински произход.

През периода между двете войни и особено през 30-те години настъпиха известни изменения в структурата на вноса на повечето от балканските държави, които бяха резултат от засиления процес на индустриализация. Най-общо те се изразиха в намаляване относителния дял на готовите промишлени изделия за масово потребление и увеличаване на индустриалните суровини и полуфабрикати, както и на машините, съоръженията и транспортните средства. Така в българския внос нарасна делът на машините, инструментите и транспортните средства — от 16,6 % през 1926 — 1929 г. на 31,3 % през 1936 — 1940 г., и на металите и металните произведения — от 14,7 % на 21,1 % за същите години[156]. И във вноса на Румъния се увеличиха суровите материали и полуфабрикатите — от 14,3 % през 1934 г. на 20,2 % през 1938 г., докато готовите продукти, въпреки че преобладаваха, спаднаха от 80,3 % на 74,4 %[157]. Най-големите стокови групи в 1939 г. бяха: желязото и железните произведения — 30 % от годишната сума на вноса; апаратите, машините и моторите — 17 %, и текстилните материали и произведения — 13 %[158].

154 Mirković, M. Цит. съч., с. 410.

155 Групирането на вноса е по международната класификация от Брюксел.

156 Стопанска история. . ., с. 339; Беров, Л. Цит. съч., с. 137.

157 Progresul economic. . ., p. 273.

158 Enciclopedia României. T. 4. p. 1007, tabl. XI.

В югославския внос делът на хранителните продукти намаля от 8,3 % през 1930 г. на 4,7 % през 1937 г., а на готовите изделия — от 72,7 % на 62,6 % за същите години[159]. В замяна на това се увеличиха суровините — от 18,5 на 31 %, машините — от 2,9 на 3,5 %, и транспортните средства — от 2,5 на 3,5 %[160].

Данните показват, че България, Румъния и Югославия при достигнатата степен на индустриализация продължаваха да бъдат зависими от развитите капиталистически страни по отношение на много промишлени стоки и суровини, жизненонеобходими за икономиката им. Това се отнасяше изцяло и за останалите балкански държави. Турция до 1936 г. доставяше отвън почти всички индустриални стоки — от тъкани до желязо и въглища, а също така и суровини за някои промишлени отрасли, като например текстилния. Дори след като бяха постигнати известни успехи в развитието на някои клонове на местната индустрия, структурата на вноса в 1938 г. бе следната: стоки за потребление — 26 %, машини и съоръжения — 26 %, суровини — 33 %, и строителни материали — 15 %[161].

Особено голяма бе зависимостта на Гърция, тъй като нейното селско стопанство не бе в състояние да осигури прехраната на населението. Тя бе принудена да доставя от други държави много хранителни продукти (зърнени храни и брашна, живи животни и животински произведения, зеленчуци и др.). През 1929 г. стойността на земеделските и животинските продукти беше около 35 % от сумата на вноса, а през 1936 г. — 27,5 %[162]. Висок бе относителният дял и на текстилните фабрикати и полуфабрикати: през 1929 г. — 15,5 %, и през 1936 г. — 17,4 %, а също на металите и металните изделия — съответно 11,2 и 14,6 %[163]. Значителни бяха и доставките от чужбина на въглища, химически продукти и строителни материали.

Албанският внос се състоеше главно от текстилни стоки, зърнени храни, захар, петрол, бензин и газ за осветление, машини и др. За периода 1929 — 1938 г. най-висок бе делът на памучните прежди и тъкани — 17,4 %[164].

159 Encyclopédie économique. . ., Yugoslavien, p. 113.

160 Пак там.

161 Джиллов, Х. Экономика Турции. М., 1971, с. 279.

162 Encyclopédie économique. . ., Griechenland, p. 133, tabl. iv.

163 Пак там.

164 Misja, M. Цит. съч., с. 70.

Външната търговия на балканските държави до кризата от 1929—1933 г. се осъществяваше в условията на свободна обмяна на всички национални валути на международния пазар и това позволяваше тя да приключва с пасивно салдо с някои страни, а с други — с активен търговски баланс. През по-голямата част от разглеждания период външнотърговският баланс на България независимо от колебанията бе пасивен. Той стана подчертано активен едва през втората половина на 30-те години като резултат от засиления износ за Германия и строгия държавен контрол върху външната търговия. Турският търговски баланс до 1929 г. бе пасивен, но през 30-те години, с изключение на 1938 г., завършваше с излишъци. Това се дължеше до голяма степен на активната намеса на правителството в областта на външната търговия, както и на конюнктурата. За югославския търговски баланс през 20-те години бяха характерни честите колебания и едва след 1930 г. той започна да завършва с излишъци, твърде големи за отделни години. В Румъния в периода между двете войни сумата на износа също превишаваше много тази на вноса, което бе резултат главно от износа на петролни продукти. Гърция беше страна с постоянно пасивен търговски баланс, с тенденция към непрекъснато увеличаване на дефицита. Албанският външнотърговски баланс бе също силно пасивен.

Направеният преглед на структурата на външната търговия на балканските държави показва, че техният износ бе ограничен в няколко основни стоки, главно селскостопански продукти. По отношение на вноса на индустриално оборудване и разнообразни промишлени стоки за масова употреба те бяха напълно зависими от индустриално развитите страни. Това обяснява до голяма степен тяхната външнотърговска ориентация. Основните търговски партньори на държавите от Югоизточна Европа бяха извън този регион. През 20-те години в условията на сравнително по-голяма икономическа стабилност отделните балкански страни можеха да избират своите търговски партньори сред поразвитите държави на Западна и Средна Европа[165].

Тези от балканските страни, които бяха разположени по Дунавското крайбрежие, явно се насочваха към дунавските пазари. Австрия, Чехословакия и в известна степен Унгария играеха

165 R o m a n o v- B o b i n s k a, K. Economic relation of South-Eastern Europe between the two World Wars. — Acta Poloniae Historica (Warszawa), 1980, № 41, 147 — 169.

важна роля във външната търговия на Югославия, Румъния и България. До 1929 г. Австрия и Чехословакия си поделяха второто и третото място след Италия в югославския стокообмен. В 1924 г. двете държави поеха общо 39,8 % от вноса и 33,7 % от износа на Югославия[166]. През 1929 г. Австрия и Чехословакия заемаха второ и трето място и сред търговските партньори на Румъния, като на тях се падаха общо 26,1 % от стойността на румънския внос[167]. Участието им в износа на страната през същата година бе съответно 9,4 и 6,2 %[168]. Дунавските държави от Средна Европа бяха вторият по значение търговски контрагент и за България. Делът на Австрия, Чехословакия и Унгария в нашия износ беше 20,8 % средно за периода 1926 — 1929 г., а във вноса — 20,6 %[169].

Друг важен партньор на балканските страни през 20-те години бе Италия, която имаше значителни позиции на пазарите на Албания, Югославия и Турция. Тя бе главният търговски партньор на Албания, като за периода 1921 — 1930 г. на нея се падаха средно 60,7 % от сумата на албанския внос и 57,6 % от тази на износа[170]. Почти 1/3 от турския износ и 1/3 от югославския внос се насочваха към Италия[171]. Стабилни бяха нейните позиции и на българския пазар. Делът ѝ в нашия внос за периода 1926 — 1929 г. беше средно 13,5 %, а в износа — 10,2 %[172]. Сравнително по-малко бе участието на Италия във външната търговия на Румъния и Гърция.

Особено голямо бе значението на Германия като търговски партньор на държавите от Югоизточна Европа. През втората половина на 20-те години тя бе вече главен контрагент на България, като делът ѝ в нашия внос и износ достигаше съответно 21,6 и 25,0 % средно за периода 1926 — 1929 г.[173] В края на десетилетието Германия играеше важна роля и във външната търговия на Румъния. През 1929 г. на нея се падаха 24,1 % от сумата на вноса и 27,6 % от тази на износа[174]. В остра конку-

166 Encyclopédie économique. . ., p. 158.
167 Anuarul statistik âl României 1939 şi 1940, p. 596, 597.
168 Пак там, с. 604, 605.
169 Стопанска история. . ., с. 340.
170 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 16, л. 7, табл. 7, 8.
171 R o m a n o v-B o b i n s k a, К. Цит. съч., с. 153.
172 Стопанска история. . ., с. 340.
173 Пак там.
174 Anuarul statistic âl României 1939 şi 1940, p. 596, 604.

рентна борба със САЩ и Англия тя постепенно укрепваше своите позиции на гръцкия пазар. Нейният дял във вноса на тази страна средно за периода 1925 — 1929 г. беше 8,1 %, като се нареждаше на трето място след САЩ и Англия, а в износа ѝ — 21,9 %, т. е. тя бе за нея вторият по значение пазар след САЩ[175]. Но още в 1929 г. Германия излезе на първо място с 23,2 % от сумата на гръцкия износ[176]. Постепенно, но сигурно тя се налагаше като главен търговски партньор и във външната търговия на Турция. За периода 1925 — 1929 г. участието ѝ във вноса на тази държава нарастваше непрекъснато и от 1927 г. Германия бе главният доставчик на индустриални произведения. През 1929 г. нейното значение за външната търговия на Турция бе вече поголямо от това на Англия, като относителният ѝ дял във вноса достигна 14,9 %, а в износа — 13,3 %[177]. Сравнително по-малко бе участието на Германия във външната търговия на Югославия, но през втората половина на 20-те години то също нарасна. Нейният дял във вноса от 8,3 % през 1924 г. се увеличи на 17,6 % през 1930 г., а в износа — съответно от 4,1 на 11,7 %[178].

Значението на Англия като търговски партньор бе по-голямо за Гърция и Турция. В областта на гръцкия внос тя раздели първото място със САЩ и запази позициите си до 1934 г. включително. Относителният ѝ дял във вноса за периода 1925 — 1929 г. бе средно 13,4 %, а в износа — 12,4 %[179]. През 1929 г. делът на Англия в турския внос и износ бе съответно 11,9 и 9,7 %[180]. За България, Югославия и Румъния Англия играеше важна роля само в областта на вноса, като се нареждаше на четвърто или пето място сред доставчиците.

През 20-те години САЩ имаха силни позиции на гръцкия пазар. През 1929 г. техният дял във вноса бе 15,8 %, а в износа — 16,0 %, и те заемаха съответно първо и второ място сред търговските партньори на страната[181]. Значително бе участието на САЩ в албанския износ — 16,2 % средногодишно за периода

175 Encyclopédie economique. . ., Griechenland, p. 132, tabl. III.

176 Пак там.

177 B u l u t o ğ l u, K. 100 Soruda Türkiye ele yabanci Sermaye. Istanbul, p. 113, tabl. 12.

178 Encyclopedie économique. . ., Yugoslavien, p. 158.

179 Statistisches Handbuch der Weltwirtschaft, 110 — 118.

180 B ö t t n e r, H. England greift nach Südostèuropa. Wien — Leipzig, 1939, p. 49.

181 Encyclopédie économique. . ., Griechenland, p. 131, 132.

1921 — 1930 г.[182] Сравнително по-голям бе техният дял и във вноса на Румъния и Югославия. Като търговски контрагент на балканските държави Франция имаше второстепенна роля.

През 30-те години и особено през втората половина на десетилетието настъпиха съществени промени във външнотърговската ориентация на балканските страни. Те се изразиха най-вече в ограничаване на тяхната търговия с държавите от Дунавския басейн и Италия и стремително нарастване на стокообмена им с Германия. Към края на десетилетието тя зае вече ключова позиция в Югоизточна Европа.

Таблица 1

Участие на Германия във външната търговия на балканските държави през 1929, 1934, 1938 и 1940 г. (%)[183]

Години	България		Гърция		Турция		Югославия		Румъния	
	внос	износ	внос	износ	внос	износ	внос	износ	внос	износ
1929	22,2	29,8	9,4	23,2	14,9	13,3	15,6	8,5	24,1	27,6
1934	40,1	42,7	14,7	22,5	29,4	37,3	15,4	13,9	15,5	16,6
1938*	52,0	58,9	28,8	38,5	46,7	43,0	39,5	42,0	36,8	26,5
1940	69,6	59,2	23,5	37,8	11,7	8,7	53,7	36,0	50,9	43,6

* Данните за 1938 и 1940 г. включват и Австрия.

Германия се утвърди категорично като главен търговски партньор на България, като делът ѝ в нашия внос и износ се увеличи повече от 2 пъти в сравнение с този през 1926 — 1929 г. С много по-малки относителни дялове след нея бяха Италия, Англия, Чехословакия и Полша. Фактически Германия монополизира българския пазар и останалите държави загубиха значението си за външната ни търговия.

Сравнително по-малък бе относителният дял на Германия във външния стокообмен на Гърция, въпреки че от 1935 г. тя

182 ЦДИА, ф. 176, оп 11. а. е. 16, л. 7.

183 Таблицата е съставена по данни от Статистически годишник на Царство България 1983, 212 — 213; Статистически годишник. . ., 1939, 494 — 495; Annuaire statistique de la Grèce, 1935, 157 — 160; 1939, 110 — 118; B u l u t o ğ l u, K. Цит. съч., с. 113, табл. 12; L u k a č, D. Treći Rajh i zemlje Jugoistočne Evrope. T. 2. Beograd, 1982, p. 39, tabl. 5, c. 80, 82, 111; Annuarul statistic al României 1939 si 1940, 600 — 603, 608 — 611.

зае първо място във вноса, с което се наложи като най-важен партньор. Макар че отстъпиха първото място, САЩ запазиха позициите си на гръцкия пазар за разлика от Англия и Италия, чието участие във външната търговия на тази страна бе силно ограничено.

От 1934 г. с Германия се осъществяваше по-голямата част и от външнотърговския обмен на Турция. В областта на вноса далеч след нея се наредиха САЩ, Англия, Италия, СССР и др. В износа с много по-малко участие следваха Англия, Италия, СССР и САЩ.

В началото на третото десетилетие главните пазари за югославския износ продължаваха да бъдат Италия, Австрия и Чехословакия. Но в 1935 г. Италия трябваше да отстъпи на Германия първото си място в износа на тази страна. През 1938 г. нейният дял спадна на 10,6 %. Подобна промяна настъпи и в областта на вноса. В 1935 г. делът на Германия нарасна на 16 %, като след нея останаха Чехословакия — с 14 %, и Австрия — с 12 %. В края на 30-те години делът на Италия и Англия беше около 10 %, на САЩ — 6 %, и на Франция — само 4 %[184].

През 30-те години Германия укрепи своите позиции и във външната търговия на Румъния, макар и с по-бавни темпове, отколкото в България, Югославия и Турция. През първата половина на десетилетието делът ѝ спадна много за сметка на засилената активност на Англия и Франция, но през втората половина тя бе вече главният търговски партньор на Румъния. С много по-малко участие в областта на вноса след нея се нареждаха Чехословакия, Франция и Англия, а в областта на износа — Англия, Италия, Франция и другите държави.

Независимо от отбелязаните различия в позициите на Германия във външната търговия на отделните балкански страни, от втората половина на 30-те години тя убедително се утвърди като техен главен търговски партньор. Изключение правеше само Албания, чиято външна търговия бе почти монополизирана от Италия.

Първостепенното значение на Германия за външната търговия на балканските държави се определяше не само от високия ѝ относителен дял, но и от структурата на обмена. Тя бе главен пазар за техните най-важни износни стоки: тютюна, зърнените храни, плодовете, животинските продукти и минералните богатства. От пласмента им зависеше съдбата на по-голямата част от

184 M i r k o v i č, M. Цит. съч., с. 256.

населението в балканските държави, както и техният платежен баланс. Германската индустрия от своя страна доставяше крайно необходими промишлени стоки: текстилни материали и полуфабрикати, метални и електротехнически изделия, индустриални машини и апаратури, химически и фармацевтични продукти и др.

Търговската експанзия на Германия в Югоизточна Европа бе неразделна част от нейната ревизионистична политика. За успеха ѝ съдействуваха много икономически и политически фактори. Най-голямо значение имаше световната криза от 1929 — 1933 г., която засегна много тежко германското стопанство. Промишленото производство намаля с 55 %, селскостопанското — с 36,7 %, а безработните в началото на 1933 г. надхвърлиха 1/3 от трудоспособното население[185]. Докато Англия и Франция като владетелки на многобройни колонии свободно преминаха от системата на „отворени врати" към протекционизма и автаркията, Германия бе с по-малки възможности за преодоляване на кризата поради ограничените си суровинни ресурси и тесния вътрешен пазар. При своето влошаващо се девизно положение тя се опита да поддържа необходимия стокообмен чрез активна търговска политика. Наред със строгия митнически протекционизъм широко се прилагаха и такива търговскополитически средства като съкращаване количеството на вноса, валутния контрол, износните премии и особено клиринговите спогодби.

Германската търговска експанзия премина през няколко етапа[186]. Първоначално тя се насочи към САЩ, Англия и нейните доминиони, но не постигна активното търговско салдо, от което се нуждаеше. Неуспешни бяха и усилията за овладяване на южноамериканските пазари. В края на 1935 г. общата сума на търговските задължения на Германия към по-слабо развитите държави от Южна Америка достигна 560 млн. райхсмарки[187]. Тогава тя се насочи активно към страните от Югоизточна Европа, като разчиташе на спечелените още през годините на стабилизацията здрави позиции в тяхната външна търговия.

185 F i s c h e r, W. Deutsche Wirtschaftspolitik 1918 — 1945. Opladen, 1968, p. 56.

186 Вж. по-подробно Т а н е в, Д. Етапи в търговската политика на Германия след войната. — Архив за стопанска и социална политика, 1938, № 5, 404 — 420.

187 Пак там.

Целите на германския фашизъм по отношение на Европейския югоизток бяха определени още през първата година след установяването на диктатурата. На заседание от 7 април 1933 г. на представители на ръководни ведомства бе изтъкната необходимостта от осигуряване на икономическо и политическо влияние в този район[188]. Идеолозите на хитлеристка Германия го включваха в т. нар. голямо стопанско пространство (Grossirtschaftsraum), което трябваше да доставя суровини за индустрията и да гарантира пазари за нейната продукция. В това отношение балканските държави бяха особено подходящи с подчертано аграрната си икономика и многобройното население. Освен това те отговаряха и на изискването за директна териториална връзка, която позволяваше в случай на стопанска блокада на Германия да останат под нейния контрол. На заседание на правителството на Третия райх от 4 октомври 1933 г. бе приета концепцията за създаване на пазари в Югоизточна Европа, като бяха направени и конкретни стъпки в тази насока[189].

Кризата от 1929 — 1933 г. създаде твърде благоприятни условия за осъществяването на немските планове по отношение на държавите от Югоизточна Европа. През кризисните години рязко спаднаха цените на селскостопанските произведения, докато тези на индустриалните се понижиха много по-малко. Балканските страни поради характера на своята икономическа структура бяха силно зависими от конюнктурните колебания на световния пазар. Цените на главните износни стоки на тези страни — зърнените храни и животинските продукти на Румъния, Югославия и България, тютюна и южните плодове на Гърция и Турция, както и на много други селскостопански произведения спаднаха през 1933 г. от 2 до 3 пъти в сравнение с 1929 г.[190] Като последица от това износът на балканските държави, състоящ се почти изцяло от продукти на селското стопанство, се намали силно в стойностно изражение, въпреки че количествените показатели останаха сравнително високи. През периода 1929 — 1933 г.

188 Л у к а ч, Д: Интензивирање немечкое продора према југоистоку Европе после светске економске кризе. — В: Светска економска криза 1929 — 1934 године и њен одраз у земљама Југоисточне Европе. Београд, 1976, с. 66. Авторът включва в Югоизточна Европа и Унгария. В нашето изследване този район обхваща само балканските страни, тъй като Унгария бе по-дълбоко свързана с икономическата и политическата система на Централна Европа. Срав. R o m a n o v-B o b i n s k a, K. Цит. съч., с. 147.

189 Пак там.

190 Пак там.

сумата на румънския и югославския износ се понижи повече от два пъти, а на гръцкия — около 3 пъти. Стойността на изнесения тютюн от Гърция през 1932 г. бе със 70 % по-малка от тази през 1929 г.[191] Албанският износ, изчислен в златни франкове, представляваше през 1934 г. само 29,10 % от този през 1928 г.[192] През 1933 г. спадането на българския и турския износ в стойностно изражение в сравнение с 1929 г. бе съответно 2,5 и 1,5 пъти.

Намаляването на търговските постъпления на балканските държави се отрази крайно неблагоприятно върху техните платежни баланси, обременени от големи задължения към чужбина. Тези страни изпитваха остър недостиг от валута и затова охотно приемаха клиринговите спогодби. Премахването на свободния трансфер на валутите и преминаването към двустранна търговия беше използувано от Германия като най-важно средство за експлоатация на по-слабите в икономическо отношение държави на Югоизточна Европа. През 1933 — 1935 г. тя сключи с повечето от тях нови търговски договори, предвиждащи известни отстъпки и допълнени с тайни споразумения. Като резултат от това само през този период външният й стокообмен с тези държави се удвои[193]. Под действието на механизма на търговските взаимоотношения позициите на Германия на балканския пазар продължиха да укрепват и в следващите години. За периода 1935 — 1939 г. нейният износ от България, Югославия и Румъния се увеличи от 2 до 3 пъти по данни на немската статистика[194]. От тези страни тя достави 22,3 % от общият внос на пшеница[195]. Те осигуряваха и голяма част от внасяните метали и горива — 55,3 % от боксита, 46,4 % от хрома, 29,4 % от оловото и 17,2 % от течното гориво[196].

Като използуваше изкуствено завишения курс на марката, а също валутната и търговската политика на държавите от Югоизточна Европа, германският империализъм установи контрол върху тяхната външна търговия. Той бе улеснен в своята експанзия от обстоятелството, че главните партньори на държавите

191 La Grèce et la crise mondiale, p. 46.

192 F i s h t a, J., V. T o ç i. Цит. съч., с. 88.

193 Л у к а ч, Д. Цит. съч., с. 69. Авторът включва в Югоизточна Европа и Унгария.

194 Изчислено по: S c h u m a n n, W. Griff nach Südosteuropa, neue Dokumente. Berlin, 1973, p. 24, tabl. 6.

195 R o m a n o v - B o b i n s k a, K. Цит. съч., с. 158.

196 Пак там.

от този район — Австрия, Чехословакия, Англия и Франция, притиснати от кризата, предприеха ограничителни мерки за защита на домашните си пазари и намалиха силно вноса от балканските страни. През втората половина на 30-те години Италия също загуби позициите си на важен търговски партньор.

За успеха на Германия на Балканите съдействуваха и някои политически фактори. Преди всичко това бе политиката на западните държави, които съзнателно я насочваха към този район, за да я отклонят от други по-богати райони в Южна Америка, Близкия и Средния изток, от които самите те бяха по-заинтересувани. Освен това ориентирането на германския империализъм към Югоизточна Европа съответствуваше на плана на западните страни за насочване на неговата военна експанзия срещу съветската държава. В самите балкански страни част от буржоазията, свързана с немския капитал, бе прогермански настроена и използуваше политическото си влияние за все по-тясното обвързване с блока на фашистките държави.

Във връзка с външнотърговската ориентация на страните от Балканския полуостров трябва да се отбележи, че вътрешнорегионалните търговски връзки нямаха важно значение за техния икономически живот[197]. Още в периода преди Първата световна война те бяха твърде ограничени. Сравнително по-интензивен бе стокообменът на Турция с България и Гърция. През двете десетилетия между Първата и Втората световна война не настъпи съществена промяна в това отношение. Само в отделни, сравнително кратки периоди търговските връзки между някои балкански страни — Албания и Югославия, Гърция и България, Румъния и Турция, бяха по-оживени.

Твърде ограниченият обмен между балканските държави бе резултат преди всичко от структурата на тяхната икономика, която не създаваше големи възможности за интензивна размяна. Обстоятелството, че износът им се състоеше главно от няколко, често пъти едни и същи селскостопански произведения, ги обвързваше по-силно с пазарите на Средна и Западна Европа. Подобно бе положението и с вноса, който, както вече отбелязахме, включваше предимно промишлени стоки.

Междубалканската търговия бе сравнително по-оживена през 20-те години. Тя имаше по-важно значение за България. Относителният дял на балканските партньори в българския внос през 1926 — 1929 г. се движеше между 9,3 (1928) и 14,3 % (1929), а в износа — между 10,8 (1929) и 20,4 % (1926)[198]. Тяхното участие бе по-голямо във вноса на Гърция — от 15,9 (1928) до 22,0 % (1926), но относителният им дял в нейния износ през втората половина на 20-те години не надхвърляше 3,0 %[199]. По-важна бе ролята на тези държави като търговски партньори на Албания. Средно за периода 1921 — 1930 г. на тях се падаха 16,4 % от нейния внос и 25,7 % от износа[200]. Значението на балканския пазар за останалите страни от региона бе по-малко и ограничено предимно в областта на износа. Относителният дял на изнасяните за него стоки от Румъния бе най-голям през 1926 г. — 10,1 %, от Югославия през 1927 г. — 10,7 %, и от Турция през 1928 г. — 9,8 %[201].

През 30-те години оборотите на междубалканската търговия намаляха. През периода 1931 — 1937 г. това намаление за Турция бе около 2 пъти както в областта на вноса, така и в областта на износа. Почти наполовина спадна през същия период относителният дял на държавите от региона и в югославския износ, а в областта на вноса — около 1,5 пъти. Особено се ограничи тяхното участие във външнотърговския обмен на България. В областта на вноса относителният им дял се понижи от 7,9 (1931) на 4,3 % (1937), т. е. 2 пъти, а в износа — около 5 пъти[202]. Спадна делът на балканските страни и в албанската външна търговия, която все повече се монополизираше от Италия.

Единствено за Гърция стокообменът с държавите от региона запази относителното си значение въпреки общото понижаване на търговските обороти. Техният дял във вноса отбеляза известно намаление, но за периода 1931 — 1937 г. все още бе голям — от 12,8 (1936) до 18,1 % (1937)[203]. В областта на износа за същия период той нарасна повече от 2 пъти. Развитието на стокообмена на Румъния с балканските страни бе твърде противоречиво. Тяхното участие във вноса показа известно увеличение, а в износа — неголямо спадане.

197 Тъй като взаимната търговия между балканските страни в периода между войните е разгледана подробно в четвърти параграф на трета глава, тук се ограничаваме да отбележим само някои общи моменти в развитието на тази търговия.

198 Вж. по-подробно тук, четвърта глава, с. 176, табл. 2.

199 Пак там, с. 233, табл. 28.

200 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 16, л. 7. Таблица на развитието на външната търговия на Албания за 1921 — 1930 г.

201 Изчислено по: С в р а к о в, Г. Н. Стопанството на балканските държави и тяхната взаимна търговия. С., 1934, 86 — 87, 93 — 95.

202 Вж. по-подробно тук, четвърта глава, с. 241, табл. 32.

203 Пак там.

Ограничаването на междубалканската търговия през 30-те години бе резултат от комбинираното действие на няколко фактора и, на първо място, засилената икономическа експанзия на Германия. Все по-голямото обвързване на външната търговия на страните от този район с нейния пазар неминуемо доведе до намаляване на взаимния им обмен. Влияние оказваха и политическите отношения, обременени от много спорни въпроси от териториален, малцинствен и финансов характер. Това пораждаше постоянно недоверие между балканските страни.

Търговските им отношения се усложняваха допълнително от промените в организацията на международната търговия през 30-те години. Силното изостряне на проблема за пазарите в капиталистическия свят в годините на кризата предизвика вълна на краен национализъм в икономическата политика на държавите и доведе до широкото прилагане на нови строги мерки в конкурентната борба. Международната практика, основана на клаузата на най-облагодетелствуваната нация, фактически приключи[204]. В почти всички страни бяха повишени митата, нерядко до равнището на свръхпротекционистки тарифи. Възникна сложна система от търговскополитически средства, които целяха съкращаване на вноса и максимално разширяване на износа. Започнаха да се използуват нови форми на държавни ограничения на вноса — валутният контрол, образуването на валутни блокове и др.[205] По-широко се прилагаха и средствата за активизиране на износа — държавните гаранции за експортните кредити, премиите и др.[206] Използуваха се също преференциалните тарифи и регионалните съглашения[207]. Съществено се измени и търговскодоговорната политика. Тъй като валутата на капиталистическите страни се откъсна от златната основа, те бяха лишени от възможността да извършват международни плащания при предишните условия. Повечето от тях започнаха да осъществяват външния си стокообмен върху основата на двустранни съглашения, използувайки безналичните разчети, или т. нар. клирингови спогодби.

Балканските страни, твърде тежко засегнати от кризата, също прибягнаха към различни търговскополитически средства за преодоляване на своите стопански затруднения. За тях бе характерна активната дейност на държавния апарат, насочена към регламентиране на външната търговия. Трите главни насоки на тази дейност бяха намаляване на вноса, насърчаване на износа и въвеждане на системата на валутните ограничения.

Затрудненията в платежния им баланс налагаха максимално да се ограничи вносът. За целта се използуваха първоначално средствата на митническата политика. Гърция още в първата година на кризата повиши митата на много вносни стоки. През лятото на 1931 г. те отново бяха увеличени с около 30 %[208]. Съгласно със закон 5312 от 1931 г. стоките на страните, които не бяха в договорни отношения с Гърция, се облагаха с максимални мита в десеторен размер[209]. Едва с декрета от 17 февруари 1937 г. се допусна облагане в еднократен размер, и то при определени условия[210].

В Турция законът от 1 октомври 1929 г., с който бе въведена независима протекционистка тарифа, бе допълнен през 1933 г. с няколко нови положения, което доведе до голямо повишаване на вносните мита[211]. В България те бяха увеличени още през периода 1926 — 1931 г. През юни 1930 г. митническият коефициент нарасна от 20 на 27 %, а от края на 1931 г. — до 60 % от стойността на стоките[212]. През 1931 — 1936 г. вносът бе затруднен и от по-високата адвалорна такса върху безмитно внасяните стоки. Едва от 1936 г. с ревизирането на митническата тарифа бе облекчен режимът[213]. Останалите балкански страни също прибягнаха до митническия протекционизъм.

Освен традиционните средства за ограничаване на вноса балканските държави използуваха контингентната система и чисто валутните мерки. През 1931 г. със Закона за защита на националната икономика в Турция продължи политиката на максимално съкращаване на вноса на всички стоки, които се произ-

204 Гуревич, А. Углубление кризиса и мировая экономическая война. — Мировое хозяйство и мировая политика, 1932, № 1 — 2, с. 5.
205 Внешняя торговля капиталистических стран. М., 1963, с. 80.
206 Пак там, с. 81.
207 Гуревич, А. Цит. съч., с. 63.

208 Zentrales Staatsarchiv — Potsdam (по-нататък: ZStA), Reichswirtschaftsministerium (по-нататък: ~~RWM~~), Handels u. Zollpolitik Griechenlands, 2659. T. 9, 97 — 102; Das Reichswirtschaftsministerium an das Auswärtige Amt — Berlin, den 5. August 1931.
209 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 170, с. 192. Сведения относно вносния режим в Гърция — 16 ноември 1935 г.
210 Пак там, а. е. 354, с. 4, 5. Митнически режим за вноса на стоки в Гърция — 1 декември 1937 г.
211 Джиллов, Х. Цит. съч., с. 290.
212 Вж. по-подробно Бобчев, К. Външната търговска политика на България след войната. — Трудове на Статистическия институт за стопански проучвания при СДУ, 1938, № 4, 1 — 11.
213 Пак там.

веждаха в страната[214]. В следващите години вносните режими бяха променяни няколко пъти, но новите разпоредби не дадоха желания резултат и с декрет от 13 юли 1937 г. контингентната система бе отменена[215].

В Румъния контингентите за вноса бяха въведени от 24 ноември 1932 г.[216] Със специална наредба от 1 юли 1933 г. бяха определени и такси за получаване на разрешение за износ, които бяха доста високи — от 8 до 50 % от размера на вносното мито[217]. Направените през следващите години изменения нямаха съществено значение за режима на вноса в Румъния.

В Гърция влезе в сила закон 5426, според който от 15 май 1932 г. контингентите се прилагаха в твърде широки граници, като се гарантираше и съответно девизно покритие[218]. Общите квоти се разпределяха на всеки 6 месеца от специална комисия въз основа на средното количество на стоките, доставени от търговец или фирма за последните три години[219].

В България системата на контингентите бе въведена с Общата наредба за вноса и износа от 1935 г., като те се определяха от Националната банка в размер на 50 % от средния внос през 1930 — 1932 г.[220]

Валутната криза, развила се върху основата на икономическата криза от 1929 — 1933 г., принуди повечето от капиталистическите държави да прибягнат към девизни ограничения. В икономически слабите балкански страни те бяха въведени още по време на кризата. Характерна за тях бе централизацията на валутните операции. Във всички балкански държави главната роля в осъществяването им принадлежеше на централните емисионни банки. В някои от страните бяха изградени и специални органи: Централа за девизиите при Румънската народна банка, Валутна комисия при Гръцката национална банка, Валутна контролна комисия при Министерство на финансите в Турция и др.

214 Розалиев, Ю. Особености развития капитализма в Турции. М., 1962, с. 67.

215 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 110, л. 83 сл. Българската легация в Анкара до Министерството на външните работи — 17 юли 1937 г.

216 Икономически преглед, 1932, № 14 — 15, с. 95.

217 Пак там, 1933, № 12—13, с. 89.

218 Известия и стопански архив на Министерството на труда, промишлеността и търговията, 1932, № 15 — 16, 545 — 554.

219 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 328, л. 258 — 259. Относно девизния режим и контингентните системи в Гърция.

220 Обща наредба по вноса и износа. Държавен вестник, № 123, 4 юни 1935.

Друг характерен елемент на системата на валутните ограничения в балканските държави бе девизният контрол, който се използуваше като по-силно от митата средство за съкращаване на вноса. Банките издаваха специални разрешения само за най-необходимите стоки върху основата на съществуващата контингентна система.

В България прилагането на строг девизен контрол се наложи от октомври 1931 г. с изменението на Закона за търговията с външни платежни средства[221]. Операциите с чужда валута се контролираха от Българската народна банка, като износителите бяха задължени да ѝ предават в 20-дневен срок получените девизи. Тя отпускаше такива за внос на стоки само срещу предварително разрешение от Министерството на финансите. През пролетта на 1932 г. бяха въведени девизни контингенти в размер на 50 % от количеството на стоките, внесени през 1931 г.[222]

Турция пристъпи сравнително най-рано към валутни ограничения — със Закона за опазване стабилността на турската валута от 28 февруари 1930 г., както и с много други постановления, свързани с него[223]. Той предвиждаше прекратяване на всички операции с чужди платежни средства вътре в страната за срок от 3 години. Централната банка на Турция установи контрол върху външнотърговските и валутните операции[224].

В Румъния още на 24 февруари 1931 г. бе приет закон за уреждане на плащанията с държавите, които въведоха ограничения в търговията с девизи[225]. Девизният монопол на Румънската народна банка бе обявен с декрет от 18 май 1932 г. Независимо от многократните промени на вносния режим в Румъния износителите оставаха задължени да предават на банката получената чужда валута по официален курс.

Тревожното финансово положение на Гърция принуди правителството да забрани през септември 1931 г. свободната тър-

221 Закон за изменение и допълнение на Закона за търговията с външни платежни средства. — Държавен вестник, № 244, 31 ян. 1933.

222 Бобчев, К. Цит. съч., с. 16; Наредба № 7 на БНБ. — Държавен вестник, № 37, 19 май 1932. В началото на 1933 г. бе добавена нова алинея към чл. 5 от Закона за търговия с външни платежни средства, съгласно с която не се допускаше внос без специално разрешение от БНБ, независимо от това, дали вносителят иска или не валута (Държавен вестник, № 244, 31 ян. 1933. Закон за допълнение на Закона за търговия с външни платежни средства).

223 Розалиев, Ю. Цит. съч., с. 67.

224 Пак там.

225 Икономически преглед, 1931, № 18 — 19, с. 146.

говия с девизи[226]. За плащанията в чужбина се изискваше специално разрешение на Валутната комисия, която допускаше вноса само на жизненоважни стоки. От началото на 1932 г. окончателно бе прекратено отпускането на девизи, тъй като банката не разполагаше с такива[227]. На 27 април 1932 г. в Гърция излезе Закон за новата валутна система, който отменяше всички досегашни разпоредби. Покупко-продажбата на девизи се предоставяше изключително на Гръцката национална банка, а отпускането им за нуждите на търговската размяна бе поверено на Валутната комисия. Износителите бяха длъжни да продават по установения курс получената чужда валута на банката.

Вносителите на стоки от страните със свободна валута бяха обременени в повечето от балканските държави със съответната премия върху официалния курс, а някъде и с допълнителни адвалорни такси. Така например съобразно с девизния режим от 4 декември 1935 г. румънските търговци трябваше да заплащат при покупка на девизи премия за износ в размер на 38 % и такса от 12 %. Това означаваше оскъпяване на вносните стоки с налог от около 50 %, който в крайна сметка тежеше на консуматорите[228].

Югославия бе от малкото страни, които сравнително късно изоставиха либералния принцип в международната размяна, но и тук сериозните платежни затруднения предизвикаха известни ограничения. На 7 октомври 1931 г. бе издаден девизен правилник, с който търговията с чужда валута се поставяше под контрола на Югославската народна банка[229]. Износителите бяха задължени в 45-дневен срок да предадат на нея или на упълномощените частни банки 25 % от получената чужда валута, а останалите 75 % имаха право да предложат на борсата. Вносителите купуваха от банката чужда валута срещу съответните документи. Те не бяха много затруднени, тъй като девизите не се раз-

226 ZStA, RWM, Handels- u. Zollpolitik Griechenlands 2659/1. T. 10, p. 260. Merkblatt betr.: Die Zahlungsschwierigkeiten im Handelsverkehr mit Griechenland.

227 ZStA, Abteilung II, Handel 13, Griechenland 41085, Deutsche Gesandtschaft an das Auswärtige Amt betr.: Griechische Handelspolitik — den 20. Januar 1935.

228 Politisches Archiv, Bonn, Auswärtiges Amt, Sonderreferat Wirtschaft, Handel 11, № 3, Rumänien — den 11. Oktober 1935.

229 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 91, л. 35. Нови девизни наредби в Югославия.

пределяха нито по страни, нито по групи стоки[230]. Тази система неколкократно бе допълвана с нови наредби[231].

Регулиращата дейност на държавния апарат в балканските държави обхвана и износната търговия. В някои от тях за насърчаването ѝ се използуваше системата на премиите. Наред със субсидирането се осъществяваха много валутни мероприятия, насочени към подпомагане на търговците в тяхната конкурентна борба на външните пазари, като девалвация, предоставяне на част от свободната валута за продажба на по-висок курс и установяване на премия към официалния курс. Същевременно валутните премии се използуваха и за насърчаване на износа към страните със свободна валута.

В началото на 1935 г. Румънската народна банка се задължи да изплати на износителите заедно със стойността на девизите и премия[232]. При нейното определяне за най-важните стоки се вземаха под внимание разликите между вътрешните цени и тези на световния пазар. При промяната на девизния режим в края на 1935 г. премията бе установена на 38 %[233]. С поредната промяна през март 1940 г. нейният размер достигна 95 %[234]. Освен към официалния курс се даваха и преки премии, особено високи за износа към страни със свободна валута. През 1938 г. премията за пшеницата беше 50 % от номиналната ѝ стойност, за добитъка — от 40 до 44 %, за дървения материал — от 5 до 25 % в зависимост от направлението[235].

След смяната на девизния режим в Турция през 1937 г. широко развитие получиха частнокомпенсационните операции, които предвиждаха премия за износа, изравняваща разликата между вътрешните цени и тези на световния пазар[236]. По компенсационните сделки с Англия в 1939 г. тя бе от 63 до 72 % спрямо официалния курс на английската лира[237].

При частните компенсации в България съобразно с Общата наредба по вноса и износа от 20 август 1934 г. износителите можеха да продадат остатъка от получените от тях девизи на частния пазар при законно определена премия[238]. С наредбата от

230 Пак там.

231 Вж. по-подробно Индустриален преглед, 1932, № 3 — 4, 30 — 31.

232 Икономически преглед, 1935, № 1—2, с. 7.

233 Пак там, № 12 — 13, с. 79.

234 Ф р е й, Л. Валютные ограничения и клиринги. М., 1940, с. 50.

235 Пак там, с. 113.

236 Д ж и л л о в, Х. Цит. съч., с. 290.

237 Ф р е й, Л. Цит. съч., 119 — 120.

238 Б о б ч е в, К. Цит. съч., с. 17.

1936 г. бяха установени два курса за свободната валута: официален курс на Българската народна банка, по който тя се продаваше задължително в размер на определения процент, и свободен курс за продажба на частния пазар при премия до 35 %[239].

От октомври 1931 г. Югославската народна банка се задължаваше да изплаща за предадените свободни девизи премия от 28,5 %[240]. За да насърчи износа на някои селскостопански произведения (яйца, птици и др.) в страните със свободна валута, югославската банка през 1938 г. установи нови, по-високи курсове за тази валута, както и специална премия[241]. В началото на 1939 г. в Югословия бе определен нов курс на английската лира, който, сравнен с официалния курс на марката, означаваше премия от 48 до 58 %[242].

В Гърция с девизния закон от април 1932 г. също бе установена премия, по-висока от курса за стоките, които се пласираха по-трудно[243]. В началото на 1939 г. нейният размер при покупка на свободна валута бе 9 %[244]. За да насочи гръцкия износ към нови пазари, правителството прибягна и до системата на преките премии. Такива бяха обявени през май 1936 г. за износа на грозде във всички държави освен Германия[245]. През октомври 1937 г. на търговците на памук бе предложена премия от 10 драхми за всеки килограм, внесен в страни със свободни девизи[246].

В почти всички балкански държави бяха взети мерки за осигуряване на по-пълна стопанска информация, както и за разширяване на рекламната дейност в чужбина. Създадени бяха и специални държавни институти, най-често към министерствата на търговията или на икономиката, които имаха задача да съдействуват за развитието на външния стокообмен. В повечето страни бе засилен контролът върху качеството и опаковката на изнасяните стоки. Регулативната намеса на държавата във вън-

239 Икономист, 1939, № 4, 439 — 442. Поради лошата реколта през 1938 г. и намаляването на износа за страните със свободна валута премията се покачи значително над допустимия размер, като достигна 55 и дори 60 % от официалния курс на свободните девизи.

240 Вж. по-подробно Ф р е й, Л. Цит. съч., 128 — 129.

241 Пак там, с. 130.

242 Пак там, 49 — 50.

243 Пак там, с. 90.

244 Пак там, 45 — 50.

245 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 170, л. 157 — 158.

246 V a s s i l e v, St. L' Allemagne et le commerce extérieur des Etats balkaniques. Paris, 1939, p. 59.

шната търговия се прояви и в основаването на държавни предприятия. През 1930 г. в България бе създадена дирекция „Храноизнос", която имаше монопол върху търговията със зърнени храни и маслодайни семена[247]. В износа на тютюни, розово масло и пашкули държавният сектор бе представен от Българската земеделска и кооперативна банка. В Югославия бе образувано през 1931 г. привилегировано акционерно дружество „Присад" за износ на зърнени храни[248]. Същата дейност в Румъния се изпълняваше от Държавната зърнена комисия[249]. През 1940 г. в България бяха основани и две големи акционерни дружества за външна търговия под прекия контрол на държавата — „Българска промишленост" и „Българска търговия"[250]. В Гърция и Турция също се създадоха специални обединения на износителите, които бяха подкрепяни от държавата.

В балканските страни сравнително слабо се използуваше системата на експортните кредити и твърде малко бе направено за снижаването на производствените разходи чрез рационализиране на производството. Имаше голяма децентрализация в ръководството на външнотърговската дейност. С нея се занимаваха съответните отдели към министерствата на търговията или на народното стопанство, на финансите, както и централните банки, специализираните институти, а някъде и консулско-стопанските дирекции към министерствата на външните работи. Това създаваше допълнителни трудности в усложнената сфера на външнотърговската дейност.

Валутните ограничения влияеха отрицателно върху развитието на международните икономически отношения. Известни възможности за уреждане на взаимните плащания между страните в условията на девизната недостатъчност предлагаше клиринговият метод на плащане, който позволяваше частично и дори пълно премахване на девизните трансфери. Всички балкански държави прибягнаха до сключването на клирингови спогодби. Особено голямо значение имаха те в практиката на Турция и България.

Турското правителство сключи през 1933 г. клирингова спогодба с Германия, а през следващите години — и с много други страни, включително и с балканските. През 1937 г. делът

247 Вж. по-подробно Б е р о в, Л. Дирекция Храноизнос 1930 — 1944 г. — Трудове на ВИИ „К. Маркс", 1960, № 1, 284 — 352.

248 K a s e r, M. The Depression and the Genesis of Etatism. — В: Светска економска криза. . ., с. 54.

249 Пак там.

250 Стопанска история. . ., с. 395.

на тези държави във вноса представляваше 76,6 %, а в 1938 г. той нарасна на 84,2 %[251]. По този показател страната бе на първо място в света. Износът по клирингов път в 1937 г. бе 79,1 % от общия износ, а в 1938 г. се увеличи на 82,2 %[252].

България също премина към двустранна търговия. Още през 1932 г. тя сключи с Германия спогодба, която обхващаше вземанията от търговски и финансов характер. В 1938 г. само с някои страни[253] не бяха подписани клирингови спогодби. През същата година 88 % от нашия внос и 86,1 % от износа се осъществяваха с клирингови държави[254]. По техния относителен дял в износа България бе на първо място в света, а в областта на вноса — на второ място след Турция.

Румъния също сключи клирингови и платежни спогодби с много страни, между които бяха Гърция, България, Югославия и Турция. Обикновено в тях се предвиждаше пълно или частично изключване на нефтопродуктите, които Румъния искаше да се заплащат в свободни девизи. В 1937 г. 74,9 % от нейния внос и 66,7 % от износа й се осъществяваха по клирингов път[255].

След промяната на режима на вноса в Югославия през април 1936 г. се увеличи значително износът за държавите със свободна валута, като се стесняваше кръгът на страните, с които плащанията се уреждаха посредством клирингови спогодби. В 1937 г. на тях се падаха 76,7 % от югославския износ, а на държавите със свободна валута — 23,3 %[256]. В следващата 1938 г. съотношението се промени на 66:34[257]. Делът на клиринговите страни намаляваше и в областта на вноса: от 74,6 % в 1937 г. на 67,3 % в 1938 г. За същия период делът на държавите със свободна валута нарасна от 25,4 на 32,7 %[258].

Сравнително по-малко бе значението на клиринговите спогодби за Гърция. Но и нейното правителство беше принудено от

251 Ф р е й, Л. Цит. съч., с. 259.
252 Пак там.
253 К е м и л е в, Ас. Общи тенденции на външната ни търговия. — Икономист, 1940, № 1, с. 17.
254 Пак там.
255 Известия на Бургаската търговско-индустриална камара, № 36, 17 септември 1938, с. 5.
256 Известия на Бургаската търговско-индустриална камара, № 16, 5 май 1939, с. 2. Посочените цифри се отнасят само до чисто клиринговите спогодби.
257 Известия от балканските страни, № 11, 27 март 1939, препечатано от в. „Словенец".
258 Пак там.

тежкото финансово положение на страната все по-често да прибягва към тях. През 1932 г. по тази система се осъществяваха 38,1 % от вноса и 28,9 от износа[259]. През 1937 г. делът на клиринговите държави в гръцкия внос бе 56,5 %, а в износа — 53,2 %[260]. Гърция сключи платежно-клирингови споразумения и с балканските си партньори.

В Албания до септември 1937 г. нямаше никакви ограничения както по отношение на вноса и износа, така и по отношение на движението на девизите и изплащането на задълженията към чужбина. По решение на Министерския съвет от август с. г. вносът бе поставен в зависимост от търговския баланс на страната спрямо държавата вносителка и се допускаше само с разрешение на Министерството на народното стопанство[261].

Преминаването на международната търговия върху основата на клиринговите спогодби създаде много допълнителни трудности за балканските държави. Те, както и спогодбите за плащанията даваха известни възможности за развитие на външния стокообмен и действуваха сравнително добре там, където имаше обективни условия за изравняване на вноса и износа. В противен случай те ограничаваха размяната. Подобен бе резултатът от тяхното използуване в балканските страни.

В края на 30-те години в междубалканския обмен настъпиха нови промени вследствие избухването на Втората световна война. Нападението на Германия срещу Полша предизвика в почти всички балкански държави извънредни мерки за преустройството на техните стопанства и военни релси. Приети бяха специални закони, които предоставяха на правителствата, на съответните стопански министерства или на специално изградените държавни учреждения широки пълномощия в случай на война. В областта на износа конкретните мерки се изразиха най-общо в ограничаване, а понякога в пълна забрана на износа на хранителни продукти от първа необходимост и на промишлени суровини. Същевременно се полагаха усилия за увеличаване на вноса на най-необходимите за нуждите на отбраната и стопанството стоки. В някои случаи доставянето и разпределянето им се поемаха от държавата.

259 V a s s i l e v, St. Цит. съч., с. 48.
260 Пак там. В 1938 г. относителният дял на клиринговите плащания на Гърция се увеличи на 61,5 % във вноса и на 65 % в износа (Ф р е й, Л. Цит. съч., с. 145).
261 Икономически преглед, 1937, № 16 — 17, с. 118.

Втора глава

ОПИТИ ЗА СТОПАНСКО СЪТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ БАЛКАНСКИТЕ ДЪРЖАВИ И УЧАСТИЕ НА БЪЛГАРИЯ В ТЯХ

1. МЕЖДУНАРОДНИ СТОПАНСКИ КОНФЕРЕНЦИИ И СЪПРОТИВА НА БАЛКАНСКИТЕ СТРАНИ СРЕЩУ АГРАРНИЯ ПРОТЕКЦИОНИЗЪМ

В периода между двете световни войни взаимоотношенията между страните от Югоизточна Европа се определяха преди всичко от исторически установилото се държавнотериториално и националнополитическо статукво в този район, утвърдено с мирните договори, подписани след края на Първата световна война. Върху характера и развитието на тези отношения влияеха и много други фактори — противоречията между големите империалистически държави, съотношението на силите на международната арена и не на последно място — вътрешнополитическите, икономическите и социално-класовите проблеми на балканските страни.

С оглед резултатите от Първата световна война се извърши известна поляризация в Европа. Държавите победителки се стремяха в своята външна политика към укрепване на създаденото след войната държавнотериториално и националнополитическо статукво, докато групата на победените настояваше за ревизия на мирните договори. От тези две тенденции в международната политика се определяха и позициите на отделните балкански страни, а до голяма степен и характерът на техните взаимоотношения. Външната политика на Югославия и Румъния се насочи към предотвратяване на всякакви опити за промяна във Версайската система. Върху тази основа още през 20-те години те установиха съюзнически отношения помежду си. През 1920 — 1921 г. Югославия, Румъния и Чехословакия образуваха Малката антанта[1].

[1] Манчев, Кр., Вал. Бистрицки. България и нейните съседи, 1931 — 1939. С., 1978.

Външната политика на Турция и Гърция също се ръководеше от стремежа за съхраняване на териториалните придобивки, получени по силата на Ньойския и Лозанския мирен договор. Известните симпатии, демонстрирани към идеите за ревизия, бяха свързани само със собствените им нерешени проблеми и с домогванията на тяхната буржоазия към нови придобивки. Желанието на гръцката буржоазия за ново териториално разширение за сметка на кемалистка Турция стана причина за гръцко-турската война от 1919 — 1922 г., чиито последици продължиха да тежат върху отношенията между двете страни почти през целия период на 20-те години. Едва към края на десетилетието те започнаха да се подобряват, което доведе до сключването през 1930 г. на съюзния гръцко-турски договор.

България бе единствената балканска държава, която отказа да приеме като окончателни установените от Ньойския договор граници. По силата на този договор от нея бяха отнети големи територии, анексирани от съседните страни. Многохилядно българско население бе принудено да напусне родното си огнище и да търси спасение и подслон на българска територия. Страната бе разоръжена и обвързана с унизителни военни клаузи. Освен това изтощената ѝ от войната икономика бе обременена с тежки репарационни плащания и натурални контрибуции. Цялата наша общественост с право смяташе Ньойския договор за несправедлив и настояваше той да бъде ревизиран.

Стремежът към ревизия на този тежък и грабителски договор бе определящ за външната политика на България през целия междувоенен период независимо от нейните форми и нюанси. Българският „ревизионизъм" противопоставяше страната ни на съседните държави, които в единен фронт се обявяваха срещу каквито и да било опити за промени в наша полза[2].

Надеждите на българската общественост, че тракийският въпрос ще се реши благоприятно на Лозанската конференция (20 ноември 1922 г. — 24 юли 1923 г.), не се оправдаха. Изготвеният през януари 1923 г. проект за конвенция всъщност не осигуряваше на България излаз на Бяло море. Въпреки силния натиск от страна на империалистическите държави правителството на Стамболийски отказа да подпише конвенцията[3]. Между България и Гърция имаше също финансови и малцин-

[2] Пак там, с. 24.

[3] Стефанов, Г. Международни отношения и външна политика на България (1879 — 1970). С., 1977, с. 170.

ствени проблеми, които усложняваха отношенията им. Напрежение създаваше въпросът за правата на българското население, останало след войната на територията на Гърция. Подписаната спогодба не се приложи, тъй като нейният парламент не я ратифицира[4]. Обстановката се изостри до крайност през октомври 1925 г., когато гръцки войски нахлуха в Петричко. Едва след намесата на ОН те се изтеглиха от българската територия[5].

Друг проблем бе заплащането на недвижимите имоти на изселилите се от двете страни по силата на съответната конвенция, подписана между България и Гърция едновременно с Ньойския договор[6]. Този финансов спор продължаваше дълги години. На 9 декември 1927 г. бе подписана спогодбата Моллов — Кафандарис за уреждане на взаимните задължения, произлизащи от конвенцията за изселване на етническите малцинства[7].

Отношенията ни с Югославия също бяха обременени от много нерешени въпроси, свързани със сигурността на границата, репарационните плащания, дейността на емигрантите, установили се съответно в двете страни, и др. Тежък бе проблемът за българското население в граничните области, което по силата на Ньойския договор бе поставено под сръбска и българска власт. То бе подложено на жесток грабеж от страна на югославската администрация, която провеждаше спрямо него политика на системна насилствена денационализация[8]. Съдбата на това население бе източник на постоянно напрежение в отношенията между двете държави.

Въпреки сериозните трудности правителството на Ал. Стамболийски в стремежа си да преодолее политическата изолация на България се опита още в началото на 20-те години да постигне сближение с Югославия. Ориентирането към западната съседка бе обусловено от важната роля, която тя играеше във

4 К у м а н о в, М. Българо-гръцки отношения (юни 1923 — януари 1926 г.). — В: България и европейските страни през XIX — XX в. С., 1975, с. 221.

5 Пак там, с. 228.

6 П о п о в, К. Конвенцията за взаимно изселване между България и Гърция и спорът ни с гърците за черкви, училища и манастири. С., 1935.

7 Държавен вестник, № 23, 2 май 1928.

8 М и ч е в а, Здр. Българо-югославски споразумения (1929—1930).— Studia balcanica, 4, 1971, p. 166.

френската система на съюзи, и от ключовата ѝ позиция на Балканите. Резултат от усилията в тази насока бе Нишкото споразумение от март 1923 г., което предвиждаше мерки за осигуряване безопасността на границата, премахване на четническото движение и създаване на нормални условия за обработването на пограничните имоти[9].

Българо-югославските отношения се влошиха отново след деветоюнския преврат (1923) в България. През следващите години те се характеризираха с недоверие, нестабилност и с почти постоянно напрежение[10]. Особено се изостри обстановката през 1927 и 1928 г., когато югославското правителство в отговор на зачестилите гранични инциденти затвори българо-югославската граница[11]. Това се отрази крайно неблагоприятно върху положението на двувластното население, което бе лишено от възможността да обработва земите си. Затварянето на границата създаде допълнителни трудности и за външната търговия на България.

Едва през 1929 г. се появи тенденция към известно разведряване в отношенията между двете страни. Тежката вътрешнополитическа криза в Югославия и усложненото ѝ международно положение след преврата от 6 януари 1929 г. принудиха правителствените кръгове да се ориентират към сближаване с България. Благоприятна предпоставка за това бе лоялното поведение на правителството на Андрей Ляпчев към кралската диктатура в Югославия[12]. За промяна настояваха и някои кръгове в двете страни. Силно влияние оказаха също Англия и Франция, които смятаха, че подобряването на отношенията между Белград и София е необходимо условие за изграждането на балкански блок с антисъветска насоченост.

Крачка по пътя към това сближаване бе решението на югославското правителство да се отвори на 7 февруари 1929 г. общата граница без предварителни условия и гаранции[13]. На 25 февруари 1929 г. в Пирот започна работа специална българо-югославска комисия, която трябваше да разработи пра-

9 Вж. по-подробно К у м а н о в, М. Нишката спогодба от 1923 г. — Векове, 1972, № 5, 34 — 42.

10 M i č e v a, Z. Die Diktatur vom 6. Januar 1929 in Jugoslawien und ihr Widerhall in Bulgarien. — Etudes Historiques, 1970, No 5, p. 505.

11 М и ч е в а, Здр. Цит. съч., с. 167.

12 Пак там.

13 M i c e v a, Z. Цит. съч., с. 507.

вилник за поддържане на реда в граничната област и да уточни положението на двувластното население[14]. След продължителни разисквания бе постигнато съгласие по някои частични въпроси[15]. Срещу Пиротските споразумения се обявиха хърватската националистична групировка на А. Павелич и ВМРО, чиято дейност предизвика поредно влошаване на българо-югославските отношения. С неодобрение посрещнаха решенията на Пиротската конференция и някои от балканските държави и особено Гърция и Румъния, които не криеха опасенията си от възможно сближаване между България и Югославия. В обстановка на изострени противоречия между двете страни бе открита на 23 септември 1929 г. Втората пиротска конференция. Въпреки трудностите, произтичащи от различията в изходните позиции на преговарящите страни, в крайна сметка бе постигнато съгласие за ликвидиране на двувластните имоти, както и споразумение за мерките, необходими за поддържане на реда по границата[16]. Споразуменията от 1929 и 1930 г. поставиха началото на нов етап в българо-югославските отношения, който се характеризираше с по-спокойната политическа атмосфера между двете страни и със стремежа към сближаване.

Напрежението между България и северната ѝ съседка се запази през целия период на 20-те години. То бе последица от неизменния външнополитически курс на румънската буржоазия, насочен преди всичко към спазване на мирните договори и укрепване на териториалното статукво в Югоизточна Европа. Освен това отношенията ни с Румъния не можеха да се развиват на двустранна основа поради схващането, възприето от участничките в Малката антанта, че сближаването на Румъния и Югославия с нашата страна трябва да се осъществява само едновременно, при което първостепенно значение се придаваше на българо-югославските връзки[17].

Между България и Турция нямаше териториални спорове. Обществеността у нас следеше със симпатия кемалистката революция. През октомври 1925 г. между двете страни бе подписан договор за приятелство, а през март 1929 г. — договор

14 Пак там, с. 513.

15 Вж. по-подробно М и ч е в а, Здр. Цит. съч., с. 174.

16 Пак там, 179 — 181.

17 М а н ч е в, Кр., Вал. Б и с т р и ц к и. Цит. съч., с. 65.

за неутралитет, помирение и арбитраж[18]. Все пак между България и Турция имаше много национални и други проблеми. Гръцко-турското сближаване от втората половина на 20-те години предизвика безпокойство в София, тъй като се тълкуваше като пречка за осъществяването на българските стремежи за излаз на Бяло море. При това положение нашата страна не можеше да търси изход от изолацията в посока на Турция, още повече, че нейното международно положение също не бе стабилно.

В условията на политическата изолация през 20-те години за България бе твърде трудно да прояви активност и в областта на стопанското сътрудничество със съседните страни. До 1925 г. тя бе ограничена и от икономическите клаузи на Ньойския мирен договор и по-специално от тези, които се отнасяха до размерите на митата и до режима на вноса от съглашенските държави. По силата на чл. 147, 148, 149 и 150 от мирния договор страните победителки имаха право да се ползуват едностранно за срок от 5 години от най-благоприятния режим на вноса, износа и транзита. Чл. 151 от договора задължаваше България до 9 август 1921 г. да облага стоките на съглашенските държави с митата, определени в нейната конвенциална тарифа от 28 юли 1917 г., в която те бяха намалени наполовина в сравнение с тези от първата наша специфична тарифа от 1904 г.[19] Това задължение бе спазено от българска страна и новата митническа тарифа влезе в сила от 11 април 1922 г., като остана да действува до 1936 г., макар и с много изменения[20].

След 9 август 1925 г. България вече имаше право свободно и самостоятелно да урежда търговските си отношения. Но в сравнение с другите европейски и балкански страни тя прояви подчертана предпазливост, като се задоволи с подписването на временни търговски спогодби върху основата на взаимно ползуване на клаузата на най-облагодетелствуваната нация. Тази въздържаност бе до голяма степен резултат от силно

18 ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 3240, л. 63. Българската легация в Анкара до Министерството на външните работи, с. 63. Договори и конвенции, сключени с Турция 1919 — 1938 г.

19 Г ъ б е н с к и, Ив. Външната ни търговска политика след войната. — Сп. БИД, 1932, № 8, с. 464.

20 Пак там, с. 467. От 24 март 1926 г. бе обявено изменение на митническата тарифа, което предвиждаше увеличаване на митата средно с над 40 — 50 %. Освен това бе променен неколкократно и митническият коефициент.

протекционисткия характер на новата митническа тарифа. Явни бяха опасенията на ведомствата, ръководещи външнотърговската ни политика, че при сключването на тарифни търговски договори България ще бъде принудена да направи митнически отстъпки. При това те не можеха да очакват по-специални намаления на чуждите вносни мита поради неголямото значение на нашата страна за вноса на повечето от търговските ѝ контрагенти.

Въпреки тези съображения българското правителство прояви подчертана готовност да уреди търговските си отношения със своите южни съседи, като се ръководеше от тяхното поголямо значение за износа ни в недалечното минало. В резултат на неговата инициатива през 1927 г. почти едновременно бяха започнати преговори с Гърция и Турция за сключване на тарифни търговски договори[21]. Те завършиха с подписването на временна търговска спогодба с Гърция и тарифен търговски договор с Турция. Бяха сключени временни търговски спогодби и с Албания (1927) и Румъния (1930), спрямо които България се придържаше към възможно по-неограничено прилагане на клаузата на най-облагодетелствуваната нация[22].

През 20-те години в условията на сравнително по-голямата стабилност на капиталистическата система балканският пазар като цяло имаше значение за нашата външна търговия. Нейното нарастване беше свързано до голяма степен с развитието на вътрешнозоналната търговия със селскостопанските страни[23]. България беше на първо място по участието си в междубалканския стокообмен през 1926 — 1929 г. — 17,6 % средногодишно от сумата на общия ѝ търговски оборот се падаха на нейните съседи. В областта на износа делът им беше още по-висок, независимо от тенденцията към спадане.

Това обясняваше стремежа на България към своевременното регулиране на стоковата размяна със съседните държави. Политическите фактори оказаха отрицателно влияние върху ефективността на нейните усилия, което ще бъде разгледано по-подробно в главата за развитието на търговскодоговорните

---

21 С т о я н о в, Конст. Хр. Външната търговия на България и търговскодоговорната ѝ политика след войната. С., 1935, 18 — 19.

22 Б о б ч е в, К. Митническа преференция и нейното значение за дунавските страни. — Сп. БИД, 1931, № 9, с. 566.

23 The Economic History of Eastern Europe 1919 — 1975. T. 1. Oxford, 1985, p. 419, tabl. 7.20.

отношения. Твърде показателно е това, че останалите балкански държави успяха още през 20-те години да регулират взаимните си търговски връзки с редовни търговски договори. През май 1925 г. бе подписан договор за търговия и мореплаване между Гърция и Турция, през февруари 1926 г. — между Албания и Югославия, а през октомври с. г. — между Албания и Гърция. През ноември 1927 г. договор за търговия и мореплаване сключиха Гърция и Югославия, а през юни 1929 г. — Турция и Румъния[24].

През 20-те години и българското правителство направи опит да изведе страната от изолацията, като участвува в международните стопански конференции, организирани под егидата на ОН след войните. Най-важната от тях се състоя в Женева от 4 до 24 май 1927 г. Тя обсъди въпросите на стопанската политика на държавите. На тези проблеми бяха посветени много други конференции, в които България участвуваше със специални делегати или наблюдатели[25]. Конференцията в Женева изготви и международна конвенция относно премахването на забраните и ограниченията за вноса и износа, която бе подписана от България[26].

Дълбоките сътресения, предизвикани от голямата икономическа криза от 1929 — 1933 г., отбелязаха нов етап в българската външнотърговска политика, както и в междубалканското стопанско сътрудничество. То излезе от сферата на двустранните търговски връзки и се насочи към съвместни действия за борба с кризата. Един от най-важните проблеми за балканските държави бе свързан с пласмента на зърнените храни и другите селскостопански продукти. От края на 1929 г. аграрният протекционизъм се засили рязко. Германия, Италия, Франция, Чехословакия и други страни започнаха да пови-

---

24 С в р а к о в, Г. Стопанството на балканските държави и тяхната взаимна търговия. С., 1936, с. 102, 103.

25 Г ъ б е н с к и, Ив. Участие на България в международните стопански конференцин след войната. — Сп. БИД, 1932, № 9, с. 542.

26 Подписани бяха: Международна конвенция за опростяване на митническите формалности от 3 ноември 1923 г. (Държавен вестник, № 2, 2 апр. 1926), влязла в сила от 10 март 1927 г.; Международна конвенция относно премахването на забраните и ограниченията на вноса и износа от 8 ноември 1927 г. (публикувана в Известия и стопански архив на Министерството на търговията, № 23 — 24, 1 юни 1928; № 17 — 18, 1 апр. 1930), която въпреки усилията на ОН не влезе в сила, тъй като не бе ратифицирана от необходимия брой държави.

шават вносните мита за селскостопанските произведения и да ограничават вноса им. А именно те бяха главните пазари за Югоизточна Европа.

На изострените от кризата проблеми бе отделено голямо внимание на международните икономически конференции, организирани от ОН[27]. Във връзка с подготвяната конференция за митническо примирие през март 1930 г. правителствата на държавите — членки на ОН, трябваше да отговорят на специален въпросник и да посочат начините за облекчаване на кризата. След предварителни консултации представителите на Румъния, Югославия и Унгария определиха като най-ефективно средство митническия преференциален режим[28]. Те смятаха, че той ще допринесе за повишаването на международните цени на зърнените храни, произвеждани от аграрните държави[29].

Правителството на България, която все още не беше се споразумяла с останалите аграрни страни в Европа, трябваше за първи път да изрази официално становището си по въпроса. В своя отговор то посочи между практическите средства за регулиране на международната търговия със земеделски продукти и „митническото сближение между европейските държави, почиващо на едно преференциално третиране на земеделските произведения от европейски произход"[30]. Едновременно с това българската страна изрази своя скептицизъм по отношение на възможностите за такова сближение, тъй като то зависеше от готовността на европейските индустриални държави, както и от извъневропейските износителки на селскостопански продукти.

Международната земеделска конференция, състояла се във Варшава от 28 до 30 август 1930 г., постави началото на сто-

27 На аграрната криза бяха посветени над 70 международни конференции и съвещания с участието на повече от 20 международни организации и временни групировки (Горанович, М. Аграрный кризис и распад аграрного блока стран Восточной и Юго-Восточной Европы (1930 — 1933 г.). М., 1971, с. 11).

28 Вучо, Н. „Аграрни блок" подунавских земљама за време економске кризе 1929 — 1933. — В: Светска економска криза 1929 — 1934 године и њен одраз у земљама Југоисточне Европе. Београд, 1976, с. 42.

29 Това бе илюзия, тъй като излишъкът от зърнени храни на световния пазар през 1930 г. бе толкова голям, че добавката, идваща от разликата между нормалните и преференциалните мита, не би могла да доведе до повишаване на цените.

30 Бобчев, К. Цит. съч., с. 567.

панското организиране на аграрните страни от Източна и Югоизточна Европа. На нея присъствуваха представители на осем земеделски държави с близо 100-милионно население[31]. Между тях бяха Румъния, Югославия и България. Така се роди Аграрният блок, чиято икономическа програма бе изработена на учредителната конференция във Варшава и бе допълнена на следващите конференции, проведени през 1930 — 1932 г.[32] Главната задача в тази програма бе налагането на преференциалната система, която трябваше да осигури митнически отстъпки за зърнените храни на страните от блока на пазарите на промишлена Европа[33].

България подписа решенията на Варшавската конференция, макар и да не очакваше от митническия преференциален режим облагите, на които разчитаха Румъния и Югославия. Тя възприе решенията и на конференцията на земеделските експерти на Централна и Югоизточна Европа, състояла се от 18 до 20 октомври 1930 г. в Букурещ, с изключение на последния пункт, който предвиждаше репресии срещу индустриалните държави. Тежкото икономическо положение на България не позволяваше да се изострят отношенията и със страните, които бяха най-добрите пазари за нейните селскостопански произведения[34].

България участвува с официална делегация и във Втората международна конференция за съгласуване на стопанската дейност, проведена в Женева от 17 до 28 ноември 1930 г. На нея за първи път аграрните държави отправиха към индустриалните официално искане за преференциален режим на зърнените храни[35]. В следващите аграрни конференции, както и в заседа-

31 Вж. по-подробно Горанович, М. Цит. съч., с. 8.

32 За решенията на Варшавската конференция вж. в Известия и стопански архив на Министерството на търговията, промишлеността и труда, 1930, № 3 — 4, 150 — 155.

33 Пак там; Горанович, М. Цит. съч., с. 8. В програмата на Аграрния блок първоначално стоеше и задачата да се оказва помощ на участвуващите в него страни, като се отпуска селскостопански кредит по линията на Международното общество за селскостопански кредит. Поради големите трудности, с които бе свързано изпълнението ѝ, тази задача отпадна в края на 1931 г.

34 Гъбенски, Ив. Участие на България. . ., 553 — 554.

35 Пак там, 548 — 549. Предложението бе направено от румънския министър Маноилеску в заседанието на 19 ноември 1930 г. от името на България, Унгария, Полша, Румъния и Югославия. Вж. по-подробно Сп. БИД, 1931, № 9, 10.

нията на създадения към блока Постоянен комитет за стопански проучвания бяха обсъдени и въпросите за обща продажба на храните, за сключване на ветеринарна конвенция, както и за изработване на общо становище на предстоящите международни конференции[36].

Правителството на България прояви особена активност по въпроса за сключването на многостранна ветеринарна конвенция относно транзита на добитък, месо и други животински продукти. За страната това имаше изключителна важност, тъй като износът за големите консумативни центрове на Западна и Централна Европа минаваше през много държави и можеше да бъде спрян от техния ветеринарен контрол. Така транзитът на български добитък и птици срещаше сериозни пречки, създавани от югославска страна под различни оправдания.

Още на първото си заседание през февруари 1931 г. в Букурещ Постояннният комитет изготви предварителен проект за многостранна ветеринарна конвенция и предложи на държавите — членки на блока, той да се обсъди от комисия от експерти ветеринари на 20 април 1931 г. Нейният доклад трябваше да бъде представен на следващата сесия на Постоянния комитет, насрочена за 24 април 1931 г.[37]

Изпълнявайки взетото решение, отделните държави започнаха своите проучвания и даже определиха делегатите си за Белград, но югославският представител, който беше и председател на Постоянния комитет, не свика насрочената техническа конференция[38]. Освен това в последния момент преди откриването на сесията той настоя да отпадне от дневния ред въпросът за ветеринарна конвенция, на което се противопоставиха всички останали делегати. При самото обсъждане югославският представител категорично отхвърли предложението за сключване на такава конвенция между държавите от блока. Само под силния натиск на делегатите на България, Полша Румъния и Летония се реши да се свикат експертите няколко дни преди следващата сесия на комитета, която бе насрочена за юни 1931 г. и трябваше да се занимава с конвенцията. Но и преди новата сесия на комитета техническата комисия не беше свикана.

На конференцията на аграрните европейски държави, състояла се през декември 1931 г. в София, отново се разкриха

36 Горанович, М. Цит. съч., с. 8.

37 Гъбенски, Ив. Участието на България. . ., с. 555.

38 Пак там, с. 556.

острите противоречия между България и Югославия по този въпрос. Нашият представител предложи да се сключи двустранна ветеринарна конвенция[39]. Югославската страна отказа, обосновавайки се с необходимостта от предварително прилагане в практиката на международна конвенция, чийто проект се изготвяше от ОН. Истинската причина за нежеланието на Югославия бе обстоятелството, че двете съседни държави като износителки на добитък и животински продукти се конкурираха на пазарите на промишлените страни. Конференцията в София се задоволи да препоръча на правителствата на държавите от блока да проучат предложенията за ветеринарни конвенции, изработени от ОН, за да подготвят по-бързо проект за сключване на такава конвенция между тях. За целта бе препоръчано на Постоянния комитет да намери възможност да се свика комисията от експерти[40].

В крайна сметка многобройните аграрни конференции не дадоха конкретен практически резултат и не отстраниха противоречията между страните, участвуващи в блока. Това бе до голяма степен предопределено от характера на Аграрния блок, който включваше държави с различна политическа ориентация и с нееднакъв стопански потенциал. Оттам произтичаха и различните подходи и оценки при решаването на основните въпроси. Единственото практическо постижение се изразяваше в сключването през 1931 и 1932 г. на преференциални споразумения между Германия и Франция, от една страна, и Румъния, Унгария, Югославия и България — от друга[41]. Специално за България резултатът бе много ограничен — евентуални преференциални мита в Германия и някои улеснения за получаване на дългосрочен земеделски кредит.

Въпросът за преференциалния режим като съставна част от общия проблем за икономическо спасяване на Европа бе поставен на Лозанската конференция от юни 1932 г., както и на конференцията за стопанско обновяване на Средна и Югоизточна Европа от септември с. г. На тези конференции аграр-

39 Шишманов, Хр. Конференция на земеделските страни в София. — Сп. БИД, 1931, № 10, 641 — 648.

40 Пак там, с. 646.

41 Преференциалните споразумения с изключение на сключените с Франция не влязоха в сила поради възраженията на другите заинтересовани страни, ползуващи се от клаузата на най-облагодетелствуваната нация. Вж. по-подробно Вучо, Н. Цит. съч., с. 47; Сваков, Г. Цит. съч., с. 110.

ните държави, между които бяха България, Румъния и Югославия, настояха за по-големи преференциални отстъпки от Германия, Австрия и Чехословакия. Спрямо Франция, Англия, Холандия и Швейцария бе предявено изискването да осигурят специални вносни контингенти, които да служат за изплащане на дълговете на аграрните страни към техните кредитори[42]. Заинтересуваните от това държави кредиторки проявиха благосклонно отношение към проблемите на аграрните страни и бе съставен план за икономическо обновяване на Средна и Югоизточна Европа. Той предвиждаше постепенно изоставяне на девизния режим чрез стабилизиране на дълговете, както и чрез либерална и умерена търговскотарифна политика[43]. Въпреки че планът бе приет по принцип от Комисията за Европейски съюз, той не бе осъществен на практика.

С изострените от кризата икономически проблеми на страните от Източна и Югоизточна Европа бяха свързани и много проекти, предлагани от съперничещите си империалистически държави. Особена активност прояви Франция, която бе най-заинтересована да запази влиянието си в тази част на Европейския континент. След предложения от Бриян план „Пан Европа" (1929 — 1930) последваха „конструктивният" план на френското правителство от май 1931 г., планът на Тардьо от пролетта на 1932 г. и др.[44] Германия отхвърли френските проекти и предложи свои, целящи преди всичко разширяване на търговията ѝ със страните от този район. Идеи за икономическо „възстановяване" на Източна и Югоизточна Европа имаха също Англия и Италия. Повечето от тези планове преследваха не икономическото обновяване на тежко засегнатите от кризата аграрни страни, а опазването на политическите и икономическите интереси на големите европейски държави.

Показателна в това отношение бе идеята на Тардьо за създаване на дунавски стопански блок, който да включи Австрия, Чехословакия, Унгария, Югославия, Румъния и евентуално Полша[45]. С него се целеше да се засили търговският обмен

[42] В у ч о, Н. Цит. съч., с. 47.

[43] Пак там.

[44] Г о р а н о в и ч, М. Цит. съч., с. 11.

[45] Вж. по-подробно П е е в, Хр. Стопанските отношения на България с останалите дунавски държави. С., 1935, с. 188 сл.; К а ш е в, С. Г. Дунавският стопански съюз и България. — Стопанска мисъл, 1932, № 1, 76 — 85; Ш и ш м а н о в, Хр. Стопански блок на дунавските държави. — Сп. БИД, 1932, № 3, 158 — 173 и др.

между тези държави върху основата на взаимните митнически отстъпки и контингентната система. Ясно бе, че при отсъствието на причини от географски и стопански характер изключването на България от блока бе продиктувано от политически съображения. Но това създаваше допълнителни пречки пред износа ѝ за Австрия, Унгария и Чехословакия. Главната цел, която Франция преследваше с изграждането на този блок, бе да постигне политическо отдалечаване на Германия от Австрия и на Италия от Унгария. Проектът не бе осъществен поради възраженията на повечето от държавите[46]. Югославия беше отрицателно настроена към френската идея, определяйки я като полезна единствено за Австрия. Чехословакия смяташе, че не може да намали митническите си тарифи за земеделските произведения, без да накърни интересите на своето селскостопанско производство. Унгария и Румъния бяха твърде резервирани към проекта, тъй като имаха вече опит с останали неприложени решения за митнически отстъпки. България имаше интерес да влезе в блока само ако Германия и Италия се включеха в него, тъй като това бяха главните пазари за износа ѝ. В този смисъл бе и официалният отговор на нашето правителство по проекта на Тардьо.

Усилията на аграрните страни да преодолеят предизвиканите от кризата икономически затруднения чрез налагането на преференциален режим за техните селскостопански произведения не дадоха очаквания резултат. В условията на засилващия се аграрен протекционизъм индустриалните държави не бяха склонни да направят исканите отстъпки и облекчения. Освен това повечето от тях имаха възможност да внасят такива произведения от презокеанските страни.

2. БАЛКАНСКИ КОНФЕРЕНЦИИ — СТОПАНСКИ ЗАДАЧИ И РЕЗУЛТАТИ

Неуспехът на международните акции, организирани под егидата на ОН, за подпомагане на аграрните страни, както и зле прикритият стремеж на Великите сили да използуват техните икономически затруднения, за да постигнат политическите си цели, направиха отново актуален старият лозунг „Балканите за балканските народи". През 1929 — 1933 г. в региона настъпи голямо раздвижване на различни обществени слоеве, които се стремяха да намерят пътища за изглаждане на противоречията

[46] П е е в, Хр. Цит. съч., с. 167.

между балканските държави и за разбирателство в политическата, стопанската и културната област. Конкретен израз на това бяха проведените през 1930 — 1933 г. балкански конференции, както и много други прояви: взаимни посещения на дейци на културата, изложби и спортни игри, срещи на делови среди и др.

Политическата атмосфера в Европа и развитието на буржоазния пацифицизъм наред с икономическите трудности, причинени от кризата от 1929 — 1933 г., представляваха подходяща основа за провеждане на серия от балкански конференции. Инициативата за тях принадлежеше на гръцката буржоазна общественост в лицето на С. А. Папанастасиу — бивш министър-председател и председател на републиканското движение в тази страна, и бе издигната на XXVII световен конгрес на мира, състоял се в Атина през 1929 г. Тя беше подкрепена от ОН, Междупарламентарния съюз и различни международни пацифистични организации като Световния съвет за мир, Международното бюро за мир и др.[47]

На Парижката конференция на Международното бюро за мир, проведена през януари 1930 г., се разгоря оживена дискусия за характера на балканските конференции. Наложи се схващането те да бъдат широка общобалканска проява с участието на представители на всички обществени среди — политически лица, дейци на изкуството и науката, журналисти, профсъюзни ръководители и др., а правителствата да изпращат само свои наблюдатели. Решенията на конференциите и другите инициативи щяха да имат полуофициален характер. Правителствата трябваше да се съобразяват с направените препоръки. През август 1930 г. Международното бюро за мир прие проектостатута на конференциите[48].

Въпреки че в основата на движението за балканско разбирателство стоеше желанието на страните от региона за стопанско и политическо развитие без външно вмешателство, то съответствуваше напълно на интересите на Франция и Англия. Нещо повече. Те оказваха натиск за решаване на спорните проблеми и, както бе отбелязяно вече, част от подписаните

47 А р с о в, П. Буржоазното движение за балканско разбирателство. — Годишник на катедрите по научен комунизъм и история на БКП, 1968, № 1 и 2, с. 5, 6.

48 Пак там, 10 — 11.

през 1928 — 1930 г. споразумения бяха резултат от англо-френската инициатива: споразуменията между Югославия и Гърция от 1929 — 1930 г. за откриване на югославска зона в Солунското пристанище, Пиротските споразумения от 1929 г. между България и Югославия, спогодбата между Турция и Гърция за уреждане на спорните въпроси относно изселниците, а също договорът между България и Турция за приятелство и арбитраж от 1930 г. и др. В засилването на сътрудничеството между балканските държави двете велики сили виждаха средство за укрепване на своето влияние тук, без от това да пострадат собствените им икономически интереси. Обвързани с основните си и традиционни пазари, Англия и Франция не бяха в състояние да окажат действена помощ на страните от региона за увеличаване на техния износ, докато държавите от Централна Европа и особено Германия успешно укрепваха позициите си на техния пазар. Това в началото на 30-те години в условията на засилващата се опасност от германския реваншизъм означаваше нарастване и на политическия риск за Англия и Франция. Насърчавайки балканските страни към помирение и взаимно разбирателство, те обръщаха внимание главно върху икономическото им сътрудничество като възможност за компенсиране на загубите, причинени от стесняването на западния пазар за селскостопанските им произведения. С това англо-френската дипломация целеше да укрепи Версайската система и да ограничи все по-засилващото се влияние на фашистките държави. По този начин тя се стремеше също да попречи на възможно германско-съветско сближаване, както и да създаде бариера срещу икономическото и политическото влияние на СССР на Балканите[49].

Балканските държави възприеха идеята за взаимно разбирателство и по-тясно сътрудничество, водени от различни по-

49 Сред англо-френските управляващи кръгове предизвикваше тревога засилващият се стремеж на балканските страни към установяване на икономически и политически връзки със СССР. Отношенията между кемалистка Турция и съветската държава бяха добросъседски, през юни 1929 г. бе подписана гръцко-съветска конвенция за търговия и мореплаване. След сключването на германско-съветския договор за икономическо сътрудничество и ненападение от 1926 г. в България и Югославия започна да се обсъжда въпросът за установяване на редовни икономически отношения със СССР. Вж. по-подробно А р с о в, П. Цит. съч., 14 — 16; К а ш к и н, Н. С. Балканските конференции (1930 — 1934 г.). — Actes du premier congres international des etudes balkaniques et Sud-Est Europeannes. T. 5. Sofia, 1970, 185 — 186.

литически съображения. Гърция, Румъния, Турция и Югославия се стремяха да укрепят териториално-политическото статукво, докато България и Албания разчитаха да подготвят условия за ревизия на мирните договори. Имаше различия и в подхода им за осъществяване на идеята за балканско сближаване. Гърция и Турция, които бяха най-въодушевени от нея, смятаха, че първата крачка трябва да бъде политическото обединяване, което автоматически ще реши всички спорове и ще доведе до икономическо и културно единство. Като членки на Малката антанта Румъния и Югославия бяха по-слабо заинтересувани от изграждането на балканска политическа общност. Те обръщаха внимание главно на икономическите въпроси и особено на създаването на митнически съюз. Най-скептично бяха настроени България и Албания, които поставяха като условие за политическо обединяване предварителното решаване на всички спорни въпроси[50].

За разгръщане на движението за разбирателство между балканските страни важна роля играеха икономическите фактори. Зависимостта от чуждите капитали и общите трудности през годините на кризата засилиха техния стремеж към разширяване на взаимното стопанско сътрудничество като средство за осигуряване на сравнително по-голяма самостоятелност[51].

В такъв смисъл бяха и изявленията на ръководителите на балканските конференции Папанастасиу, Джорджевич и др.[52] Твърде шумната кампания, продължила повече от 4 години, бе част от усилията на страните от Югоизточна Европа да осигурят по-добри условия за пласмент на своите произведения. В многобройните апели за разширяване на междубалканското икономическо сътрудничество се криеше и известна заплаха, че регионът би могъл да се развие като самозадоволяваща се област и да затвори пазарите си за европейската промишленост.

Изтъкнатите съображения определяха голямото внимание, което се отделяше на стопанските проблеми в работата на конференциите, състояли се през 1930 — 1933 г.[53] Още на първата от тях, проведена в Атина в началото на октомври 1930 г., бе създадена комисия по икономическите отношения и бе приета специална резолюция[54]. По време на конференциите комисията обсъди възможностите за митническо обединяване, за развитие на кредитните институти, за изграждане на общобалканска търговска камара и общобалканска банка, за производство и пласмент на тютюна и зърнените храни, за изработване на единна икономическа политика и т. н. Други комисии разработиха проекти за създаване на пощенско обединение, за подобряване на железопътните, морските, въздушните съобщения и организацията на туризма, за уеднаквяване на законодателствата и др.

В периода между първата и втората конференция бяха предприети много конкретни стъпки за опознаване и сближаване на съседните народи[55]. През април, май и юни 1931 г. във всички страни от региона се проведоха седмици, по време на които бяха организирани изложби, беседи, спортни игри и др. Представители на търговско-индустриалните камари се срещнаха в Атина и решиха да се създаде Балканска търговска и индустриална камара със седалище в Цариград. В София бе проведена аграрна седмица. В Цариград бе образувана Балканска туристическа федерация, а в Белград се състоя среща между представители на женските организации.

Но твърде скоро конференциите разкриха дълбоките противоречия между участниците, произтичащи от различните мотиви, с които те възприеха идеята за сближаване. Още на втората конференция, състояла се в Цариград от 19 до 26 октомври 1930 г., избухна остър спор между Турция и Гърция, от една страна, и България, от друга, по въпроса за общите мерки в защита на тютюневото производство. Турските и гръцките делегати искаха предлаганият „Офис за пропаганда на ориенталските тютюни" да има и право да ограничава производството им. Срещу това се обявиха българските представи-

50 Вж. още А р с о в, П. Цит. съч., с. 22; К а ш к и н, Н. С. Цит. съч., 187 — 189.

51 Пак там. Срв. още G e s h k o f f, T. Y. Balkan union. Aroad to Peace in Sauteastern Europe. New York, 1940.

52 Политика (Белград), 26 септ. 1930; Les Balkans, № 1, 1930, p. 2; № 2, 1930, p. 11; № 5, 1930, p. 1.

53 В това отношение Югославия бе още по-категорична. Тя смяташе, че не е необходимо конференциите да се занимават с политическите отношения, а трябва да съсредоточат вниманието си само върху икономическите въпроси, по които по-лесно може да се постигне разбирателство (К а ш к и н, Н. С. Цит. съч., 188 — 189.).

54 А р с о в, П. Цит. съч., 26 — 29.

55 Вж. по-подробно пак там, 28 — 29.

тели, които поддържаха тезата, че у нас няма криза, а само спадане на цената на тази култура поради обедняване на консуматорите. В приетата резолюция сред задачите на проектираното общобалканско бюро бе включено задължението да регулира производството съобразно с нуждите на световния пазар[56].

От 15 до 22 май 1932 г. в Цариград се състоя специална конференция за ориенталските тютюни, в която участвуваха официални представители само на страните производителки — Турция, Гърция и България. Бяха обсъдени причините за затрудненията в пласмента на тази култура, както и многобройни мерки за преодоляването им, между които и приспособяването на производството към нуждите на страните вносителки. Решено бе да се предложи на правителствата на трите държави да създадат общо бюро за ориенталски тютюни, но с твърде скромни задачи: да съдействува за повишаване на тяхното качество, за уеднаквяване на митническия им режим с този на американските, да препоръчва мерки за регламентиране на кредита и да обединят усилията си за намиране на нови пазари[57].

По предложение на Гърция през март 1933 г. в Атина се състоя предварителна среща на представителите на България, Турция и Гърция в международния комитет за практическо проучване на всички въпроси, свързани със затрудненията в пласмента на тютюните. На нея бе изготвена обща декларация, в която се отбелязваха причините за кризата, опасностите, които криеше тя, както и мерките за преодоляването ѝ[58]. Сред тях участниците в срещата бяха включили: преференциален режим за източните тютюни, увеличаване на вноса в държавите с тютюнев монопол до размера му отпреди 5 години и постепенно отменяне на девизните ограничения[59].

Международният комитет, след като се запозна с общата

56 Пак там, с. 34. Срв. още Хитилов, И. Международните споразумения по тютюните. — Известия и стопански архив на Министерството на търговията, промишлеността и труда, 1933, № 19/20, с. 788.

57 Хитилов, И. Цит. съч., с. 789.

58 Съветът на ОН одобри предложението на Комисията за европейски съюз от 23 януари 1933 г. да се учреди международен комитет, съставен от представители на страните — производителки на ориенталски тютюн, както и на страните вносителки. Този комитет трябваше да проучи въпроса за търговскодоговорните и митническите улеснения, които страните вносителки биха могли да направят за България, Гърция и Турция (пак там, с. 793).

59 Пак там, 794 — 795.

декларация на заинтересуваните държави и с материалите от проучванията на ОН, състави подробен доклад, който обаче не допринесе с нищо за преодоляване на затрудненията. Комитетът се ограничи с апел за увеличаване на износа на ориенталски тютюни и коригиране на някои митнически и фискални положения автономно или чрез двустранни преговори. Искането за преференциален режим бе отхвърлено като неосъществимо и бе препоръчана по-добра организация на страните производителки и най-вече въвеждане на щок регулатор, с което да бъде натоварено Общобалканското бюро[60]. Въпреки че в доклада липсваше конструктивност, той беше посрещнат с много резерви от Германия, Италия, Унгария, Швейцария, а също и от Югославия, която пожела да бъде включена в списъка на страните — производителки на ориенталски тютюни[61].

От 11 до 18 септември 1933 г. се състоя нова конференция на представителите на България, Турция и Гърция, на която пак бяха обсъдени проектът за тристранното бюро и неговият устав, изложение по този въпрос до правителствата на тези страни и др. В крайна сметка съвместната акция на трите държави за преодоляване на затрудненията в пласмента на тяхното тютюнево производство не даде резултат[62].

Втората конференция реши да се създаде Постоянен комитет, който да съдействува за развитието на междубалканската търговия със зърнени храни и да изработи проект за установяване на благоприятни тарифи[63]. Но и при обсъждането на мерките за преодоляване на затрудненията в пласмента им се очертаха сериозни противоречия между държавите производителки — Румъния, Югославия и България, от една страна, и Гърция и Албания, от друга. Основавайки се на данни за вноса и

60 Щок-регулаторът от тютюни се определяше в размер на 10 — 15 % от нормалното производство, като 2/3 от необходимата за това сума — около 30 млн. шв. фр., трябваше да бъде предоставена от страните вносителки, а останалата част — от производителките (пак там, 796 — 800).

61 Докладът на Международния комитет бе изпратен на Лондонската конференция, където въобще не бе разгледан.

62 В българската буржоазна стопанскоисторическа литература не липсват опити да се прикрие този неуспех с твърдението, че е била изпълнена най-съществената част от програмата. Срв. Хитилов, И. Цит. съч., с. 801.

63 Вж. по-подробно Арсов, П. Цит. съч., 34 — 35.

износа на пшеница в балканските държави, българските и югославските делегати изтъкнаха, че местното производство може да задоволи почти напълно техния пазар и е необходимо да се разшири износът на пшеница в Гърция и Албания за сметка на съкращаването на вноса от задокеанските страни и СССР. Гърция се противопостави на това искане, като изтъкна, че е принудена да прави отстъпки на тези държави, за да осигури пласмента на своите износни произведения. Тя настоя да се увеличи вносът на нейни стоки в съседните балкански пазари. Приетата резолюция — да се отстоява с всички възможни средства срещу конкуренцията на зърнените храни от страните извън региона, имаше характер на най-общо пожелание.

На втората конференция бе изработен статутът на проектираната общобалканска търговска камара и бе прието предложението на румънската делегация за изграждане на Земеделска камара. Решено бе да се свика конференция по стандартизиране на земеделските произведения[64], а също така да се създадат национални централи за пласмент на жито и тютюн. Приети бяха и други инициативи[65]. Многобройните решения на втората конференция, както и спокойната атмосфера, в която протичаха обсъжданията в повечето от комисиите, показваха стремежа на участниците да намерят основа за разбирателство.

Под въздействието на задълбочаващата се икономическа криза и новото прегрупиране на силите в Европа противоречията между балканските държави изпъкваха все повече. Различията по малцинствения въпрос между България и Албания, от една страна, и Югославия, от друга, и острата дискусия в комисията по политическите въпроси едва не доведоха до прекъсване на конференцията[66]. Албания се обяви категорично против взетите решения, което изостри много противоречията ѝ с Югославия. Засилваше се недоверието между гръцко-турския блок и югославската делегация. И двете страни се опитваха да не влошават отношенията си с България с оглед на преследваните от тях политически цели[67].

Въпреки препоръките на Първата и Втората конференция междубалканските икономически връзки отслабнаха. Резултатите от усилията за насърчаване на взаимната размяна не бяха задоволителни. Във всички държави от региона относителният дял на балканската им търговия намаля. Не бе постигнат особен напредък и в регулирането на двустранните договорни отношения съобразно с променените от кризата условия на международния пазар. Както отбелязахме вече, редовни договори, подписани още през 20-те години, имаше само между някои от страните. В сравнително по-добро положение бяха Албания, Гърция и Югославия[68]. Търговските връзки между балканските държави, които нямаха редовни договори, се регулираха от временни спогодби и споразумения, повечето от тях — подписани преди кризата[69]. Те не предвиждаха намаления на митата или други улеснения за взаимната размяна.

Основани върху клаузата на най-облагодетелствуваната нация, сключените до 1932 г. договори и съглашения не предлагаха в условията на кризата съществени улеснения за взаимната търговия на балканските страни. Между някои от тях дори липсваха спогодби за регулиране на стокообмена им. В този смисъл положението на България бе особено неблагоприятно. До 1930 г. тя имаше само временни спогодби с Турция, Албания и Гърция[70]. Едва през май 1930 г. бе подписан с Турция договор за търговия и мореплаване с 2-годишен срок, а през

---

64 Пак там, с. 35.

65 Изготвена бе Междубалканска пощенска конвенция като основа за изграждане на Балканска пощенска уния, образувана беше Балканска федерация по туризма и бе решено да се създадат балкански институт за исторически изследвания и правна комисия за уеднаквяване на балканското законодателство. Вж. по-подробно К а ш к и н, Н. С. Цит. съч., с. 195; А в р а м о в с к и, Ж. Енглеска и питање Балканског пакта 1930—1933 године. — В: Светска економска криза. . ., 134 — 135.

66 А в р а м о в с к и, Ж. Цит. съч., с. 140.

67 Вж. по-подробно А р с о в, П. Цит. съч., с. 36.

68 С в р а к о в, Г. К. Цит. съч., с. 102, 103.

69 Пак там. Временно търговско споразумение между Албания и Румъния от 14 януари 1927 г. и ново споразумение от 3 октомври 1930 г.; Временна търговска спогодба между Гърция и Румъния от 28 март 1927 г. с неопределен срок, последвана от спогодбата от 27 септември 1930 г., която е първоначално с 6-месечен срок, но е продължавана постоянно; Временна търговска спогодба между Румъния и Югославия от 4 август 1930 г., продължена до 1 януари 1933 г.

70 Пак там. Временно търговско споразумение между Албания и България от 27/31 октомври 1926 г. с неопределен срок; Временна търговска спогодба между България и Турция от 25 август 1926 г.; Временна търговска спогодба между Гърция и България от 23 февруари 1927 г. с неопределен срок, обявена за недействителна на 15 юли 1930 г.

ноември с. г. — временна спогодба с Румъния[71]. Още от края на Първата световна война нашата страна се намираше в бездоговорни отношения с Югославия, а от юни 1930 г. — и с Гърция поради денонсирането на спогодбата от 1927 г.

Надеждите на някои кръгове от балканската общественост, че кризата може да бъде отслабена чрез активизиране на междубалканската търговия, не се оправдаха. Настъпиха разочарование и неверие в икономическите перспективи. Предвидените от Втората конференция мероприятия се изпълняваха вече без желание. България и Албания направо отказаха да организират балкански седмици, а Румъния обясни отказа си с предизборната ситуация в страната[72]. След острите спорове по малцинствения въпрос по време на проведената през януари 1932 г. V сесия на Съвета на балканските конференции България едва не преустанови участието си в нейната работа. Задържа я само страхът да не влезе в открит разрив с Англия и Франция. Но скептицизмът, с който тя пристъпи към тази инициатива, бе напълно оправдан поради многословната и в повечето случаи безрезултатна дейност на състоялите се вече конференции. Разочарованието от тях сред нашата общественост се засили и от все по-открито изразявания стремеж в съседните държави да не се обсъждат политическите въпроси[73]. Това се схващаше не без основание като отказ от страна на Гърция, Румъния и Югославия да се съобразят с препоръките на Цариградската конференция за уреждането на спорните въпроси с България на двустранна основа. На 29 септември 1932 г. ръководителят на нашата делегация съобщи, че тя няма да участвува в Третата балканска конференция, тъй като взетите досега многобройни решения не се изпълняваха[74]. По настояване на Румъния, която

71 Пак там. Договор за търговия и мореплаване между България и Турция от 27 май 1930 г. с 2-годишен срок, при 6-месечно денонсиране; Временна търговска спогодба между Румъния и България от 1 ноември 1930 г. с 6-месечен срок и автоматическо продължение.

72 ЦДИА, ф. 176, оп. 6, а. е. 2024, с. 82. Българската легация в Атина до Министерството на външните работи — 27 февруари 1932 г.

73 К а ш к и н, Н. С. Цит. съч., с. 191. През февруари 1932 г. на срещата си в Женева министрите на външните работи на Гърция, Турция и Югославия заявиха, че балканските конференции трябва да се въздържат от разглеждане на политическите въпроси, чието решаване е в правата на правителствата.

74 А р с о в, П. Цит. съч., с. 40.

бе неин домакин, българските представители се включиха в работата ѝ (от 22 до 28 октомври 1932 г.).

В икономическата комисия отново се обсъждаха проблемите на стопанското сътрудничество. В представения от югославския делегат Цветко Грегорич доклад се изтъкваше необходимостта да се образува митнически съюз между балканските държави, който да отстоява интересите им срещу останалите страни при сключването на търговски договори[75]. Но самият докладчик явно не вярваше във възможността да се изгради такъв съюз, тъй като направи уговорката, че това е трудна задача и като начало е необходимо да се опознаят народите. Българските представители изтъкнаха, че не може да се обсъжда въпросът за създаване на митнически съюз, преди да се сключат търговски договори между отделните държави, основани на клаузата на най-облагодетелствуваната нация. Тази позиция бе израз на разпространеното в страната схващане, че клаузата е в състояние да ни осигури равноправно третиране и свободен излаз на Егейско море[76].

Основно място в дневния ред беше отделено на проекта за създаването на Балкански гаранционен пакт. Българските представители настояха да се отложи неговото обсъждане за следващата конференция, за да се даде възможност за сондажи между отделните работни групи по малцинствения въпрос. След като останалите делегации отхвърлиха искането им, те отказаха да продължат своето участие в качеството си на делегация и останаха само като наблюдатели[77].

В последвалите заседания на Третата конференция проектът за Балкански пакт бе приет и продължи обсъждането на основните положения в подготвяната конвенция за стопанско сътрудничество. Тя предвиждаше създаване на митнически съюз

75 Стопанските отношения между балканските страни. . . — Индустриален преглед, 1932, № 11, с. 108.

76 Зора, 8 ноември 1933, с. 3 и 9 ноември 1933, с. 3. Тези от българските икономисти, които бяха запознати по-добре с проблемите на междубалканската търговия, не споделяха това мнение и дори смятаха, че при новите условия на международната търговия клаузата е пречка за взаимния стокообмен между страните от региона. Що се отнася до идеята за балкански митнически съюз, при сложната политическа обстановка тя бе мъчно осъществима. Според специалистите бе възможно единствено да се сключат между самите балкански държави преференциални търговски договори. Срв. С в р а к о в, Г. К. Цит. съч., 103 — 104.

77 Вж. по-подробно А р с о в, П. Цит. съч., с. 42.

между държавите от региона и право на поданиците им свободно да пребивават и да работят във всяка от тях[78]. Решено бе да се учреди Секция по мореплаване при Междубалканската търговско-индустриална камара, която да разглежда въпросите, свързани с морските превози и транзита, както и да се създадат подкомитети по въздухоплаване, туризъм и др.

Неуспехът на конференциите бе явен. Никоя от страните в региона не вярваше вече в тяхната работа. Белград дори отказа да бъде домакин на Четвъртата конференция, поради което тя се състоя в Солун от 6 до 11 ноември 1933 г.[79] Нейното провеждане също не допринесе с нищо за преодоляване на противоречията и не придвижи напред решаването на сериозните политически и икономически задачи. Отново бяха обсъждани познатите основни проблеми, без да бъде постигнат конкретен резултат. Остри спорове се водеха и по въпроса за Балканския пакт.

На Четвъртата конференция ясно проличаха взаимоотношенията между страните. Турската и гръцката делегация бяха солидарни по всички въпроси и проявяваха към българските представители неприкрита враждебност, макар и различно нюансирана[80]. Румънските делегати, придържайки се към начертаната от Титулеску балканска политика на страната, изпълняваха с увлечение ролята на арбитър в споровете и бяха авторите на повечето от компромисните решения на конференцията. В поведението на югославските делегати се чувствуваха инструкциите да не се влиза в конфликт с българските наблюдатели. В дискусиите в стопанската комисия представителите на двете държави се подкрепяха взаимно.

Неуспехът на конференциите влоши политическия климат на полуострова. За това повлияха и отрицателните тенденции в развитието на международните отношения. След идването на власт на националсоциалистите Германия все по-явно поемаше курс към подготовка на нова война за изменяне на териториалното статукво в света. Италия също засили своята експанзионистична политика, един от обектите на която бяха Балканите.

78 Пак там, 43 — 44.

79 Пак там, с. 47. Вж. още Conférence balkanique. Documents officiels, p. 261.

80 ЦДИА, ф. 322, оп. 1, а. е. 792, 329 — 332. Българската легация в Атина до Министерството на външните работи — 16 ноември 1933 г., доклад № 1019.

Активизирането на държавите, стремящи се към насилствена ревизия на мирните договори, увеличи недоверието към България от страна на нейните съседи, въпреки че основа на външнополитическата ѝ стратегия оставаше както и през 20-те години мирният ревизионизъм. Това се определяше от обстоятелството, че тя не представляваше силна стопанска, политическа и военна единица, която би могла с оръжие да осъществи своите териториални амбиции[81].

В усложнената международна обстановка пред българската външна политика имаше две възможности за извеждане на страната от политическата изолация: присъединяване към турско-гръцкия блок, окончателно оформен с договора от 14 септември 1933 г., или сближаване с Малката антанта и ориентиране към Франция[82]. Правителствените кръгове у нас се отнасяха отрицателно към първата възможност, като не без основание виждаха в създадения блок бариера срещу законния стремеж за излаз на Егейско море. По-приемливо бе да се излезе от изолацията със съдействието на Малката антанта и Франция.

От втората половина на 1933 г. сближаването между България и Югославия стана главен момент във външната политика и на двете страни. То бе резултат от временното съвпадане на техните интереси по отношение на Гърция, Турция и Италия[83]. Югославското правителство разчиташе да се осигури срещу възможна италианска експанзия. Управляващите кръгове у нас смятаха, че във френската система Югославия играе по-важна роля от Румъния и приятелството с нея би засилило позициите на България спрямо съседните държави. Но въпреки проявите на добра воля между двете държави оставаха дълбоките противоречия както относно евентуална ревизия на Ньойския договор, така и по въпроса за малцинствата. Югославското правителство бе категорично, че двустранните отношения могат да се развиват само при безусловно приемане на установеното статукво. Върху тази основа то бе заинтересувано да се създаде по-широка балканска групировка като бариера срещу всякакви опити за териториален ревизионизъм. Него-

81 Манчев, Кр., Вал. Бистрицки. Цит. съч., с. 38.

82 Пак там, с. 146.

83 Мичева, Здр. Балканският пакт и българо-югославските отношения (1933 — 1934 г.) — Исторически преглед, 1971, № 4, 10 — 12.

вите възражения се отнасяха само до това, кога да бъде изградена тя и при какви условия. Преследвайки свои цели, правителството на Югославия смяташе, че не бива да се избързва и че трябва да се остави възможността за България и Албания да се присъединят към Балканския пакт[84].

Развитието на българо-югославските отношения през втората половина на 1933 г. предизвика безпокойство сред останалите държави от региона. Особена загриженост прояви румънската дипломация, чиято основна задача и през 30-те години беше запазването на териториалните придобивки на страната[85]. Тя разви активна дейност за изграждане на балкански блок, който да гарантира териториалното статукво[86].

Отношенията между Гърция и Турция, от една страна, и България, от друга, силно охладняха след отказа ѝ да се присъедини към турско-гръцката групировка. Независимо от някои резерви правителствата на южните ни съседи подкрепиха през есента на 1933 г. идеята за взаимна гаранция на границите[87]. България не можеше да се присъедини към пакт, целящ запазването на териториалното статукво, защото това бе равносилно на повторно подписване на несправедливия Ньойски договор. Предприетите от нея дипломатически ходове за предотвратяване на неговото сключване не дадоха резултат. Пактът за Балканско съглашение от февруари 1934 г. означаваше пълна политическа изолация на нашата страна. При това тя бе потежка от изолацията през 20-те години, тъй като новата групировка предвиждаше и военни задължения, насочени срещу българския ревизионизъм. Изграждането ѝ свидетелствуваше също за пълния провал на конференциите и тяхната шумно прокламирана цел — изграждане на единна балканска общност.

След 4-годишна дейност те приключиха с твърде скромни резултати. Създадоха се условия за по-тесни връзки, за изясняване на становищата по основните въпроси и се улесни сключването на някои двустранни споразумения през 30-те години. Но многобройните проекти, резолюции и конвенции, приети от конференциите, не приближиха балканските страни към тяхното политическо и стопанско обединяване. Не можеше и да се очаква друго. В сложната международна обстановка, характеризираща се с все по-голямото изостряне на противоречията между империалистическите държави и с въвличането на страните от Европейския югоизток в техните политически комбинации, поставената цел бе неосъществима[88].

Не се оправдаха и очакванията, че в икономическата област по-лесно ще бъде постигнато разбирателство. Дискусиите потвърдиха изказаната от председателя на конференциите А. Папанастасиу мисъл, че в района няма въпроси без политически аспекти и че в крайна сметка конференциите не могат да предприемат нищо без съгласието на правителствата[89]. Освен това много от проблемите не зависеха само от балканските страни, а и от състоянието, нормите и организацията на международното икономическо сътрудничество.

3. РЕГИОНАЛНИ СТОПАНСКИ СПОРАЗУМЕНИЯ И ДРУГИ ФОРМИ НА ИКОНОМИЧЕСКО СЪТРУДНИЧЕСТВО

Принадлежността на част от балканските страни към Малката и към Балканската антанта оказа силно влияние върху насоките и формите на тяхното стопанско сътрудничество. Политическите мотиви бяха несигурна основа за постигане на икономическата интеграция. В условията на политическото противопоставяне най-ограничени бяха възможностите на България за развитие на взаимоотношенията със съседните държави. През втората половина на 30-те години основното съдържание на нейната външна политика се определяше от усилията за излизане от изолация. Спрямо Балканското съглашение като цяло българската дипломация провеждаше линия на отслабване-

---

84 Вж. по-подробно М и х о в а, Хр. Международные отношения в периоде 1933 — 1934 и дипломатическая подготовка Болканского пакта. — Studia Balcanica, 11, 1977, 84 — 85.

85 Вж. по-подробно К у з м а н о в а, А. Румъния и дипломатическата подготовка на Балканския пакт (октомври 1933 — февруари 1934). — Исторически преглед, 1970, № 3, 13 — 31.

86 Пак там, 17 — 18.

87 М а н ч е в, Кр., Вал. Б и с т р и ц к и. Цит. съч., с. 90.

88 Срв. К а ш к и н, Н. С. Цит. съч., 190 — 195. Трябва да се изтъкне твърде пристрастният и субективен характер на тезата, прокарвана от някои югославски историци, че България с неприемливата си позиция по малцинствения въпрос отново е направила невъзможно развитието на балканската солидарност. Срв. А в р а м о в с к и, Ж. Цит. съч., с. 142.

89 G e s h k o f f, T. C. Цит. съч., 194 — 195. Относно оценките за характера и резултатите на балканските конференции вж. още W e r n e r, R. Y., H. N. H o w a r d. The Balkan conferences and The Balkan Entente 1930 — 1935. Berkeley, 1936; H e y m a n, E. Balkan. London, 1940.

то му чрез двустранни контакти с неговите членове[90]. Позицията ѝ към отделните съседи бе строго диференцирана и се обуславяше от съдържанието и характера на териториалните искания, от възможностите за тяхното осъществяване, както и от стопанските и малцинствените проблеми.

И през втората половина на десетилетието управляващите кръгове у нас потърсиха изход от изолацията в сближаването с Югославия. Преминавайки през етапи на спадове и подем, то доведе до сключването през януари 1937 г. на Пакта за вечно приятелство. С него не бяха решени спорните въпроси между двете държави, но той бе определен успех за българската външна политика, тъй като наруши изграденото върху антиревизионистична основа обкръжение на страната от нейните съседи[91]. Правителствата на Гърция, Турция и Румъния започнаха да търсят пътища за осигуряване на своите териториални придобивки извън съглашението. Това водеше към по-нататъшно отслабване на Балканския пакт и към нови изменения в политическата обстановка в региона. Независимо от центробежните сили в съглашението отделните негови членове проявиха завидно единодействие спрямо България и нейния стремеж за мирна ревизия.

През 1937 и 1938 г. между правителствени представители на всички балкански държави се проведоха разговори по политически, икономически и малцинствени въпроси, които не доведоха до практически резултат. Това обстоятелство, както и международното положение внесоха нови моменти в българската външнополитическа ориентация. Тенденцията към сближаване с Германия, проявила се още през средата на 30-те години, все повече се засилваше, като в края на периода намери конкретен израз в икономическото и политическото обвързване на страната с фашисткия блок.

Подписаните политически договори между останалите балкански страни бяха благоприятна предпоставка за уреждане и на търговските им отношения. Още в края на 1932 г. започнаха преговори между Турция и Гърция. Въпреки различията в позициите на двете делегации те завършиха с подписването на временната спогодба от 9 май 1933 г.[92] В края на годината бе

90 Манчев, Кр., Вал. Бистрицки. Цит. съч., с. 304.

91 Пак там.

92 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 1151, л. 23 — 26. Българската легация в Атина до Министерството на външните работи — 10 май 1933 г.

сключена и компенсационна спогодба[93]. През юни 1933 г. започнаха търговски преговори между Гърция и Югославия, които бяха твърде тежки, тъй като гръцката страна искаше големи улеснения за своя внос в Югославия. Направени бяха някои отстъпки и на 20 юли 1933 г. спогодбата бе подписана[94]. Продължителни бяха и преговорите през август 1933 г. за сключване на гръцко-румънска компенсационна спогодба, която влезе в сила от 15 септември 1933 г.[95] Гърция имаше подобна спогодба от 26 юни 1933 г. и с Албания[96]. Чрез размяна на ноти на 17 юни 1933 г. бе подписана търговска и платежна спогодба между Турция и Румъния върху основата на търговския договор от 1929 г.[97] През януари 1933 г. Югославия сключи търговски договор с Албания, който съдържаше много клаузи в защита на политическите амбиции на нейната буржоазия[98].

През втората половина на 30-те години между участничките в Балканския пакт бяха подписани нови клирингови и компенсационни спогодби[99]. Някои от тях предвиждаха известни облекчения за вноса на отделни стоки, както и някои специални улеснения. В повечето случаи преговорите се натък-

93 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 170, л. 217 — 218. Компенсационна спогодба между Гърция и Турция от 22 декември 1933 г. с 6-месечен срок (в сила от 1 февруари 1934 г.).

94 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 1151, л. 34. Българската легация в Атина до Министерството на външните работи — 21 юли 1933 г.

95 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 171, л. 13. Договори и спогодби на Гърция с Румъния.

96 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 171, л. 18. Временна търговска спогодба между Гърция и Албания от 26 юни 1933 г., продължена чрез размяна на ноти от 24 март 1934 г.

97 Politisches Archiv (по-нататък: PA), Bonn, Auswärtiges Amt (по-нататък: AA). Abteilung II, Wirtschaft, Handel 12, Handelbeziehungen zwischen Rumänien und der Türkei, Deutshe Botschaft A 1861/35, Ankara, den. 6. November 1935. Търговска и платежна спогодба между Турция и Румъния от 17 юни 1933.

98 Търговски договор между Югославия и Албания, в сила от 6 март 1933 г. (за Югославия — от 12 март с. г.) (ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 1152, л. 9. Българската легация в Тирана до Министерството на външните работи — 9 януари 1933 г.).

99 Между Турция и Югославия бе подписан и договор за търговия и корабоплаване от 28 октомври 1936 г. (в сила от 5 ноември с. г.), придружен от клирингова спогодба (ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 110, л. 161 — 168).

ваха на сериозни трудности, свързани главно с въпросите за изравняването на търговските баланси, за изплащането на старите задължения, за размера на контингентите, за процента на свободните девизи и др. Нерядко търговските интереси на отделните партньори се използуваха като средство за оказване на натиск върху тях за получаване на политически отстъпки.

Вътре в Балканската и Малката антанта бяха направени и опити за регионално стопанско сътрудничество в съответствие с препоръките на Европейския съвет[100]. Тази задача бе поставена за първи път през пролетта на 1927 г. пред страните — членки на Малката антанта[101]. На заседанията в Букурещ през пролетта на 1928 г. се издигна идеята да се привлекат в това сътрудничество Унгария, Австрия, евентуално и Полша, т. е. да се замести онази стопанска общност, която преди Първата световна война бе Австро-Унгария[102]. Предложението не бе възприето и се реши да се свика конференция по икономическите въпроси само на страните от Малката антанта. Тя започна работата си в Букурещ на 18 февруари 1929 г. Бяха набелязани проблемите за другите конференции: подобряване на пощенските съобщения, създаване на смесени търговски камари, както и съвместно участие в международните организации. До 1933 г. икономическото сътрудничество между страните от Малкото съглашение не даде конкретен резултат.

На 16 февруари 1933 г. на заседание в Женева бе създаден Стопански съвет на Малката антанта, който „да съгласува стопанските интереси на трите държави било между тях, било в отношенията им с другите държави"[103]. Съветът имаше няколко комисии, които трябваше да се занимават с въпросите на стокообмена, съобщенията, туризма, индустриалното производство и др.[104] Те разработиха и конкретни мероприятия за засилване на търговските връзки, за съгласуване на дейността на експортните институти, както и за развитие на сътрудничеството в областта на траспорта, медицината и социалната хигиена[105]. Създаден бе общ Пощенски съюз и бяха намалени телеграфните такси. Подписана бе конвенция за туризма между Румъния и Югославия. Организирани бяха общи изложби в Букурещ, Прага и Париж, издаването на рекламни брошури, афиши и др. Постигнати бяха споразумения между Румъния, от една страна, и Югославия и Чехословакия, от друга, за премахване на визите от 1 януари 1937 г. Проведоха се съвещания на експертите по въздухоплаването и на управителите на емисионните банки.

В официалното комюнике на сесията на Стопанския съвет на Малкото съглашение през октомври 1935 г. се изтъкваха положителните резултати, постигнати в превоза на пътници и багажи, в съобщенията, в областта на индустриалното производство и др.[106] В действителност имаше известни успехи в областта на транспортната политика: намаляване на железопътните, пощенските, телефонните и телеграфни тарифи, регламентиране на някои от превозите, опростяване на транспортната документация и формалностите и др.[107] Проектите за преференциални митнически тарифи, за сътрудничество между емисионните банки и за създаване на индустриални картели не излязоха от своята подготвителна фаза[108]. По някои основни стопански въпроси се очертаха сериозни противоречия между Югославия и Румъния, от една страна, и Чехословакия, от друга. Те бяха резултат от различната степен на икономическото им развитие. Не бе постигнат съществен успех и в търговската област. Всяка една от трите държави имаше много по-голям

---

100 След неуспеха на международните конференции за единни икономически акции на Комисията за Европейскн съюз не и оставаше нищо друго освен да препоръча груповите или регионалните споразумения, при условие да не се накърняват интересите на другите държави (В у ч о, Н. Цит. съч., с. 45).

101 Идеята за стопанско сътрудничество на държавите от Малката антанта се роди още с основаването на съюза през 1920 — 1921 г., но едва от 1927 г. правителствата започнаха да работят за икономическото организиране на блока (В а н к у, М. Мала антанта у великој економској кризи 1929 — 1933. — В: Светска економска криза. . ., с. 148).

102 Вж. по-подробно пак там, с. 149.

103 Пак там, с. 160.

104 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 201, л. 6 — 7. Рапорт на легационния съветник в Белград Смедовски до пълномощния министър Д. Казасов — 24 октомври 1935 г.

105 ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 1178, л. 7 — 10. Българската легация до Министерството на външните работи — 21 октомври 1936 г.

106 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 201, л. 6 — 7. В подобен дух бе и комюникето на сесията, състояла се в Букурещ през октомври 1936 г. Вж. ф. 327, оп. 1, а. е. 1178, л. 7 — 10.

107 Самите ръководители на делегациите бяха твърде резервирани по отношение успеха на инициативите. Вж. по-подробно ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 201, л. 6 — 7.

108 Срв. Я н к о в, Л. Областното стопанско сътрудничество. — Сп. БИД, 1939, № 7, с. 441.

стокооборот с Германия или Италия, отколкото с партньорите си от Съглашението. Слабото увеличение на търговските обороти между тях се дължеше главно на политиката на санкции срещу Италия, на засиленото въоръжаване и на митническата война между Унгария и Чехословакия[109].

Страните — членки на Балканското съглашение, също предприеха опити за изграждане на икономическа общност. Още на стопанската конференция, състояла се в Атина в началото на януари 1935 г., бяха изградени 4 комисии: по въпросите на търговията, съобщенията, финансите и туризма. Те представиха 6 резолюции[110]. Въпреки многобройните предложения в тях конференцията бе оценена като неуспешна, с което се обясняваше и необикновената дискретност около работата ѝ[111].

От 18 до 25 април 1935 г. в Анкара заседава Икономическият съвет на Балканския блок. Резултатите от неговата работа бяха предоставени за разглеждане в Съвета на Балканския пакт, в който влизаха външните министри на четирите държави[112].

Икономическата комисия разгледа възможностите за засилване на търговския обмен. Възприета бе т. нар. балканска клауза, която предвиждаше тарифни концесии и преференциални мита за стоките на четирите държави[113]. Правителствата се задължаваха в преговори с трета страна да не предоставят отстъпките, предвидени в балканската клауза. По въпроса за перспективата на изградената стопанска общност се появиха разногласия между членовете на комисията. Турските и румънските представители поддържаха тезата за митнически съюз, но на това се противопоставиха югославските и гръцките делегати.

Комисията по съобщенията препоръча на правителствата да вземат мерки за подобряване на железопътните връзки

109 Пак там.

110 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 170, л. 221 — 222. Българската легация в Атина до Министерството на външните работи — 14 януари 1935 г.

111 Пак там. По сведенията на българската легация само румънските представители се бяха подготвили за сериозна работа. Югославската делегация бе проявила подчертано безразличие към конференцията, а водачът на турската делегация се бе отличил само със сантименталиите си речи.

112 ЦДИА, ф. 32, оп. 1, а. е. 3141, л. 88 — 91. Българската легация в Анкара до Министерството на външните работи — май 1935 г.

113 Пак там.

между Букурещ и Белград и между Атина и Белград, както и да сключат въздухоплавателна конвенция. Във финансовата комисия бе обсъждан твърде теоретично въпросът за изграждане на междубалканска банка със седалище в Париж или Лондон[114].

Единственият по-конкретен резултат от работата на различните комисии бе приемането на пощенска конвенция по примера на Малкото съглашение, както и на решение за премахване на консулската виза за поданиците на четирите държави.

На сесиите през 1936 и 1937 г. продължи обсъждането на вече поставените въпроси, без да бъдат предприети конкретни стъпки за осъществяване на предложенията[115]. Очертаха се нови разногласия: откъде да минават директните телеграфни съобщения между Западна Европа и някои държави на Близкия изток. Правото на транзитна страна си оспорваха Румъния и Югославия[116].

За неуспеха на опита да се превърне политическият блок в стопанска единица свидетелствува достатъчно красноречиво комюникето на V сесия на Стопанския съвет на Балканското съглашение от март 1937 г. Макар да е изпълнено с неопределени термини и добри пожелания, то съдържа и горчиви истини. Трудната и неплодотворна работа на сесията се свързваше с твърде сходната икономика, но комюникето съдържаше и открито признание, че никоя страна не е пожелала да направи отстъпки в името на общите интереси[117]. Тази констатация бе валидна и за следващите сесии.

Известен интерес представляваше само конференцията на Балканското съглашение, състояла се през април 1938 г. в Цариград[118]. На нея бяха изготвени 3 конвенции, които тряб-

114 Пак там. Специалистите смятаха, че за да действува такава банка, е необходим основен капитал от 4 млрд. леи, а при финансовото положение на балканските държави не бе възможно да се осигури дори 1/4 от този капитал.

115 Вж. по-подробно ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 324, л. 22; а. е. 110, л. 68; а. е. 324, л. 3, 6 и др.

116 Пак там, л. 6. Министерството на външните работи до Министерството на търговията, промишлеността и труда, Министерството на финансите, БНБ и др. — София, 15 февруари 1934 г.

117 Пак там, л. 4.

118 Пак там, л. 2. Министерството на външните работи до стопанските министерства и БНБ — София, 27 април 1938 г.

ваше да бъдат одобрени от правителствата. Морската конвенция предвиждаше намаляване на някои такси и общи улеснения за трафика. Проектираше се създаване на балканска морска линия, която да бъде открита на 10 май 1938 г.[119] Железопътната конвенция предвиждаше уеднаквяване на правилниците за превоз на пътници и стоки, а туристическата — намаляване на таксите за визи и паспорти.

До края на 1940 г. не бе постигнат съществен резултат в решаването на най-важните въпроси на стопанското сътрудничество. Идеята за балканската клауза остана в сферата на пожеланията поради съпротивата на главните търговски партньори на държавите от региона. За неуспеха на опитите за развитие на общото сътрудничество между страните от Балканското съглашение свидетелствува и решението на Съвета от юни 1940 г. да се създадат двустранни икономически комисии[120].

Още през 1935 г. в съответните съвети на Малкото и на Балканското съглашение бе обсъждан въпросът за стопанското сближаване между тези блокове. Смяташе се, че то се улеснява от участието на Югославия и Румъния и в двете групировки[121]. Работата не отиде по-далеч от съвместни обсъждания на възможностите в това отношение и някои опити за подобряване на телеграфо-пощенските съобщения[122].

Незадоволително бе и развитието на взаимната търговия. Очерталата се в края на 20-те години тенденция към ограничаването ѝ се превърна в реалност през третото десетилетие на века. След рязкото спадане на оборотите през кризисните го-

119 Пак там. Линията трябваше да се обслужва от югославски параход „Ловчен", който щеше да се отбива и в Бургас и Варна. Крайният пункт бе Сулина, откъдето туристите щяха да бъдат прехвърляни на румънски дунавски параход. За поддържането ѝ по-късно трябваше да бъдат използувани 2 нови румънски парахода. От своя страна югославското правителство предостяваше кредит от 10 млн. динара на „Зетска пловидба" за уреждане на новата линия.

120 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 324, л. 1. Балканско съглашение (1937 — 1940).

121 ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 1178, л. 58. Българската легация в Букурещ до Министерството на външните работи — 4 ноември 1935; л. 59 — 61. Българската легация в Бурурещ до Министерството на външните работи — 12 юни 1935 г.

122 Пак там, ф. 285, оп. 5, а. е. 324, л. 6. Министерството на външните работи до стопанските министерства и БНБ — София, 15 февруари 1937 г.

дини стокообменът остана твърде слаб и през втората половина на 30-те години[123]. Увеличаването му в отделни периоди между някои от участниците в двата блока бе резултат от по-благоприятното развитие на двустранните отношения.

Регионалното стопанско сътрудничество не изпълни задачите, които се поставяха пред него като ново търговско-политическо средство. Във формите, в които се осъществяваше на Балканите, то не съдействува за засилване на взаимния стокообмен, за уравновесяване на платежния баланс и за по-ефикасна защита на държавите от региона срещу натиска отвън. Неуспехът бе до голяма степен предопределен от това, че се поставяха икономически цели на групировки, изградени изцяло върху политическа основа. С неприсъединяването на България към двата блока бе нарушено основното изискване всяка стопанска общност да се изгражда като географско цяло.

Опитите за регионално сътрудничество през разглеждания период се разбиваха и в неспособността и нежеланието на отделните страни да подчинят собствените си интереси на общата цел — да се превърнат Балканите в икономическа общност. Особено показателни в това отношение бяха усилията да се подобри транспортната система.

Макар и разположени в непосредствена близост, тези страни не разполагаха с удобни съобщителни връзки. Всъщност имаше само една балканска артерия, която съответствуваше на общите изисквания. Това бе линията Загреб — Белград — Ниш — София — Истанбул с клон Ниш — Солун — Атина. Нямаше директни железопътни и шосейни връзки между България и Румъния поради липсата на мост на Дунав, с което се прекъсваше и международният път Лондон — Будапеща — Букурещ — Истанбул — Багдад. Нямаше пряка връзка и между Букурещ, София и Атина. Сточният и пътническият трафик в посока София — Атина през Ниш трябваше да преодоляват разстояние от 1125 км, от които 480 км бяха през югославска територия, а през Одрин отклонението бе още по-голямо[124].

123 Постигнато бе известно увеличаване на търговския обмен между Югославия и Румъния, Гърция и Югославия и в много по-малка степен между България и Югославия. Вж. по-подробно тук, четвърта глава, с. 241, табл. 32.

124 Божков, Л. Съобщителни проблеми на Балканите. С., 1936, с. 18. Скоростта на превозите за Гърция бе крайно незадоволителна. Освен това имаше постоянни престои при Ниш.

Остро се чувствуваше потребността и от подобряване на съобщенията между София и Солун, както и между България и Югославия при Куманово, към долината на р. Вардар и оттам за Албания и Западна Гърция.

Незадоволителното състояние на съобщителната система на Балканите се отразяваше крайно неблагоприятно върху икономическите и културните връзки между страните от региона, както и върху международния туризъм. Поради това на транспортните проблеми бе отделено голямо внимание на балканските конференции. Още на първата от тях бе създадена специална комисия за съобщенията и се прие като основно изискване в нейната работа железопътните мрежи на отделните държави и главно техните столици да бъдат директно и удобно свързани. Изказаха се и пожелания за общи тарифи, превози и жп правилници[125]. На третата конференция специалисти представиха различни проекти за подобряване на транспортните връзки[126].

Основното обсъждане се състоя през лятото на 1933 г. на специална конференция в София. В оживените дискусии отново се сблъскаха интересите на участниците. Споровете се водеха главно около българската и югославската теза за развитието на съобщителната система. Предлаганите от югославската страна *трансбалканска* и *дунавска* железопътна линия трябваше да превърнат Белград и Ниш в най-важните съобщителни възли на Балканите[127]. Югославският делегат Васкидович настояваше освен вече построения мост на р. Дунав — при Панчево, да се изгради и втори — при Бърза Паланка. Проектът целеше да подчини общите интереси на страните от региона на вътрешноюгославските стопански и политически планове. В такъв смисъл бе възприето предложението и от останалите участници в конференцията, а гръцкият представител Вардалис го окачестви като отражение на железопътните амбиции на Югославия.

Проектът, представен от България, се основаваше на предпоставката, че тя бе естественият център на полуострова, който предлага най-големи възможности за удобни връзки между

125 Пак там, с. 17.

126 Пак там, с. 18.

127 Според югославския проект главните пътища на полуострова бяха: по долината на р. Морава и р. Вардар и по долините на р. Нишава и р. Марица, съответно линията Белград — Ниш — Солун и линията Ниш — София — Цариград. Относно споровете на конференцията в София вж. по-подробно Божков, Л. Цит. съч., 21 — 32.

всички държави от региона. Изтъкваше се като крайно необходимо за подобряване на балканските транспортни връзки построяването на мост на р. Дунав, който да я свързва с Румъния. Като негово продължение се разглеждаше струмската линия София — Солун — Атина.

Останалите делегации подкрепиха този проект. Румънските представители подчертаха недвусмислено, че смятат връзките, минаващи през София, за най-важни и удобни. В същия смисъл се изказа и турският делегат, който изтъкна, че естественият център на Балканите е София. Инж. С. Агапитос — бивш директор на пелопонеските железници, изложи схващането за необходимостта от директна връзка на Гърция със северната ѝ съседка по долината на р. Струма, както и от мост на р. Дунав между България и Румъния[128].

Въз основа на разискванията в София комисията по съобщенията прие по време на Четвъртата балканска конференция програма за развитието на съобщенията в региона. В нея се отбелязваше „необходимостта да се реализира пряка железопътна връзка между Солун — София и Букурещ чрез едновременното построяване на линията Сидерокастрон — Кула — Дупница и на мост на Дунав. . .“[129] Румъния прие мостът на Дунав да бъде близо до Русе, което бе подкрепено от Гърция и Турция, а Югославия се съгласи да се свърже линията София — Кюстендил — Куманово при Гюешево, както и да се прокара тунел при Девебаир[130]. Постигнато бе съгласие Гърция да построи линията Демир Хисар — Петрич, а България — линия с нормална ширина до Петрич[131]. Както повечето от решенията на балканските конференции, така и тези на комисията по съобщенията имаха характер на пожелания.

Транспортните проблеми бяха обсъждани и в двустранни срещи. Още през 1929 г. железопътните администрации на Пол-

128 Гръцкият представител Агапитос защити категорично българския проект и изтъкна, че след построяването на моста при Панчево за връзката Букурещ — Белград, мостът при Бърза Паланка става излишен. Румънската делегация също възрази срещу предложението за втори мост. (Божков, Л. Цит. съч., 30 — 31).

129 Conférénce balkanique. Documents. . ., p. 345.

130 Пак там, с. 357, 359. Вж. още Зора, 8 ноември 1933, с. 3.

131 Пак там. На българска територия по долината на р. Струма имаше теснолинейка, чиято крайна станция се намираше на 16 км от гара Демирхисар (Сидерокастро), на нормалната жп линия Дедеагач — Серес — Солун.

ша и Румъния повдигнаха въпроса за създаване на по-добри условия за полския транзит през България, като се построи ферибот между Гюргево и Русе[132]. Нашата страна предложи да се изгради мост. Тя бе подкрепена и от полския пълномощен министър в София Барановски, който в специална статия очерта неговите преимущества в технико-икономическо отношение[133]. Румъния не възприе идеята и през 1930 г. бе създадена смесена комисия за окончателно решаване на въпроса за ферибота[134].

На конференция на представители на румънската и българската железопътна администрация, състояла се през юли 1933 г. в София, единодушно бе изтъкната необходимостта от построяването на мост между двете страни, който да осигури пряка връзка между тях, както и между Северна и Централна Европа и страните от Югоизточна Европа и Близкия изток[135]. Конкретни резултати от тази констатация не последваха. Идеята за мост на р. Дунав бе използувана само като средство за политически натиск срещу България.

На същата цел бе подчинен и въпросът за изграждане на фериботна връзка. Тя имаше голямо значение за външната ни търговия със Средна и Източна Европа, тъй като пътят за Чехословакия, Германия, Полша и прибалтийските държави се скъсяваше и поевтиняваше транспортирането на нашите износни стоки. Поради това Главната дирекция на БДЖ се съгласи да преговаря за построяване на ферибот и предложи проект, който обаче не се осъществи. През 1934 г. отново започнаха преговори за по-голям ферибот при Русе, които също не дадоха резултат[136].

На 12 юли 1937 г. смесена българо-румънска комисия се зае с изработването на конвенция за уреждане на фериботните съобщения[137]. Съставеният на 18 август 1937 г. във Варна проект за такава конвенция бе приет от Министерския съвет[138]. С него се определяше редът в граничните гари в пристанищата на Русе и Гюргево, както и отговорността на двете администрации по транспортирането на стоките и поддържането на ферибота. През ноември с. г. бе направена поръчка за построяването му в германската корабостроителница Валзум. На 16 август 1939 г. фериботът бе приет от българските специалисти. Избухването на войната го завари в испански води и тъй като пътуваше под германски флаг, трябваше да остане в Аликанте[139].

Опит за засилване на стопанската обвързаност на страните от Балканската антанта е и подписаната на 21 ноември 1936 г. в Белград конвенция между Югославия и Румъния за построяване на мост на р. Дунав при Кладово — Турну Северин[140]. Проектът, наложен от Югославия, предлагаше сравнително добри възможности за транзита през Ниш към Солун и към Сплит, но не съответствуваше напълно на стопанските интереси на Ру-

---

132 Данчов, Ю. Свързване на БДЖ с железопътните мрежи на съседните държави. — Сп. БИД, 1938, № 8, 487 — 488. Всъщност преговори между Румъния н България за свързване на железопътните им мрежи се водеха още преди Първата световна война. Въпросът бе повдигнат и по време на преговорите за мир през 1918 — 1919 г. През 20-те години нямаше благоприятни условия за тяхното подновяване.

133 Baranowski, Wl. Most na Dunaju miedzy Rumunią a Bulgaria. Najkrótsze polaczenie Polski a Bliskim Wshodem. — Przeglad Polityczny (Warszawa); 1930, No 6 — цит. по: Данчов, Ю. Цит. съч., 487 — 488. За позицията на Полша относно моста на р. Дунав вж. по-подробно Дамянова, Е. България и Полша 1918 — 1941. С., 1982, 211 — 233.

134 Румъния се обяви против българското предложение, изтъквайки като контрааргументи високата стойност на мостовата конструкция и неголемия трафик между България и Румъния. Приблизителната стойност на моста се изчисляваше на около 1 млрд. лв. При използуването на заем годишният анюитет само за Румъния би бил около 30 — 50 млн. леи, чието изплащане не би било невъзможно при нейния разходен бюджет от 12 млрд. леи. Що се отнася до трафика, той бе сравнително ограничен (за периода 1927 — 1930 г. — средно 180 хил. т, а през първата половина на 30-те години — около 300 — 400 хил. т, без да включва пътническия трафик) именно поради липсата на удобна връзка. Истинската причина за румънския отказ имаше политически характер (Божков, Л. Цит. съч., 39 — 41).

135 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 170, л. 296 — 298.

136 Божков, Л. Цит. съч., с. 43.

137 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 1457, с. 3. Доклад от комисията, участвувала в изработването на проектоконвенция за уреждане на фериботните отношения с Румъния — 20 юни 1937 г.

138 IV постановление на МС от 31 август 1931 г., протокол № 139; Държ. вестник, № 11, 18 ян. 1938.

139 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 1457, л. 51. Министерството на железниците до Министерството на външните работи — 27 октомври 1939 г.

140 ЦДИА, ф. 176, оп. 6, а. е. 2798, л. 16. Този проект също имаше предистория. Първата конвенция за построяването на моста бе от 1898 г. През 1913 г. въпросът бе отново обсъждан. Бяха извършени и строителни работи за около 2 млн. леи. От румънска страна бе изградена връзката на проектирания мост с главната жп линия Букурещ — Крайова — Турну Северин и Темишоара.

мъния и бе приет с резерви от нейната железопътна администрация. Той не решаваше и проблемите на трафика от района на Балтийско море към държавите, разположени на Черно и Егейско море. Живо заинтересувано от въпроса, полското правителство предложи да се свика нова техническа конференция между представители на Полша, Румъния, Гърция, Югославия и България[141].

Тя се проведе в Букурещ от 1 до 5 декември 1938 г. В работата ѝ участвува като наблюдател представител на Турция[142]. Отново бе обсъждан въпросът за построяване на мост между България и Румъния. Полските делегати настояваха за неговото изграждане, както и за свързване на българската и гръцката железопътна мрежа, което след ремилитаризацията на Дарданелите стана още по-належащо за Полша от военна гледна точка. Румънските представители се обявиха против проекта, като се обосноваха с това, че стокообменът през р. Дунав не надхвърля 300 — 400 хил. тона и може да бъде напълно поет от проектираните две връзки при Турну Северин и Русе — Гюргево. До известна степен това становище трябваше да успокои югославската делегация, която бе твърде раздразнена както от перспективата за българо-румънски мост, така и от поведението на румънската страна, която вече 3 години отлагаше осъществяването на проекта за мост при Турну Северин. В стремежа си да отклонят разискванията в друга насока румънските делегати се опитаха да докажат, че техническото уреждане на транзита Балтика — Егея трябва да стане преди всичко чрез свързването на българските и гръцките железници при Кулата.

Възползували се от това, делегатите на Гърция настояха за продължаването на нормалната жп линия от гара Симитли до границата. Нашата делегация се опита да използва тази заинтересуваност, за да получи подкрепа за цялостното решаване на транспортния проблем. Тя изтъкна, че ограниченият капацитет на фериботната връзка Гюргево — Русе не оправдава влагането на капитал от около 400 млн. лв. за свързването на българските и гръцките линии. Инвестирането на тези средства е възможно само при положение, че бъде построен голям железопътен и шосеен мост между България и Румъния, който

141 ЦДИА, ф. 176, оп. 7, а. е. 604, л. 6. Българската легация във Варшава до Министерството на външните работи — 23 юни 1938 г.

142 Пак там, с. 20 сл.

да осигури бързото транзитиране на стоковия и пътническия трафик от Северна за Южна Европа и обратно[143].

Конференцията завърши със съставянето на протокол, който съдържаше най-общи указания да се проучат от страна на България, Румъния и Югославия действителният стокообмен и неговата перспектива, възможностите, които предлага изграждането на ферибота при Гюргево и на моста при Турну Северин, условията за свързване на българските и гръцките железници, както и въпросът за направата на международен път с трайна настилка Варшава — Букурещ — София — Солун — Атина[144]. До една година в Букурещ трябваше да се организира нова конференция, която да се запознае с резултатите от проучванията.

Въпреки най-общия характер на протокола югославските представители отказаха да го подпишат, което предизвика острата реакция на гръцкия делегат. Той заяви, че в такъв случай неговата страна не се интересува от моста при Турну Северин и настоя да се състави нов протокол без участието на югославския представител[145]. Предложението не бе прието и домакините поеха задължението да осигурят подписването на първоначалния протокол, да проучат събраната информация и да подготвят следващата конференция. Решенията останаха без резултат[146].

По-редовни връзки се осъществяваха чрез морския превоз между нашата страна и Гърция. През периода между двете световни войни параходите на Българското търговско параходно дружество извършваха редовни рейсове до някои пристанища на Гърция, а и нейни товарни параходи (обикновено с малък тонаж) бяха чести посетители на черноморските ни пристанища. Те поемаха и немалка част от трафика на основните албански пристанища до края на 20-те години. След това италианският

143 Пак там, с. 21.

144 ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 3042, л. 21. Протокол на подготвителната техническа конференция относно задачите на транзитното минаване от Балтийско до Егейско море — Букурещ, 5 декември 1938 г.

145 ЦДИА, ф. 176, оп. 7, а. е. 604, л. 22.

146 Протоколът на техничеcката конференция от декември 1938 г. не бе подписан от югославска страна, а и предвиденият в чл. 5 специален орган не бе създаден от румънското правителство (ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 3042, л. 99. Министерството на външните работи до Главна дирекция на железниците — София, 13 юни 1939 г.).

търговски флот получи много привилегии в тях и почти ликвидира гръцката конкуренция.

Като форма на икономически връзки между балканските държави трябва да се споменат и слабите опити за износ на капитали от една балканска страна в друга в междувоенния период. През втората половина на 20-те години в Албания бяха основани някои банки с югославски, както и с гръцки капитали. Югославски банки участвуваха, макар и с малък дял, в албанския външен държавен заем от 1925 г. Има отделни случаи на влагане на сръбски и гръцки капитали в български (средни по размер) индустриални предприятия — например на Милутин в бирената фабрика в Лом, на Т. Маврокордато в мина „Плакалница" до 1922 г. Известни са и някои случаи на реекспорт на капитали — създаването на чешка фабрика за обувки у нас през 1940 — 1941 г. като филиал на филиала на „Бата" в Югославия.

Предприетите в периода между двете световни войни опити за активизиране на междубалканското икономическо сътрудничество в неговите различни форми завършиха с много ограничен резултат. Не се оправдаха очакванията, че в тази област може по-лесно да се постигнат взаимноизгодни решения. Скромните успехи показват ясно, че в такава невралгична зона, каквато бяха Балканите, нямаше въпроси без политическо значение. При отсъствието на демократична основа на движението за балканско разбирателство противоречията между партньорите бяха неразрешими. Поради това много често стопанските интереси на държавите от региона бяха жертвувани в името на политическите им амбиции.

Трета глава

ТЪРГОВСКОДОГОВОРНИ ОТНОШЕНИЯ НА БЪЛГАРИЯ С БАЛКАНСКИТЕ ДЪРЖАВИ В ПЕРИОДА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ

1. ТЪРГОВСКОДОГОВОРНИ ОТНОШЕНИЯ НА БЪЛГАРИЯ С ГЪРЦИЯ

Върху развитието на търговскодоговорните отношения между България и Гърция през разглеждания период оказаха въздействие дълбоките сътресения в тяхната икономика през годините на следвоенната стопанска криза и на голямата криза от 1929 — 1933 г. Още по-силно повлия политическата атмосфера между двете държави, която бе обременена с много териториални, финансови, малцинствени и други проблеми.

По силата на Ньойския мирен договор България призна на Гърция като страна победителка правото да се ползува от клаузата на най-облагодетелствуваната нация до 9 август 1925 г.[1] След тази дата двете държави чрез размяна на вербални ноти се споразумяха да ползуват взаимно клаузата. Като отчиташе голямото значение на гръцкия пазар, правителството на Андрей Ляпчев се опита да създаде по-добри условия за развитието на стокообмена чрез сключването на търговски договор. След продължителни и тежки преговори в Атина бе подписана на 23 февруари 1927 г. само временна спогодба[2]. Тя влезе в сила от 1 април с. г. С нея двете страни взаимно си признаваха правото да ползуват клаузата на най-облагодетелствуваната нация. В спогодбата не се предвиждаха митнически отстъпки с изключение на уговорката, че гръцките стафиди ще се облагат със същото мито както стафидите на трети стра-

---

[1] ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 142, л. 65 — 68. Юридическо положение на търговските отношения между България и Гърция.

[2] Пак там. Гръцките представители в преговорите не искаха да приемат най-важното искане на българската страна — да се улесни режимът за внос на брашно, като се изменят нормите за съдържанието на глутен, киселини и др.

ни (имаше се предвид Турция — б. а.). Спогодбата бе сключена за неопределен срок и действието ѝ можеше да се прекрати по всяко време след предизвестие от 3 месеца[3].

Макар и да не предвиждаше специални намаления, споразумението гарантираше българските интереси, защото в другите търговски договори на Гърция бяха вече определени митата на всички по-важни за износа ни стоки и те се намираха в равноправно положение с останалите. Гръцките стоки трябваше да се облагат по автономната тарифа, тъй като България не бе сключвала търговски договори с други страни и не бе намалявала митата.

На 16 юли 1930 г. обаче правителството на Гърция денонсира спогодбата от 1927 г. — тя преставаше да бъде в сила от 16 октомври с. г.[4] Като предлог за това бе използувано въведеното у нас от 30 юни 1930 г. увеличение на коефициента за пресмятане на митата от 20 на 27 книжни лева за 1 златен[5]. Изтъкваше се, че то ощетявало износа за България. На пълномощния министър в София бе връчена нота, в която се обясняваше, че повишаването на коефициента е обща мярка, която преследва чисто фискални цели и в никакъв случай не е насочена срещу вноса от съседната държава. Същевременно бе изразена готовност да се сключи с нея редовен търговски договор[6]. Гръцката страна не отговори на нотата.

Условията за българския внос в южната ни съседка се влошиха рязко, когато само по отношение на него декретът от 12 януари 1926 г. бе отменен от 16 октомври 1930 г.[7] Това фактически означаваше обявяване на митническа война, защото нашите стоки се облагаха вече по максималната тарифа. При това положение те ставаха неконкурентоспособни спрямо

---

3 Пак там.

4 Пак там. Денонсирането на търговската спогодба от 1927 г. само по себе си не би трябвало да предизвиква голяма тревога, тъй като по силата на действуващия в Гърция декрет от 12 яиуари 1926 г. вносът на зърнени храни и добитък се облагаше по минималната тарифа, независимо от това, дали страната вносителка имаше договор с нея, или не. Това означаваше, че след денонсирането българските стоки щяха да бъдат обременени само с разликата между договорните и минималните мита, и то само за добитъка, защото за зърнените храни и брашното гръцкото правителство не бе направило отстъпки от минималната тарифа.

5 Пак там.

6 Пак там.

7 Пак там.

тези на другите страни и особено на главните конкуренти Югославия и Румъния[8]. Максималните мита в Гърция, съпоставени със стойността на съответните стоки, бяха много по-високи от митническия коефициент у нас[9]. Разликата се увеличаваше, ако се вземеха предвид количествата на българския износ за Гърция и на нейния внос. Първите през 1929 г. достигнаха 55 598 т на стойност 485 426 хил. лв., докато вносът бе само 3813 т на стойност 94 678 хил. лв.[10]

Истинските причини за митническата война срещу България трябваше да се търсят в стремежа на гръцкото правителство да окаже върху нея натиск при решаването на финансовите спорове. По този начин бяха преценени действията на южната ни съседка и от чуждестранните наблюдатели. В циркулярно писмо на германското Министерство на външните работи до легациите в чужбина се казваше, че „немотивираното денонсиране на българо-гръцкия търговски договор подлага България на стопански натиск, който отслабва нейните позиции при преговорите за решаване на спорните въпроси"[11]. Показателен бе и фактът, че никоя друга европейска държава не денонсира договора си с нашата страна след увеличаването на коефициента на митата освен Гърция. При това тя бе най-малко засегната, тъй като участвуваше само с 1,14 % в общия ни внос.

---

8 За воловете, кравите и биволите българският вносител трябваше да заплаща за един брой с 945 лв. по-високо мито от това, което плащаха другите търговци. Разликите за останалите по-важни стоки бяха следните: за телета — 378 лв., за овце и кози — 47,25 лв., за кашкавал — 945 лв., за пшеница — 80,32 лв. за 100 кг, за царевица — 70,87 лв., за брашно — 55,76 лв., за фасул — 189 лв., за дървени въглища — 37,80 лв. (ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 1189, л. 46 — 52. Служебна бележка на началника на Търговския отдел към Министерството на търговията до министъра — София, 1 август 1931 г.).

9 Пак там. Поради увеличаването на митническия коефициент в България от 3 юни 1930 г. гръцките износители трябваше да заплащат в повече следните суми (вкл. мито, акциз, общински налог) за по-важните стоки: за маслини — 189 лв. за 100 кг, за маслиново масло и хайвер — 630 лв., за солена риба — 168 лв., за портокали — 280 лв., за сухо грозде — 770 лв., за колофои — 100,80 лв.

10 Статистически годишник на Царство България 1929 — 1930 г., с. 200.

11 PA, Bonn, Abteilung II, W. Handel 12, Bulgarien/Griechenland, Bul. 94, Auswärtiges Amt an die Deutsche Gesandtschaft in Rom, Paris, London, Ankara, Moskau, Belgrad, Bukarest u. a. — Berlin, den 28. Febr. 1931.

Неблагоприятните последици от анулирането на търговската спогодба се проявиха твърде скоро. Само за 6 месеца — от ноември 1930 г. до април 1931 г. включително, износът за Гърция намаля с 54,55 % в количествено отношение и с 44,13 % в стойностно[12].

Възстановяването на стокообмена с южната ни съседка стана една от основните задачи на българската външнотърговска политика. Усилията на правителството да постигне по-благоприятно уреждане на търговските отношения се сблъскваха с нежеланието на гръцката страна да подпише редовен договор. Официално тя се опита да обясни отказа си с направените отстъпки при сключването на договора с Турция, след които народът не би могъл да разбере и приеме нови концесии[13]. В този смисъл се изказа и министър-председателят Венизелос пред пълномощния ни министър, като допълни, че със споразумението с Турция той самият бил пожертвувал част от своята популярност и не би могъл да пожертвува и другата част за България[14].

Въпросът за сключване на търговски договор се свързваше от гръцка страна непосредствено с уреждането на всички спорове. В началото на 1931 г. министърът на външните работи Михалакопулос в разговор с пълномощния министър в Атина Г. Кьосеиванов недвусмислено показа, че редовните търговски връзки ще бъдат възстановени веднага *след като* (курсивът — В. К.) се постигне съгласие по спорните проблеми[15].

---

12 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 1189, л. 42 — 45. Служебна бележка от Ив. Гъбенски — началник Търговски отдел към Министерството на търговията, до министъра — София, 16 юни 1931 г.

13 PA, Abt. II, W. Handel 12, Bulgarien/Griechenland, Bul. 94, II EG2[a], Deutsche Gesandtschaft an das Auswärtiges Amt — Athen, den 14. August 1930.

14 Пак там. Преговорите започнаха в началото на септември 1930 г. и се очакваше да приключат за 2 — 3 седмици. Те обаче продължиха до края на октомври и дори в последните дни се появиха съобщения за сериозни трудности във връзка с митата на някои гръцки стоки. На 30 октомври 1930 г. бяха подписани договор за търговия и мореплаване между Гърция и Турция и пакт за приятелство и арбитраж. Министърът на външните работи Михалакопулос направи изявление в пресата, че това е повратен момент в отношенията между двете държави (PA, AA, Abt. II, W. Handel 12, Griechenland/Türkei, Bd. II, GA_4 — Athen, den 25. Oktober 1930).

15 ЦДИА, ф. 322, оп. 1, а. е. 758, л. 9. Българската легация в Атина до Министерството на външните работи и изповеданията — 27 февруари 1931 г.

Когато българското правителство постави въпроса за плащанията по спогодбата Моллов — Кафандарис в Съвета на ОН, Венизелос изрази пред новия пълномощен министър П. Нейков огорчението си от тази постъпка, окачествявайки я като „незаслужено оскърбление"[16]. Същевременно той начерта най-добри перспективи за двустранните отношения, ако спорът не бъде отнесен в Хага.

По време на преговорите в Атина през есента на 1931 г. след постигането на известно споразумение по финансовите въпроси Венизелос прояви готовност да бъдат обсъдени и възможностите за възстановяване на договорните отношения[17]. При една от личните си срещи с директора на българските държавни дългове Н. Стоянов — член на делегацията, Венизелос му предложи да остане в Атина, за да се започнат преговори за сключване на търговски договор, подобен на тези, които Гърция имаше с Югославия и Турция[18]. Н. Стоянов не бе упълномощен за това.

Няколко дни по-късно — в средата на ноември 1931 г., Михалакопулос изрази пред Нейков съгласие веднага да започнат успоредни преговори за подписване на такъв договор и за уреждане на спорните въпроси[19]. На изказаното от българския пълномощен министър желание за възстановяване на денонсираната през миналата година спогодба гръцкият министър отговори предпазливо, че това е възможно само за известно време, и то при условие, че предварително се определи базата на предстоящите преговори. Още през октомври в поверителна телеграма до министър-председателя Ал. Малинов Нейков настоя да се избърза с тяхната подготовка, тъй като предстои десетократно увеличаване на вносните мита на Гърция[20]. За това го бе уведомил самият Михалакопулос, обяснявайки,

---

16 Пак там, а. е. 757, л. 4 — 8. Българската легация до министъра на външните работи Ал. Малинов — 22 септември 1931 г.

17 ЦДИА, ф. 1067, оп. 1, а. е. 299, л. 14 — 19. Страници от дневника на Н. Стоянов — главен директор на държавните дългове.

18 Пак там.

19 Пак там, а. е. 758, л. 146. Българската легация в Атина до Министерството на външните работи — 27 ноември 1931 г.

20 Пак там, а. е. 757, л. 27 — 29. Българската легация в Атина до министър-председателя Ал. Малинов — 2 октомври 1931 г.

че тази мярка не цели нищо друго освен защита на икономическите интереси[21].

Преди българското Министерство на външните работи да започне подготовката на новите преговори, в Гърция влезе в сила от 27 ноември 1931 г. закон № 5312. Според него стоките на всички държави, които нямаха търговски договори с нея, се облагаха с максимално мито в десеторен размер[22]. Решението засегна не само нашата страна, но и такива важни износители на зърнени храни като Аржентина, Бразилия, Канада и др. Усилията на Нейков да издействува възстановяване на търговската спогодба от 1927 г. или на декрета от 1926 г. останаха без резултат. Официално бе обяснено, че възстановяването на спогодбата с България без оправдателен мотив би поставило Гърция в неудобно положение спрямо другите държави, засегнати от новите мита[23]. Министърът на външните работи бе по-откровен и точен по време на срещата си с Нейков на 15 декември 1931 г., когато за първи път изложи идеята си за обща база на преговорите, или за „глобални преговори"[24]. От разговора стана ясно, че *България може да откупи* нормални стопански отношения и навярно някои политически отстъпки с цената на една жертва — да опрости част от дълга по конвенцията Моллов — Кафандарис.

Първите месеци на 1932 г. не донесоха положителни промени в отношенията между двете държави. Гръцкото правителство дори започна да проявява известен страх. Причините за това отдръпване бяха различни: несигурното му положение, тежкото финансово състояние на страната, както и натискът на съседните балкански държави, които гледаха с недоверие на всички опити за разбирателство между България и Гърция. През май 1932 г. Венизелос загуби изборите. Промени се и външнотърговският режим с влизането в действие на новата

21 Пак там. Още в Женева гръцкият министър на външните работи бе предупредил Моллов за подготвения законопроект, който бил крайно необходим за страната и в който не трябвало да се търси враждебно отношение към България. Вж. още л. 111 — 115. Българската легация в Атина до министър-председателя Н. Мушанов — 27 ноември 1931 г.

22 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 346, л. 12. Митнически режим в Гърция.

23 ЦДИА, ф. 322, оп. 1, а. е. 757, л. 160. Българската легация в Атина до Министерството на външните работи — 17 декември 1931 г.

24 Пак там, л. 152. Българската легация в Атина до Н. Мушанов — 19 декември 1931 г.

валутна система и с контингентирането на вноса през пролетта на с. г. От 27 ноември 1932 г. бе отменен десеторният размер на митата за внасяните зърнени храни и добитък, тъй като тази мярка оскъпи много живота в страната[25]. Вестта за това бе посрещната у нас със задоволство, защото се възприемаше като показател за по-отзивчивото спрямо България отношение на новото правителство, възглавявано от Цалдарис.

През изтеклата 1932 г. стокообменът между двете страни бе сведен само до размяната на маслини, дървено масло и южни плодове срещу незначителен брой добитък. В началото на 1933 г. бе разрешено да се внасят в Гърция на разменни начала царевица и ечемик, както и добитък за разплод[26].

През февруари 1933 г. след сформирането на новия кабинет на Венизелос министърът на външните работи Михалакопулос в изявление пред представители на индустриалците се спря и на проблема за стопанските отношения с нашата страна: „Една спогодба с България не би била възможна, ако тя не възприеме принципа за намаление на големия пасив в тежест на Гърция, който съществува в търговския баланс между двете страни."[27] Това изявление създаваше впечатление за отстъпление от известното становище, че уреждането на стопанските въпроси е в зависимост от ликвидирането на финансовите спорове. В действителност обаче то бе продиктувано от вътрешнополитически съображения. Гръцките индустриалци, притиснати от кризата, смятаха, че продукцията им може да намери пазар в съседните държави, ако правителството предприеме необходимите мерки за това. То не можеше да признае открито, че стопанските интереси на страната се жертвуваха пред други, „по-висши" съображения. Самият Михалакопулос в разговор с Нейков по повод направеното изявление каза, че вестниците не са предали правилно думите му, и отново заяви, че търговска спогодба може да се сключи само след като се

25 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 142, л. 65 — 68.

26 Пак там, а. е. 170, л. 357 — 358.

27 ЦДИА, ф. 322, оп. 1, а. е. 792, л. 52 — 54. Българската легация в Атина до министър-председателя Н. Мушанов — 14 февруари 1933 г. Това твърдение не съответствуваше на действителното положение. За първи път от много години насам търговският баланс на България с Гърция приключи през 1932 г. с пасивно салдо от 18,2 млн. лв., а през 1933 г. — от 13,5 млн. лв. За същото време за гръцкия търговски баланс с Югославия, Турция и Румъния бяха характерни значителни дефицити.

разчистят финансовите спорове, които продължават да бъдат основният проблем в отношенията между двете страни[28].

През март 1933 г. бе съставено ново правителство от Народната партия на Цалдарис. При първата среща на Нейков с министъра на външните работи Максимос помоли за отсрочка до Великден, за да се запознае с българо-гръцките проблеми и да изложи официалното становище по тях[29]. През следващите месеци те останаха на заден план, тъй като в Атина се водеха напрегнати преговори с Турция и Югославия по политически и стопански въпроси. На 9 май 1933 г. бе подписана временна търговска спогодба между Гърция и Турция, която влизаше в сила от 1 юни с. г. за срок от 6 месеца[30]. Гръцкият внос в Турция, който беше 5 % от насрещния, сега щеше да нарасне на 30 %. Държавният подсекретар на външните работи Нуман Рифат бей направи изявление, че новата спогодба не задоволява напълно двете държави, но при съществуващите условия не може да се очаква повече. Той отбеляза все пак, че това е „спогодба на приятелството"[31].

На 15 юни 1933 г. в Атина пристигна югославска делегация за подновяване на временната търговска спогодба от октомври 1932 г., чийто срок изтичаше на 15 май и бе продължен до юни, за да се обсъдят по-спокойно възникналите въпроси[32]. Преговорите започнаха при сравнително тежки усло-

28 Пак там, л. 58 — 62 Българската легация в Атина до министър-председателя Н. Мушанов — 25 февруари 1933 г.

29 ЦДИА, ф. 322, оп. 1, а. е. 792, л. 101 — 102. Българската легация в Атина до министър-председателя Н. Мушанов — 3 април 1933 г.

30 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 1151, л. 23 — 26. Българската легация в Атина до Министерството на външните работи — 10 май 1933 г. Преговорите започнаха още в края на 1932 г., но бяха прекъсиати поради големите разногласия. Гръцката страна настояваше нейният виос да бъде 50 % от насрещния, а останалите 50 % да се изплащат в свободни девизи. При структурата на стокообмена между двете държави това бе абсолютно неприемливо за Турция. Съгласно подписаната търговска спогодба нейните стоки трябваше да се заплащат по следния начин: през първото тримесечие — 70 % в свободни девизи, 25 % в стоки и 5 % с навлото на гръцките параходи, а през второто тримесечие — 65 % в брой, 30 % в стоки и 5 % с навло. Известно изключение се предвиждаше само за дървените въглища през първото тримесечие, за които се искаха 80 % свободни девизи. Към спогодбата беше приложена листа от гръцки стоки, които можеха да се предлагат на съседния пазар без контингенти и ограничения.

31 Пак там, л. 25.

32 Пак там, л. 32. Българската легация в Атина до Министерството на външните работи — 16 юни 1933 г.

вия, тъй като и двете страни бяха недоволни от досегашното й прилагане. Югославската делегация смяташе, че пазарът е малък, за да поеме стоките на Гърция в установения досега размер — 35 % от югославския внос в нея. Гръцките представители настояваха, че при по-добре организирана реклама, главно при получаване на обещаните облекчения по железопътната тарифа, вносът би могъл да достигне 100 % или най-малко да се увеличи двойно досегашният процент[33]. След 10-дневно прекъсване на разговорите бе постигнат компромис и на 20 юли бе подписана новата спогодба[34].

След продължителни преговори бе сключена през август 1933 г. и румънско-гръцка търговска спогодба, която влезе в сила от 15 септември г. с.[35] Според нея внасяните румънски стоки трябваше да се заплащат 50 % в свободни девизи и 50 % — с компенсация. Ако те се транспортираха с гръцки параходи, процентът на девизите се увеличаваше с още 10.

След подписването на тези спогодби възможностите на българското правителство да постигне задоволително решаване на финансовите и търговските въпроси с Гърция намаляха още повече. Същевременно нашите износители все повече и все по-трайно губеха нейния пазар. Гръцкото правителство се ограничи само с някои дребни отстъпки, които трябваше да подкрепят демонстрациите на добра воля. Така с декрет от 16 ноември 1933 г. то се задължи да прилага минималната митническа тарифа за някои български стоки (добитък, млечни произведения, зърнени храни и варива), доставяни срещу съответен насрещен внос или срещу блокираните вземания на гръцки търговци[36]. Възможностите, които този декрет създа-

33 Пак там.

34 Пак там, л. 37. Българската легация до Министерството на външните работи — 21 юли 1933 г. Спогодбата бе с 8-месечеи срок на приложение. Процентът на гръцкия внос се увеличи на 50 от насрещния с изключение на житото — само на 20 %, при условие, че превозът му ще се извършва с гръцки параходи. Освен това Югославия увеличи специално за тази страна някои от вносните контингенти при минимални мита.

35 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 171, л. 13. Договори и спогодби на Гърция с Румъния. Тази спогодба остана в сила до 15 август 1934 г., когато Гърция отказа да я продължи поради прекъсването на преговорите за сключване на окончателна спогодба, вж. още л. 236.

36 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 328, л. 284. Българската легация в Атина до Министерството на външните работи, Експортния институт и БНБ. Според гръцкото Министерство на външните работи тези вземания възлизаха на 27 млн. лв., но според самите търговци, заинтересувани от въпроса, те не надхвърляха 5 млн. лв. Вж. още л. 285. Българската легация в Атина до Министерството на външните работи — 30 декември 1933 г.

де, бяха твърде ограничени[37]. Липсата на редовен търговски договор поставяше България в неблагоприятно положение спрямо конкуриращите я държави. Нейните искания за договорно регулиране на отношенията бяха упорито отклонявани, докато не бъдат решени другите спорни въпроси[38]. При срещата си с Малинов в Лондон през лятото на 1933 г. Максимос отново потвърди становището на правителството, че не може да бъде сключена търговска конвенция, преди да се ликвидира финансовият спор относно дълга Моллов — Кафандарис[39].

През ноември 1933 г. в Атина започнаха нови преговори по финансови и други стопански въпроси, които продължиха няколко седмици[40]. Разговорите по стопанските проблеми се отнасяха преди всичко за сключването на търговски договор. И от двете страни бе изказано пожелание за това, но бяха отбелязани и големите трудности, които трябваше да се преодолеят. От изказванията на гръцките представители стана ясно, че при благоприятно отношение на нашата делегация към предложението за уреждане на финансовия спор ще бъдат дадени компенсации в стопанската област. Министърът на народното стопанство Песмацоглу увери пълномощния министър, че в бъдещия търговски договор България ще ползува същата митническа тарифа и приблизително същият разменен процент

37 През годините на кризата бяха направени опити за сключване на компенсационни сделки с Гърция, които ие се увенчаха с успех. До известна степен това се дължеше и на наредбите на Българската народна банка и особено на наредба № 7 от 19 май 1932 г. Вж. по-подробно Г ъ б е н с к и, Ив. Търговските отношения на България с Гърция. — Сп. БИД, 1934, № 1, с. 24.

38 Още по време на престоя на турската делегация в Атина държавният подсекретар Нуман бей в разговор с Нейков изрази силното желание на правителството за постигане на гръцко-българско споразумение, ио отбеляза, че *единственото средство* (курсивът — В. К.) за окончателно ликвидиране на споровете между двете държави остава „сюнгерът", т. е. опрощаването на дължимите от гръцка страна суми (ЦДИА, ф. 322, оп. 1, а. е. 792, л. 121 — 122. Българската легация в Атина до Министерството на външните работи — 4 май 1933 г.).

39 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 170, л. 293 — 295. Българската легация в Атина до Министерството иа външните работи — 8 август 1933 г.

40 ЦДИА, ф. 322, оп. 1, а. е. 792, л. 348 — 352. Българската легация в Атина до Министерството на външните работи — 29 ноември 1933 г., докл. № 1064.

както другите съседни държави[41]. Споменахме вече, че българската делегация отказа да приеме предложението и преговорите бяха „временно" преустановени[42].

След подписването на Балканския пакт през февруари 1934 г. гръцкото правителство започна да проявява подчертано равнодушие по въпроса за възстановяването на редовните договорни отношения с България. То насочи своите усилия към уреждане на стокообмена си с останалите държави — членки на пакта. На 1 август 1934 г. бе подписана нова спогодба за търговия и компенсации с Югославия с едногодишен срок[43]. С Румъния бе сключена временна спогодба на 17 октомври 1934 г.[44] Още през декември 1933 г. в Анкара се проведоха преговори с представители на Турция. На тях трябваше да се намерят възможности за увеличаване вноса на Гърция, за да се намали голямото ѝ пасивно салдо[45]. Преговорите завършиха с подписването на 22 декември 1933 г. на компенсационна спогодба, която след 8 месеца — на 10 ноември 1934 г., бе за-

41 Пак там, л. 362— 366. Българската легация в Атина до Министерството на външните работи — 13 декември 1933 г., докл. № 1104.

42 Пак там, л. 371 — 374. Българската легация в Атина до Министерството на външните работи — 19 декември 1933 г., докл. № 1119.

43 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 171, л. 11. Договори и спогодби на Гърция с Югославия. По силата на сключената на 1 август 1934 г. спогодба между двете страни половината от стойността на югославския внос трябваше да се компенсира с гръцки стоки, а останалата половина да се заплаща по следния начин: 40 % в свободни девизи и 60 % по блокирана сметка в динари. Само за житото се предвиждаха 80 % свободни девизи. След изтичането на едногодишния срок на спогодбата тя бе продължена с временната търговска спогодба от 7 септември 1935 г., с която процентът на компенсацията се увеличи на 65, докато този на свободните девизи се намали на 35.

44 Пак там, л. 13. Договори и спогодби на Гърция и Румъния. Търговската спогодба от 17 октомври 1935 г. предвиждаше внесените от Румъния стоки да се заплащат 50 % със стоки, 30 % със свободни девизи и 20 % чрез компенсация с гръцки вземания. Изключение се допускаше само за петрола и петролните продукти — 50 % в девизи и 50 % в стоки. По-късно със спогодбата за плащания от 2 април 1936 г. процентът на свободните девизи за румънското жито се увеличи на 90, за царевицата — на 60, за петрола и неговите деривати — на 50, и за останалите стоки — на 35.

45 PA, AA, Abt. II, W. Handel 12, Griechenland/Türkei, Bd. 1, Deutsche Botschaft an das Auswärtiges Amt — Ankara, den 13. Dezember 1933.

менена с компенсационна спогодба с шестмесечен срок на действие[46].

Новото регулиране на отношенията между Гърция и споменатите балкански страни въпреки обективните трудности даде известен тласък на взаимния стокообмен. За това съдействува и фактът, че последиците от кризата бяха започнали да се изживяват и във външнотърговската област.

Само България, поставена в крайно неблагоприятно положение, продължаваше да губи позициите си на гръцкия пазар. С цената на големи усилия през 1934 г. и особено през 1935 г. бе постигнато известно увеличение на износа за тази страна в сравнение с 1933 г., но съпоставен със средногодишния за периода 1925 — 1929 г., той бе незначителен. Във връзка с предприетите от европейските държави в края на 1935 г. санкции срещу Италия Гърция бе принудена да търси нови пазари за своите произведения, както и нови доставчици на зърнени храни, млечни произведения и въглища. Сред стопанските кръгове в нашата страна се появи надежда, че ще се открият по-големи възможности за разширяване на търговския обмен. Според компетентните органи обаче перспективите не бяха много обнадеждаващи. Гърция закупуваше от Италия стоки, които не бяха обект на българския износ: ориз, дървен материал, маслиново масло[47]. Нейният внос в тази страна включваше цитрусови плодове, сухо грозде, маслини, дъвка, колофон и др. По отношение на повечето от тези продукти тя и без друго бе главният вносител на нашия пазар. Имаше възмож-

46 ЦДИА, ф. 285, а. е. 171, л. 14. Търговски договори и спогодби между Гърция и Турция. Съгласно спогодбата от 22 декември 1933 г. стоките, доставяни в Гърция, се заплащаха през първото тримесечие със свободни девизи — 55 %, и със стоки — 45 %, а през второто тримесечие — съответно по 50 %. Спогодбата от 10 ноември 1934 г., която влезе в сила от 15 декември с. г., групираше внасяните турски артикули в 5 категории според начина на плащанията. Процентът на свободните девизи се движеше от 35 до 50, а за някои стоки се предвиждаше 100 % компенсация по системата на частния клиринг. Стоките от втората категория (зърнените храни, птиците, лукът, чесънът, а така също яйцата, сиренето и другите животински произведения) се заплащаха на компенсационни начала с блокираните авоари на Банк дьо Грес при централните банки на страните, с които Гърция и Турция имаха сключени клирингови спогодби и при които първата имаше активно, а втората — пасивно салдо.

47 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 170, л. 182 — 183. Поверително писмо на Министерството на търговията до Министерството на вътрешните работи и изповеданията и БНБ от 10 декември 1935 г.

ност само за известно увеличаване доставките на лимони, тъй като досега те се осигуряваха предимно от Италия.

Министерството на търговията, промишлеността и труда анализира перспективите за развитие на търговските ни отношения с Гърция, ако бъдат уредени спорните въпроси и се сключи спогодба[48]. То смяташе, че е почти невъзможно да се изнася едър рогат добитък за тази страна поради високите изкупни цени у нас в сравнение с тези на чуждите пазари. За да се засили поне малко българският износ, бе наложително да се издействува минимална или договорна тарифа, за да може той да бъде конкурентоспособен. Възможни бяха доставки на сирене и кашкавал, отчасти — на яйца и масло. Зърнени храни биха могли да се изнасят само при условие, че плащанията стават съгласно с наредбите на БНБ. Що се отнася до фасула, памуковото семе и дървените въглища, специалистите смятаха, че има всички условия те да намерят добър пазар в южната ни съседка.

Надеждата за активизиране на българо-гръцкия стокообмен се засилваше и от известното подобряване на двустранните отношения, настъпило в началото на 1936 г. във връзка с опитите да бъде привлечена нашата страна към Балканския пакт[49]. Направените сондажи не доведоха до конкретни резултати. С изменението на митническия режим за вноса в Гърция от 23 април 1937 г.[50] българските стоки отново се облагаха с максимално мито в десеторен размер[51]. Допустимо бе еднократното им обмитяване при условие, че стойността им се изплаща с гръцки стоки, и то със специално разрешение[52].

Неблагоприятните условия на стокообмена и ограничаването му далеч под действителните възможности и потребности на двете страни налагаха час по-скоро да бъде подписана търговска спогодба. В отговор на запитването на Министерството на външните работи и Министерството на търговията по този въпрос Българската народна банка отговори, че може да се сключи компенсационна спогодба само ако е съобразена

48 Пак там.

49 Вж. по-подробно М а н ч е в, Кр., Вал. Б и с т р и ц к и. България и нейните съседи, 1931 — 1939. С., 1978, с. 200.

50 Вж. тук, с. .

51 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 354, л. 4 — 6. Митнически режим за вносни стоки към 1 декември 1937 г.

52 Пак там.

с Общата наредба по вноса и износа от 10 юни 1937 г. Тя предвиждаше заплащането да става при износа на добитък — 20 % в свободни девизи, на млечни произведения — 15 %, а на каменни и дървени въглища и захар — 100 % компенсации[53]. Това изискване предизвика много възражения сред българските износители, заинтересувани от търговията с Гърция. Те настояха банката да се откаже от високия процент свободни девизи, за да им помогне да стъпят пак на гръцкия пазар[54]. Това искане бе категорично отхвърлено, както и контрапредложението на гръцката национална банка за уреждане на обмена чрез стопроцентови частни компенсации[55].

След неколкомесечни спорове на 25 януари 1938 г. между БНБ и Банк дьо Грес бе подписана спогодба за плащане на стокообмена, която влезе в сила от 15 февруари 1938 г.[56] Тя предвиждаше всички търговски плащания, включително и разносните по размяната, да се извършват върху основата на частните компенсации, като се отстъпва на БНБ определения от Общата наредба по вноса и износа процент от свободни девизи. Плащанията се уреждаха чрез две сметки, открити на името на нашата банка при Банк дьо Грес: компенсационна (в драхми) и специална (в английски лири). В заверение на първата сметка трябваше да се отнася равностойността на българските произведения, внесени в Гърция, след като се приспадне процентът на свободните девизи. Тяхната стойност трябваше да се отнася в заверение на специалната сметка. Авоарите по първата сметка можеха да се използуват за заплащане на гръцките стоки, внесени чрез разрешените частни компенсации, а по втората сметка оставаха в свободно разположение на националната ни банка.

Сключването на българо-гръцката спогодба се посрещна с радост от обществеността и на двете страни. Търговският съветник при гръцката легация Тантиклис след завръщането си от Атина съобщи, че в Атина и Пирея са много добре разположени към възстановяването на търговските отношения с България[57]. Някои гръцки търговци бяха изявили вече желание да посетят София, за да проучат пазара и да поставят на здрави основи размяната между двете страни[58].

Задоволството от подписването на спогодбата бе свързано с надежда за по-благоприятно развитие и на политическите отношения. Гръцкото списание „Бюлтен економик е финанси" в мартенската си книжка помести бележка за спогодбата, в която се казваше: „Надяваме се, че възобновяването на търговския обмен между Гърция и България ще улесни тяхното политическо сближаване."[59] В Бюлетина на Пирейската търговско-индустриална камара от юни 1938 г. бе поместена дълга статия, посветена на външната ни търговия и на Бургаското пристанище през 1937 г.[60] В нея спогодбата се определяше като по-изгодна за България, но се отбелязваше, че това е полезна стъпка, тъй като създава по-добра атмосфера за развитието на добросъседските връзки. В този смисъл се оценяваше от гръцката преса и подготвеният вече конгрес на търговско-индустриалните камари от двете страни, който трябваше да се състои през септември 1938 г.[61]

В България също приветствуваха официалното възстановяване на търговските отношения с Гърция. Още през пролетта на 1938 г. ръководствата на камарите обърнаха внимание на износителите, че участието им в Солунския панаир

53 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 170, л. 174. Поверително писмо от БНБ до Министерството на външните работи и Министерството на търговията, промишлеността и труда от 29 януари 1936 г.

54 Пак там, л. 105 — 107. Родовият съюз на производителите на растителни масла в България до БНБ от 26 август 1937 г.

55 Общата наредба по вноса и износа от 10 юни 1937 г. предвиждаше при износ да се отстъпят на БНБ определен процент свободни девизи и само разликата да се компенсира.

56 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 377, л. 39 — 41. Спогодба между БНБ и Банк дьо Грес за начина на плащане стокообмена между България и Гърция от 25 януари 1938 г. Гръцкото правителство смяташе, че е необходимо да се подпише клирингова спогодба за доставка на определени български стоки, но не беше съгласно да се сключи търговски договор, тъй като това би го задължило да заплаща 25 — 30 % от вноса в свободна валута в съответствие с наредбите на БНБ. Вж. още ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 1531, л. 1. Българската легация до министър-председателя Г. Кьосеиванов — 24 декември 1937 г.

57 Известия от балканскнте страни, № 3, 5 апр. 1938. По в. „Л'информатьор", 18 март 1938.

58 Пак там.

59 Пак там, № 4, 16 май 1938, 11 — 12.

60 Пак там, № 5, 25 юни 1938, с. 15. По в. „Делтион ту Емборику ке виомиханику Епимелитириу Пиреос".

61 Пак там, № 3, 15 апр. 1938, с. 7. По в. „Елевтерон вима".

(от 11 септември до 2 октомври) добива голямо значение[62], и отправиха апел към тях масово да го посетят.

Със специална наредба от февруари 1938 г. гръцкото правителство приложи минималната митническа тарифа към много български произведения: добитък, птици, консервирани меса, масло, мляко, яйца, кашкавал, някои зърнени храни, ориз, картофи и сушен зеленчук, семена, дървени въглища, коноп и дървен материал[63]. Тази наредба оставаше в сила, докато бе в действие спогодбата от 25 януари 1938 г. На 13 май с. г. бе разширен списъкът на произведенията, които се облагаха с минимални мита[64]. Пълномощният министър в София в отговор на този акт поиска и нашето правителство да приложи клаузата на най-облагодетелствуваната нация спрямо гръцките стоки[65].

На 19 май 1938 г. в Българската народна банка се състоя съвещание, на което присъствуваха и висши служители от министерствата на търговията, външните работи и финансите[66]. Бе признато, че и след сключването на клиринговата спогодба отношенията не са уредени окончателно, тъй като Гърция едностранно бе предоставила най-благоприятен режим за някои български стоки. Нейните искания бяха приети за основателни, но по силата на действуващия у нас закон клаузата не можеше да се приложи без специална спогодба.

На 26 май 1938 г. бе сключено търговско споразумение между двете страни за взаимно ползуване на клаузата на най-облагодетелствуваната нация[67]. То бе с неопределен срок и имаше приложения със стоките, които се ползуваха от нея[68].

62 Известия на Бургаската търговско-индустриална камара, № 17, 7 май 1938, с. 3.

63 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 328, л. 179. Закон-наредба 1080 от 1938 г. — превод от гръцкия „Държавен вестник", № 54, 16 февр. 1938.

64 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 170, л. 76. Писмо на Министерството на външните работи до Министерството на търговията, Министерството на финансите и БНБ от 14 май 1938 г.

65 Пак там.

66 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 170, л. 72.

67 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 328, л. 113.

68 Листа № 1 съдържаше следните по-важни гръцки стоки: терпентин, дъбилни екстракти, зехтин, маслинн, сухо грозде, колофон, памучни прежди и платове, вълнени платове, лакове, цитрусови плодове, прѣсни рибн, мастика, смокини, сапуи, спиртни напитки и др. Листа № 2 включваше стоките, които България имаше право да внася в Гърция върху основата на клаузата на най-облагодетелствуваната нация: едър и дребен добитък, свине, птици, месо, мляко и млечни продукти, яйца, някои зърнени храни, сухи зеленчуци, ориз, семена, слънчоглед и слънчогледово масло, захар, меласа, дърва за горене, дървени и каменни въглища и др. Вж. Известия на Бургаската търговско-индустриална камара, № 21, 4 юни 1938, с. 1, 2.

Останалите се облагаха в десеторен размер по максималната митническа тарифа[69]. На 16 септември 1938 г. споразумението бе допълнено, като клаузата се отнасяше вече и до параходите, които носят националния флаг на всяка от договарящите се страни[70]. Освен това правителствата можеха поотделно и по свой почин да увеличават броя на стоките, които се ползуваха от най-благоприятния режим. Междувременно гръцкото правителство намали вносните мита за бялото сирене, кашкавала и сиренето кефалотири от 3,90 на 0,52 книжни драхми за 1 кг, включително и таксата от 75 % върху митото[71].

Всички посочени по-горе мерки дадоха известен тласък за развитието на двустранния търговски обмен. Гръцката преса отбеляза, че за кратко време българските търговци бяха успели да утроят своя внос благодарение на частния клиринг, сключен през февруари 1938 г.[72] Насрещният износ за България бе увеличен сравнително по-малко, но се изразяваше увереност, че продължаването на срока на клиринга ще даде възможност да нарасне и той[73].

Усилията да се създадат благоприятни условия за по-оживен стокообмен не дадоха задоволителни резултати. При специфичния характер на размяната между двете страни спогодбата не бе в състояние да осигури по-интензивен обем. Българските стоки се търсеха много на гръцкия пазар, но износът бе напълно зависим от вноса на гръцки стоки. С изключение на маслините те се доставяха в ограничени количества. При това

69 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 1531, л. 107 — 108. Доклад относно режима на вноса в Гърция.

70 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 328, л. 113.

71 Известия на Бургаската търговско-индустриална камара, № 22, 11 юни 1938, с. 6. По в. „Месаже д'Атен", 29 май 1938.

72 Известия от балканските страни, № 9, 10 ноември 1938, с. 8. По в. „Месаже д'Атен".

73 Пак там, с. 9. По в. „Елевтерон вима". Първоначално срокът на този частен клиринг бе 6 месеца, но по решение на финансовото министерство гръцката банка бе упълномощена да го продължи с още 3 месеца.

положение една по-голяма партида наши стоки бе достатъчна да компенсира вноса от Гърция за няколко месеца[74].

Сред търговските среди и от двете страни се обсъждаха обективните трудности и се търсеха по-подходящи форми за организация на стокообмена. По искане на гръцки фирми Министерството на народното стопанство издаде окръжно № 91 223 за прилагане на закона от 22 септември 1938 г. за внос на стоки от България по минималната тарифа срещу заплащане с блокирани вземания на гръцки поданици[75].

По инициатива на гръцко-българските дружества в Атина, Солун и София бе решено през септември 1938 г. в Солун да бъде проведена стопанска конференция с представители на търговията и индустрията от двете страни[76]. Печатът оцени високо тази идея. Във вестник „Естия" в броя от 17 август 1938 г. се отбелязваше, че новината за конференцията има значение, надхвърлящо границите на обикновено събитие, тъй като засяга жизнени интереси на България и Гърция[77]. В следващия си брой вестникът помести писмо на председателя на дружеството в Атина, който изрази радостта на деловите кръгове и на цялата общественост от положителното развитие на двустранните отношения[78]. Съюзът на търговско-индустриалните камари изпрати специално окръжно до своите членове, в което ги призоваваше да участвуват активно в конференцията. Напомняше се за възторжения прием през миналата година в България на представителите на гръцкия търговски и индустриален свят[79].

74 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 328, л. 120 — 121. Доклад до министъра на финансите от Общия съюз на българските търговци — София, 4 август 1938 г.

75 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 1531, л. 104 — 105. Превод от окръжно № 912233 на гръцкото Министерство на народното стопанство.

76 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 170, л. 49 — 50.

77 Пак там, л. 51 — 52. Преглед на гръцкия печат от 17 август 1938 г.

78 Пак там, л. 53 — 54.

79 Пак там, л. 49 — 50. От 25 май до 4 юни 1937 г. в България гостува група от 30 членове на гръцко-българското дружество в Атина — индустриалци, търговци, обществени и интелектуалци. Сред тях бяха: Лукас Руфос — председател на дружеството, депутат и личен приятел на Венизелос, Е. Харалаос — председател на Съюза на търговско-индустриалните камари, Ал. Пулопулос и П. Канелопулос — индустриалци, Сп. Трикупис — депутат, бивш държавен подсекретар на народното стопанство, В. Симонидис — член на Висшия икономически съвет, и др. Вж. още ЦДИА, ф. 413, оп. 1, а. е. 4, л. 45 — 46. Списък на лицата, които участвуват в групата, посетила България.

Конференцията се състоя на 15 и 16 септември 1938 г. в Солун. Основните въпроси, които се обсъждаха, бяха свързани с развитието на съобщенията между двете държави и със засилването на стокообмена между тях. Изтъкната бе необходимостта от трайно уреждане на стопанските отношения чрез сключването на редовен договор[80]. От българска страна се изрази желание да бъде променена основата, върху която се гради взаимната размяна, като се намали размерът на компенсациите. Гърция бе направила тази отстъпка на другите си съседи въпреки далеч по-неблагоприятния си търговски баланс с тях. Това искане бе прието по принцип и в резолюцията на конференцията се препоръчваше да се пристъпи към практическа работа за сключване на договор[81].

На 9 ноември 1938 г. в София се проведе заседание на Комисията по търговските договори, на което се изтъкна, че затрудненията в българо-гръцкия стокообмен се дължат на предвидения начин на плащане[82]. Обстоятелството, че износът ни (без житото) не можеше да превишава насрещния внос с повече от 25 %, не позволяваше да бъде компенсирано голямото активно салдо и вземанията на нашите износители оставаха блокирани. Членовете на комисията бяха единодушни, че трябва да се увеличи процентът на свободните девизи, така както бе предвидено в гръцко-югославската спогодба от 1936 г.[83] По досегашната спогодба за плащания националната ни банка получаваше за по-главните износни стоки следните свободни девизи: за пшеницата и ръжта — 100 %, за царевицата, ечемика, фасула и яйцата — 30 %, за овеса — 40 %, за до-

80 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 171, л. 1 — 3. Протокол № 1 от 9 ноември 1938 г. на Комисията по търговските договори.

81 Пак там.

82 Пак там.

83 Спогодбата от 22 август 1936 г. беше съобразена с ограничената възможност на пазара на Югославия да поема гръцки стоки и предвиждаше заплащане на превишението на износа и със свободни девизи: за царевицата — 80 %, за житото — 90 %, за ечемика — 70 %, за конопа и фасонирания дървен материал — 60%, и за всички останали стоки — 35 % свободни девизи и 65 % компенсации (пак там, л. 11 — 12). Договори и спогодби на Гърция с Югославия). С допълнителен протокол от 29 юни 1938 г. бе увеличена частта на свободните девизи за някои югославски стоки: за всички видове зърнени храни — 100 %, за дървените въглища — 50 % (л. 114 — 115. Бележки за предстоящите преговори с Гърция — 10 януари 1939 г.).

битъка — 20 %, за сиренето и кашкавала — 15 %, и за конопа — 10 %[84]. Дървеният материал и дървените въглища се изнасяха при 100 % компенсации. На 21 януари 1939 г. Българската народна банка поиска от Банк дьо Грес да увеличи свободните девизи: за всички зърнени храни — 100 %, за конопа и дървения фасониран материал — 60 %, за дървените и каменните въглища — 50 %, и за всички останали стоки — 35 %[85]. Специалистите смятаха, че това би позволило износът ни да нарасне поне 2 пъти.

С писмо от 19 април 1939 г. гръцкото Министерство на народното стопанство се съгласи да бъдат отпуснати следните девизи: за зърнени храни — 100 %, за масла, сирене и добитък — 35 %, но при условие, че в срок от 4 месеца бъдат намалени митата на маслините и смокините с 50 %, на мандарините — със 70 %[86]. Българската страна потвърди готовността си да направи исканите отстъпки дори за повече стоки. Тъй като това означаваше да се промени митническата тарифа, необходимо бе да се сключи редовен търговски договор, който да се узакони от Народното събрание.

През пролетта на 1939 г. политическите отношения между България и нейните съседи отново охладняха поради техните настойчиви искания за безусловното ѝ присъединяване към Балканския пакт[87]. В тази атмосфера правителството на Гърция не прояви желание да започне търговски преговори. Само през май бе постигнато споразумение с нейната банка уговорените с писмото ѝ от 19 април свободни девизи да бъдат отпускани от 1 юни с. г.[88]

Последвалото развитие на отношенията между двете страни в никакъв случай не може да се определи като благоприятно. С писмо от 24 октомври 1939 г. националната ни банка настоя отново да се увеличи процентът на свободните девизи за всички наши стоки[89]. Гръцката банка отказа, тъй като не бе изпълнено искането ѝ за съответно намаляване на митата на някои стоки, внасяни у нас. С писмо от 20 ноември 1939 г. тя уведоми, че ще разрешава нови компенсации само ако свободните девизи не надминават 20 %, и започна да прилага този процент за всички стоки (включително и за онези, за които се бе съгласила да даде увеличение)[90].

Българската народна банка успя да издействува от Министерството на финансите да намали митата на маслините, мандарините и смокините, като сведе коефициента за изчисляването им от 27 на 15. Тя обаче настоя да се прилагат предвидените в XI допълнение на Общата наредба по вноса и износа от 23 август 1939 г. проценти за свободните девизи, както и да се запази увеличението им за зърнените храни, млечните произведения и добитъка[91].

С писмо от 20 януари 1940 г. гръцката национална банка уведоми, че остава на своето становище[92]. Последваха много оплаквания на наши търговци, че тя не само не одобрява свободните девизи, предвидени с окръжното от 30 май 1939 г. и с допълнението му от 23 август, но не отпуска и уговорените по старата наредба[93]. Освен това не се позволяваше нов износ на гръцки стоки, макар че беше направен компенсационен внос и бяха предоставени съответните суми в драхми. С това авоарите на българските износители оставаха блокирани. Фактически спогодбата престана да се прилага и стокообменът между двете страни почти спря[94].

За да се избегне нейното денонсиране, Управителният съвет на БНБ направи отстъпка. Той разреши да се изнасят

---

84 Пак там, л. 7 — 10. Бележки за базата, на която следва да се уредят търговските отношения между България и Гърция — София, 8 октомври 1938 г.

85 Пак там, л. 107 — 108. Протокол № 123 на Междуведомствената комисия при БНБ от заседанието ѝ на 27 април 1939 г.

86 Пак там.

87 Вж. по-подробно М а н ч е в, Кр., Вал. Б и с т р и ц к и. Цит. съч., с. 295.

88 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 346, л. 9. Окръжно на БНБ № 171 от 30 май 1939 г. относно износа за Гърция. Вж. още VIII допълнение към Общата наредба по вноса и износа. — Държавен вестник, № 112, 23 май 1939.

89 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 328, л. 15 — 16[а]. Доклад от д-р К. Неделчев от БНБ относно спогодбата за плащания между България и Гърция от 25 януари 1938 г.

90 Пак там.

91 Пак там.

92 Пак там.

93 Пак там, л. 18.

94 Пак там. По данни на служба „Компенсация" от края на август 1939 г. до началото на февруари 1940 г. българската страна не получи съгласие за компенсации (с изключение само на едно — от 3 октомври 1938 г.), въпреки че бе поискала 6 до 31 август 1939 г. и други 19 след тази дата.

на компенсационни начала при 20 % свободни девизи за банката следните стоки: каменни въглища, яйца, трици, фурнири, шперплат, туткал, ментово масло, кашкавал, сирене и метличини[95]. Износ на произведения, за които Общата наредба по вноса и износа изискваше повече от 20 % свободни девизи, се допускаше само ако разликата се изравняваше с внос на дъбилни екстракти, сулфориново масло, колофон и някои други материали[96]. Предприетите стъпки не дадоха резултат в условията на избухналата вече война, когато повечето от европейските държави ограничиха до минимум износа на сурови материали. Нападенията на Гърция от Италия през есента на 1940 г. и от Германия през април 1941 г. промениха коренно условията за развитие на търговията ѝ с България.

През юли 1941 г. според БНБ нашите фирми бяха изнесли за южната ни съседка по отдавна разрешени компенсационни сделки стоки на стойност 3 294 812,36 лв.[97] Банката се обърна с молба към Министерството на външните работи да поиска настоятелно от Банк дьо Грес да се разреши съответният износ за България[98]. Междувременно легацията в Атина уведоми, че през септември 1941 г. в Министерството на народното стопанство на Гърция са назначени от германското и от италианското правителство комисарите Алтенбург и Гиджи[99]. Последният разглеждаше всички въпроси, отнасящи се до нейната търговия с други държави, тъй като тя трябваше да се осъществява посредством италианския клиринг.

През октомври с. г. българският пълномощен министър разговаря с комисарите на Германия и Италия за възстановяване на българо-гръцкия стокообмен върху основата на частните компенсации, както бе преди войната, а не чрез италианския клиринг[100]. По принцип бе получено съгласие, но Алтенбург поиска да уточни въпроса за износа на стоки, който би засегнал германските военни нужди[101].

Пълномощният министър разговаря и с директора на Банк дьо Грес. Постигнато бе съгласие за нова среща между тях и министъра на народното стопанство Хаджимихалис, на която да се обсъди възможността за подновяване на споразумението между двете банки[102]. През ноември 1941 г. бе уговорено търговията ни с Гърция да се осъществява по системата на компенсационните сделки, за което дадоха съгласието си Германия и Италия[103]. Те трябваше да се извършват чрез немския представител в София Руди Щеркер. В нея участвуваха акционерно дружество „Българска търговия" и гръцко-турската фирма „Елла Тюрк" от Атина. Тук бе сключена и първата компенсационна сделка за 110 млн. лв.[104]

2. ТЪРГОВСКОДОГОВОРНИ ОТНОШЕНИЯ НА БЪЛГАРИЯ С ТУРЦИЯ

До Първата световна война Турция бе един от важните търговски партньори на България и най-обширен пазар за нашите земеделски и скотовъдни продукти. През периода 1906—1910 г. 27,6 % от общия ни износ се отправяше за тази страна[105]. След войната достъпът на българските стоки до нейния пазар бе много затруднен поради силно протекционистката политика на правителството ѝ, насочена към насърчаване на местното производство. Турското селско стопанство задоволяваше във все по-голяма степен нуждите на вътрешния пазар от храни и су-

95 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 377, с. 22. Постановление на УС на БНБ от 15 февруари 1940 г., протокол № 29.

96 Пак там.

97 Пак там, л. 6—7. БНБ до Министерството на външните работи — София, 7 юли 1941 г.

98 Пак там.

99 Пак там, л. 3. Българската легация в Атина до Министерството на външните работи — 13 септември 1941 г.

100 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 328, л. 6—8. Българската легация в Атина до Министерството на външните работи — 1 октомври 1941 г.

101 Пак там. Като доказателство за доброто разположение на Рим към България Алтенбург изтъкна даденото съгласие на гръцката фирма Менелаос Цитрадис — Атина, да осъществи компенсационна сделка с нашата страна за 50 млн. драхми.

102 Пак там.

103 Пак там. Българската легация в Атина до Министерството на външните работи — 3 ноември 1941 г., относно конференцията в Банк дьо Грес.

104 Пак там. По въпроса за старите, неизпълнени от гръцка страна компенсационни сделки становищата бяха различни. Българският пълномощен министър възрази срещу предложението да бъдат изплатени дължимите суми и настоя за получаването на стокови компенсации. Бе решено да се обсъди по-внимателно този въпрос и да се направи в най-близко време писмено предложение за уреждането му.

105 Изчислено по: Статистически годишник на Българското царство, 1910 г., 282—283.

ровини и дори даваше излишъци за износ. Стремежът към възстановяване на активния стокообмен от миналото бе в основата на усилията, положени от българското правителство да изгради договорни търговски отношения с Турция[106].

Преговорите започнаха почти непосредствено след сключването на временната спогодба с Гърция от 1928 г. Предварително се знаеше, че те ще бъдат свързани с големи трудности. Затова вестта за подписания на 12 февруари 1928 г. търговски договор бе посрещната със задоволство от българските стопански среди. Той влизаше в сила от 1 октомври 1928 г. и бе с едногодишен срок[107]. Двете държави си предоставяха правото да ползуват клаузата на най-облагодетелствуваната нация по отношение на стоките, транзита, поданиците и корабите. В тарифната част се предвиждаха известни митнически намаления: за 14 вида турски стоки — средно с 30 — 32 %, и за около 20 български — средно с 38 %[108].

След изтичането на едногодишния срок на договора стана ясно, че неговото прилагане не успя да спре по-нататъшното намаляване на българския износ за Турция. При режима на автономната тарифа (1 октомври 1927 г. — 1 октомври 1928 г.) той възлизаше на 296 919 755 лв., а за договорния период (1 октомври 1928 г. — 1 октомври 1929 г.) спадна на 185 744 715 лв.[109] За същото време насрещният внос се увеличи от 163 938 354 на 191 424 872 лв.[110]

Изтичането на срока на договора съвпадна с влизането в сила на нова специфична митническа тарифа в Турция[111]. Във

106 Още на 25 март 1926 г. между България и Турция бе подписана временна търговска спогодба (С в р а к о в, Г. К. Стопанството на балканските държави и тяхната взаимна търговия. Варна, 1934, с. 102).

107 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 1118, л. 1 — 6. Договор за търговия и мореплаване между България и Турция от 12 февруари 1928 г.

108 С т о я н о в, К. Хр. Външната търговия на България и търговскодоговорната ѝ политика след войната. Варна, 1936, с. 19.

109 Пак там, с. 20.

110 Пак там.

111 По силата на поетите от Турция в 1923 г. задължения по Лозанската търговска конвенция старата довоенна митническа тарифа оставаше в действие до края на август 1929 г. След изтичането на този срок страната получи митническа автономия и въведе от 1 юли 1929 г. силно протекционистка тарифа. Още преди тя да влезе в сила, правителството постепенно денонсира всички търговски договори и почти веднага започна преговори за сключване на нови, съобразени с действуващата вече митническа тарифа (Д ж и л о в, Х. Экономика Турции. М., 1971, с. 268).

връзка с това през април 1930 г. в Анкара започнаха преговори за сключване на нов търговски договор[112]. Нашата делегация, ръководена от пълномощния министър в Анкара Т. Павлов, имаше задача да осигури по-ниски мита за няколко стоки и на първо място за дървените въглища, кашкавала, дървата за горене и гайтана. На тях се падаха 39,99 % от стойността на износа ни за Турция през 1927 г., 25,38 % — в 1928 г., и 46,70 % — в 1929 г.[113] Делегацията трябваше да настоява за консолидирани мита, а в случай на отказ — да приеме процентни намаления, но при условие евентуалното повишаване на митата да влиза в сила 9 месеца след предупреждението[114]. За рибите, сухото грозде, пчелния восък, дъбилните вещества и други бе препоръчано да се запазят предвидените в стария договор митнически отстъпки. Техният внос в 1929 г. възлизаше на около 63 млн. лв., или 36 % от турския внос в България[115]. Главните затруднения при преговорите бяха свързани с изготвянето на тарифните листи и с определянето на митата[116].

Новият договор, който бе подписан на 27 май 1930 г., бе почти еднакъв с предишния от 1928 г.[117] Той осигуряваше нормални условия за търговския обмен, без да съдържа някак-

112 ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 2995, л. 1. Министерството на външните работи до българската легация в Анкара — София, 3 април 1930 г.

113 Пак там, л. 6 — 7. Протокол № 4 на Комисията по сключване на търговски договори между България и чуждите държави.

114 Пак там.

115 Пак там, л. 8 — 9. Протокол № 5.

116 Пак там, л. 145 — 148. Пълномощният министър Т. Павлов до Министерството на външните работи, Министерството на финансите, Министерството на търговията, промишлеността и труда — Анкара, 19 май 1930 г. Според изчисленията на договарящите се страни загубите за турския фиск от предлаганите намаления на митата на кашкавала и въглищата възлизаха на 77 237 турски лири, а за българския — от намалението на митата на рибите и восъка — на 109 504 турски лири (от общия внос), или разлика от 32 267 турски лири във вреда на нашата страна. Делегацията ни смяташе, че договорът трябва да се сключи без оглед на абсолютно балансиране на загубите, тъй като тези стоки представляваха близо 1/2 от износа ни за тази държава. Намаленията, които България предоставяше, обхващаха по-малко от 1/3 от общия турски внос в страната. Делегацията изтъкваше като аргумент в полза на договора и това, че доставките на риби и восък не засягат местното производство, което бе недостатъчно.

117 Пак там, л. 113 — 127. Договор за търговия и корабоплаване между Турция и България от 27 май 1930 г.; Държавен вестник, № 207, 13 дек. 1930.

ви особени облекчения. Двете страни си предоставяха правото да ползуват клаузата на най-облагодетелствуваната нация в нейния най-широк обхват. Бяха допуснати митнически отстъпки само за някои стоки, и то в размер, който изключваше всякаква опасност за местното производство. Турция категорично отказа митата да бъдат консолидирани и допусна само процентни намаления: за вноса на дървените въглища — 30 %, и на кашкавала — 25 %[118]. На тези стоки се падаха 45 % от стойността на нашия износ за Турция през 1929 г. От българска страна бяха понижени с около 32 % митата на внасяните риби, паламуд, пчелен восък и др.[119] Новият договор бе двегодишен с 6-месечен срок за денонсиране. Тъй като Народното събрание не можа да го ратифицира своевременно, бе сключена временна търговска спогодба, валидна до влизането му в сила — 1 януари 1931 г. Договорът продължи да действува и след като изтече крайният срок — 1 януари 1933 г.

Регулирането на търговските отношения не можа да повлияе на стокообмена[120]. Нашият износ спадна рязко през периода 1930 — 1933 г., като средногодишната му сума бе близо 3 пъти по-малка от тази през 1929 г. Ограничи се взаимната размяна дори на онези стоки, за които бяха направени отстъпки. Количеството на внесените от Турция произведения, ползуващи се с митнически облекчения, спадна през 1933 г. с 69,20 % в сравнение със средногодишното им количество за периода 1926 — 1930 г., а тяхната стойност — със 76,51 %[121]. Още по-голямо бе намалението на изнесените за тази страна стоки с митнически отстъпки: на количеството им — с 82,75 %, а на стойността им — с 92,34 %[122]. Пасивното салдо на търговския ни баланс през 1933 г. достигна 8905 хил. лв., а общо за 1930 — 1933 г. надхвърли 60 млн. лв.[123]

Неблагоприятното развитие на стокообмена между двете съседни държави не може да бъде обяснено със сключения през 1930 г. договор, който в общи линии съответствуваше на интересите им. Намаляването на предишната активност на търговските отношения се дължеше на други причини. На първо място трябва да се отбележи отрицателното влияние на икономическата криза от 1929 — 1933 г., която влоши стопанската конюнктура на двете страни и предизвика ограничителните мерки, които те предприеха в търговската си политика[124]. Друга важна причина бе насърчаването на националното производство от страна на кемалисткото правителство. То все повече задоволяваше потребностите от земеделски и особено от животински продукти.

Промените, които настъпиха в организацията на международната търговия под влияние на кризата, както и в стопанската политика на България и Турция, станаха причина да се потърси нов начин за уреждане на стокообмена. В края на юни 1933 г. в София започнаха преговори за продължаване на договора от 1930 г.[125] В състава на турската делегация влизаха освен пълномощния министър в София висшият служител при Министерството на националната икономика Халил Наки бей и изтъкнатият финансист Джемал Зия бей. Преговорите се водеха трудно главно поради тяхното искане за промени в девизния режим на Българската народна банка, както и за намаляване на митата. В края на август те бяха прекъснати[126].

При посещението на делегация начело с министър-председателя Исмет Иньоню през септември 1933 г. в София се постигна съгласие за засилване на търговския обмен между двете страни[127]. Същия месец започнаха преговори по този въпрос, на които се очертаха принципни различия в станови-

118 Пак там. Заключителен протокол към Договора за търговия и корабоплаване между Турция и България.

119 Стоянов, К. Хр. Търговията ни с Турция при режима на търговския договор от 1930 г. и последвалите го търговски спогодби от 1933 и 1935 г. — Сп. БИД, 1935, № 7, с. 404. Намаленията за отделните стоки бяха следните: за всякакъв вид риби — от 20 зл. лв. на 14, за восъка — от 160 на 140 зл. лв., за паламуда — от 105 на 70 зл. лв. и др. Вж. още ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 2995, л. 113 — 127. Заключителен протокол.

120 Сред стопанските кръгове в България имаше дори мнение, че договорът бил причина за спадането на износа ни за Турция, както и за повишаването на вносните мита спрямо нашите стоки. Вж. Гъбенски, Ив. Външната ни търговска политика след войната. — Сп. БИД, 1932, № 8, с. 480; Стоянов, К. Хр. Външната търговия на България. . ., с. 81.

121 Стоянов, К. Хр. Търговията ни с Турция. . ., с. 408.

122 Пак там.

123 Статистически годишник на Царство България, 1935 г., с. 224, 225.

124 Вж. по-подробно тук, първа глава, с. 50 сл.

125 Великов, Ст. Българо-турски отношения 1918 — 1934 г. (ръкопис), втора глава, 39 — 40.

126 Пак там.

127 Пак там.

щата. Турските представители настояваха за сключване на клиринг при 100 % компенсация, което противоречеше на наредбите на Българската народна банка, допускаща клиринг само при отстъпване от съответната страна на 30 % свободни девизи[128]. Взетото решение имаше компромисен характер. Нашата делегация се съгласи плащанията по търговския обмен да стават чрез частни компенсации, които предлагаха известни преимущества пред клиринга, тъй като даваха възможност за внос и износ на определени контингенти при благоприятни цени[129]. Направена бе още една отстъпка на турските търговци, чиито стари вземания, блокирани у нас, можеха да бъдат уредени в срок от 1 година. Те трябваше да се изплатят в девизи само до 100 хил. лв. за всеки кредитор, разпределени по 25 % за тримесечие[130]. Остатъкът трябваше да се уреди на компенсационни начала.

Търговската спогодба и спогодбата за плащания бяха готови още в началото на октомври, но по политически причини тяхното подновяване се забави до 21 декември 1933 г.[131] Влизането им в сила стана едва на 11 март 1934 г. след размяна на поверителни писма между Българската народна банка и турското Министерство на националната икономика[132]. На 22 де-

128 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 1118, л. 16 — 17. Поверително писмо на БНБ до Министерството на външните работи — Консулско-стопански отдел — София, 20 септември 1933 г.

129 При частните компенсации всеки вносител на турски стоки бе длъжен да изнесе съответното количество български произведения в Турция, като им намери купувачи. При сезонния характер на търговската размяна между двете страни се допускаше до осъществяването на тези частни компенсации да се открият специфични сметки при БНБ и при централната банка в Анкара.

130 Пак там.

131 ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 3042, л. 3 — 7. Българската легация в Анкара до Министерството на външните работи — 4 януари 1934 г. Във връзка с подписването на гръцко-турския договор от 14 септември 1933 г. и отказа на България да се присъедини към него отношенията с Турция бяха твърде хладни. През октомври нашето Министерство на външните работи съзнателно забавяше подписването на търговската спогодба. След неуспеха на опита да бъде привлечена България към Тристранния пакт интерес към подготвяната спогодба загуби и турското правителство и лично Тевфик Рюшди Арас, за когото въпросът бе важен главно откъм политическата му страна. През ноември и декември вече турското Министерство на народното стопанство забавяше преговорите.

132 Пак там, л. 5. Българската легация в Анкара до Министерството на външните работи — 11 март 1934 г.; Държавен вестник, № 263, 22 февр.

кември 1933 г. бе подписана и ветеринарна конвенция със срок от 2 години[133]. Новата търговска спогодба не отмени действието на договора от 27 май 1930 г., а внесе известни допълнения в съдържанието му и замести тарифната част с нова. В нея се определяха обемът и структурата на стокообмена[134]. Митническите отстъпки за дървените въглища се увеличиха на 50 %, за кашкавала — на 68 %[135]. От българска страна се предоставиха по-големи намаления на митата за най-важните турски стоки — над 50 % за прясната и соленатa риба и за пчелния восък[136].

Резултатите от едногодишното прилагане на спогодбата се преценяваха от ръководството на Българската народна банка като задоволителни. Отпуснатите контингенти се усвояваха, осигуряваше се балансиране на търговския обмен и част от старите вземания на Турция бяха ликвидирани чрез износа на стоки. Практиката разкри и доста пречки за вноса ни в тази страна. Много търговци се оплакваха от произволната система, възприета от нейните власти за оценка на разменяните стоки, както и от излишно усложнения ред за осъществяване на сделките[137]. Някои разпореждания на спогодбата се оказаха и несъвместими с нововъведените търговско-политически мерки

1934. Още по време на преговорите делегацията ни по искане на БНБ постави условие спогодбата за плащанията да не бъде включена в търговския договор. Съображенията на банката бяха свързани с това, че възприетият начин за тяхното уреждане не се прилага по отношение на другите страни. Освен това в спогодбата се предвиждаше част от старите турски вземания да бъдат изплащани в девизи, което БНБ не бе възприела с другите държави (ф. 176, оп. 11, а. е. 1118, л. 18. БНБ до Министерството на външните работи — София, 18 октомври 1933 г.).

133 Държавен вестник, № 285, 21 март 1934 г. Указ 3. Ветеринарна конвенция между България и Турция.

134 ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 2995, л. 109 — 111. България се задължаваше да внесе следните по-важни турски стоки: 350 т прясна и 500 т солена риба, 25 т хайвер, 150 т восък, 150 т вълна, 195 т маслини, 875 т дъбилни вещества и др. Получените от нея контингенти бяха: дървени въглища — 10 хил. т, захар на бучки — 2500 т, кашкавал — 80 т, и свине — 2 хил. броя.

135 Пак там.

136 Пак там. Митото за прясна риба бе определено на 10 зл. лв. за квинтал, 52,5 зл. лв. за паламуда и 112 зл. лв. за пчелния восък.

137 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 1118, л. 273 — 277; ф. 321, оп. 1, а. е. 3042, л. 86 — 90, 82 — 83, 84 — 85 и др.

в двете държави[138]. Българската народна банка смяташе, че е необходимо да се продължи нейният срок с още 1 година, но да се усъвършенствува прилагането ѝ[139]. В този смисъл бе и направеното през юни 1934 г. предложение пред турското правителство[140]. То бе отхвърлено с обяснението, че страната има дефицит от стокообмена с България в размер на 130 хил. турски лири[141]. На 9 март с. г. бе изпратено в София контрапредложение за сключване на нова търговска спогодба[142]. В него се предвиждаше да се измени съществено сегашният начин за плащания между двете държави. Отхвърляха се частните компенсации и се предлагаше клиринг. За някои турски произведения се искаше право за неограничен внос, а за други — увеличаване на контингентите, без да се предвижда същото за нашите стоки.

След обстойното обсъждане на проекта в Междуведомствената комисия на Българската народна банка стана ясно, че финансовите и търговските среди в страната не подкрепят идеята за сключване на клирингова спогодба. Смяташе се, че тя ще даде възможност да се увеличи само насрещният внос, без да се осъществи съответен износ на наши стоки[143]. При техните по-ниски цени на турския пазар износът им бе възможен само при условията на частните компенсации, при които съгласно с действуващата Обща наредба по вноса и износа българските износители получаваха премия.

Преговорите за сключване на новата търговска спогодба започнаха на 4 май 1935 г. и продължиха две седмици в дух

138 С декрет на МС № 2/1156 от 21 август 1934 г. в Турция се въведе нов режим на вноса — вж. тук, първа глава, с. 51.

139 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е 1306. БНБ до Министерството на външните работи — София, 31 януари 1935 г.

140 ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 3042, л. 102. Българската легация в Анкара до БНБ — 19 юни 1934 г.

141 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 102, л. 75, 76. Българската легация в Анкара до Министерството на външните работи — 1 март 1935 г. Според данните на нашата статистика търговията ни с Турция през 1934 г. завършва с активно салдо в размер на 5369 хил. лв., което при средногодишен курс на лева 66,48 за 1 турска лира представлява 81 176 турски лири.

142 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 1306, л. 56 — 57. Министерство на външните работи — Консулско-стопански отдел, до министър-председателя — София, 18 април 1935 г.

143 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 102, л. 41 — 42. Поверително писмо на БНБ до Министерството на външните работи — София, 23 март 1935 г.

на разбирателство и взаимна отстъпчивост. Бе решено до подписването на новата спогодба за бъде продължен срокът на старата с 1 месец, т. е. до 11 юни с. г. Още в първото заседание българската делегация представи писмено изложение за компенсационната система, възприета у нас, както и данни, които показваха, че и Турция не е заинтересувана да се сключи клиринг. Нашите износители не биха могли да доставят без премия стоки в тази страна, а това би означавало нейният внос да остане неплатен, тъй като България не можеше да го заплаща по друг начин освен с износ на свои прозведения[144].

В крайна сметка делегацията на Турция се съгласи да приеме частните компенсации, но в замяна пожела да бъдат одобрени изцяло предложените от нея стокови листи[145]. В първата бяха включени произведения, чийто внос у нас трябваше да остане свободен. Между тях бяха пресните и осолените риби, маслините, маслиновото масло, сухото грозде, смокините, паламудът и портокалите. Втората листа съдържаше произведения, чийто внос бе контингентиран, но се искаха два пъти по-големи количества от досегашните. Предлагаше се включването и на нови стоки като памук, сусам, кожи и др.

Българската делегация в желанието си да осигури по-оживен търговски обмен прие и двете листи, като помоли за известна взаимност: свободен внос в Турция на туткал, глицерин, ориз, каолин и др., увеличаване контингентите на дървените въглища от 10 хил. на 15 хил. т, а на кашкавала — от 80 на 150 т и запазване на старите контингенти за захарта и свинете. Тези искания бяха приети с изключение на контингентите за захарта и ориза, чийто внос бе забранен поради нарасналото местно производство[146].

По-труден бе въпросът за старите турски търговски вземания. Съгласно с досегашната спогодба за такива се смятаха тези до 15 август 1933 г., които споменахме, че се уреждаха в свободни девизи. Делегацията на Турция поиска за

144 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 102, л. 34 — 38. Българската легация в Анкара до министрите на външните работи, на народното стопанство, на финансите и до управителя на БНБ — 19 май 1935 г.

145 Пак там.

146 Пак там, л. 36, 37. Все пак след настояване на българския пълномощен министър в Анкара пред турското Министерство на народното стопанство то се съгласи да отстъпи с тайно съглашение контингент за внос на ориз до 100 хил. турски лири (7 млн. лв.) срещу компенсационен износ на риба и маслини.

стари задължения да бъдат приети тези до 11 март 1934 г., т. е. до датата, от която се възприеха частните компенсации. Освен това тя настояваше плащането да стане наведнъж, а не в срок от 1 година. По нареждане на Министерството на външните работи и БНБ нашите представители отказаха да бъде продължен срокът до 11 март, а се съгласиха начинът на изплащане да се уреди чрез размяна на поверителни писма между двете правителства[147]. По време на преговорите се повдигнаха и някои спорове за цените, за транспортирането на стоките, както и за техническото осъществяване на сделките[148].

Новата търговска спогодба бе подписана на 27 май 1935 г. и влезе в сила от 11 юни 1935 г.[149] С нея стокообменът между България и Турция бе поставен върху основата на компенсациите, уговорени частно между търговците и с предварително разрешение от съответните учреждения. Срокът за тяхното изпълнение бе увеличен на 6 месеца[150]. След изтичане на едногодишния срок спогодбата оставаше в сила, докато не бъде денонсирана. Тя формално осигуряваше необходимите условия за развитие на обмена между двете страни и бе посрещната със задоволство от българските търговски среди[151].

147 Пак там, л. 37, 38.

148 Пак там, л. 42. Българската делегация имаше възражение срещу възприетата система за оценка на размененните стоки. Властите в Цариград включваха към фактурната цена на въглищата навлото и печалбата на местния купувач, а турските стоки се оценяваха от специалнн експертни комисии с 30 — 40 % по-ниско от цената им. Това водеше до изкуствено оскъпяване на българския внос и подценяване на насрещния. Нашите представители настояваха за въглищата да се взема цената фоб — българско крайбрежие, т. е. 60 — 70 пари за 1 кг, а за турските стокн — цената от фактурите, издавани от самите търговци. Освен това те искаха паричната гаранция да бъде в размер само на 30 — 40 % от стойността на стоките, а не 100 %, както изискваше досега Меркез банк. Българската делегация настояваше дървените въглища да се превозват с по-малки гемии, тъй като условнето да се ползуват кораби над 100 т означаваше да се разтоварват наведнъж големи количества на цариградското пристанище, което пък налагаше бърза разпродажба, често под костуемата им цена.

149 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 401, л. 173. Търговска спогодба между България и Турция от 11 юни 1935 г.; Държавеи вестник, № 158, 18 юли 1935.

150 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 102, л. 69. Това бе още един успех на българската делегация. Първоначално срокът за изпълнение на компенсационните сделки бе 2 месеца, а по-късно по повод оплакванията на нашите търговци той бе продължен на 4 месеца.

151 Стоянов, К. Хр. Търговията ни с Турция. . ., с. 417.

Практическите резултати от нейното прилагане не оправдаха очакванията. Българският износ за Турция през 1936 и 1937 г. въпреки тенденцията към нарастване остана под равнището на 1934 г. и относителното му тегло в общия износ бе незначително — от 0,5 до 0,7 %[152]. Подобно бе състоянието и на турския внос у нас, който след голямо спадане в 1935 г. се увеличи слабо в следващите две години. Неговият относителен дял в общия ни внос обаче намаля от 1,4 % в 1934 г. на 0,7 % в 1935 г. и на 0,5 % в 1937 г.[153]

Основната причина за незадоволителното развитие на стокообмена между двете държави бе неговата ограничена структура. Нашият износ бе сведен почти само до дървените въглища. За най-важните стоки от 20-те години — млечните продукти, турският пазар бе окончателно загубен, тъй като страната вече изнасяше такива. Подобно бе положението и с някои други артикули, като дърва за горене, каменни въглища, товарни коли и железни печки, каквито в недалечното минало България доставяше на своята съседка, макар и в неголеми количества.

От друга страна, турските произведения, които се внасяха у нас, бяха твърде специфични и с ограничена консумация. При това за някои от тях, като маслините, дървеното масло и портокалите, съзнателно се предоставяха по-малки контингенти, тъй като главни доставчици на тези продукти бяха Гърция и Испания. Други, като нахута и сусама, се произвеждаха вече в страната.

Освен от тези обективни трудности развитието на търговския обмен между двете страни се ограничаваше и от някои слабости в организацията на нашата външна търговия. По този повод Бургаската търговско-индустриална камара изпрати на 10 юни 1937 г. изложение до Българската народна банка с копия до Министерството на външните работи и съответните стопански министерства[154]. В него тя обвини банката, че въпреки неколкократните настоявания продължава да отпуска свободна валута за внос на турски стоки. Разрешаваха се и компенсационни сделки със страни със свободни валути за доставки

152 Статистически годишник на Царство България, 1940, с. 501.

153 Пак там, с. 500.

154 Известия на Бургаската търговско-индустриална камара, № 12, 17 юли 1937, с. 1.

на стоки, които можеха да се осигурят от Турция. Така например дъбилни екстракти се закупуваха от Египет и Палестина срещу девизи вместо по компенсационен път от южната ни съседка.

Камарата упрекна също банката, че разрешава косвено доставката на стоки от Турция, като отпуска валута по т. нар. Фрайес конто с Германия[155]. Вследствие на това износителите на дървени въглища в тази страна съгласно със спогодбата бяха принудени да внасят ненужни произведения в сравнително големи количества, което увеличаваше пасивното салдо на търговския баланс с нея. Камарата молеше да не се допускат подобни несъобразности, тъй като и без това възможностите за стокова размяна между двете страни бяха много ограничени[156].

БНБ отрече съществуването на такава практика, но в друго изложение от 22 юли с. г. Бургаската камара изнесе нови случаи. Тя съобщи, че освен другите беди нашите износители са изправени пред опасността да загубят и депозираните от тях пред турските девизни органи 30 % от стойността на направения предварителен внос на въглища в Турция, ако в 6-месечен срок той не бъде компенсиран със съответен износ[157]. Това би означавало големи загуби и за населението от Странджанския район, което се занимаваше с производството на дървени въглища.

Затруднения в стокообмена предизвика и режимът на вноса в Турция, който влезе в сила от 15 юли 1937 г. С него се премахнаха предишният режим — от 20 ноември 1936 г., и системата на контингентите[158]. Новото в декрет № 2/7005 от 15 юли 1937 г. се отнасяше до държавите от IV група, спрямо които балансът на страната бе пасивен[159]. Самият министър на народното стопанство Джелал Беяр призна, че новият режим не предоставя никакви улеснения за тези държави[160]. България принадлежеше към тях, тъй като според турската статистика нейният износ за Турция през 1936 г. възлизаше на 514 164 турски лири, а вносът ѝ — на 312 622 турски лири[161].

Съгласно с чл. 3 от декрета от 15 юли 1937 г. вносът от държави, с които страната имаше клирингови или други спогодби, се извършваше съобразно с тях, а съгласно с чл. 4 търговията ѝ с останалите трябваше да се осъществява върху основата на 100 % компенсации[162]. България спадаше към държавите, с които Турция имаше сключени спогодби, т. е. за нея се отнасяше чл. 3. Но по силата на чл. 3 от двустранната спогодба от 27 май 1935 г. нашите търговци можеха да изнасят освен контингентираните и други стоки по пътя на частните компенсации. Наскоро след влизането в сила на декрет № 2/7005 митническите власти обаче задържаха някои български стоки, внесени извън листите към спогодбата[163]. На запитването на нашата легация по този повод Министерският съвет отговори с вербална нота от 29 април 1938 г., че България не може да се ползува от чл. 4 на декрета, тъй като той не се отнася за вноса от страни, с които Турция има клирингови или други

---

155 ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 3042, л. 86 — 90. Бургаската търговско-индустриална камара до Министерството на външните работи, БНБ, Министерството на финансите, Министерството на търговията — Бургас, юни 1934 г. Още през 1934 г. българските търговци недоволствуваха, че у нас се внасят стоки от Турция по сметките на клиринга ни с Германия. Съобщаваше се, че се доставят от Смирна големи количества паламуд и екстракт от него, придружени от фактури, издадени от немски търговци в Берлин.

156 Известия на Бургаската търговско-индустриална камара, № 12, 17 юли 1937. Внасянето на турски стоки чрез българо-германския клиринг отнемаше възможността да се използуват предвидените в българо-турската спогодба контингенти за тях. Това създаваше опасност да не бъдат изпълнени контингентите за нашия износ в Турция.

157 Известия на Бургаската търговско-индустриална камара, № 29, 31 юли 1937, с. 3.

158 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 281, л. 359. Министерството на външните работи до Министерството на търговията, БНБ и Експортния институт — 8 декември 1936 г.

159 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 110, л. 83 — 87. Консулството в Истанбул до Министерството на външните работи — 17 юли 1937 г. Занапред се изискваше банкова гаранция, т. е. за да се получи разрешение за внос в Турция, бе необходимо да се депозира стойността на стоките в Централната банка на републиката. Депозитът се употребяваше за заплащане на изнесените турски стоки.

160 Пак там.

161 Пак там, л. 86.

162 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 281, л. 217 — 218. БНБ до Министерството на външните работи, Министерството на търговията, промишлеността и труда и Експортния институт — София, 1 юни 1938 г.

163 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 1306, л. 299. Експортният институт до Министерството на външните работи — 1 декември 1937 г.

спогодби[164]. Въпреки усилията на легацията в Анкара да наложи българското тълкуване правителството повторно уведоми, че стокообменът трябва да се ограничи съобразно с приетите стокови листи[165]. С това фактически се забраняваше осъществяваният досега внос в Турция на сирене, масло, каменни въглища, керемиди, тухли, стъкла за прозорци, кожи, железни изделия, вълнени платове и др.

Допълнителни затруднения създаде и промяната в сроковете за извършване на компенсационните сделки. Както вече споменахме, спогодбата предвиждаше 6-месечен срок. Със специална инструкция от 15 май 1938 г. той бе ограничен от турска страна на 1 месец за контрагентите, които не й осигуряваха поне 20 % активно салдо[166]. Такъв бе случаят с България, с която стокообменът по данни на официалната турска статистика завърши за 1937 г. с пасивно салдо от 107 хил. турски лири, а за 1938 г. — от 29 хил. турски лири[167].

През 1938 и 1939 г. в Междуведомствената комисия в София на няколко пъти се повдигна въпросът за разширяване на списъка на нашите стоки, които могат да бъдат изнасяни за Турция, и се направиха дипломатически постъпки за по-благоприятен режим на износа ни. През ноември 1938 г. българската страна поиска да се попълнят листите към спогодбата с нови стоки: бикове и крави, химически торове, дърва за горене, керемиди и тухли, мивки, железни печки, цимент, вълнени платове, рафинирана захар и др.[168] По-късно този списък бе допълнен и с някои машини: водни турбини, бормашини, вършачки, цвеклорезачки, валцове за захарна тръстика и др.[169] Въпреки разнообразието тези стоки нямаха съществено значение за износа ни. Турските власти приеха новите предложения, но поискаха и техните две листи да бъдат разширени. За да се създадат по-добри условия за взаимна размяна бе допълнен списъкът на стоките, които можеха да се внасят в България[170].

Въпреки направените промени към спогодбата от 1935 г. търговският обмен остана ограничен както по обем, така и по вид. Негова характерна особеност бе невъзможността да се балансира вносът на турски стоки със съответен износ. Докато последният бе сведен почти единствено до дървените въглища, насрещният внос бе сравнително по-стабилен и разнообразен. През 1938 г. и особено през 1939 г. той значително се увеличи, докато износът ни нарасна по-слабо.

Вследствие големия предварителен внос от Турция, направен през зимата на 1938/1939 г., търсенето на турски лири за компенсирането му се увеличи и премията достигна 21 — 25 % през пролетта на 1939 г. с тенденция към повишаване[171]. Българският износ силно изостана, въпреки че бяха отпуснати допълнителни контингенти за въглищата. Създаде се турски авоар у нас от 100 хил. турски лири, което представляваше около 25 % от общия баланс между двете страни[172].

Условията за стокообмена се влошиха още повече след ограничителните мерки, предприети във връзка с нападението

---

164 Пак там, с. 327. Доклад на стопанския съветник К. Добрев до Министерството на търговията, промишлеността и труда, Експортния институт и БНБ — София, 11 май 1938 г.

165 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 1306, л. 349 — 350. Отговор на турското правителство до българската легация в Анкара — 18 октомври 1938 г. В него турското правителство съобщава, че в желанието си да засили стокообмена то е съгласно да внесе необходимите измеиения в приложените към спогодбата стокови листи. За целта бе необходимо легацията ии в Анкара да съобщи кои български произведения трябва да бъдат прибавени в тях.

166 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 281, л. 196. Министерството на търговията, промишлеността и труда до Министерството на външните работи — София, 21 юли 1938 г.

167 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 417, л. 79. Таблица за развитието на стокообмена между България и Турция (1935 — 1941 г.) — според турската статистика.

168 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 195, л. 23. Министерството на външните работи до българската легация в Анкара — 24 ноември 1938 г.

169 Пак там, л. 15. Министерството на външните работи до българската легация в Анкара — 2 август 1939 г.

170 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 281, л. 171. Министерството на търговията, промишлеността и труда до Министерството на външните работи — София, 4 ноември 1938 г.; Експортният институт до Министерството на търговията, промишлеността и труда — София, 20 март 1939 г.

171 Известия на Бургаската търговско-индустриална камара, № 20, 3 юни 1939, с. 3. През 1936 г. премията на турската лира бе средно 28 %, през летните месеци на 1937 г. — 20 %, а през есента на същата година спадна на 12 — 15 % поради по-голямото предлагане на тази валута и известно намаляване на търсенето й. През пролетта на 1939 г. премията се увеличи на 21 — 25 %, достигайки през есента 50 — 55 %. Даже на тази цена в края на 1939 г. и началото на 1940 г. не можеха да се намерят лири за компенсация (пак там, № 1, 1 ян. 1938, 3 — 4).

172 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 417, л. 123 — 124. Писмо на стопанския съветник К. Добрев от 5 юни 1940 г.

на фашистка Германия над Полша. Износът на много турски стоки за България бе спрян, а на други струваше твърде скъпо за нашите вносители[173]. В края на 1939 г. властите започнаха да не пропускат дори транзита за България[174]. Явно бе, че спогодбата от 27 май 1935 г. не съответствуваше вече на променените международни и вътрешностопански условия и се налагаше да бъде ревизирана. Такова бе становището на Министерството на търговията, промишлеността и труда, както и на Експортния институт[175]. Специалистите от министерството смятаха, че е необходимо да се внесат съществени корекции в досегашната практика на българо-турската търговска размяна[176]. Преди всичко стоковите листи към спогодбата не съответствуваха вече на действителните възможности на стопанствата на двете страни. Това наложи неколкократни неофициални промени в тях. Голямо затруднение за бързото уреждане на сделките създаваше и изискването стоките да се разменят с изчислени стойности фоб, като всяка отделна компенсация предварително се одобрява от компетентните власти. Специалистите смятаха, че спогодбата като неотговаряща на сегашните условия е причина за недоверие между двете държави, което се изрази в поставеното от тях изискване за предварителен внос[177]. Преоценена бе съобразно с новите условия и системата на частните компенсации.

---

173 През 1940 и 1941 г. бяха провалени сделки между фирми на двете страни поради това, че турското Министерство на търговията отказа да разреши износа на някои произведения (ленено семе, дъбилни екстракти и др.) освен в случаите, когато те се разменяха срещу крайно необходими стоки, като: желязо, маслини, гвоздеи, бензин и др. От тях и България изпитваше остра нужда (ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 2996, л. 24, 30, 42 — 44 и др.).

174 С декрет на МС № 2/11862 от 3 септември 1939 г. бе забранен износът от Турция, както и транзитът на горивни материали и минерални масла за чужбина. По силата на този декрет през 1939 и 1940 г. бяха задържани няколко доставки на машинни масла от САЩ за България (пак там, л. 9 — 10, 20 — 24).

175 ЦДИА, ф. 321, оп. 5, а. е. 145, л. 287. Министерството на търговията, промишлеността и труда до Министерството на външните работи — София, 27 декември 1941; ф. 285, оп. 5, а. е. 281, л. 232 — 233. Експортният институт до Министерството на търговията, промишлеността и труда, БНБ — София, 16 май 1938 г.

176 ЦДИА, ф. 231, оп. 5, а. е. 145, л. 345, 349. Доклад до директора на външната търговия от Н. Делев — началник отделение, и П. Дочев — референт за Турция — 26 декември 1941 г.

177 Пак там, л. 346.

От турска страна също се правеха опити за уреждане на търговските връзки с България и се търсеха нови възможности за тяхното засилване. Израз на този стремеж бе и активната размяна на писма, с които се решаваха някои спорни въпроси[178]. Турското Министерство на търговията анкетира търговците износители относно предимствата и недостатъците на досегашната спогодба[179]. Някои от тях поддържаха клиринговия метод на плащане, други — компенсациите, но настояваха да се включат в листите още български стоки.

През лятото на 1940 г. на връщане от Букурещ турските делегати, участвуващи в търговските преговори с Румъния, се отбиха в София и в разговорите с представители на Министерството на търговията, промишлеността и труда бе уговорено създаването на смесена комисия по българо-турския стокообмен[180].

През септември 1940 г. двете правителства постигнаха съгласие срокът за извършване на компенсационните сделки да бъде увеличен на една година, а през ноември същата година да започнат преговори за изменение на спогодбата от 1935 г.[181] Тя остана в сила до подписването на новата спогодба между България и Турция от 27 март 1942 г.[182]

---

178 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 417, л. 123, 124.

179 ЦДИА, ф. 231, оп. 5, а. е. 145, л. 98 — 99. Доклад от Л. Цонев, директор на външната търговия, до министъра на търговията, промишлеността и труда — 13 март 1941 г. Според вносителя на български стоки Янко Терпандис търговската спогодба от 1935 г. в сегашната си форма не може да служи вече на интересите на двете страни. Той смяташе, че частните компенсации са най-подходящи при особените условия на търговия между тях, но осъществяването им има много недостатъци. Най-ефикасните средства според него за подобряване на положението и увеличаване на стокообмена най-малко 2 пъти бяха следните: да се премахнат или поне да се увеличат контингентите на дървените въглища до 25 хил. т, да се даде възможност за свободна компенсация на всички наши стоки срещу турски, да се намалят с 50 % митническите такси на най-важните за двете страни разменни артикули (рибата и дървените въглища), да се увеличи срокът за осъществяване на компенсационните сделки на 1 година и др.

180 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 195, л. 47. Министерството на външните работи до българската легация — София, 16 юли 1940 г.

181 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 417, л. 41. Протокол на Управителния съвет на БНБ от 5 септември 1940 г.; ф. 231, оп. 5, а. е. 145, л. 98 — 99. Доклад от Л. Цонев.

182 ЦДИА, ф. 285, оп. 4, а. е. 333, л. 76. Търговска спогодба между България и Турция от 27 март 1942 г. (влязла в сила от 5 април 1942 г.). Преговорите за сключването на новата спогодба започнаха късно и про-

3. ТЪРГОВСКОДОГОВОРНИ ОТНОШЕНИЯ НА БЪЛГАРИЯ С РУМЪНИЯ

До 9 август 1925 г. Румъния се ползуваше от клаузата на най-облагодетелствуваната нация. След тази дата до есента на 1930 г. търговските отношения със северната ни съседка почиваха на взаимното ползуване на най-благоприятния режим. Избухналата в края на 1929 г. световна икономическа криза увеличи рязко трудностите за стокообмена. Водени от желание за тяхното преодоляване, двете държави подписаха на 27 септември 1930 г. временна спогодба, основана на клаузата на най-облагодетелствуваната нация, която влезе в сила от 1 септември с. г.[183] Според нея българските стоки се облагаха по минималната митническа тарифа. В условията на кризата и на предизвиканото от нея широко прилагане на търговскополитически средства, насочени към ограничаване на вноса, тази спогодба не бе в състояние да оживи стокообмена[184]. Всяка година той намаляваше. По данни на нашата статистика средногодишният внос от Румъния през периода на кризата (1930 — 1933) бе с 65,7 % по-малък от този в 1929 г., а средногодишният износ за нея спадна с 54,5 %[185].

От страна на Румъния не бе проявен особен интерес към двустранния стокообмен, което бе лесно обяснимо, като се има предвид слабото участие на България в нейната външна търговия. Стремежът на нашите власти да се постигне по-задоволително развитие на търговските отношения бе използуван от управляващите кръгове на северната ни съседка главно за упражняване на натиск при решаване на спорните въпроси в политическата област.

тичаха твърде мудно. Двете делегации трябваше да преодоляват различни пречки от воеиновременен и политически характер. Турското правителство, което наскоро бе сключило търговски спогодби с Германия, Швейцария, Румъния и други страни, не проявяваше склонност към съществени отстъпки (ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 145, л. 364. Българската легация в Анкара до министъра на търговията, промишлеността и труда — 17 март 1942 г.).

183 Известия и стопански архив на Министерството на търговията, промишлеността и труда, 1930, № 3 — 4, 1 — 2.

184 Вж. по-подробно тук, първа глава.

185 Изчислено по: Статистически годишник на Царство България, 1940, с. 500 сл.

По време на разговорите между цар Борис и Н. Мушанов, от една страна, и крал Карол и Н. Титулеску, от друга, състояли се на 30 октомври 1933 г., Титулеску недвусмислено заяви, че ако България се присъедини към подготвяния Балкански пакт, тя ще получи всички възможни стопански изгоди, включително уреждане на транзита през Румъния и Югославия, стопанско споразумение с Гърция и др.[186] Отказът бе използуван като основание да се отложи за неопределено време решаването на тези въпроси. При това положение българската страна насочи усилията си към уреждането на преводите на градинарите, работещи в Румъния. През октомври 1933 г. бе постигнато споразумение банка „Сочиетате Банкара Романа" да приема техните влогове по специална сметка в размер до 15 млн. леи, въпреки че БНБ смяташе този максимум за недостатъчен и несъответствуващ на нуждите на работниците[187]. В средата на август 1934 г. сумата бе вече попълнена и легацията в Букурещ започна да получава многобройни оплаквания от градинарите, че поради отказа на румънската банка да приема вече техните спестявания те не могат да посрещнат задълженията си в България[188].

В отговор на настояванията на пълномощния ни министър да се реши по-бързо въпросът със спестяванията на градинарите Румънската народна банка обеща съдействието си, но постави условие да се подпише по-обща спогодба за уреждане не само на градинарските преводи, но и на стокообмена между двете страни[189]. На 21 октомври 1935 г. тя съобщи, че е разрешила на „Сочиетате Банкара Романа" да приема отново градинарски влогове и очаква българската делегация за започване на преговори относно сключването на спогодбата[190].

На 19 ноември 1935 г. между представителите на двете национални банки бе подписана спогодба за плащания, която

---

186 Манчев, Кр., Вал. Бистрицки. Цит. съч., 91 — 92.

187 ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 1072. БНБ до легацията в Букурещ — София, 5 октомври 1933 г.

188 Пак там. Българската легация в Букурещ до БНБ — 14 август 1934 г.

189 Пак там. Българската легация в Букурещ до БНБ — 17 август 1935 г.

190 Пак там. Българската легация в Букурещ до БНБ, Министерството на външните работи — 22 октомври 1935 г.

предвиждаше стокообменът да се урежда в леи[191]. Изключение се допускаше за петрола и неговите продукти. Само 40 % от тяхната стойност можеше да се заплаща в леи, 10 % — в левове, а останалите 50 % — в свободни девизи, в срок до 6 месеца[192]. Условието част от стойността на петролните продукти да се заплаща в леи бе прието неохотно от румънската страна, която настояваше това да става само в девизи.

Клиринговата спогодба от ноември 1935 г. бе заменена от сключената през май 1937 г. нова спогодба за плащанията между националните банки на Румъния и България[193]. Най-важният момент в нея бе изменението в начина на заплащане на петролните продукти — изцяло в свободни девизи. Изплащането на останалите стоки — в размер до 12 млн. лв. годишно, трябваше да се извършва в левове по безлихвена сметка, открита при националната ни банка на името на Румънската народна банка[194]. Със стойността на износа над тази сума се задължаваше безлихвената сметка в леи на БНБ.

След сключването на клиринговата спогодба от 1937 г. вносът от Румъния забележимо нарасна, което бе свързано главно с увеличаването на потребностите от петролни продукти у нас през втората половина на 30-те години. Нашият износ за северната ни съседка също нарасна повече от 2 пъти в сравнение с предходната година, но продължаваше да изостава значително от вноса. Като резултат от това пасивът на българския търговски баланс с Румъния непрекъснато се увеличаваше — от 76,5 млн. лв. в 1934 г. той достигна 131,3 млн. лв. в 1937 г., а в 1938 г. — 164,4 млн. лв.

На 4 ноември 1938 г. в Букурещ бе сключена нова клирингова спогодба между двете национални банки, която предвиждаше петролните произведения в размер до 50 млн. лв. да бъдат заплащани временно (до 31 май 1939 г.) 65 % в свободни девизи и 35 % в левове[195]. Румънската банка се задължаваше да приема вноските на градинарите и другите български поданици до 20 млн. леи годишно. Чрез клиринга трябваше да се уреждат и задълженията, произлизащи от железопътния и транзитния трафик. При тълкуването и прилагането на клиринговата спогодба от 4 ноември 1938 г. се появиха сериозни различия между становищата на двете банки.

Румънската банка твърдеше, че влоговете на градинарите могат да се превеждат чрез обикновената и сметка в левове при БНБ[196]. По този начин те се поставяха в пълна зависимост от нейните авоари в София. По думите на директора на банката те възлизаха на около 5 млн. лв., но тъй като имаше и други плащания, тя не бе в състояние да отдели за тази цел повече от 3 млн. лв.[197] Той обаче изрази готовност да се ликвидират по-бързо тези преводи, ако сметката бъде увеличена с няколко милиона. Всъщност в Букурещ смятаха, че БНБ не може да разполага със сумите на градинарите, ако не осигури равностойността им в левове чрез допълнителен внос на стоки от Румъния (без петрола). Лимитирането на преводите, и то в сравнително малки размери, означаваше тяхното продължително задържане, а те играеха голяма роля в изравняването на платежния баланс на България. Имаше несъгласие между двете банки и по въпроса за имотите и вземанията на българските поданици, както и за начина на уреждане на задълженията на БДЖ към румънските железници[198].

Развитието на сметните отношения между двете страни през периода след сключването на спогодбата се характеризи-

---

191 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 255, л. 415 — 416. Препис от постановление на УС на БНБ от 20 ноември 1935 г., протокол № 388.

192 Пак там, а. е. 289, л. 1. По искане на румънската банка, изложено в писмо от 25 август 1936 г., внесеният у нас петрол трябваше да се заплаща 50 % в свободни девизи, 25 % в леи и 25 % в левове. Тази промяна банката мотивира с необходимостта да си осигури достатъчно средства за своите плащания в България (главно за нуждите на румънската легация и консулството).

193 Пак там, а. е. 334, л. 11 — 13. Спогодба за плащанията между РНБ и БНБ, в сила от 10 юни 1938 г.

194 Пак там.

195 Пак там, л. 13 — 15. Спогодба за плащанията между РНБ и БНБ от 4 ноември 1938 г., Букурещ.

196 Пак там, а. е. 255, л. 273. Писмо на българския пълномощен министър в Букурещ до БНБ относно срещата му с директорите на РНБ — 10 февруари 1939 г.

197 Пак там.

198 Пак там. Относно ликвидирането на имотите и вземанията на българските поданици румънската банка бе съгласна да приема известни вноски, но при условие, че превеждането им ще бъде в зависимост от авоарите ѝ в левове. Това означаваше вносителите да чакат с месеци за сумите си. По въпроса за задължението (около 6 млн. лв.), което БНБ настояваше да бъде изплатено на румънските железници от банката в Букурещ, последната смяташе, че неговата равностойност в левове трябва да бъде предварително внесена по клиринговата ѝ сметка в БНБ.

ра от оборотите по сметките. Движението по обикновената клирингова сметка в левове бе следното[199]:

остатък към	4. XI. 1938 г.	1 244 479
дебитен оборот от	4. XI. 1938 г. до 12. V. 1939 г.	10 683 418
кредитен оборот от	4. XI. 1938 г. до 12. V. 1939 г.	16 479 661
	Остатък към 12. V. 1939 г.	7 040 722

Движението по специалната клирингова сметка в левове, открита на 1 декември 1938 г., бе[200]:

кредитен оборот от	1. XII. 1938 г. до 12. V. 1939 г.	12 066 102
дебитен оборот от	1. XII. 1938 г. до 12. V. 1939 г.	5 672 778
	Остатък към 12. V. 1939 г.	6 393 324

Големият размер на кредитните салда по сметките в левове на румънската банка бе показател за неблагоприятното за България развитие на търговския обмен между двете страни и за значителното изоставане на нашия износ в сравнение с насрещния внос.

На практика не бе решен и въпросът за преводите на градинарите. Въпреки специалната клауза в спогодбата те не се извършваха редовно. В началото на 1939 г. Българският градинарски съюз представи в Министерството на външните работи изложение за непрекъснато пристигащите оплаквания от завърналите се работници, че не са получили сумите си[201]. Съюзът настояваше за незабавна намеса на легацията в Букурещ, тъй като наближаваше времето те отново да заминат, а прехраната на семействата им не бе уредена.

Чрез размяна на писма между двете банки през юни и юли 1939 г. бе постигнато споразумение относно прилагането на спогодбата от 4 ноември 1938 г.[202] Вземанията, произтичащи от износа на петролни продукти, извършен до 31 май 1939 г., и още неликвидирани, трябваше да бъдат уредени най-късно до

199 Пак там, л. 229 — 230. Сведение за оборотите по сметките на клиринга с РНБ.

200 Пак там.

201 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 1545, л. 8. Министерството на външните работи до българската легация в Букурещ — София, 17 февруари 1939 г.

202 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 334, л. 16 — 17. Споразумение между БНБ и РНБ относно прилагането на спогодбата от 4 ноември 1938 г.

края на годината, като бяха определени и падежите[203]. Българската народна банка се задължаваше да даде на вносителите на петролни продукти разрешения за покупка на девизи на свободния пазар, а ако те не успееха да се снабдят с такива — да им предостави от своите авоари. Уговорено бе заплащането на петролните произведения през периода от 31 май 1939 г. до 21 декември 1939 г. да продължи да се извършва 65 % в свободни девизи и 35 % в левове[204].

По въпроса за градинарските суми бе отбелязано, че на 4 ноември изтича едногодишният срок, предвиден от спогодбата, в който те в максимален размер 20 млн. леи можеха да бъдат преведени на румънската банка по сметката в левове. Като отклонение от постановленията на спогодбата и постигнатото споразумение тя се съгласи да открие в полза на БНБ сметка „Специални леи", която да се заверява с вноските на градинарите, постъпили до 30 август 1939 г. в размер на 6 млн. леи. Те можеха да се използуват само за изплащане задълженията на БДЖ[205]. След 25 септември 1939 г. специалната сметка трябваше да бъде закрита, а евентуалното ѝ кредитно салдо — преведено в България.

Стокообменът между двете страни през 1939 г. показа, че спогодбата въпреки всичките си изменения не можа да промени в по-благоприятна насока неговото развитие. През същата година румънският внос продължи да нараства, като достигна 4 % от стойността на българския внос. Същевременно износът за северната ни съседка спадна и бе повече от 7 пъти по-малък от средногодишния за периода 1926 — 1930 г. Като резултат от това пасивът на търговския баланс с нея стана още по-голям. Не бе решен задоволително и въпросът за вземанията на градинарите. Изплатените им през 1939 г. суми чрез обикновената клирингова сметка възлизаха едва на 3 193 403 лв. (през 1938 г. подобни плащания не бяха правени)[206].

203 Пак там. Преводите на свободни девизи по тези вземания имаха следните падежи: до 31 август 1939 г. — 10 хил. лири, до 30 септември — 15 хил. лири, до 31 октомври — 20 хил. лири, до 30 ноември — 25 хил. лири, и останалата част от сумата, включително лихвите — най-късно до 31 декември 1939 г.

204 Пак там.

205 Пак там.

206 Пак там, а. е. 255, л. 229 — 230. Сведение за оборотите по сметката на клиринга с БНБ.

Наред с националните банки и търговските кръгове на двете страни се опитваха да намерят начин за разширяване на стокообмена. Още в края на 1938 г. в Букурещ започна дейността си новооткритата Румъно-българска търговска камара, която трябваше да помага на търговците и индустриалците, като им предоставя обширна информация от стопански характер[207]. Някои наши икономисти смятаха, че може да се оживи двустранната търговия, ако се промени нейният режим и се осигури по-благоприятен прием на българския внос[208]. Особено внимание се обръщаше на факта, че най-важната ни износна стока — тютюнът, не бе обект на размяната. Смяташе се, че с новите търговски спогодби трябва да се задължи румънската тютюнева режия да закупува определен контингент тютюни като единствено средство да се сведе търговският ни дефицит до минимум[209].

Други представители на деловите кръгове у нас предлагаха да се потърсят нови стоки за износ, които да компенсират поне отчасти насрещния внос. В такъв смисъл бе и изявлението на управителя на БНБ К. Гунев, направено през пролетта на 1940 г. Той изтъкна, че в България се е увеличило производството на продукти, които биха могли да разширят износната листа, и че построяването на ферибота Гюргево — Русе ще улесни размяната[210].

Междувременно румънското правителство, имайки предвид започналата на 1 септември 1939 г. война в Централна Европа, денонсира спогодбата от 4 ноември 1938 г. като несъответстваща на новосъздадената международна обстановка[211]. То пристъпи към преустройство на стопанството на военни релси. Приет бе нов Закон за регулиране на румънската външна търговия, който предвиждаше по-голямата част от наличните девизи да се използуват главно за закупуване на оръжие, боеприпаси и суровини с военно значение[212].

---

207 Известия на Бургаската търговско-индустриална камара, № 2, 21 ян. 1939.

208 Вж. по-подробно С в р а к о в, Г. К. Търговията ни с Румъния. — Сп. БИД, 1932, № 7, 481 — 493.

209 Пак там.

210 Известия от балканските страни, № 17, 1 май 1940. По в. „Моман"; ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 1457, л. 3 — 23.

285, оп. 5, а. е. 255, л. 193.

опанство, 1939, № 19, с. 280.

211 ЦДИА, ф.

212 Българско ст

На 24 февруари 1940 г. бе подписана нова спогодба между България и Румъния, която влезе в сила от 1 март с. г.[213] Тя предвиждаше вносът у нас с изключение на петрола да бъде заплащан със стоки и със спестяванията на градинарите в размер до 20 млн. леи. Свободните девизи за петрола и неговите продукти бяха задължително условие, което се предявяваше към всички. Железопътният трафик и транзитът се уреждаха по клиринга. Към спогодбата бе подписан поверителен протокол, отнасящ се до стокообмена между двете страни[214]. За да се улесни той, както и изравняването на салдата, българската страна се задължаваше да разрешава износа срещу заплащане в левове на следните стоки: ориз, каменни въглища, тютюни, агнешки кожи и евентуално глицерин[215]. Допускаше се закупеният тютюн да се изнася в трети страни до размера на салдото в левове. Освен това БНБ трябваше да предостави всички улеснения за съответен внос, както и за ползуване на минни концесии и за създаване на смесени индустриални предприятия. Що се отнася до доставките на петролни продукти, в протокола се отбелязваше само, че румънското правителство ще се старае да ги разрешава „най-много както в миналото"[216]. Към спогодбата бе подписан и заключителен поверителен протокол[217]. Срокът за ликвидиране на старите вземания (от петролните доставки до 31 май 1939 г.) бе удължен до 1 юни 1940 г. Спогодбата от 1 март 1940 г. и допълнителният протокол към нея останаха в сила до 30 юни 1941 г.

---

213 ЦДИА, оп. 5, а. е. 255, л. 187 — 188. Спогодба за плащания между България и Румъния от 1 март 1940 г.; Държавен вестник, № 71, 28 март 1940. Подписването на спогодбата съвпадна с промяната на външнотърговския режим в Румъния от 2 март 1940 г. Предвиденият в търговските и клиринговите спогодби процент свободни девизи се запазваше до второ нареждане. С новия закон се забраняваха компенсационните сделки (Българско стопанство, 1940, № 11, с. 169).

214 Пак там, л. 189 — 190. Поверителен протокол към спогодбата за плащания между България и Румъния от 1 март 1940 г.

215 Това представляваше отклонение от Общата наредба за вноса и износа, действуваща в България от август 1939 г., по силата на която за износа на тези стоки БНБ изискваше съответен процент свободни девизи.

216 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 255, л. 189 — 190. Поверителен протокол към спогодбата за плащания между България и Румъния.

217 Пак там, л. 191 — 192. Заключителен протокол към спогодбата от 1 март 1940 г.

Изпълнението на спогодбата срещна много трудности. Основната произтичаше от характера на българския износ за Румъния. При неговата нестабилност бе постоянен проблем да се намерят стоки, чийто износ за момента би могъл да съдейства за изпълнение на договорните задължения. Съгласно с поверителния протокол от 1 март 1940 г. бе уговорен контингент за доставка на български ориз за 23 млн. лв., от които 13 млн. лв. — от реколтата през 1939 г.[218] Изпълнението ѝ започна през август 1940 г. и до края на септември достигна 140 т на стойност 16 593 хил. лв.[219]

На 18 ноември 1940 г. в Берлин бе подписана стопанска спогодба между България, Румъния и Германия. Установяваха се следните контингенти: 1. Внос на петрол и негови произведения у нас на стойност 4,5 млн. лв. 2. Износ за Румъния на 500 т ориз, 1000 т лук, 50 т глицерин, 20 хил. т дърва за горене, а също зеленчукови семена, каолин и врачански камък на обща стойност 20 млн. леи[220]. Срокът за изпълнение на тези контингенти бе 31 март 1941 г. Плащанията трябваше да се извършват по българо-германския и румъно-германския клиринг посредством Уравнителната каса в Берлин. От българска страна до януари 1941 г. бяха дадени разрешения за износ на 250 т ориз, 10 хил. т дърва за горене, зеленчукови семена за 2 млн. леи, както и за цялото предвидено количество лук[221]. Не беше осъществен износът на каолин, врачански камък и глицерин[222]. Петролните доставки също бяха затруднени от недостига на транспортни средства и замръзването на Дунав.

218 ЦДИА, ф. 231, оп. 5, а. е. 143, л. 534 — 535. Служебна бележка относно външната търговия на България с балканските и източните държави през 1940 г.

219 Пак там. Не е възможно да се проследи точното изпълнение на отделните търговски спогодби, тъй като нямаше общ център, който да съгласува външнотърговската дейност и да събира и обобщава сведенията за вноса и износа. Дирекцията на статистиката даваше такива сведения, но те се отнасяха за даден период без оглед на прилагането на спогодбите. БНБ от своя страна разполагаше само с данни за разрешения внос и износ, но не и за действително осъществения.

220 Пак там.

221 Пак там.

222 Пак там, л. 659.

На 3 юли 1941 г. в Букурещ бе постигнато споразумение за ликвидиране на тристранната стопанска спогодба[223].

От 1 юли с. г. влезе в действие новата спогодба за стокообмен и плащания, подписана в Букурещ на 27 юни 1941 г., която бе с едногодишен срок[224]. Окончателното обвързване на България и Румъния с блока на фашистките държави се отрази и върху начина на уреждане на търговския обмен между тях. Същественото изменение в новата спогодба бе, че техните стоки се фактурираха освен в левове и в леи още и в райхсмарки, чрез които се уреждаха и плащанията с посредничеството на Уравнителната каса в Берлин по клирингите на двете страни с Германия. Беше установено съотношение на размяната — 150 млн. леи тримесечен износ от България срещу насрещен внос от 350 млн. леи[225]. При по-голямо изоставане в доставките на един от партньорите с взаимно съгласие трябваше да се вземат мерки за уравняване, включително и ограничаване на износа от страната с активно салдо. По клиринговите сметки се уреждаха и всички други плащания, както и преводите на градинарите, чиято сума бе увеличена на 30 млн. леи годишно[226]. Чрез размяна на писма между двете банки през април 1941 г. бе постигнато съгласие за използване на сумите по градинарската сметка в леи на БНБ. Остатъците можеха по нейно искане да се преведат в сметката ѝ в Берлин[227].

В приложения към спогодбата бяха отбелязани стоките и количествата, които трябваше да изнесат двете съседни държави от 1 до 30 юни 1941 г.[228] България се задължаваше да внесе в Румъния 150 т глицерин, 2 хил. т ориз, 20 хил. т дърва за горене, 200 хил. сурови агнешки кожи, както и определени количества зеленчукови семена, каолин, смрадлика, врачански

223 Пак там, л. 658 — 659. Доклад от П. Дочев — инспектор-референт при Дирекцията на външната търговия, до нейния директор — 24 октомври 1941 г.

224 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 255, л. 9 — 15. Спогодба за стокообмен и плащания между България и Румъния, подписана в Букурещ на 27 юни 1941 г.

225 Пак там, л. 16 — 17. Поверителен протокол към спогодбата от 27 юни 1941 г.

226 Пак там.

227 Пак там.

228 Пак там, л. 14 — 15. Приложения „А" и „Б" към спогодбата от 27 юни 1941 г.

камък и др. В специална статия бяха включени хранителни продукти и други стоки на стойност 200 млн. леи, 80 млн. от които — срещу 10 хил. т суров нефт. Румъния трябваше да достави преди всичко петролни продукти — 130 хил. т, сол — 40 хил. т, минерални смазочни масла, някои химически продукти, дървен материал и др.

Практиката показа, че търсенето на наши стоки на румънския пазар е много ограничено, за да осигури насрещен внос при клирингово съотношение 1:2,3. Още през първото тримесечие, след като спогодбата влезе в сила, стана ясно, че резултатите от прилагането ѝ са незадоволителни. Към 17 ноември 1941 г. от българска страна бяха дадени разрешения за износ само за малка част от някои контингенти: на пирита, каолина, зеленчуковите семена, суровите кожи, и за пълния контингент на тютюна[229]. Много от поетите задължения оставаха неизпълнени. Дирекцията за външна търговия се опитваше да компенсира с износ на някои стоки в количества, по-големи от уговорените, какъвто бе случаят с червения пипер и врачанския камък. Бе разрешен и износът на стоки извън контингентната листа като: лук — 1000 т, памуково семе — 200 т, и фасул — 500 т[230]. Българската страна закъсня да изпълни договорните си задължения до известна степен и поради обстоятелството, че на румънския пазар се появиха много търговци — вносители на наши стоки, които се конкурираха и допълнително забавяха доставките[231]. Те бяха затруднени и от многобройните формалности, наложени от консулските власти.

Военновременната обстановка в Европа предизвика засилено търсене на сурови материали и хранителни продукти от всички европейски държави. Продоволствените трудности, които изпитваше северната ни съседка, станаха причина тя да прояви интерес към някои наши произведения, които в мирно време не намираха пласмент на нейния пазар. Такова бе положението със сиренето и кашкавала. С няколко писма от юли 1941 г. румънският министър на народното стопанство поиска от българското Министерство на търговията, промишлеността и труда по контингента „ Други стоки" да бъдат доставени

229 ЦДИА, ф. 231, оп. 5, а. е. 143, л. 541 сл. Доклад от П. Дочев до директора на външната търговия — 17 ноември 1941 г.

230 Пак там.

231 Пак там.

известни количества сирене и кашкавал[232]. Министерството отказа, като обясни, че тези продукти липсват и на вътрешния пазар и се продават срещу купони[233]. По този повод на прием в румънската легация в Братислава министърът на народното стопанство Й. Маринеску изрази пред нашия представител Й. Стратиев недоволството си от развитието на търговските отношения. В разговора той изтъкна, че докато неговото правителство *прави жертви*, като доставя бензин по клиринга с Берлин и деблокира 70 млн. градинарски леи, България не е изпълнила „нито едно от задълженията си по последната спогодба, сключена в началото на това лято, а именно 50 вагона сирене, 100 вагона кашкавал и 300 вагона лук"[234]. В раздразнението си министърът добави: „... не забравяйте, че Румъния не всякога ще има нужда от сирене, кашкавал и лук..."[235] Стратиев бе схванал правилно неизречената част от заплахата, че България е зависимата страна в отношенията, тъй като тя винаги ще се нуждае от петролни продукти. В поверителното си писмо до министъра на външните работи той побърза да изрази опасенията си от съответна реакция[236]. Тя не закъсня да се прояви. По сведения на БНБ през първото тримесечие след влизането в сила на спогодбата от 27 юни 1941 г. Румъния бе доставила само 11 325 т петролни продукти[237]. За вноса на останалите стоки, включени в контингентната листа, бе дадено принципно разрешение от нейна страна, но той не бе осъществен.

Опасността да бъдат ограничени петролните доставки засили стремежа да се увеличи и ускори износът на някои

232 Пак там, л. 659 сл. Доклад от П. Дочев до директора на външната търговия — 24 октомври 1941 г.

233 Пак там. Писмо на българския министър на търговията, промишлеността и труда до румънския министър на народното стопанство — 13 октомври 1941 г.

234 Пак там, л. 538. Българската легация в Братислава до министъра на външните работи — 17 ноември 1941 г. С писмо от 31 юли 1941 г. румънското Министерство на народното стопанство бе уведомило съответните български учреждения, че е съгласно с ликвидирането на блокираните 76 700 хил. градинарски леи, като 50 % от тях се употребят за закупуване на стоки по спогодбата и 50 % — за допълнителен контингент от петролни продукти. Вж. още л. 659 сл.

235 Пак там.

236 Пак там.

237 Пак там, л. 551. Сведение за вноса от Румъния по спогодбата от 27 юни 1941 г. към 3 октомври 1941 г.

стоки като ориз, фасул, смрадлика, памуково семе, пирит, желязна сгурия и др.[238] Дирекцията на външната търговия прояви отстъпчивост и по въпроса за ценовите условия, като през ноември 1941 г. се разпореди изнасяните стоки да се продават по цените, уговорени с Германия[239]. В същото време тя се съгласи петролните продукти да се заплащат без отстъпката от 20 %, дадена на тази страна[240].

Въпреки всички трудности, с които бе свързан, стокообменът между България и Румъния се увеличи през 1940 и особено през 1941 г. Това се дължеше преди всичко на военновременните условия, които ограничиха възможностите за избор на партньори и принудиха и двете страни да засилят търговските си връзки, за да задоволят поне отчасти нарасналите стопански потребности. До известна степен за увеличаването на оборота съдействува и приетият със спогодбата от 27 юни 1941 г. начин за уреждане на плащанията по клиринговите с Германия чрез Уравнителната каса в Берлин. С първия допълнителен протокол към нея, подписан през юни 1942 г., тя бе продължена с още една година[241].

4. ТЪРГОВСКОДОГОВОРНИ ОТНОШЕНИЯ НА БЪЛГАРИЯ С ЮГОСЛАВИЯ

За разлика от останалите балкански страни Югославия никога не бе имала важно значение като търговски партньор на България. Поради твърде сходната стопанска структура на двете държави търговията между тях бе много ограничена. Средногодишният ни износ за западната съседка за периода 1908 — 1918 г. беше 0,31 % от сумата на целия износ, а средногодишният внос — 1,25 % от общия внос[242]. Липсваше постоянство в струк-

238 Пак там, л. 659 сл.

239 Пак там. При последните преговори в София през октомври 1941 г. с румънския директор на експорта Димитреску и търговския съветник Кавалиоти не бе постигнато споразумение относно цените на предназначените за износ количества лук, ориз и агнешки кожи.

240 Пак там, л. 541 сл.

241 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 334, л. 58 — 63. Спогодба за стокообмен между България и Румъния от 27 юни 1941 г., л. 66 — 68. Първи допълнителен протокол към спогодбата от 27 юни 1941 г.

242 К а р а д ж о в, Д. Търговията между България и Югославия. — Архив за стопанска и социална политика, 1939, № 3, 216 — 218.

турата на взаимния стокообмен. Обикновено той се изчерпваше с размяната на малки количества разнообразни стоки. Поради това значението на стопанските връзки между двете държави се обуславяше не толкова от прекия търговски обмен, колкото от други въпроси от сферата на тяхната външнотърговска политика. Зависимостта от чуждите пазари, обикновено едни и същи, противоречивите им интереси на тези пазари, въпросите за транзита и използуването на морските и речните пристанища — това бяха определящите моменти в българо-югославските стопански отношения. Те обясняваха и живия интерес сред деловите кръгове, които в периода до войните многократно обсъждаха възможностите за по-активно сътрудничество и дори за създаването на митнически съюз между двете държави[243].

След Първата световна война настъпи съществена промяна в характера на българо-югославските отношения. Политическите мотиви изместиха почти напълно взаимните икономически интереси. В продължение на дълги години, от есента на 1915 г. до 1934 г., между двете страни се установиха бездоговорни търговски отношения, които се отразиха неблагоприятно върху стокообмена. Това се отнасяше в по-голяма степен за България, тъй като стоките, внасяни в съседната държава, се облагаха с максимални мита, докато нейният внос у нас бе поставен на равни начала с този на другите страни, т. е. облагаше се по същата автономна митническа тарифа[244]. Резултат от това бе почти постоянният пасив на външнотърговския баланс с Югославия. Общото пасивно салдо за периода 1924 — 1933 г. бе 678,26 млн. лв.[245] Големите суми, които всяка година трябваше да й се заплащат за транзита на нашите стоки, изискваха търговският баланс с нея да приключва с активно салдо, при това близко по размер до дължимите суми. От друга страна, липсата на търговска, ветеринарна и други стопански спогодби затрудняваше извънредно много транзитирането на яйцата, плодовете и зеленчуците и праваше почти невъзможен транзитът на добитък[246]. Това бе пречка за нашия износ

243 На 9 юли 1905 г. бе подписан договор за митнически съюз между България и Сърбия. Поради политически и стопански причини той не бе утвърден от двете правителства и опитът за по-тясно стопанско сближаване пропадна.

244 К а л и н о в, Т. Търговските ни спогодби с Югославия и Унгария. — Сп. БИД, 1934, № 8, 528 — 541.

245 Пак там.

246 С т о я н о в, К. Н. Външна търговия на България. . ., с. 66.

за Централна Европа, който имаше голямо значение за народното ни стопанство. Поради тази причина договорното уреждане на търговските отношения между двете държави бе особено належащо. С изключение на конвенциите за тарифите по превоза на българските яйца и птици през Югославия от 1928 г. не бе постигнато нищо по-съществено в това отношение[247].

През 1933 г. правителствата на двете страни, макар и водени от различни подбуди, възприеха политиката на сближаване[248]. Българското правителство бе подтикнато към това главно от стремежа да преодолее външнополитическата изолация, но стопанските интереси също оказаха влияние. Сближаването би съдействувало за улесняване на транзита за Централна и Западна Европа. Не по-малко важен беше и въпросът за преминаването през югославска територия на оръжието, закупувано от централноевропейските държави[249].

В благоприятната политическа атмосфера на 1933 г. започнаха преговори между двете страни и по конкретни стопански проблеми. Предприета бе първата по-сериозна стъпка към регулиране на търговските отношения между тях, като бе подписана клирингова спогодба, която влезе в сила от 3 август 1933 г.[250] Като резултат от срещите между държавните глави и министър-председателите в края на 1933 г. бе постигнато съгласие в най-скоро време да започнат преговори за сключване на редовен търговски договор, на ветеринарна конвенция и за уреждане на транзита и железопътните съобщения[251].

Във връзка с тяхната подготовка бяха поискани подробни мнения от много ведомства, които имаха отношение по въпроса, както и от търговско-индустриалните камари[252]. Почти

247 П е е в, Хр. Българо-югославски стопански отношения. — Известия на Бургаската търговско-индустриална камара, № 23, 15 септ. 1934, с. 4, 5.

248 Вж. по-подробно М а н ч е в, Кр., Вал. Б и с т р и ц к и. Цит. съч., с. 68 сл.

249 Пак там, с. 72.

250 Н е д е л ч е в, К. Външната търговия на България (1920 — 1936). С., 1937, с. 198.

251 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 1207, л. 1 — 7. Относно сключването на търговски договор между България и Югославия.

252 Пак там, а. е. 1117, л. 1. Министерството на външните работи до различни министерства и ведомства относно преговорите с Югославия — 23 декември 1934 г.

всички отделиха твърде малко внимание на прекия стокообмен, като отбелязаха, че възможностите за неговото увеличаване са ограничени. Пловдивската камара смяташе, че главният проблем, който трябва да се реши с търговския договор, е „създаването на сигурен, спокоен и евтин транзит за земеделските ни продукти през Югославия. . .“[253] Варненската камара посочваше някои стоки, за чийто износ в тази страна бе необходимо да се осигурят по-благоприятни условия. Тя обаче изтъкваше, че договорът ще има значение само ако съдържа специални клаузи относно нашия транзит и ако бъде придружен от ветеринарна конвенция и споразумения за опростяване на паспортния режим и съгласуване на пощенските, телеграфните и телефонните такси[254]. Камарата смяташе, че е необходимо да се сложи начало на по-тясно сътрудничество между българските и югославските износители с цел да се избегне конкуренцията между тях на пазарите в Централна Европа, Египет, Италия и Гърция. Софийската камара бе още по-категорична. След обстоен анализ на стокообмена ни с Югославия за периода 1926 — 1932 г. и на нейната търговска политика тя отбеляза, че няма условия за по-голяма размяна. Камарата виждаше развитието на бъдещите стопански отношения в съгласуването на действията по организирането на износа, както и в подобряването на съобщенията и постепенното изграждане на митнически съюз между двете държави[255].

След като проучи мненията, специалната комисия при Министерството на търговията препоръча да се сключи договор, основан на взаимното ползуване на клаузата на най-облагодетелствуваната нация по възможност без отделни тарифни приложения[256]. Тя предложи също преговорите за подписване на търговски договор, ветеринарна конвенция и конвенция за транзита да се водят едновременно. Те започнаха на 8 май

253 Пак там, л. 8 — 12. Пловдивската търговско-индустриална камара до Министерството на външните работи — 5 януари 1934 г.

254 Пак там, л. 13 — 19. Варненската търговско-индустриална камара до Министерството на външните работи — 10 януари 1934 г.

255 Пак там, л. 20 сл. Софийската търговско-индустриална камара до Министерството на външните работи — 25 януари 1934 г.

256 Пак там, л. 82. Протокол № 50 от заседанието от 26 януари 1934 г. на Комисията по проучване и изготвяне на материалите за сключване на търговски договори и конвенции между България и други страни.

1934 г. в Белград и протекоха в приятелска атмосфера[257]. За основа при изработването на общата част бе взет чешко-югославският договор. Югославската делегация настоя да се изработят тарифни приложения. Най-сериозни спорове възникнаха във връзка с искането ѝ да се намалят митата на конопа и конопените изделия, които тя свързваше с евентуални намаления за българските въглища[258]. След неколкодневни оживени разисквания на 24 май 1934 г. бе подписан договор, с който бе сложен край на продължилите почти 20 години нерегламентирани търговски отношения между двете страни. Той влизаше в сила от 1 юли и имаше двегодишен срок на действие[259]. С него България си осигури правото да ползува клаузата на най-облагодетелствуваната нация. Много произведения — рапица, слънчогледово семе, зеленчукови семена и смрадлика, получиха право на безмитен внос в Югославия. Намалени бяха митата и за другите по-важни български стоки[260]. Не бе дадено съгласие за някои от тях — кожухарски изделия, тръби от печена глина, както и за безмитен внос на семе от захарно цвекло. Особено оживени разисквания предизвика въпросът за вносния режим на каменните въглища и брикетите, които имаха най-голямо значение. В крайна сметка бе постигнато тайно споразумение, с което бе разрешен внос по минималната тарифа на 10 хил. т пернишки въглища при намалено навло с 20 динара на тон[261]. Тази привилегия на мина „Перник" бе валидна за периода от 1 март до 1 декември всяка година. Тя означаваше икономия от около 620 хил. лв.

Българската делегация на преговорите също направи някои отстъпки. Разрешен беше безмитен внос за хмела и суперфосфата, намалени бяха митата на някои химически произведения, дървени мебели и др.[262] Отстъпките бяха умерени и напълно оправдани, тъй като Югославия бе важен вносител на тези стоки. Настоятелните искания да се намалят митата на конопа и конопените изделия, дъбилните екстракти, минните подпори, мутафчийските изделия и др. бяха отхвърлени[263].

Едновременно, макар и отделно от търговския договор, бе подписана клирингова спогодба между двете национални банки, която влезе в сила от 10 юни 1934 г. Тя бе с неопределен срок и с право за денонсиране след предизвестие от 14 дни[264]. С нея се уреждаха плащанията, произтичащи от стокообмена, както и тези, които бяха свързани с издръжката на дипломатическите представителства, преводите на железопътните и пощенските администрации и др. Те трябваше да се извършват в национална валута при двете банки с взаимно уравняване на остатъците по сметките. Вътрешните девизни наредби оставаха в сила, тъй като не противоречаха на това споразумение.

Успех за България бе уреждането на транзита на птици и добитък през югославска територия. Този въпрос бе обсъждан многократно. През юли 1933 г. в Белград се състоя специална конференция между представители на железопътните администрации за изработването на пряка сточна тарифа между двете страни[265]. Нашата делегация настояваше новата тарифа да предвижда специално за яйцата по-благоприятни условия. Югославските представители показаха готовност за отстъпки

257 Пак там, л. 140 — 145. Българската легация в Белград до Министерството на външните работи — 12 май 1934 г.

258 Пак там.

259 Пак там, л. 151 — 156. Договор за търговия и корабоплаване между Царство България и Кралство Югославия от 24 май 1934 г.; Държавен вестник, № 57, 13 юни 1934.

260 Пак там, л. 157. Тарифно приложение „А" към договора. То съдържаше намалените мита за по-важните български произведения, внасяни в Югославия. Тези мита бяха еднакви с определените за Франция, Чехословакия, Румъния и др. Това бе значителна отстъпка, като се има предвид, че нашата страна бе само второстепенен вносител.

261 Пак там, л. 145. Българската легация в Белград до Н. Мушанов — 19 май 1934 г.

262 Пак там, л. 157. Тарифно приложение „Б". В него бяха определени митата за внасяните в България печки, радиатори и емайлирани съдове. Намалено бе митото на сярната киселина — от 5 на 3 зл. лв. за 100 кг, както и на ацетона, мелничните камъни и др.

263 Пак там, л. 140 — 144. Българската легация до Н. Мушанов — 12 май 1934 г. Митата за конопа и конопените изделия бяха запретителни — от 80 до 110 % от стойността. Нашата делегация на преговорите смяташе, че те могат да бъдат намалени с 25 %, което фактически нямаше да промени режима, но щеше да покаже добра воля.

264 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 91, л. 52 — 54. Клиринг с Югославия от 10 юни 1934 г.

265 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 1207, с. 1 — 7. Относно сключването на търговски договор с Югославия. Мнение на Министерството на железниците, л. 1 — 3.

по този пункт[266]. Те бяха по-резервирани по отношение на искането да се намалят тарифите за внасяните каменни въглища. Въпросът за транзита на птици от България бе поставен в зависимост от сключването на ветеринарна конвенция. Такава бе подписана успоредно с търговския договор[267]. Тя предвиждаше транзита на птици и животни през югославска територия да бъде свободен, да не се изисква предварително разрешение. Освен това граничният ветеринарен преглед трябваше да се извършва бързо в Драгоман съвместно от двете инспекции.

По време на преговорите бе обсъден и въпросът за транзитните навла на югославските държавни железници. Той бе поставен преди това на две конференции, проведени през декември 1933 и през март 1934 г. На втората бе постигнато споразумение относно уреждането на стария дълг на БДЖ към югославските железници[268]. На 9 февруари 1934 г. в София се състоя работна среща на представителите на двете железопътни администрации за прилагането на югославската тарифа при транзита на някои български стоки[269]. Постигнато бе съгласие да се намали пряката тарифа за яйца от 25 май 1933 г. по отношение на износа ни за Австрия и Италия. Бяха направени отстъпки за превоза на каменните въглища, внасяни в западната ни съседка. Със сключения на 24 май 1934 г. договор за търговия и корабоплаване бе намалена и транзитната тарифа за маслодайни семена и каолин с 50 %, за суров тютюн — с 30 %, за плодове — с 25 %, за месо, домашни птици, лук и яйца — с 20 %[270].

Сравнително по-благоприятното развитие на българо-югославските отношения се посрещаше със задоволство от обществеността в двете страни. Особено големи надежди възлагаха стопанските кръгове. Още преди сключването на търговския договор в първите дни на септември 1933 г. за Югославия замина група от български деятели по повод освещаването на Занаятчийския дом в Белград и международните панаири в Загреб и Любляна. Тя се състоеше от 48 души — представители на 5-те търговско-индустриални камари, както и на стоковите борси в страната. Групата прекара в Югославия 6 дни (от 3 до 8 септември 1933 г.)[271]. Тя бе посрещната много радушно, предоставена ѝ бе възможност да получава пълна стопанска информация и да установява делови връзки[272]. На многобройните срещи бе изтъкната необходимостта да се сключи търговски договор, както и да се създадат специални комитети от представители на търговско-индустриалните камари на двете страни, които да съдействуват за разширяване на сътрудничеството[273].

След сключването на договора в края на май 1934 г. в България пристигна делегация от Югославия[274]. Тя се състоеше от 50 души, главно търговци и индустриалци, които посетиха по-големите градове и навсякъде бяха посрещнати с искрено гостоприемство.

---

266 Пак там. Пряката тарифа за яйца влезе в сила от 25 май 1933 г. Предвидените в нея намаления не бяха еднакви за всички югославски линии. Така например те бяха по-големи, когато пратките бяха предназначени за Германия, а по-малки — за Швейцария. За яйцата, изпратени от Северна България по линията Цариброд — Йесеница, се заплащаха по-ниски такси, отколкото за тези от Южна България по линията Цариброд — Ракек. Поради стопански съображения за транзита на яйцата, предназначени за Австрия, не се предвиждаха никакви намаления, а за Италия — много малки, и то само с оглед на конкуренцията от морския път.

267 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 1117, л. 157 — 160. Санитарно-ветеринарна конвенция. Превозът на добитък и животински произведения преди подписването на ветеринарната конвенция беше свързан с големи формалности и трудности. Необходимо бе предварително разрешение от югославското Министерство на земеделието, което обикновено се даваше само за превоза на птици и някои продукти от животински произход (пак там, а. е. 1207, л. 2).

268 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 201, л. 25. Протокол от конференцията в Белград на 5 — 6 март 1934 г. по транзитните навла на ЮДЖ и БДЖ. Бе решено дължимият остатък от периода 15 януари — 15 декември 1933 г. да се изплати чрез 8 вноски в срок от 1 април до 1 ноември 1934 г.

269 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 1207, л. 8. Протокол от 9 февруари 1934 г. от срещата в София на делегатите на ЮДЖ и БДЖ.

270 Известия на Бургаската търговско-индустриална камара, № 23, 15 септ. 1934. През следващите години бяха направени много изменения, допълнения и приложения към пряката тарифа, което наложи изработването на нова сточна тарифа между България и Югославия. Тя влезе в сила от 1 февруари 1939 г. В нея бяха определени цените за превоза на арпаджика, въглищата, железните руди, плодовете и зеленчуците, добитъка, кашкавала и др. (Експортен преглед, 1939, № 2, с. 12).

271 Ц а ч е в, П. По повод на едно посещение в Югославия. — Годишник на Русенската търговско-индустриална камара, 1934, с. 343.

272 Пак там.

273 Посещение в Югославия. — Икономически преглед, 1934, № 10 — 11, с. 67.

274 Индустриален преглед, 1934, № 7, с. 86.

Правителствата също полагаха усилия да улеснят стопанското сътрудничество между двете страни. Когато югославското правителство забрани с решение от 31 май 1935 г. вноса на много стоки, между които и слънчогледовото семе, то побърза да уведоми нашето Министерство на външните работи, че забраната не се отнася за България[275].

С разбиране се отнасяше и югославската железопътна администрация, която с голямо търпение изчакваше изплащането на задълженията по транзита през нейна територия[276]. Българската народна банка бе уведомена през април 1938 г., че дългът на БДЖ може да се урежда чрез български вземания от пощенския трафик между двете страни, чрез доставки на каменни въглища от мина „Перник" и чрез отстъпване на райхсмарки и друга валута по благоприятен курс[277].

На 20 април 1938 г. в Белград бе сключена спогодба между двете национални банки за уреждане на взаимните плащания по клиринга. Тя влизаше в сила от 1 май и можеше да бъде денонсирана на първо число от всеки месец след предизвестие от две седмици[278]. Конвертирането на левове в динари и обратно трябваше да се извършва по курс, определян периодично от двете банки, а вземанията в други валути — по официалните курсове в Белград и София. Спогодбата забраняваше частните компенсации, освен със специално разрешение за всеки отделен случай. Едновременно с клиринговата спогодба бе подписана спогодба за плащанията, свързани с туризма. Открита бе специална туристическа сметка в югославската банка в размер до 5 млн. динара[279].

Въпреки усилията плащанията между двете страни бяха затруднени преди всичко от големия пасив, произтичащ от

275 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 201, л. 10. Поверително писмо на Министерството на външните работи до Министерството на народното стопанство, БНБ и др. — 18 юни 1935 г.

276 Пак там, л. 13. Писмо на Главната дирекция на железниците и пристанищата от 22 януари 1935 г.

277 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 352, л. 5. Поверително писмо на ЮНБ до БНБ — 20 април 1938 г.

278 Пак там, л. 13 — 15. Спогодба между БНБ и ЮНБ за уреждане взаимните вземания между Царство България и Кралство Югославия от 20 април 1938 г.

279 Пак там, л. 16. Спогодба между БНБ и ЮНБ относно улеснения на плащанията при туристическото движение от 20 април 1938 г.

транспортирането на българските стоки през Югославия. Само през 1938 г. трябваше да бъдат заплатени на нейните железници 160 млн. лв., които не можаха да се покрият с износа[280]. Друго перо, което затрудняваше платежните отношения, бе издръжката на българските студенти. В Белград и особено в Загреб следваха повече от 800 души, които при минимална месечна издръжка от 2500 лв. се нуждаеха от чужда валута в размер най-малко 25 млн. лв. годишно[281].

На 24 април 1939 г. бе подписан допълнителен протокол към спогодбата от 20 април 1938 г., съгласно с който тя оставаше в сила[282]. По принцип се разрешаваше износът на всички стоки с изключение на тези, които се внасяха от страни със свободна валута или се заплащаха с девизи, какъвто бе случаят с югославската мед. Определяше се и максималният размер на финансовите преводи по клиринга — до 15 хил. динара за превод. За по-големи суми се изискваха специални разрешения от емисионните банки.

Най-важният момент в допълнителния протокол бе новият курс на лева спрямо динара. Очакваше се, че той ще съдействува за увеличаване на българския износ и за изравняване на платежния баланс. Двете банки постигнаха съгласие за установяване на частен клиринг в Югославия[283]. Белградската банка разреши на югославските кредитори с издадени от БНБ нареждания за плащане да отстъпят вземанията си на спортистите, които трябваше да посетят София през юни по повод юнашкия събор. Допълнителната сума, необходима за тяхното пребиваване, трябваше да бъде преведена от югославската банка чрез специална сметка по курс 43 динара за 100 лв. Салдото по нея можеше да се използува за частично уреждане на дълговете на БДЖ[284]. Освен това БНБ получи право да използува туристи-

280 Българско стопанство, 1939, № 13 — 14, с. 208.

281 Пак там.

282 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 352, л. 4 — 5. Допълнителен протокол към спогодбата за уреждане вземанията между Кралство Югославия и Царство България от 20 април 1938 г.

283 Пак там. Вследствие пасивния търговски и платежен баланс на България спрямо Югославия левът на частния югославски пазар щеше да бъде котиран с отрицателна премия, което означаваше неговото обезценяване в сравнение с досегашния курс по клиринга (2 лв. за 1 динар).

284 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 352, л. 4 — 5. Допълнителен протокол.

ческата си сметка в Белград и за изплащане на издръжки, помощи и други до размер 400 хил. динара годишно[285].

За да се стимулира развитието на стокообмена, Експортният институт в София организира официалното участие на страната в пролетния международен панаир в Белград, състоял се от 15 до 23 април 1939 г.[286] През юни Югославия участвува в Пловдивския панаир със специален павилион с 2 отдела — туристически и индустриален[287]. По-късно в Белград бе открита смесена търговска камара, която трябваше да предоставя стопанска информация и съвети[288]. Тези стъпки, както и сключването на спогодбата, бяха нов израз на желанието да се активизира взаимният стокообмен.

Договорното регулиране на търговските отношения между двете съседни страни създаде по-благоприятни условия за засилване на стокообмена. Българският износ през 1933 г. възлизаше на 1646 хил. лв., а през 1935 г. — на 22 608 хил. лв., или повече от 20 пъти нарастване[289]. След спадане през 1936 г. той достигна през 1937 г. 32 922 хил. лв.[290] Вносът на югославски стоки у нас се увеличи по-слабо. През 1937 г. неговата стойност бе 27 244 хил. лв., или над 3 пъти по-голяма в сравнение с 1933 и 1934 г.[291] В началото на 1940 г. имаше по-значително оживление на търговията между двете съседни държави, което се дължеше главно на започналата война. Тя ограничи търговските им връзки с останалите по-далечни страни. Само през първите 7 месеца на 1940 г. югославският внос у нас надхвърли 24 млн. динара срещу 2,8 млн. през съответния период на 1939 г.[292] Износът за западната ни съседка се увеличи от 1,9 млн. динара през първите 7 месеца на 1939 г. на 38,7 млн. динара през 1940 г.[293]

285 Пак там.

286 Икономически преглед, 1939, № 7, с. 55.

287 Известия от балканските страни, № 12, 5 юни 1939. По в. „Еко де Белград".

288 Българско стопанство, 1940, № 4, 51 — 52.

289 Изчислено по: Статистически годишник на Царство България, 1939, с. 225.

290 Пак там, 1940, с. 500.

291 Пак там.

292 Пак там.

293 Пак там.

На 12 февруари 1940 г. бе подписан допълнителен протокол към договора за търговия и корабоплаване от 24 май 1934 г.[294] С него бе изменен в съответствие с постановките на конвенцията от 23 юли 1921 г. чл. 22, отнасящ се до корабоплаването по р. Дунав. С допълнителен протокол към Санитарно-ветеринарната конвенция бе разширен обсегът на нейното действие и върху линиите Цариброд — Марибор и Цариброд — Белград — Велика Килинда[295]. В края на 1940 г. бе постигнато споразумение между двете банки, с което бе разрешен износът на син камък, калцинирана сода и сода каустик срещу внос на български каменни въглища[296].

През февруари 1941 г. в София бе организирана конференция във връзка със заминаването на стопанска делегация за Югославия[297]. В нея участвуваха представители на Дирекцията за външна търговия, на БНБ, на Дирекцията „Хранонос" и на Дирекцията за гражданска мобилизация, както и представители на Българо-югославската стопанска камара. Обсъждаха се нови възможности за разширяване на размяната. Листата, която делегацията смяташе да предложи, включваше: 2 хил. т царевица, 30 т памуково семе, 30 т рициново масло, 65 хил. т каменни въглища, 100 хил. броя сурови агнешки кожи, розово и ментово масло, зеленчукови семена, земеделски машини и манганови руди[298]. Допълнително бяха включени и 1000 т слънчогледово семе. Част от стоките трябваше да бъдат изнесени по клиринга, а друга част — срещу внос на син камък, от който народното ни стопанство изпитваше остра нужда[299].

Югославската стокова листа обхващаше главно химически произведения: сода каустик, калцинирана сода, сода бикар-

294 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 211, л. 4. Допълнителен протокол към Договора за търговия и корабоплаване между България и Югославия от 24 май 1934 г.

295 Пак там, л. 6. Допълнителен протокол към Санитарно-ветеринарната конвенция към договора от 24 май 1934 г.

296 ЦДИА, ф. 231, оп. 5, а. е. 143, л. 529. Служебна бележка на П. Дочев до директора на външната търговия относно стокообмена през 1940 г. с балканските и близкоизточните страни.

297 Пак там, л. 523 — 524. Докладна бележка относно конференцията на 20 февруари 1941 г. в Дирекцията за външна търговия.

298 Пак там.

299 Пак там.

бонат, син камък и сярна киселина. Техният внос от Германия бе силно ограничен поради войната и България се опитваше да ги достави от съседната страна.

5. ТЪРГОВСКОДОГОВОРНИ ОТНОШЕНИЯ НА БЪЛГАРИЯ С АЛБАНИЯ

Търговските връзки между двете държави в периода между войните бяха слаби. За това имаше няколко причини. Най-важна бе географската ориентация на външната търговия на Албания — насочена главно към Италия. За тази страна се отправяше по-голямата част от износа — 55,3 % през 1924 — 1928 г., 63,9 % през 1929—1933 г. и 69,1 % през 1934—1938 г.[300] От балканските държави по-висок бе относителният дял на Гърция — съответно 25,2, 17,2 и 14,0 %[301]. Неговото спадане ясно показва, че все по-силното обвързване на албанската икономика с италианския пазар се е отразило отрицателно върху търговските ѝ връзки дори с такъв традиционен партньор като Гърция.

В тези условия нямаше перспективи за българо-албанската търговия, още повече, че тя никога не е била активна. До Първата световна война само някои наши производители — на гайтани, шаяци и прежди, поддържаха делови връзки главно с Тирана, Драч и Шкодра. След войната фабриката на братя Калпазанови от Габрово достави вълнени тъкани за армията[302], но стопанската конюнктура не предлагаше възможности за по-нататъшно развитие на стокообмена. Пътищата през Македония бяха прекъснати от новите граници, големите центрове от турско време, останали без хинтерланд, замряха, а навиците и вкусовете на населението се промениха. Неудобни бяха и морските съобщения между Албания и България.

Износната структура на двете държави също не бе благоприятна за по-оживена размяна. Почти цялото производство на дървено масло се изкупуваше от италиански търговци или се преработваше във френската рафинерия в Елбасан. В Албания оставаше малко количество, което и като качество не можеше да конкурира гръцкото. Същото се отнасяше и за цитрусовите плодове. Имаше теоретична възможност за внос в тази страна на вълнени платове, които се оценяваха добре от албанските купувачи още от времето на старите български шаяци и гайтани. На практика обаче пазарът бе много ограничен, тъй като бедното селско население носеше груби дрехи от домашно производство, а градското бе малобройно и също се задоволяваше с по-евтини платове. Памучните и вълнените прежди, както и обработените кожи трябваше да преодоляват конкуренцията на френските и италианските, които бяха по-качествени и най-вече — по-евтини. Възможностите за внос на брашна също бяха много ограничени от американската конкуренция, както и от производството на няколко големи и модерни мелници в Драч, Корча и Тирана. Почти цялата консумация на захар се осигуряваше от Чехия. Известен интерес се проявяваше на албанския пазар към царевицата, но тя се доставяше главно от Югославия. Чрез посредничеството на италианските търговци се внасяше също румънска, аржентинска и руска царевица.

Посочените по-горе причини обясняват крайно ограничения български внос в Албания — средно 0,13 % от общия ѝ внос за периода 1924—1929 г.[303] По данните на нашата статистика относителният дял на износа за тази страна за същите години се движеше от 0,1 до 0,3 % от сумата на общия ни износ[304]. Още по-малко — под 0,1 %, бе участието ѝ в нашия внос[305].

Търговските отношения с Албания се регулираха от временна спогодба от 9 март 1922 г.[306], основана върху клаузата на най-облагодетелствуваната нация. През 1927 г. бе подписана нова спогодба, която влезе в сила от 12 януари с. г.[307] Бяха доставени неголеми количества царевица в Албания. Под влияние на кризата покупателните възможности на нейното население спаднаха рязко. От 1930 г. започнаха стремително

---

300 Misja, Vl. Gjendja dhe karakteristikat eindustrise së paraşlirimit. — Referate e kumtesa (Tirana), 1965, No 1, p. 58.

301 Пак там.

302 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 16, л. 1 — 3. Българската легация в Тирана до МВР — Консулско отделение.

303 Изчислено по: Statistikë e Tregtisë së Jashtma (1929), p. XI.

304 Статистически годишник на Царство България, 1929 — 1930, с. 200.

305 Пак там.

306 Известия на Бургаската търговско-индустриална камара, № 3, 23 ян. 1937, с. 4.

307 Икономически преглед, 1937, № 2, с. 12.

да намаляват и външнотърговските обороти. През 1934 г. сумата на износа (в хил. зл. фр.) бе само 29,1 % от тази през 1928 г., а на вноса — 38,16 %[308]. В тези условия бе още по-трудно да се поддържа нашият износ. Още повече, че Гърция и Югославия, които имаха редовни търговски договори с Албания, разтревожени от ограничаването на вноса им за тази страна, предприеха някои допълнителни мерки. Гърция намали железопътните такси по линията Солун — Лерин с 30 % и организира директно превозване на стоки от Солун до Корча. През 1932 г. започна подготовка за създаването на гръцко-албанска лига в Солун, която да работи за развитието на стокообмена между двете държави[309].

Сред българските търговци не липсваше интерес към албанския пазар. Софийската камара смяташе, че има неизползувани възможности за пласмент на платове, гайтани, гумени изделия и др. Тя настояваше за сключването на спогодба, тъй като в променените от кризата условия на международната търговия нашите стоки се облагаха с по-високо мито[310]. Съюзът на габровските индустриалци също търсеше съдействие да осъществи малка компенсационна сделка, която да сложи началото на по-оживена размяна[311]. През 1932 г. в София бе основано албанско-българско информационно бюро, което трябваше да предоставя на деловите среди подробни и точни сведения за стопанските възможности и потребности на двете страни и да съдействува за разширяването на стокообмена между тях[312].

Легацията в Тирана също положи усилия в тази насока. Завеждащият легацията Хр. Минков още с назначаването си през 1930 г. се запозна обстойно с традициите и възможностите за разширяване на взаимната размяна. Той смяташе, че установяването на лични връзки между търговците, по-добрата реклама на българските стоки и особено сключването на договор и консулска конвенция ще създадат условия за нейното развитие[313]. Следващите години показаха обаче, че основание за оптимизъм няма. Липсата на преки съобщения затрудняваше много стокообмена. През 1932 г. в Албания бяха внесени около 6 хил. т зърнени храни, но със специални параходи, които пътуваха направо от Бургас за Дурацо. Когато транспортирането се извършваше с прехвърляне, навлото на 1 т възлизаше на около 28 зл. фр., а само за превоза на 2 пернишки печки трябваше да се заплати толкова, колкото струваха те[314].

В разговори с българските представители някои членове на албанското правителство предлагаха компенсационни сделки за доставка на захар, платове и др. срещу маслини, зехтин или вълна[315]. През есента на 1933 г. министър-председателят отново поиска от пълномощния ни министър план за размяна на стоки на габровските индустриалци — платове, захар и други, срещу вълна, зехтин и др.[316] Българските търговци предпочитаха гръцкия пазар поради по-високото качество на неговите продукти. Желаната доставка на шаяци за жандармерията и някои училища в Албания не можа да се осъществи, тъй като нейната търговия бе почти монополизирана от Италия. Тя поддържаше редовни рейсове до пристанищата ѝ, контролираше националната банка[317].

Въпреки усилията за разширяване на нашия износ резултатите бяха незадоволителни. Наистина във вносната листа на тази страна България се придвижи от 17-о място през 1930 г. на 12-о през 1931 г. и на 8-мо през 1932 г. Това се дължеше главно на споменатите вече доставки на няколко хиляди тона царевица, директно транспортирани до Дурацо, както и на не-

---

308 Statistikë e Tregtisë së Jashtma, 1936, tabl. No 1.

309 Търговските отношения на Албания с балканските държави. — Известия и стопански архив на Министерството на търговията, промишлеността и труда, 1931 — 1932, № 5 — 6, 199 — 200.

310 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 16, л. 14. Софийската търговско-индустриална камара до Министерството на външните работи — 5 юни 1931 г.

311 ЦДИА, ф. 325, оп. 1, а. е. 93, л. 1. Съюзът на габровските индустриалци до Българската легация в Тирана — 9 октомври 1933 г.

312 Търговските отношения на Албания с балканските държави. — Известия и стопански архив на Министерството на търговията, промишлеността и труда, 1931 — 1932, № 5 — 6, 199 — 200.

313 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 16, л. 1 — 3. Българската легация в Тирана до МВР — 1931 г.

314 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 1152, л. 22. Министерството на външните работи до Министерството на търговията, промишлеността и труда, Министерството на земеделието, търговско-индустриалните камари и др. — март 1934 г.

315 ЦДИА, ф. 325, оп. 1, а. е. 140, л. 6. Българската легация в Тирана до Министерството на външните работи — 12 юни 1933 г.

316 ЦДИА, ф. 325, оп. 1, а. е. 93. Българската легация в Тирана до Министерството на външните работи — 20 октомври 1933 г.

317 Пак там.

големи количества брашно, пшеница, захар, бира, цигари, гайтан, ширити, вълнени платове и др. В следващите години стокообменът спадна рязко, като вносът от тази държава бе сведен до нула, а износът ни в 1934 г. възлизаше едва на 136 хил. лв.[318] Царевица се доставяше вече от Югославия и по-малко — от Румъния.

Настъпиха промени и във външнотърговския режим на Албания. По решение на МС от август 1937 г. вносът, дотогава напълно свободен, бе поставен в зависимост от търговския й баланс с другите държави[319]. Правителството можеше да го ограничава, ако надхвърляше с повече от 30 % износа им от страната[320]. Само търговският баланс с Испания, САЩ и Гърция беше признат за благоприятен. Вносът от всички други държави след 13 септември 1937 г. се допускаше само с разрешение на Министерството на народното стопанство, по препоръка на съответната търговско-индустриална камара. Новото положение усложни още повече условията на българския износ, който бе вече незначителен. Само през 1938 г. той достигна 20 831 хил. лв. От 15 юни 1939 г. стокообменът с Албания се регулираше от българо-италианската спогодба[321].

318 Статистически годишник на Царство България, 1935 г., с. 225.
319 Икономически преглед, 1937, № 16 — 17, с. 118.
320 Пак там, № 18 — 19, с. 127.
321 Икономически преглед, 1939, № 13 — 14, с. 108.

Четвърта глава

СТОКООБМЕН НА БЪЛГАРИЯ С БАЛКАНСКИТЕ СТРАНИ В ПЕРИОДА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ

1. УЧАСТИЕ НА БАЛКАНСКИТЕ ДЪРЖАВИ ВЪВ ВЪНШНАТА ТЪРГОВИЯ НА БЪЛГАРИЯ

Външната търговия играеше важна роля в стопанския живот на България. През нейните канали преминаваше значителна част от съвкупния обществен продукт на страната. Тя отразяваше до голяма степен и измененията, настъпили в структурата на народното стопанство през разглеждания период, както и резултатите от икономическата политика на буржоазните правителства. В сферата на обръщението като най-тясно свързана с конюнктурата на европейската капиталистическа система проличаваха най-ясно и колебанията в цикличното развитие на българския капитализъм.

Постепенното нормализиране на стопанския живот в страната след войната се почувствува най-рано в областта на външната търговия, която още през 1919 г. достигна предвоенното равнище (без износа). Тук се проявиха най-силно и кризисните колебания през първите следвоенни години, но те бяха твърде краткотрайни и още през 1923 г. външният стокообмен надхвърли равнището от 1911 г. През периода на стабилизацията той продължи да нараства, като изпревари показателите от началото на 20-те години. Неговата сума от 11,52 млрд. лв. през 1924 г. се увеличи на 14,72 млрд. лв. в 1929 г.[1]

Кризата през 1929 — 1933 г. засегна най-тежко от всички народностопански отрасли външната търговия, като предизвика спадане на оборота на 10,78 млрд. лв. в 1930 г. и на 5,05 млрд. лв. в 1933 г.[2] Последиците от нея продъл-

1 Статистически годишник на Царство България 1939 г., с. 493.
2 Пак там, 1941 г., с. 507.

жиха да се чувствуват и през 1934 г., когато в другите отрасли те бяха вече почти изживени. Най-ниската си точка външният стокообмен достигна в 1934 г., когато неговата номинална сума спадна на 4,78 млрд. лв. и бе 3 пъти по-малка от тази през 1929 г.[3] Средногодишният оборот на България за периода 1930 — 1934 г. бе с 48,24 % по-нисък в сравнение с този през 1929 г., а през 1935 — 1939 г. — с 38,68 %. Това показваше, че икономическото оживление, характерно за стопанското развитие на страната след 1936 г., бе твърде слабо в този отрасъл. Дори в 1939 г. сумата на външния стокообмен — 11,26 млрд. лв., бе с 23,50 % по-малка от тази през 1929 г. и възлизаше само на 27,6 % от националния доход[4].

Развитието на вноса и износа през 20-те и 30-те години се характеризираше с известна специфика. Още в 1919 г. вносът надхвърли предвоенното равнище и след кратковременно кризисно колебание през 1921 и 1922 г. продължи постепенно да нараства. През периода на стабилизацията той се движеше от 5,63 млрд. лв. (1926) до 8,32 млрд. лв. (1929). През годините на кризата настъпи прогресивно намаляване. Временното задържане на този процес през 1931 г. бе свързано със снабдяването на някои индустрии с по-големи количества суровини и полуфабрикати и бе последвано от ново силно спадане през 1933 и 1934 г. За периода 1930 — 1934 г. средногодишната сума на вноса бе 3,43 млрд. лв., или повече от 2 пъти по-ниска в сравнение с тази през 1929 г. Едва от 1935 г. се появи тенденция към нарастване, която, общо взето, се запази и в следващите години. Но дори през 1939 г. неговата сума бе с 37,57 % по-малка от тази през 1929 г.

В натурално изражение вносът също спадна, като средногодишното количество за периода 1930 — 1934 г. бе близо 2 пъти по-малко от това през 1929 г. Едва след 1935 г. се появи тенденция към нарастване, резултат от увеличаването на доставките на машини за местната индустрия и от изпълнението на някои военни поръчки.

На първо място между факторите, които влияеха за спадането на вноса, бяха специалните мерки, предприети от Българската народна банка по време на кризата. Те бяха насочени към неговото ограничаване и към намаляване на търговските кредити. Известно значение имаше и засилването на местното

[3] Пак там.

[4] Пак там.

селскостопанско и промишлено производство. От друга страна, създаването на нови индустриални отрасли и предприятия, които се нуждаеха от машини и съоръжения, задържаше до известна степен процеса на спадане.

Износът достигна предвоенното равнище малко по-късно — през 1922 г. До 1930 г. включително развитието му се характеризираше с относителна стабилност и тенденция към слабо увеличаване. Неговата сума през годините на стабилизацията се движеше между 5,6 млрд. лв. и 6,6 млрд. лв. След 1931 г. тя спадна рязко, за да достигне най-ниската си точка през 1934 г., когато бе 2,5 пъти по-малка от тази през 1929 г. Средно за периода 1930 — 1934 г. намалението бе 34,68 % в сравнение с 1929 г.

В натурално изражение въпреки големите отклонения износът се увеличаваше — главно на тютюна, плодовете и зеленчуците, яйцата, зърнените храни, домашните птици и др. Намаля количеството само на стоките, които имаха второстепенно значение. Основната причина за рязкото понижаване на сумата на износа бе голямото спадане на цените на селскостопанските ни произведения на международния пазар през годините на кризата (средно почти 3 пъти в сравнение с 1929 г.). Българските управляващи кръгове се опитаха да компенсират поне частично това чрез увеличаване на количеството им. Но дори и през 1939 г. цените останаха много под равнището на 1929 г. и поради това въпреки нарастването на физическия обем сумата на износа не достигна предкризисното равнище.

В периода между двете световни войни се промени значително и стоковата структура на външния стокообмен на България в сравнение с предвоенния период. През годините на стабилизацията вносът на много готови и полуготови произведения бе изместен от собственото промишлено производство, а този на някои сурови материали — от местните селскостопански произведения. Намалението засегна текстилните и кожените изделия, растителните масла и др., а се увеличиха доставките на индустриални суровини и полуфабрикати, на машини, инструменти, транспортни средства, метали и метални произведения. През 30-те години тези изменения в структурата на вноса продължиха. В края на десетилетието делът на металите и металните произведения бе средно 21 % от сумата му[5], на машините и инструментите — 24 %, на химическите про-

[5] Стопанска история на България 681 — 1981. С., 1981, с. 392.

изведения — 5,8 %, на петролните продукти — 4 %, на траспортните средства — 6,7 % и др.[6]

Измененията в структурата на износа започнаха още в първите следвоенни години и се засилиха особено през периода на стабилизацията. Най-характерната промяна бе рязкото спадане на относителния дял на зърнените храни. Увеличаването на населението на страната не позволяваше вече да се отделят големи излишъци, вследствие на което през втората половина на 20-те години той бе неколкократно по-малък от този в навечерието на войните 1912 — 1918 г. Същото се отнасяше за живите животни и текстилните изделия. За сметка на това много нарасна значението на манипулирания суров тютюн, който зае първото място в износната листа на страната, на животинските продукти и особено на яйцата и птиците, на плодовете и зеленчуците.

През 30-те години продължи да намалява относителният дял на зърнените храни — средно 15 % за периода 1936 — 1939 г.[7] През втората половина на десетилетието започна да спада и износът на домашни птици и яйца за сметка на плодовете и зеленчуците в прясно и консервирано състояние, чийто дял достигна в края на 30-те години средно 15 % от сумата на износа[8]. На тютюна се падаха средно 36 % и той се утвърди като най-важно износно перо[9].

Както и в предвоенния период, за развитието на външната търговия на България през 20-те години бе характерна нестабилността на нейните баланси, които завършваха предимно с пасивни остатъци. В годините на следвоенната криза сумата на вноса продължаваше да превишава тази на износа въпреки въведения държавен контрол върху разхода на чужда валута. През втората половина на 20-те години търговският баланс на страната също приключваше с пасивно салдо, макар че имаше колеблива тенденция към неговото намаляване.

През 30-те години преобладаваха активните салда с изключение на 1932 г., която завърши с незначителен пасивен остатък. През периода на икономическата криза за това съдействува засилената държавна намеса във външната търговия и по-

6 Пак там.

7 Пак там.

8 Пак там.

9 Пак там.

специално строгият девизен контрол, наложен през 1932 г. През втората половина на десетилетието решаващо значение имаше външнотърговската ориентация към Германия, която не покриваше големия си износ от България с насрещен внос на индустриални произведения и полуфабрикати. Поради това активното салдо от стокообмена с нея нямаше положително значение за нашата икономика. То представляваше до голяма степен натрупване на нереализирани вземания от Германия. Търговският баланс с останалите държави бе различен, но общата тенденция бе към неговото изравняване.

Търговията на България с балканските страни през разглеждания период имаше някои особености в сравнение с общото развитие на външния стокообмен. Тя не го следваше плътно както по отношение движението на оборотите, така и по отношение на насоките на вноса и износа.

В по-далечното минало като част от Османската империя българските земи бяха най-тясно вплетени в стокооборота между нейните балкански провинции. През първото десетилетие на XX в. търговският обмен на младата българска държава със съседните държави беше по-ограничен. За периода 1907 — 1911 г. той възлизаше средногодишно на 70 885 хил. лв., от които 43 629 хил. лв. се падаха на износа[10]. Сравнително по-голямо бе участието на Турция в нашия износ — с 34 182 хил. лв., и на Гърция — с 8109 хил. лв.[11]

В периода между двете световни войни в балканската търговия на България настъпиха дълбоки промени. През 20-те години тя нарасна многократно. След рязкото спадане в първата следвоенна година общият стокообмен със съседните държави започна да се повишава, като в 1922 г. достигна най-високата си точка. Това бе резултат главно от увеличаването на нашия износ за Гърция и Турция във връзка с гръцко-турската война от 1919 — 1922 г. През периода на стабилизацията сумата на оборота нямаше големи отклонения за разлика от общото развитие на външната търговия, която нарасна. През периода 1924 — 1929 г. средногодишната сума възлизаше на 1784 млн. лв., като в различните години балканските страни заемаха, взети заедно, второ или трето място в износа и в общата търговия на България.

10 П е е в, Хр. Търговията на България със съседните ѝ страни. С., 1936, с. 12, 18, 23, 27.

11 Пак там.

Таблица 2

Търговията на България с балканските страни през периода 1919 — 1929 г.[12]

Години	Внос		Износ		Оборот		Търговски баланс (млн. лв.)
	млн. лв.	% от общия внос	млн. лв.	% от общия износ	млн. лв.	% от общия оборот	
1919	231	24,0	109	19,8	341	22,5	— 122
1920	537	23,8	123	6,0	660	15,3	— 414
1921	344	11,5	876	31,3	1219	21,1	+ 532
1922	753	18,5	1507	25,4	2260	22,6	+ 754
1923	752	14,6	791	18,2	1543	16,2	+ 39
1924	845	14,9	723	12,3	1568	13,6	— 122
1925	950	12,1	1002	16,0	1952	13,8	+ 52
1926	624	11,1	1147	20,4	1771	15,7	+ 523
1927	614	9,9	1222	18,4	1836	14,3	+ 608
1928	659	9,3	947	15,2	1606	12,0	+ 288
1929	1187	14,3	692	10,8	1880	12,8	— 495

Едва в края на десетилетието колебанията бяха по-големи. Те засегнаха както вноса, така и износа и очертаха противоположни тенденции в тяхното развитие.

Общата стойност на вноса от тези държави през първата половина на 20-те години не се промени много (вж. табл. 2). След естествените колебания в първите следвоенни години от 1922 г. тя започна постепенно да нараства, което продължи до 1925 г. включително. Последвалото спадане бе свързано главно с отмяната след 9 август 1925 г. на режима на едностранно ползуване на клаузата на най-облагодетелствуваната нация от съглашенските държави. До известна степен това се дължеше и на сравнително пасивната външнотърговска политика на българските буржоазни правителства. Почти двойното увеличение на вноса от балканските страни през 1929 г. бе резултат от по-големите доставки на дървен материал и зърнени храни.

12 Таблицата е съставена по данни от Статистически годишник на Българското царство 1913 — 1922 г., 130 — 131; Статистически годишник. . ., 1923 — 1924 г., с. 114; Статистически годишник. . ., 1929 — 1939 г., с. 200. При анализа на таблицата трябва да се има предвид, че обезценяването на лева в 1923 г. не бе съпроводено от спадане в същата степен на курса на лева спрямо стабилните валути — вж. Стопанска история на България, с. 342.

Очертаната по-горе линия на развитие на общия внос показва известни отклонения за отделните балкански държави (вж. табл. 3, срв. с диаграмата на фиг. 1).

Таблица 3

Внос от балканските страни* през периода 1919 — 1929 г.[13]

Години	Гърция		Турция		Румъния		Югославия	
	млн. лв.	% от общия внос	млн. лв.	% от общия внос	млн. лв.	% от общия внос	млн. лв.	% от общия внос
1919	53	5,7	147	15,2	24	2,4	7	0,7
1920	56	2,5	408	18,1	40	1,8	33	1,5
1921	83	2,8	116	3,9	125	4,2	20	0,7
1922	127	3,1	299	7,4	300	7,4	27	0,7
1923	118	2,3	199	3,9	342	6,6	92	1,8
1924	112	2,0	176	3,2	409	7,2	148	2,6
1925	149	1,9	199	2,5	421	5,4	182	2,3
1926	93	1,6	131	2,3	361	6,4	39	0,7
1927	95	1,5	151	2,5	330	5,3	38	0,6
1928	78	1,1	159	2,3	377	5,3	44	0,6
1929	95	1,1	189	2,3	591	7,1	312	3,8

* В таблицата не сме включили Албания поради незначителните размери на вноса от тази страна. През 1926 и 1927 г. сумата му е под 1000 лв., през 1928 г. — около 1000 лв., и през 1929 г. — 83 хил. лв.

Най-важно и постоянно бе значението на Румъния, която бе основният доставчик на петролни продукти. Вносът от Турция бе сравнително по-голям през 1920 и 1922 г., а от Гърция — през 1922 и 1925 г. Участието на Югославия бе много малко. Необичайно високият внос у нас през 1925 г. и особено през 1929 г. се дължеше главно на закупените от тази страна зърнени храни поради по-слабата местна реколта.

Сравнително по-големи колебания през 20-те години имаше в развитието на българския износ за балканските държави. Рязкото му нарастване през 1921 и 1922 г., както споменахме, бе свързано с избухналата гръцко-турска война, която

13 Изчислено по: Статистически годишник. . ., 1913 — 1922 г., 130 — 131; Статистически годишник. . ., 1923 — 1924 г., с. 114; Статистически годишник. . ., 1925 г., с. 192; Статистически годишник. . ., 1929 — 1930 г., с. 200.

Таблица 2

Търговията на България с балканските страни през периода 1919 — 1929 г.[12]

Години	Внос		Износ		Оборот		Търговски баланс (млн. лв.)
	млн. лв.	% от общия внос	млн. лв.	% от общия износ	млн. лв.	% от общия оборот	
1919	231	24,0	109	19,8	341	22,5	— 122
1920	537	23,8	123	6,0	660	15,3	— 414
1921	344	11,5	876	31,3	1219	21,1	+ 532
1922	753	18,5	1507	25,4	2260	22,6	+ 754
1923	752	14,6	791	18,2	1543	16,2	+ 39
1924	845	14,9	723	12,3	1568	13,6	— 122
1925	950	12,1	1002	16,0	1952	13,8	+ 52
1926	624	11,1	1147	20,4	1771	15,7	+ 523
1927	614	9,9	1222	18,4	1836	14,3	+ 608
1928	659	9,3	947	15,2	1606	12,0	+ 288
1929	1187	14,3	692	10,8	1880	12,8	— 495

Едва в края на десетилетието колебанията бяха по-големи. Те засегнаха както вноса, така и износа и очертаха противоположни тенденции в тяхното развитие.

Общата стойност на вноса от тези държави през първата половина на 20-те години не се промени много (вж. табл. 2). След естествените колебания в първите следвоенни години от 1922 г. тя започна постепенно да нараства, което продължи до 1925 г. включително. Последвалото спадане бе свързано главно с отмяната след 9 август 1925 г. на режима на едностранно ползуване на клаузата на най-облагодетелствуваната нация от съглашенските държави. До известна степен това се дължеше и на сравнително пасивната външнотърговска политика на българските буржоазни правителства. Почти двойното увеличение на вноса от балканските страни през 1929 г. бе резултат от по-големите доставки на дървен материал и зърнени храни.

12 Таблицата е съставена по данни от Статистически годишник на Българското царство 1913 — 1922 г., 130 — 131; Статистически годишник. . ., 1923 — 1924 г., с. 114; Статистически годишник. . ., 1929 — 1939 г., с. 200. При анализа на таблицата трябва да се има предвид, че обезценяването на лева в 1923 г. не бе съпроводено от спадане в същата степен на курса на лева спрямо стабилните валути — вж. Стопанска история на България, с. 342.

Очертаната по-горе линия на развитие на общия внос показва известни отклонения за отделните балкански държави (вж. табл. 3, срв. с диаграмата на фиг. 1).

Таблица 3

Внос от балканските страни* през периода 1919 — 1929 г.[13]

Години	Гърция		Турция		Румъния		Югославия	
	млн. лв.	% от общия внос	млн. лв.	% от общия внос	млн. лв.	% от общия внос	млн. лв.	% от общия внос
1919	53	5,7	147	15,2	24	2,4	7	0,7
1920	56	2,5	408	18,1	40	1,8	33	1,5
1921	83	2,8	116	3,9	125	4,2	20	0,7
1922	127	3,1	299	7,4	300	7,4	27	0,7
1923	118	2,3	199	3,9	342	6,6	92	1,8
1924	112	2,0	176	3,2	409	7,2	148	2,6
1925	149	1,9	199	2,5	421	5,4	182	2,3
1926	93	1,6	131	2,3	361	6,4	39	0,7
1927	95	1,5	151	2,5	330	5,3	38	0,6
1928	78	1,1	159	2,3	377	5,3	44	0,6
1929	95	1,1	189	2,3	591	7,1	312	3,8

* В таблицата не сме включили Албания поради незначителните размери на вноса от тази страна. През 1926 и 1927 г. сумата му е под 1000 лв., през 1928 г. — около 1000 лв., и през 1929 г. — 83 хил. лв.

Най-важно и постоянно бе значението на Румъния, която бе основният доставчик на петролни продукти. Вносът от Турция бе сравнително по-голям през 1920 и 1922 г., а от Гърция — през 1922 и 1925 г. Участието на Югославия бе много малко. Необичайно високият внос у нас през 1925 г. и особено през 1929 г. се дължеше главно на закупените от тази страна зърнени храни поради по-слабата местна реколта.

Сравнително по-големи колебания през 20-те години имаше в развитието на българския износ за балканските държави. Рязкото му нарастване през 1921 и 1922 г., както споменахме, бе свързано с избухналата гръцко-турска война, която

13 Изчислено по: Статистически годишник. . ., 1913 — 1922 г., 130 — 131; Статистически годишник. . ., 1923 — 1924 г., с. 114; Статистически годишник. . ., 1925 г., с. 192; Статистически годишник. . ., 1929 — 1930 г., с. 200.

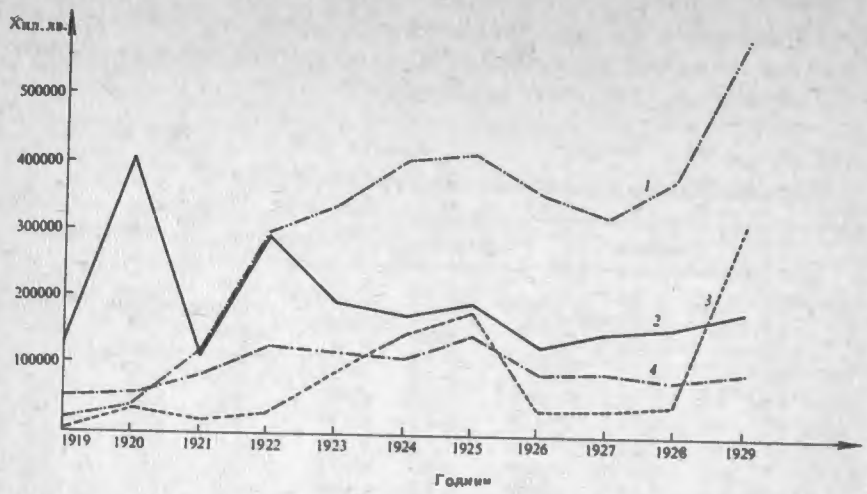

Фиг. 1. Участие на балканските държави във вноса на България през периода 1919 — 1929 г.
1 — Румъния, 2 — Турция, 3 — Югославия, 4 — Гърция

Таблица 4
Износ за балканските страни през периода 1919 — 1929 г.[14]

Години	Гърция		Турция		Румъния		Югославия		Албания	
	млн. лв.	% от общия износ	млн. лв.	% от общия износ	млн. лв.	% от общия износ	млн. лв.	% от общия износ	млн. лв.	% от общия износ
1919	31	5,6	64	11,6	12	2,3	2	0,3	.	.
1920	7	0,3	79	3,8	31	1,5	7	0,3	.	.
1921	250	8,9	528	18,8	18	0,7	79	2,8	.	.
1922	305	10,9	1034	36,9	43	1,5	125	4,5	.	.
1923	213	4,9	532	12,3	11	0,3	35	0,8	.	.
1924	461	10,6	225	5,2	27	0,6	9	0,2	.	.
1925	744	11,9	224	3,6	24	0,4	10	0,2	.	.
1926	976	17,4	112	2,0	43	0,8	12	0,2	3,0	0,5
1927	980	14,8	173	2,6	46	0,7	20	0,3	2,9	0,4
1928	502	8,1	296	4,8	131	2,1	17	0,3	1,0	0,0
1929	485	7,6	161	2,5	27	0,4	17	0,3	1,8	0,0

14 Таблицата е съставена по данни от Статистически годишник. . ., 1913 — 1922 г., 130 — 131; Статистически годишник. . ., 1923 — 1924 г., с. 114; Статистически годишник. . ., 1925 г., с. 192; Статистически годишник. . ., 1929 — 1930 г., с. 200.

бе използувана от нашите търговци за увеличаване на доставките на хранителни продукти и други материали за двете воюващи страни. През периода на стабилизацията средногодишната сума на износа се запази сравнително висока — 955 млн. лв., като нарастването му от 1925 до 1927 г. се дължеше главно на по-големия внос в Гърция.

Данните от табл. 4 показват, че през 20-те години голяма част от българския износ се насочва към балканските пазари (срв. с диаграмата на фиг. 2). Сред тях през първата половина на десетилетието най-важен бе турският, който през 1922 г. пое повече от 1/3 от него. През периода на стабилизацията обаче Турция имаше второстепенно значение. Първото място сред балканските ни партньори зае Гърция, а през 1925 и 1926 г. тя се нареди на второ място след Германия в общата листа на държавите — вносителки на стоки от България. В края на периода вече се очерта тенденция към намаляване на износа за тази страна. Относителният дял на Румъния и Югославия бе твърде малък[15].

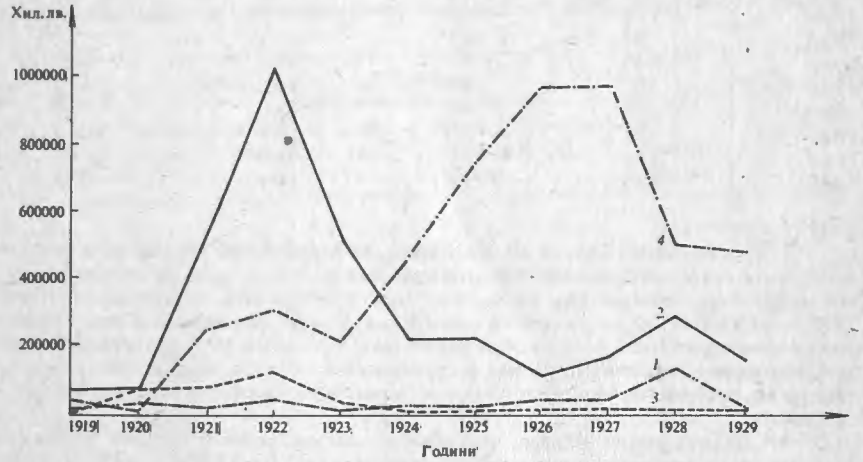

Фиг. 2. Участие на балканските държави в износа на България през периода 1919 — 1929 г.
1 — Румъния, 2 — Турция, 3 — Югославия, 4 — Гърция

15 Отбелязаният сравнително по-голям износ за Румъния през 1928 г. е резултат от неточна статистическа регистрация. Отчетена е като изнесена за Румъния рапица, преминала само транзит. Срв. Сврakов, Г. К. Търговията ни с Румъния. — Сп. БИД, 1932, № 7, с. 485.

Характерна особеност в развитието на стокообмена на България с нейните съседи през 20-те години бе активният търговски баланс, въпреки че общата външна търговия на страната приключваше с пасивни остатъци. С малки изключения сумата на износа превишаваше тази на вноса, като най-голямо бе активното салдо през 1922 г. Резултатът от търговския обмен с отделните балкански страни бе доста разнообразен.

Таблица 5

Търговски баланс на България* с балканските страни през периода 1919 — 1929 г.[16] (млн. лв.)**

Години	С Гърция	С Турция	С Румъния	С Югославия
1919	—22	—83	- 12	—5
1920	—49	— 329	— 9	—26
1921	+ 167	+ 412	— 107	+ 59
1922	+ 178	+ 735	— 257	+ 98
1923	+ 95	+ 333	— 331	—57
1924	+ 349	+ 49	— 382	— 139
1925	+ 595	+ 25	— 397	— 172
1926	+ 885	—19	— 318	—27
1927	+ 885	—22	— 284	—18
1928	+ 424	+ 137	— 246	—27
1929	+ 390	—28	— 564	— 295

* Търговският баланс на България и балканските страни по данните на техните статистически служби показва нееднакви и дори противоположни резултати, какъвто е случаят с българо-турския стокообмен през 1931 — 1933 г. Това се дължи на няколко причини: разликите в транспортзастраховките, в износните мита и търговската печалба, както и в несъвпадането на сроковете за регистрация в различните митници, а оттам и в статистиката.

** Търговският баланс с Албания завършваше с големи активни салда поради незначителния внос от тази страна. През 1926 — 1927 г. тяхната стойност възлизаше общо на 8,5 млн. лв.

Той бе изцяло пасивен с Румъния, при това със значителни дефицити поради вноса на големи количества петрол и петролни продукти, който не се компенсираше с насрещен износ.

16 Таблицата е съставена по данни от Статистически годишник. . ., 1913 — 1922 г., 130 — 131; Статистически годишник. . ., 1923 — 1924 г., с. 114; Статистически годишник. . ., 1929 — 1930 г., с. 200.

През 1927 — 1931 г. по абсолютна стойност пасивът ни с Румъния бе на второ място след този с Англия, но при по-неблагоприятно съотношение между вноса и износа[17]. С малки изключения търговският баланс на България с Югославия бе също пасивен, макар и с неголеми салда. Те бяха резултат преди всичко от нестабилния и случаен по характер износ за тази страна. Пасивният баланс с Турция през 20-те години не бе постоянно явление, а и дефицитите в размер общо 480 922 хил. лв. бяха много по-малки от активните остатъци, които възлизаха на 1666 млн. лв. С изключение на първите следвоенни години активен бе търговският баланс с Гърция, като до 1930 г. сумата на износа надвишаваше средно 5 пъти тази на вноса. За нейната външна търговия бе характерна постоянната пасивност, която се обуславяше от структурата на икономиката ѝ. Активните салда от българо-гръцкия обмен възлизаха на 3,96 млрд. лв., което представляваше около 65,0 % от сумата на стокооборота с тази страна.

Таблица 6

Търговията на България с балканските страни през периода 1930 — 1941 г.[18]

Години	Внос		Износ		Оборот		Търговски баланс (млн. лв.)
	млн. лв.	% от общия внос	млн. лв.	% от общия износ	млн. лв.	% от общия оборот	
1930	570	12,4	406	6,5	976	9,0	— 164
1931	367	7,9	193	3,2	560	5,3	— 174
1932	237	6,8	91	2,3	328	4,6	— 146
1933	162	7,4	41	1,4	203	4,0	— 121
1934	155	6,9	78	3,1	233	4,9	— 77
1935	135	4,5	82	2,5	217	3,5	— 53
1936	149	4,7	78	1,8	227	3,2	— 71
1937	214	4,3	107	2,0	321	3,2	— 107
1938	269	5,5	108	1,5	377	3,6	— 161
1939	271	5,2	137	2,3	408	3,6	— 134
1940	304	4,3	337	4,8	641	4,5	+ 33
1941	517	5,1	201	2,2	718	3,7	— 316

17 Свраков, Г. К. Цит. съч.

18 Изчислено по: Статистически годишник. . ., 1933 г., 212 — 213; Статистически годишник. . ., 1935 г., с. 224, 225; Статистически годишник. . ., 1940 г., с. 500, 501.

Очерталата се още в края на 20-те години неблагоприятна тенденция в развитието на търговията на България с балканските държави се превърна в реалност през следващото десетилетие. За това съдействува икономическата криза от 1929 — 1933 г., по време на която тя намаля рязко и в много по-голяма степен от общия външен стокообмен на страната. За периода 1930 — 1934 г. средногодишният оборот със съседните държави — 457,4 хил. лв., бе над 3,5 пъти по-малък в сравнение с 1929 г. Сумата му спадна наполовина още в 1930 г., през следващите години продължи да намалява, макар и с по-бавен темп, като достигна най-ниската си точка в 1933 г. Едва след 1936 г. настъпи по-трайно, макар и слабо увеличаване, но и през 1939 г. сумата на оборота с балканските страни остана далеч под равнището на 1929 г. и дори под средногодишната за периода на кризата.

През втората половина на 30-те години в стокообмена на България с нейните съседи почти не се чувствуваха оживлението и подемът, характерни за стопанския живот на страната, а в по-малка степен и за външната ѝ търговия. Докато след 1935 г. тя постепенно нарастваше, оборотите със съседните държави изоставаха.

За намаленото им значение свидетелствува и спадането на техния относителен дял в сумата на общия външнотърговски обмен — средно 5,56 % през годините на кризата и 3,34 % през периода 1935 — 1939 г. Това неблагоприятно развитие продължава и в началото на 40-те години въпреки известното увеличаване на стокооборота, настъпило под влияние на избухналата през 1939 г. война в Европа.

През 30-те години вносът от балканските страни намаля неколкократно (вж. табл. 6). През периода на кризата той спадна в стойностно изражение средно 4 пъти в сравнение с 1929 г., а през 1935 г. достигна най-ниската си точка за целия разглеждан период. Последвалото увеличаване бе незначително и в края на 30-те години сумата му остана под средното равнище за кризисните години. Като резултат от това развитие относителният дял на балканските държави в българския внос рязко намаля — от 15,46 % в 1929 г. на 8,28 % за годините на кризата и на 4,82 % за периода 1935 — 1939 г. Намалението засегна в различна степен отделните страни (вж. табл. 7).

В годините на кризата най-силно спадна делът на Югославия. Тежко засегнати бяха Гърция и Турция. Единствено Румъния запази своето значение на вносител в България, макар

Таблица 7

Средногодишен внос в България от балканските страни през периода 1925 — 1939 г.

Държави	В млн. лв.			В % от сумата на общия внос			Индекси*		
	1925 — 1929 г.	1930 — 1934 г.	1935 — 1939 г.	1925 — 1929 г.	1930 — 1934 г.	1935 — 1939 г.	1925 — 1929 г.	1930 — 1934 г.	1935 — 1939 г.
Гърция	101,7	32,4	18,8	1,45	0,94	0,44	100,0	31,9	18,5
Румъния	416,0	181,2	143,1	5,93	5,28	3,36	100,0	43,5	34,4
Турция	166,0	63,4	31,3	2,36	1,85	0,73	100,0	38,2	18,9
Югославия	122,8	21,4	14,3	1,75	0,62	0,34	100,0	17,4	11,6
Общ внос в България	7019,1	3434,1	4261,5	100,0	100,0	100,0	100,0	48,9	60,7

* Индексите са изчислени върху сумата на средногодишния внос при база 1925 — 1929 г. = 100.

и с неголям относителен дял. И след кризата средногодишната сума на вноса от Югославия бе над 8 пъти по-малка от тази в предкризисния период, от Гърция — близо 6 пъти, а от Румъния и Турция — съответно 3 и 2,5 пъти. През периода 1935 — 1939 г. индексите на сумата на вноса от всички балкански страни останаха много по-ниски от тези през кризисните години, въпреки че за същото време индексът в България се повиши с 11,8 пункта в сравнение с периода на кризата.

Още по-ясно се очертават настъпилите промени в развитието на вноса по страни и години от табл. 8 (вж. и диаграмата на фиг. 3).

Таблица 8
Внос от балканските страни* през периода 1930 — 1941 г.[19]

Години	Гърция		Турция		Румъния		Югославия	
	млн. лв.	% от общия внос	млн. лв.	% от общия внос	млн. лв.	% от общия внос	мли. лв.	% от общия внос
1930	48	1,1	94	2,1	367	8,0	61	1,3
1931	43	0,9	90	1,9	218	4,7	16	0,4
1932	32	0,9	75	2,2	117	3,4	13	0,4
1933	18	0,8	27	1,2	109	5,0	8	0,4
1934	21	1,0	30	1,4	95	4,2	9	0,4
1935	14	0,5	19	0,7	94	3,1	8	0,3
1936	14	0,4	25	0,8	99	3,1	11	0,3
1937	18	0,4	25	0,5	144	2,9	27	0,5
1938	29	0,6	44	0,9	173	3,5	23	0,5
1939	20	0,4	42	0,8	207	4,0	2	0,3
1940	23	0,3	75	1,1	127	1,8	79	1,1
1941	38	0,4	118	1,2	278	2,7	83	0,8

* Вносът от Албания за отделните години е следният: 1930 г. — 6 хил. лв., 1931 г. — 1000 лв., 1932 г. — 3 хил. лв., 1936 г. — 93 хил. лв., 1937 и 1938 г. — по 1000 лв., и 1941 г. — 17 хил. лв.

Данните потвърждават изтъкнатото вече като характерна особеност намаляване на вноса от всички балкански страни. Той бе най-малък през 1935 г. В следващите години имаше

19 Таблицата е съставена по данни от статистически годишник. . ., 1933 г., с. 212; Статистически годишник. . ., 1935 г., с. 224; Статистически годишник. . ., 1942 г., с. 514.

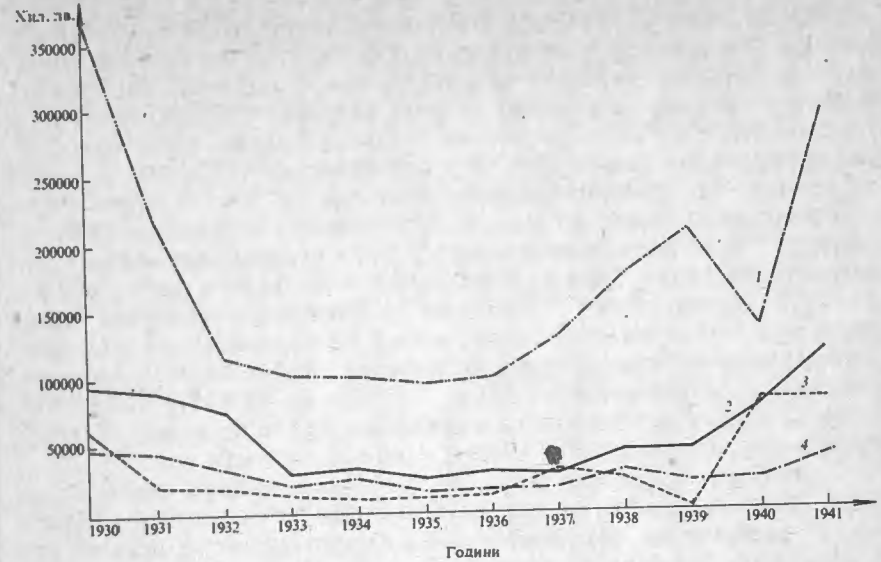

Фиг. 3. Участие на балканските държави във вноса на България през периода 1930 — 1941 г.
1 — Румъния, 2 — Турция, 3 — Югославия, 4 — Гърция

тенденция към известно увеличаване — твърде колебливо по отношение на Гърция и Югославия и сравнително по-постоянно за Турция и Румъния. Все пак средногодишната му сума остана през втората половина на 30-те години далеч по-ниска от 1929 г. Относителният дял на повечето от съседните държави в общия български внос бе незначителен — около 1 % за Турция и по-малко от 1 % за Гърция, Югославия и Албания. Единствено Румъния запази своето място със средно 4 % за целия период на 30-те години срещу 5 % през 20-те години.

В количествено отношение вносът от балканските страни също намаля през 30-те години[20]. Сравнително по-стабилен бе румънският. През годините на кризата той възлизаше средно на 96 хил. т, т. е. около 1,5 пъти по-малко в сравнение с това за периода 1925 — 1929 г.[21] В следващите години то

20 Данните за общите количества на вноса от балканските страни не представляват особен интерес, тъй като се отнасят за разнородни стоки.

21 Изчислено по: Статистически годишник. . ., 1935 г., с. 224.

остана на същото равнище, като се определяше до голяма степен от най-належащите нужди на България от петролни продукти. Турският внос у нас по време на кризата бе около 8 хил. т средно, т. е. близо до този за 1925 — 1929 г., но в периода 1935 — 1939 г. спадна на 4 хил. т средно, при това без да се промени съществено структурата му[22]. Около 2 пъти по-малко бе средногодишното количество на Гърция през годините на кризата (2 хил. т) в сравнение с периода 1925 — 1929 г.[23] През втората половина на 30-те години доставените от тази страна стоки бяха още по-малко — от 1128 т през 1937 г. до 1575 т през 1938 г.[24] За вноса от Югославия поначало бяха характерни големи колебания, които се дължаха и на неговия непостоянен стоков състав. За периода 1925 — 1929 г. количеството му се движеше от 5561 т (1928) до 48 317 т (1929)[25]. През годините на кризата то възлизаше на около 3 хил. т средногодишно, а през 1935 — 1939 г. — на около 5 хил. т.

Особено тревожни бяха измененията, които настъпиха през 30-те години в износа на България за съседните държави. В стойностно изражение той намаля средно с повече от 4 пъти през периода на кризата в сравнение с 1929 г. И след изживяването и развитието му бе крайно колебливо, като неговата средногодишна сума за 1935 — 1939 г. бе с 40,15 % по-малка дори от тази през кризисните години. Като резултат от това участието на балканските страни в българския износ намаля от 10,80 % в 1929 г. на 3,32 % през 1930 — 1934 г. и на 2,01 % през 1935 — 1939 г. (вж. табл. 9).

Най-голямо бе спадането за Гърция, която през 20-те години беше важен пазар за много наши произведения. През 30-те години той бе фактически загубен. Макар и в по-малка степен, от кризата бе засегнат и износът за Турция. Румъния никога не бе имала значение като купувач на основните български стоки, но през периода на кризата, както и в следващите години нашите търговци напълно загубиха позициите си в тази страна. Единствено индексът на сумата за Югославия, както и нейният относителен дял нарастват през периода 1935 — 1939 г., но ниските стойности на абсолютните

22 Пак там, с. 500.

23 Пак там, 1933 г., с. 212.

24 Пак там, 1940 г., с. 550.

25 Пак там, 1931 г., с. 268.

Таблица 9

Средногодишен износ от България за балканските страни през периода 1925 — 1939 г.

Държави	В млн. лв.			В % от сумата на общия износ			Индекси*		
	1925 — 1929 г.	1930 — 1934 г.	1935 — 1939 г.	1925 — 1929 г.	1930 — 1934 г.	1935 — 1939 г.	1925 — 1929 г.	1930 — 1934 г.	1935 — 1939 г.
Гърция	737,8	81,2	35,5	11,86	1,94	0,75	100,0	11,0	4,8
Румъния	55,4	15,7	8,8	0,89	0,38	0,18	100,0	28,3	15,9
Турция	193,4	51,6	29,0	3,11	1,23	0,61	100,0	26,7	14,99
Югославия	15,0	10,3	21,6	0,24	0,25	0,45	100,0	68,7	144,0
Общо	6223,0	4177,8	4765,2	100,0	100,0	100,0	100,0	67,1	76,6

* Индексите са изчислени върху сумата на средногодишния износ при база 1925 — 1929 г. = 100.

числа свидетелствуват красноречиво за ограниченото й значение.

Анализът на данните за българския износ през 30-те години за отделните балкански държави дава възможност да се очертае по-ясно неговото неблагоприятно развитие (вж. табл. 10 и диаграмата на фиг. 4).

Таблица 10
Износ за балканските страни през пернода 1930 — 1941 г.[46]

Години	Гърция		Турция		Румъния		Югославня		Албания	
	млн. лв.	% от общия износ	млн. лв.	% от общия износ	млн. лв.	% от общия износ	млн. лв.	% от общия износ	млн. лв.	% от общия износ
1930	273	4,4	80	1,3	23	0,4	30	0,5	.	.
1931	97	1,6	76	1,4	12	0,2	6	0,1	2	0,0
1932	14	0,4	48	1,4	8	0,3	9	0,3	12	0,4
1933	4	0,6	18	0,7	17	0,6	2	0,1	.	.
1934	18	0,7	36	1,4	19	0,7	5	0,2	.	.
1935	32	1,0	16	0,5	10	0,3	23	0,7	1	0,0
1936	20	0,5	25	0,6	6	0,2	19	0,5	8	0,2
1937	23	0,5	32	0,7	12	0,2	33	0,7	7	0,1
1938	34	0,6	32	0,6	9	0,1	12	0,2	20	0,4
1939	69	1,1	39	0,6	7	0,1	22	0,4	.	.
1940	113	1,6	65	0,9	39	0,6	118	1,7	2	0,0
1941	14	0,2	64	0,7	106	1,1	17	0,2	.	.

Най-ниската му точка за по-главните пазари — гръцкия и турския, бе през 1933 г. След тази година има известно увеличение — по-голямо за Гърция, но износът и за двете страни остана далеч под равнището на 20-те години. Докато по време на стабилизацията средногодишната му сума за Гърция възлизаше на 692 хил. лв., а за Турция — на 198 хил. лв., през периода 1935— 1939 г. тя бе съответно 36 хил. лв. и 29 хил. лв. Това означаваше, че намалението за Гърция бе повече от 17 пъти, а за Турция — около 7 пъти. Незначителните относителни дялове също показват, че и двете страни бяха загубени като пазари за българските селскостопански произведения. Средно-

[46] Таблицата е съставена по данни от Статистически годишник. . ., 1933 г., с. 213; Статистически годишник. . ., 1935 г., с. 225; Статистически годишник. . ., 1942 г., с. 515.

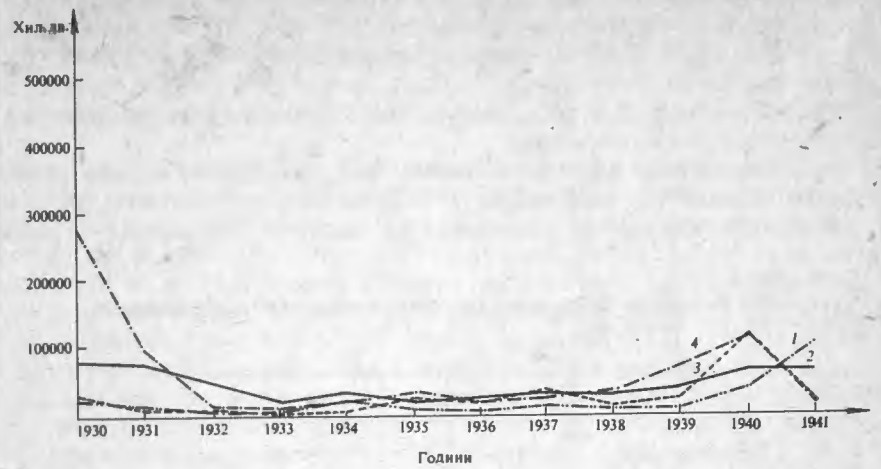

Фиг. 4. Участие на балканските държави в износа на България през периода 1930 — 1941 г.
1 — Румъния, 2 — Турция, 3 — Югославия, 4 — Гърция

годишната сума на износа за Югославия през 1924 — 1929 г. възлизаше на 14 хил. лв., а през 1935 — 1939 г. достигна 22 хил. лв. Неговото ограничено значение се определяше не само от малките стойности, но и от голямата му зависимост от случайни фактори. Това се отнасяше и за Румъния. Доставките за албанския пазар имаха спорадичен характер.

И в натурално изражение най-тежко засегнат от кризата бе износът за Гърция, който намаля около 15 пъти в сравнение със средногодишния за периода 1925 — 1929 г. През втората половина на 30-те години количеството му беше многократно по-малко. Дори в 1939 г., когато доставките се увеличиха значително, те представляваха едва половината от обема през 1929 г.[27] Силно намаля и вносът за Румъния — 4752 т средногодишно по време на кризата, т. е. близо 4 пъти по-малко от периода 1925 — 1929 г.[28] До края на десетилетието средногодишното количество бе само 3201 т[29]. Изно-

[27] Статистически годишник. . ., 1940 г., с. 501.
[28] Пак там, 1933 г., с. 213.
[29] Пак там.

съст за Турция и Югославия през годините на кризата спадна в натурално изражение съответно 2,5 и 3 пъти в сравнение с 1925 — 1929 г. През втората половина на 30-те години количеството на стоките за Турция се увеличи, но не достигна предкризисния период, докато за Югославия го надхвърли главно в края на периода.

Развитието на стокообмена със съседните страни през 30-те години се влошаваше и поради обстоятелството, че той се осъществяваше в условията на пасивен търговски баланс.

Таблица 11

Търговски баланс на България с балканските страни* през периода 1930 — 1941 г. (млн. лв.)[30]

Години	С Гърция	С Турция	С Румъния	С Югославия
1930	+ 225	— 14	— 344	
1931	+ 54	— 14	— 206	—31
1932	—18	— 27	— 109	—10
1933	—14	—9	— 92	—4
1934	—3	—6	— 76	—6
1935	+ 18	—3	— 84	—4
1936	+ 6	0	— 93	+ 15
1937	+ 5	+ 7	— 132	+ 8
1938	+ 5	— 12	— 164	+ 6
1939	+ 49	—3	— 200	—11
1940	+ 90	— 10	— 88	+ 20
1941	—24	— 54	— 172	+ 39
				—66

* Търговският баланс с Албания беше активен, като за периода на 30-те години остатъците бяха над 52 млн. лв.

Най-големи бяха пасивните остатъци с Румъния, особено за периода на кризата и в края на 30-те години. Значително по-малки бяха салдата с Югославия, чиято обща сума за периода 1930 — 1934 г. и 1938 г. бе около 1,5 пъти по-ниска от тази на активните остатъци за другите 4 години на десетилетието. Докато пасивните салда с Румъния и Югославия не бяха нещо ново, то почти постоянните дефицити с Турция,

30 Таблицата е съставена по данни от Статистически годишник. . ., 1933 г., 212 — 213; Статистически годишник. . ., 1935 г., 224 — 225; Статистически годишник. . ., 1940 г., 500 — 501; Статистически годишник. . ., 1942 г., с. 513.

а за отделни години дори с Гърция, свидетелствуваха красноречиво за неблагоприятната промяна в търговските позиции на България в държавите от Балканския регион.

2. СТРУКТУРА НА БЪЛГАРСКИЯ ВНОС ОТ БАЛКАНСКИТЕ СТРАНИ

Във вноса на България от съседните държави през 20-те години имаше няколко стокови групи със сравнително по-голямо и постоянно значение. На първо място според нашата статистика бяха стоките от групата „Смоли, гуми, минерални вещества и др.", в която влизаха петролът и петролните продукти, доставяни главно от Румъния. Следваха „Материали за дърводелство и др.", в чийто внос активно участвуваха Румъния и Югославия. На трето място бе групата „Текстилни материали и изделия", представена главно от непраната вълна и памучната прежда от Турция и от югославския коноп и изделията от него. В четвъртата група — „Хранителни произведения от животински произход", се включваха пресните риби и хайверът, чийто главен доставчик бе Турция. Сравнително по-постоянно бе участието на Турция и Гърция във вноса на консервираните риби, южните плодове, растителните масла и восъка. Твърде ограничени и променливи по обем и стойност бяха доставките на химически произведения от балканските държави — главно от Румъния и Югославия.

През втората половина на 20-те години северната ни съседка се нареждаше на 7-о място в листата на държавите — вносителки в България, с постоянни групи от крайно необходими за стопанството ни стоки. В доставките на петрол и петролни продукти у нас тя нямаше равностойни конкуренти. Голямо бе участието ѝ във вноса на каменна сол, дървен строителен материал, обикновена сода и минерални смазочни масла. Макар и в малки количества, на българския пазар намираха пласмент и някои други произведения на румънската промишленост: въглища, стъкларски изделия, медикаменти, метали и метални изделия, хартия, фурнири от всякакъв вид и дори товарни жп вагони и параходи.

През периода 1923 — 1929 г. на дървените материали (главно за строеж и мебели) се падаха от 33,1 % (1927) до 62,5 % (1924) от сумата на румънския внос у нас[31]. През

31 Статистически годишник. . ., 1925 г., с. 202; Статистически годишник. . ., 1929 — 1930 г., с. 214.

1925 — 1929 г. тяхната стойност възлизаше на 930 млн. лв.[32] Само през 1929 г. бяха доставени 46 962 т на стойност 200 млн. лв.[33] В годините на кризата вносът намаля на 138 млн. лв.[34] С развитието на българското горско стопанство и на фурнирната и мебелната промишленост доставките на дървен материал от чужбина силно се ограничиха. Общо за периода 1935 — 1939 г. те бяха само 31 950 т, от които от Румъния 15 919 т за около 20 млн. лв.[35] Относителният им дял в сумата на вноса и за България през 1938 г. бе около 6 %, а в 1939 г. — едва 3 %. През 1940 и 1941 г. количествата (само за строеж и фурнири) бяха съответно 1165 т и 1097 т[36].

За периода на 20-те години Румъния достави средно 60 % от внесения у нас суров петрол, 64 % от рафинирания петрол, 80 % от бензина, 90 % от газьола и над 80 % от минералните смазочни масла (вж. табл. 12). Относителният дял на петрола и неговите производни в сумата на румънския внос в нашата страна се движеше от 23,8 % (1924) до 49,2 % (1927)[37].

През 30-те години потребностите на народното стопанство от петролни продукти се увеличиха, поради което делът им в 1938 г. достигна 93 %, а в 1929 г. — 85,1 %. Румъния осигуряваше вече 90 % от рафинирания петрол, 93 % от бензина, 72 % от минералните смазочни масла. За периода 1935 — 1939 г. тя бе и единственият доставчик на суров нефт. През 1940 и 1941 г. количеството на суровия и рафинирания петрол, както и на някои от неговите деривати намаля значително поради засиления износ за Германия. Но Румъния остана за нашата страна главният доставчик на петролни продукти. На тях се падаха 70,8 % от сумата на вноса ѝ през 1940 г. и 72,9 % през 1941 г.

От останалите румънски стоки по-голямо значение имаше каменната сол — 113 хил. т, или 18 787 т средногодишно през

32 Спасичев, Ст. Стопанските връзки на България с държавите от Дунавския басейн. — Трудове на Статистическия институт за стопански проучвания, 1936, № 4, с. 148.

33 Статистически годишник. . ., 1929 — 1930 г., с. 235.

34 Спасичев, Ст. Цит. съч., 110 — 111.

35 Статистически годишник. . ., 1940 г., с. 519.

36 Статистически годишник. . ., 1942 г., с. 533.

37 Статистически годишник. . ., 1925 г., с. 202; Статистически годишник. . ., 1929 — 1930 г., с. 214.

Таблица 12

Внос на петрол и петролни продукти от Румъния през периода 1919 — 1929 г.[38]

Години	Суров петрол*	Рафиниран петрол	Бензин**	Газьол	Минерални смазочни масла	Суров петрол	Рафиниран петрол	Бензин	Газьол	Минерални смазочни масла
	тона					% от общия им внос				
1919	4311	4709	138	—	—	59,6	24,5	15,1	—	—
1920	2798	1884	460	—	—	52,9	34,6	72,1	—	—
1921	8012	9173	1581	—	—	85,8	46,7	62,7	—	—
1922	7201	14 839	1746	—	—	60,8	87,4	86,7	—	—
1923	7535	10 384	2387	—	—	38,2	61,8	91,3	—	—
1924	8059	11 687	2833	—	—	60,9	58,1	99,2	—	—
1925	—	18 599	4073	7944	3855	—	70,6	99,0	90,1	92,0
1926	—	13 825	4524	12 830	7806	—	56,0	83,4	98,0	93,6
1927	—	20 614	5288	13 322	3781	—	83,5	84,0	86,4	86,2
1928	—	23 219	6396	16 721	5482	—	86,5	99,1	82,2	84,1
1929	—	29 347	10 119	22 166	6455	—	88,9	88,6	89,4	77,9

* За периода 1919 — 1924 г. суровият петрол включва и други минерални масла.

** За периода 1919 — 1924 г. бензинът включва газьол и рафинирани смазочни масла, а от 1925 до 1928 г. — само бензин и газьол.

38 Таблицата е съставена по данни от Статистически годишник. . ., 1913 — 1922 г., 214 — 215; Статистически годишник. . ., 1923 — 1924 г., с. 148; Статистически годишник. . ., 1929 — 1930 г., с. 214.

Таблица 13

Внос на петрол и петролни продукти от Румъния през периода 1930—1939 г.[39]

Години	Суров петрол*	Рафиниран петрол	Бензин	Газьол	Минер. смазочни масла	Суров петрол	Рафиниран петрол	Бензии	Газьол	Минер. смазочни масла
	тона					% от общия им внос				
1930	64	26 957	9346	22 173	5616	68,1	89,4	89,6	89,9	84,3
1931	105	29 389	8332	23 651	6302	100	99,5	93,9	98,9	87,8
1932	97	18 534	6524	18 535	2763	99,0	77,5	79,4	76,6	84,1
1933	39	21 970	6416	19 084	2506	97,5	86,2	88,2	84,6	83,1
1934	3956	21 693	6762	18 676	7002	100	91,2	95,3	85,8	71,7
1935	—	21 459	4897	21 093	2794	—	100	98,2	99,3	50,4
1936	—	21 183	4715	21 278	3580	—	100	99,0	100	61,2
1937	19 451	29 454	10 442	20 912	6117	100	99,1	99,7	98,3	72,0
1938	29 027	18 737	11 390	17 872	5029	100	88,7	100	93,8	66,4
1939	26 934	12 981	21 356	13 888	3819	100	52,3	87,6	80,8	59,6
1940	11 603	10 362	3240	4781	2116	42,0	40,5	20,8	29,9	29,0
1941	10 164	13 617	11 472	13 779	4959	71,9	63,7	53,7	82,3	68,8

* За годините 1930 — 1934 суровият петрол включва нафта и терпентин.

периода на стабилизацията[40]. По време на кризата количеството бе 95 389 т, а през втората половина на десетилетието — 63 694 т[41]. Независимо от засилването на местното производство през 30-те години около 90 % от внесената у нас каменна сол идваше от северната ни съседка. През 1940 и 1941 г. количествата отново започнаха да се увеличават, като възлизаха съответно на 14 832 т и 17 421 т на обща стойност 21 млн. лв.[42]

Постоянно, макар и неголямо, беше мястото на химическите произведения в румънската стокова листа за България. През периода 1924—1929 г. той се движеше от 138 т (1924) до 582 т (1928), или 407 т средногодишно, а през 1930—1934 г. — от 265 т (1934) до 1286 т (1931), или средно по 698 т годишно[43]. По-голямо значение сред тях имаха натриевият карбонат и сярната киселина. През първата половина на 30-те години се доставяха между 200 и 600 т натриев карбонат и от 150 до 700 т киселина[44]. От 1936 г. този внос бързо започна да намалява, а на содата бе прекратен напълно поради конкуренцията на Югославия. След избухването на войната в 1939 г. бе направен опит от българска страна да се увеличат покупките на румънски химически продукти. През 1941 г. бяха доставени 500 т сода, 285 т натриев карбонат, 662 т сода каустик и др.[45] Настоятелните искания на нашата делегация при преговорите през юни 1941 г. за увеличаване на вноса на сярна и солна киселина бяха фактически отхвърлени. Румънските представители поставиха като необходимо условие за това изпълнението от българска страна на доставките на пирит[46]. Увеличи се само количеството на парафина, получаван от северната ни съседка, като през 1935—1939 г. бяха закупени средногодишно по 122 т срещу 85 т за 1930—1934 г., а през 1940 и 1941 г. — съответно 175 т и 92 т[47]. В общия внос на химически продукти у нас Румъния бе изпреварена през 30-те години от Германия и Италия.

На второ място сред балканските държави в българския внос беше Турция. Въпреки че в стоковата листа от тази страна бяха включени много и разнообразни произведения, само няколко от тях имаха по-постоянно място. През 20-те години от 1/3 (1925) до близо 1/2 (1923) от сумата на турския внос у нас се падаха на текстилните материали и преди всичко на непраната вълна и по-малко на суровия памук. За периода 1923 — 1929 г. бяха доставени 558 т вълна средногодишно, което представляваше около 70 % от общото количество на закупената[48]. На второ място се нареждаха някои хранителни продукти от

39 Таблицата е съставена по данни от Статистически годишник. . ., 1935 г., с. 236; Статистически годишник. . ., 1940 г., с. 513; Статистически годишник. . ., 1942 г., с. 527.

40 Статистически годишник. . ., 1929—1930 г., с. 247; Статистически годишник. . ., 1935 г., с. 254.

41 Статистически годишник. . ., 1940 г., с. 532, 549.

42 Статистически годишник. . ., 1940 г., с. 549.

43 Стефанов, Ив. Външната търговия на България след войните. — Трудове на Статистическия институт за стопански проучвания при СДУ, 1938, № 1—2, с. 109.

44 Пак там.

45 Статистически годишник. . ., 1942 г., с. 523.

46 ЦДИА, ф. 231, оп. 5, а. е. 143, л. 91.

47 Статистически годишник. . ., 1935 г., с. 237; Статистически годишник. . ., 1940 г., с. 514; Статистически годишник. . ., 1942 г., с. 528.

48 Изчислено по: Статистически годишник. . ., 1925 г., с. 206; Статистически годишник. . ., 1929—1930 г., с. 238.

Таблица 14

Внос на някои по-важни стоки от Турция през периода 1919 — 1929 г.[49]

Години	Пресни риби	Солени риби	Червен хайвер	Дъбилни* вещества	Пчелен восък	Вълна	Пресни риби	Солени риби	Червен хайвер	Дъбилни вещества	Пчелен восък	Вълна
	тона						% от общия им внос					
1919	—	108	—	1041	72	—	—	67,9	—	74,8	91,1	—
1920	—	567	35	607	188	—	—	62,6	74,5	39,4	74,6	—
1921	6	530	8	206	78	—	21,4	71,7	100	24,0	53,8	—
1922	62	236	6	444	99	—	95,4	83,1	85,7	33,3	58,9	—
1923	225	364	22	944	107	397	97,4	79,5	42,3	34,9	97,3	34,8
1924	242	628	63	606	163	422	92,2	84,8	70,0	24,9	96,5	65,5
1925	314	530	123	687	139	393	91,5	41,5	91,8	35,7	82,7	67,1
1926	253	535	114	772	104	404	96,6	49,4	88,4	35,8	50,5	83,5
1927	311	665	114	960	134	553	95,1	60,1	91,9	30,2	89,9	79,1
1928	170	583	96	1006	137	853	92,4	44,3	83,5	38,6	99,2	87,8
1929	664	988	83	391	148	860	97,4	39,1	81,4	75,6	80,4	67,2

* Включени са само паламудът и дъбилните екстракти от растителен произход.

49 Статистически годишник. . ., 1913 — 1922 г., с. 186, 208, 220; Статистически годишник. . ., 1923 — 1924 г., с. 138, 146, 150; Статистически годишник. . ., 1929 — 1930 г., с. 226, 227, 229, 231, 238; Статистически годишник. . ., 1926 г., с. 238.

животински произход, главно риби и червен хайвер, със средно 13 — 15 %. След това бяха растителните масла, восъкът и веществата за дъбене на кожи. Сравнително по-голям бе относителният дял и на сусама, сушените плодове — фурмите и смокините, както и на цитрусовите плодове.

През 30-те години вносът от Турция силно намаля и се състоеше почти изцяло от прясна и солена риба, дъбилни екстракти и пчелен восък. Тези продукти даваха в 1938 г. 59 % от неговата сума, в 1939 г. — 80,7 %, а в 1940 г. техният относителен дял достигна 90 % (вж. табл. 15). Турция бе главният доставчик на пресни риби, червен хайвер и пчелен восък. Тя осигуряваше повече от половината от внасяните у нас солени риби и около 1/3 от дъбилните екстракти, които се ценяха много на нашия пазар, тъй като бяха от растителен произход (валонея и екстракт от паламуд — валонекс). По отношение на цитрусовите плодове, маслините и маслиновото масло, лешниците, нахута, шам-фъстъка и сушените плодове Турция отстъпваше на Гърция.

През 30-те години в структурата на вноса от Турция не настъпиха особени промени, но намаляха количествата на повечето стоки. Доставките на хайвер възлизаха общо на 311 т срещу 653 т през 20-те години, или близо 2 пъти по-малко. През първата половина на десетилетието тя все още осигуряваше по-голяма част от червения хайвер, но през втората половина изостана след Гърция и Египет. От 1935 г. се ограничи и нейното участие във вноса на восък като резултат от сключването на спогодбата с Италия и увеличените доставки на този продукт от Абисиния. Относителният му дял в сумата на турския износ за България спадна от средно 15 — 16 % за периода 1930 — 1938 г. на 2,2 % през 1939 г. Макар и в по-малка степен, намаля и делът на солените риби поради гръцката конкуренция.

След избухването на войната в 1939 г. повечето от пазарите, от които България закупуваше дъбилни екстракти, бяха окончателно загубени и Турция остана почти единственият ни снабдител. Поради това нарасна и относителният им дял в нейния внос у нас. Докато през периода 1930 — 1934 г. той се движеше от 1,4 % до 9,4 %, през втората половина на 30-те години се увеличи средно на 20,6 %. През 1939 г. българската Дирекция на външната търговия се опита да натрупа известни запаси, които да задоволят нуждите на кожарската индустрия поне за няколко месеца. Тя пое целия турски износ на паламуд

Таблица 15

Внос на някои по-важни видове стоки от Турция през периода 1930 — 1941 г.[50]

Години	Риби, пресни	Риби, солени	Червен хайвер	Дъбилни вещества*	Пчелен восък	Риби, пресни	Риби, солени	Червен хайвер	Дъбилни вещества	Пчелен восък
	тона					% от общия им внос				
1930	313	450	66	476	129	92,9	57,6	86,8	89,5	89,6
1931	522	656	50	710	151	95,4	62,4	71,4	98,9	82,5
1932	167	438	51	628	119	99,4	69,2	60,7	91,4	98,4
1933	92	106	25	459	144	100	43,3	61,0	86,3	98,6
1934	299	182	28	402	115	100	45,1	38,1	61,1	99,1
1935	372	240	21	804	74	99,7	50,4	28,4	96,5	79,6
1936	684	392	20	683	76	98,4	47,0	27,8	97,4	51,0
1937	494	317	17	782	56	100	54,1	34,7	96,8	46,7
1938	952	358	16	412	111	100	32,4	27,1	94,5	52,1
1939	1759	296	17	1070	30	99,9	61,2	70,8	99,5	39,0
1940	1626	457	6	749	31	98,7	77,1	14,0	89,5	21,6
1941	2498	182	8	749	135	98,4	63,4	16,3	87,3	74,7

* Тук са включени само паламудът и валонеята. Освен тях от Турция се внасяха и растителни екстракти от смрадлика, див кестен и др.

и 80 % от валонеята. Освен това бяха закупени и други растителни екстракти, така че общото количество достигна през 1940 г. 1130 т, а през 1941 г. — 1355 т[51].

През третото десетилетие на века Турция фактически монополизира нашия пазар на прясна риба. Докато през 20-те години бяха внесени 2227 т (222 т средногодишно), през 30-те години тези количества нараснаха на 5654 т (565 т средногодишно). На пресните и солените риби се падаха от 20 до 25 % от общия й износ за България. Количествата се увеличиха много през 1938 и 1939 г., тъй като при новия режим на вноса в Турция с тях се компенсираха доставките на дървени въглища от нашата страна. Смокините, маслините, лешниците и ленето семе имаха по-малко значение за пазара ни. Повечето от внасяните у нас турски стоки поради специфичния си характер бяха с ограничена консумация и нямаше възможности за увеличаване на количествата им. При възприетата система на частни компенсации това автоматически ограничаваше и нашия износ за тази балканска страна.

50 Таблицата е съставена по данни от Статистически годишник. . ., 1935 г., с. 232, 235; Статистически годишник. . ., 1940 г., с. 508, 509, 514; Статистически годишник. . ., 1942 г., с. 522, 525, 528.

51 Статистически годишник. . ., 1942 г., с. 525.

Таблица 16

Внос на някои по-важни стоки от Гърция през периода 1919 — 1929 г.[52]

Години	Маслини	Маслиново масло	Мандарини*	Риби, солени	Колофон	Маслини	Маслиново масло	Мандарини	Риби, солени	Колофон
	тона					% от общия им внос				
1919	887	578	21	3	—	93,5	89,6	72,4	1,9	—
1920	214	26	12	93	—	45,3	38,2	5,2	10,3	—
1921	1228	634	129	141	47	68,4	90,1	9,9	19,1	34,6
1922	2152	886	50	32	170	82,8	79,8	6,7	11,3	49,0
1923	2069	875	105	4	59	90,2	63,5	7,7	0,9	23,7
1924	1607	878	221	17	99	84,3	94,5	13,8	2,3	36,9
1925	2250	1047	—	99	53	93,2	92,7	—	7,8	23,6
1926	2009	346	—	118	98	99,1	54,6	—	18,3	65,3
1927	1497	364	—	101	151	98,8	78,6	—	9,1	68,3
1928	1455	124	—	74	118	77,9	47,5	—	5,6	63,8
1929	1517	171	560	77	112	84,0	79,5	27,6	3,0	46,5

* За периода 1925 — 1928 г. в статистиката не са посочени отделно мандарините, а общо с другите цитрусови плодове.

Структурата на гръцкия внос в България бе твърде сходна с тази на турския. И тук няколко основни стоки определяха неговия характер. Това бяха маслините, маслиновото масло, солените риби, цитрусовите плодове, колофонът, смолите и дъбилните екстракти. През периода 1924 — 1929 г. на тях се падаха средно 90 % от сумата му. Гърция бе на първо място по средногодишното количество на доставените маслини — 1537 т. Те се ценяха много на нашия пазар. Същото се отнасяше и за маслиновото масло. То бе предпочитано пред испанското и

52 Таблицата е съставена по данни от Статистически годишник. . ., 1913 — 1922 г., с. 186, 188, 194, 198, 216; Статистически годишник. . ., 1923 — 1924 г., с. 138, 142, 148, 149; Статистически годишник. . ., 1931 г., с. 296, 297, 300.

италианското заради по-доброто му качество, но за средния консуматор цената му бе твърде висока, за да се превърне в стока за масово потребление. Вносът от Гърция за България включваше още химически произведения, подправки, олово, памук, памучни прежди и други стоки.

Таблица 17
Внос на някои по-важни стоки от Гърция през периода 1930 — 1941 г.[53]

Години	Маслини	Маслиново масло	Мандарини*	Риби, солени	Колофон	Маслини	Маслиново масло	Мандарини	Риби, солени	Колофон
	тона					% от общия им внос				
1930	863	208	297	24	131	91,3	95,9	17,6	3,1	66,2
1931	1143	202	329	100	174	98,0	96,2	19,5	9,5	66,9
1932	1012	133	309	71	200	97,8	69,6	95,3	11,2	61,5
1933	650	81	46	63	166	99,7	95,3	90,2	25,7	44,3
1934	901	79	169	104	77	90,4	56,8	97,1	25,7	17,2
1935	675	57	98	84	78	98,8	57,5	97,0	17,7	21,7
1936	696	34	126	11	99	80,4	29,6	70,0	1,3	20,3
1937	505	4	168	—	115	62,5	3,4	52,7	—	21,7
1938	1041	67	67	4	190	93,6	43,2	23,0	0,4	41,2
1939	747	50	9	—	39	77,5	59,5	2,9	—	9,7
1940	676	25	—	—	19	39,8	11,5	—	—	10,2
1941	374	204	0	4	102	36,1	99,0	0,0	0,0	89,2

* За периода 1930 — 1932 г. мандарините не са посочени отделно, а общо с другите цитрусови плодове.

През 30-те години средногодишното количество на маслините бе около 800 т, или почти два пъти по-малко от предходното десетилетие. Въпреки това тя запази първото си място, като осигуряваше средно 88 % от маслините. През 1938 г. и 1939 г. на тях се падаха съответно 67,1 % и 67,4 % от общата сума на нейния внос у нас[54]. Но поеманите от нашия пазар количества представляваха едва 6,7 % от общия износ на маслини от Гърция.

53 Таблицата е съставена по данни от Статистически годишник. . ., 1935 г., 232 — 233, 236 — 237; Статистически годишник. . ., 1939 г., 502 — 503, 506 — 507; Статистически годишник. . ., 1942 г., с. 522, 523, 526, 527.

54 Изчислено по: Статистически годишник. . ., 1940 г., с. 527.

До 1936 г. тази страна остана главният доставчик и на маслиновото масло, като успешно конкурираше Италия. Но през 30-те години спадна общият внос на този продукт у нас, а оттук и количеството на гръцкото масло, което бе многократно по-малко от това през 20-те години. Някои производители и търговци смятаха, че има възможност то да бъде увеличено, ако се задоволят исканията на българските купувачи за още по-грижлива дестилация и за предлагането му в кутии от 1 — 2 и повече килограми[55]. Маслиновото масло обаче нямаше важно значение за вноса на Гърция у нас и още по-малко за нейния общ износ на този продукт, който в някои години надхвърляше 15 хил. т, докато най-голямото количество, закупено от нашата страна през разглеждания период, бе 1047 т (1925).

През първата половина на 30-те години Гърция бе основен доставчик на необходимия на стопанството ни колофон, а през втората половина отстъпи първото място на Германия. Във вноса на солена риба тя бе конкурирана от Турция, а на цитрусови плодове и специално на мандарини — от Палестина, Египет и Испания. Нейната износна листа включваше и неголеми количества дъвка, мастила, червен хайвер, смокини, стафиди, азбест и др.

Усилията на външнотърговската централа „Българска търговия" за увеличаване на стокообмена не дадоха резултат до края на разглеждания период. На 6 ноември 1941 г. започнаха преговори между представители на централата, на Дирекцията за външна търговия и на гръцко-турската фирма „Елла Тюрк" за сключване на компенсационна сделка на стойност 120 млн. лв.[56] В предложения проектодоговор цените на гръцките стоки бяха много високи. Представителите на „Българска търговия" поставиха условие да се обвърже износът с вноса, като централата поеме изпълнението на цялата сделка, което щеше да даде възможност да се изравнят цените на разменяните между двете страни стоки. Въпреки че условието не бе прието, Дирекцията за външна търговия наложи да се сключи сделката. Тя предвиждаше доставка на 15 хил. т морска сол, 1500 т солна киселина, 300 т сярна киселина, 500 т маслиново масло, 200 т валонея и

55 Известия от балканските страни, № 40, 31 окт. 1939, с. 27. По в. „Елевтерон вима".

56 ЦДИА, ф. 191, оп. 1, а. е. 123, л. 382. Акционерно дружество „Българска търговия" до главния секретар на Министерството на търговията, промишлеността и труда — София, 27 януари 1943 г.

Таблица 18
Структура на югославския внос в България през периода 1924 — 1929 г.[64]

Основни стокови групи	1924 г.		1925 г.		1926 г.		1927 г.		1928 г.		1929 г.	
	хил. лв.	% от сумата на вноса	хил. лв.	% от сумата на вноса	хил. лв.	% от сумата на вноса	хил. лв.	% от сумата на вноса	хил. лв.	% от сумата на вноса	хил. лв.	% от сумата на вноса
Зърнени храни, варива и произведения от тях	107 434	72,6	144 881	79,8	—	—	—	—	7039	16,0	267 513	85,8
Метали и изделия от тях	11 448	7,7	13 356	7,4	8120	20,8	9161	24,3	8546	19,4	10 085	3,2
Текстилни материали	4135	2,8	2996	1,6	7897	20,3	8417	22,3	7654	17,4	6059	1,9
Хартия и материали от хартия	—	—	—	—	3891	10,2	2981	7,9	4567	10,4	6677	2,1
Камъни, стъкло, глина и изделия от тях	9582	6,5	4379	2,4	4319	11,1	—	—	—	—	—	—

64 Таблицата е съставена по данни от Статистически годишник. . ., 1925 г., с. 213; Статистически годишник. . ., 1926 г., с. 211; Статистически годишник. . ., 1929 — 1930 г., с. 224.

размяната. Смяташе се, че югославският внос у нас може да бъде обогатен с някои произведения на химическата и минната промишленост — сярна киселина, изкуствени торове, син камък, олово, цинк, антимон, мед, желязо и др.[65] През втората половина на 30-те години доставките на химически произведения действително се увеличиха. Докато през периода на кризата те възлизаха на 2818 т, или 564 т средногодишно, през 1935 — 1939 г. нараснаха на 4251 т, или 852 т средногодишно (обикновено сода и сода каустик, глауберова сол, сярна и солна киселина, меден сулфат и химически торове)[66]. Сравнително по-голямо значение имаха сярната киселина, калциевият карбид и виненият камък.

Таблица 19
Внос на някои химически продукти от Югославия през периода 1929 — 1941 г.[67]

Години	Сярна киселина	Калциев карбид	Винен камък	Сярна киселина	Калциев карбид	Винен камък
	тона			% от общия им внос		
1929	138	40	—	16,7	8,9	—
1930	62	150	18	7,5	33,2	40,0
1931	—	92	42	—	23,1	32,3
1932	426	119	59	29,0	20,8	68,6
1933	563	55	67	48,6	14,0	54,9
1934	552	131	64	54,3	26,8	46,7
1935	769	22	40	46,5	4,4	95,2
1936	800	25	92	48,5	4,8	96,8
1937	1148	15	68	51,9	3,8	36,4
1938	702	225	45	45,8	37,1	22,3
1939	185	55	57	7,6	7,9	35,4
1940	798	70	—	46,8	22,8	—
1941	294	—	—	11,5	—	—

65 Доклад на П. Цачев, началник на търговския отдел при Русенската търговско-индустриална камара пред 39-ото общо годишно събрание на камарата. — Годишник на Русенската търговско-ниндустриална камара, 1934, 355 — 356.

66 Стефанов, Ив. Цит. съч, 111 — 112; Статистически годишник. . ., 1940 г., 509 — 510.

67 Таблицата е съставена по данни от Статистически годишник. . ., 1935 г., 223 — 234; Статистически годишник. . ., 1939 г., 504 — 505; Статистически годишник. . ., 1942 г., 524 — 525.

От 1933 г. Югославия стана един от главните вносители на сярна киселина. В 1937 г. повече от половината от закупеното количество бе от тази страна. В 1939 г. участието ѝ намаля за сметка на Германия. През първата половина на периода от западната ни съседка се осигуряваше близо 1/4 от калциевия карбид. През втората половина на 30-те години неговите количества намаляха (с изключение на 1938 г.). Югославия бе на трето място след Холандия и Германия като доставчик на винен камък. По отношение на общия български внос тези три стоки имаха твърде малко значение — в 1938 г. те представляваха 17,0 % от общата му сума, а в 1939 г. — само 7 %. През 1941 г. количествата на почти всички химически произведения намаляха с изключение на синия камък, от който през 1940 г. бяха закупени 1016 т, а през 1941 г. — 3071 т[68].

От 1937 г. след известно прекъсване се възстановиха доставките на дървен материал от Югославия. През 1937 — 1939 г. количеството му възлизаше на 15 334 т, или 53,7 % от внесеното в страната[69]. Съществуваха възможности за неговото увеличаване главно за сметка на все по-силното ограничаване на покупките от Румъния, с която България имаше голямо пасивно салдо. През 1938 г. на дървения материал, химическите продукти и конете се падаха общо 67 % от сумата на югославския внос, в 1939 г. — 46 %, а в 1940 г. — около 65 %. През 1941 г. делът само на химическите произведения бе 90,3 %.

3. СТРУКТУРА НА БЪЛГАРСКИЯ ИЗНОС ЗА БАЛКАНСКИТЕ СТРАНИ

Износът на България за балканските държави се състоеше почти изцяло от произведения на селското стопанство. Едрият и дребният рогат добитък, хранителните продукти от животински произход, а така също зърнените храни и варивата намираха през 20-те години добър прием на съседните пазари и особено в Гърция и Турция. Значителна група в стоковата листа на износа ни за тях бяха плодовете, зеленчуците и семената. Тютюнът не намираше пласмент в балканските страни, тъй като Гърция и Турция също бяха известни доставчици на висококачествени ориенталски тютюни, а румънският и югославският пазар поемаха само малки количества. Участието на промишленото и занаятчийското производство беше ограничено — главно шаяци и по-дебели вълнени платове, захар, каменни въглища, някои метални изделия. Дървените въглища намираха добър пласмент в Гърция и Турция.

Най-голямо значение сред пазарите в региона имаше Гърция, следвана (а в отделни години и изпреварвана) от Турция. През 20-те години износът ни за тази страна се състоеше главно от добитък, хранителни продукти от животински произход, зърнени храни, варива и брашна, зеленчуци, семена, дървени въглища и захар. На тях се падаха средно 90 % от неговата сума за периода 1925 — 1929 г., когато българският внос в Гърция бе сравнително най-голям.

Данните за количествата на по-важните стоки, отправяни през 20-те години за тази страна, очертават ясно значението им за двустранния стокообмен и тенденциите в развитието му (вж. табл. 20). Добитъкът нямаше голямо значение за външната ни търговия. Той беше важен само за стокообмена с определени държави, какъвто бе случаят с Гърция и Турция. Всъщност това бяха единствените пазари за него[70]. Преди войните Гърция поемаше около 7 % от сумата на изнасяния от България добитък. След 1920 г. значението ѝ нарасна, като в 1925 г. на нея се падаха вече 72,2 %. По отношение на общия ни износ за тази страна това представляваше повече от 1/3.

В последните години на десетилетието обаче количеството на внасяния добитък в абсолютни цифри постепенно намаляваше. Все по-силна ставаше конкуренцията на Югославия и Турция. Съветският съюз също периодично доставяше големи партиди на по-ниски цени. През 1928 г. гръцкият внос на биволи и бикове възлизаше на 42 582 броя, от които на България се падаха 14 201, на Югославия — 14 059, и на Турция — 3584[71]. В следващите години нашият износ на едър рогат добитък започна да намалява за сметка на Турция. Във вноса на дребен рогат добитък българските търговци играеха второстепенна роля, тъй като гръцкият пазар се владееше от Югославия. Подобно бе положението и по отношение на птиците, свинете и конете.

68 Статистически годишник. . ., 1942 г., с. 524.

69 Статистически годишник. . ., 1940 г., с. 557.

70 През отделни години от България се изнасяше добитък и за Египет и Румъния, но в малки количества.

71 Annuaire statistique de la Grèce, 1932, p. 229.

Таблица 20
Износ на добитък, зърнени храни, брашно и фасул за Гърция през периода 1922 — 1929 г.[72]

Години	Едър добитък (бр.)	Дребен добитък (бр.)	Зърнени* храни (т)	Брашно (т)	Фасул (т)	Едър добитък	Дребен добитък	Зърнени храни	Брашно	Фасул
	тона					% от общия им износ				
1922	303	51 395	27 998	3550	3613	9,2	49,7	16,3	18,1	15,1
1923	2	19 925	9497	4400	6154	0,2	50,7	0,7	39,6	17,9
1924	11 649	57 664	17 864	8236	12 074	77,8	41,2	16,5	69,2	22,8
1925	22 223	163 045	28 158	14 553	6344	90,9	46,6	63,4	77,6	59,2
1926	21 234	175 695	31 706	36 309	8206	95,6	88,2	63,8	83,1	43,9
1927	28 931	172 823	45 018	11 082	4652	85,1	75,6	66,3	75,3	62,1
1928	17 121	150 723	16 121	3729	1596	86,1	81,3	38,5	44,6	40,3
1929	15 514	81 994	18 044	114	4090	90,1	87,0	18,1	9,0	43,5

* В зърнените храни е включена само пшеницата.

72 Таблицата е съставена по данни от Статистически годишник. . .; 1925 г., 269 — 270; Статистически годишник. . ., 1929 — 1930 г., с. 248, 251.

В първите години след световната война се доставяха в южната ни съседка сравнително по-големи количества зърнени храни и брашна, но през втората половина на 20-те години те постепенно започнаха да намаляват. Това бе резултат преди всичко от спадането на производството на зърнени храни у нас и от увеличаването на населението, а заедно с това и на местната консумация. До известна степен влияние оказаха и нерегулираните търговски отношения между двете страни, от което се възползуваха другите балкански държави.

През 1928 г. доставките на пшеница бяха все още значителни. По данни на гръцката статистика те възлизаха на 6367 т, докато от Румъния бяха 3597 т, а от Югославия — само 1439 т[73]. През следващата 1929 г. обаче количествата бяха съответно 3780, 14 875 и 13 043 т[74]. Подобно бе развитието и на износа на ечемик, който твърде много зависеше от местното производство. Относителният дял на България в гръцкия внос на зърнени храни бе малък — едва 2,6 % през 1928 г. и 3,2 % през 1929 г.[75] По-голямо значение тя имаше като производител на царевица — в 1928 г. на нея се падаха 20 % от закупеното количество, а в 1929 г. — 35 %[76].

Зърнените храни и брашната за гръцкия пазар се осигуряваха главно от задокеанските страни и участието на балканските държави бе твърде малко[77]. Все пак Югославия и Румъния успяха да запазят позициите си от първата половина на 20-те години, докато българският внос бе почти прекратен. От 1927 г. силно намаляха и количествата на фасула, които дотогава бяха значителни.

Едно от важните пера на нашия износ за Гърция бяха млечните продукти: прясно масло, сирене и кашкавал (вж. табл. 21). Особено търсен и ценен бе кашкавалът, който се отличаваше с високо качество. За периода 1920 — 1929 г. се доставяха средногодишно около 7 т масло, 126 т сирене и 95 т

73 Изчислено по: Annuaire statistique de la Grèce, 1932, p. 229.

74 Пак там.

75 К ъ н е в, Т. Външната търговия на Гърция и участието на България в нея. — Известия и стопански архив на Министерството на търговията, промишлеността и труда, 1930, № 7 — 8, с. 277.

76 Пак там, с. 281.

77 R o n a r t, St. Griechenland von heute. Amsterdam, 1935, p. 201. Вносът на зърнени храни в Гърция през 1929 г. достигна 657 хил. т, а на брашна — 31 хил. т.

Таблица 21

Износ на млечни продукти и горивни материали за Гърция през периода 1922 — 1929 г.[78]

Години	Прясно масло	Сирене, обикновено	Кашкавал	Каменни въглища	Дървени въглища	Прясно масло	Сирене, обикновено	Кашкавал	Каменни въглища	Дървени въглища
	тона					% от общия им износ				
1922	0	0	0	35	946	0,0	0,0	0,0	0,2	6,1
1923	3	0	8	68	13	1,2	0,0	1,6	0,7	0,1
1924	3	1	15	54	5	60,0	8,4	13,8	0,9	0,1
1925	3	5	12	120	67	75,0	38,5	15,6	5,9	0,3
1926	5	5	16	10 582	2840	83,3	38,5	22,2	28,3	13,9
1927	75	1217	567	4024	4202	86,2	89,6	45,5	40,2	23,1
1928	25	20	162	2989	4402	92,6	15,9	21,6	28,2	19,2
1929	24	134	255	2285	10 671	85,7	59,0	26,3	21,1	40,2

78 Таблицата е съставена по данни от Статистически годишник. . .; 1925 г., с. 270, 278; Статистически годишник. . ., 1929 — 1930 г., с. 248.

кашкавал, или всичко 228 т[79]. Това представляваше 26,2 % от българския износ на млечни произведения. Гърция бе главният ни пазар за тези продукти. Според данните на нашата статистика като доставчик на сирене и кашкавал България отстъпваше само на Югославия[80].

През втората половина на 20-те години многократно се увеличи количеството на отправяните за тази държава дървени въглища, тъй като местното производство бе крайно недостатъчно, за да задоволи потребностите на населението. Според гръцката статистика през 1928 и 1929 г. нашата страна бе на трето място след Югославия и Албания[81].

В последните години на десетилетието бяха направени опити за разширяване на износа на някои индустриални произведения като каменни въглища, спирт и захар. Известен успех бе постигнат по отношение на спирта — през 1927 г. бяха доставени 1522 т, или около 60 % от неговия внос в Гърция, като се има предвид, че през 1927 — 1929 г. той достигна около 2300 т средногодишно. Въпреки многократното увеличение след 1925 г. на количеството на каменните въглища от България то бе незначително в сравнение със средногодишния им внос, който през 1927 — 1929 г. възлизаше на 764 900 т[82]. Главни доставчици на каменни въглища за тази страна бяха Англия, а по-късно Германия и отчасти Турция.

На пръв поглед през 30-те години на века не настъпиха промени в структурата на нашия износ за Гърция. Той се състоеше както и по-рано главно от живи животни и хранителни продукти от животински произход, зърнени храни, брашно и др. През 1938 и 1939 г., когато неговата сума бе сравнително

79 Манчев, Ат. Нашият износ на млечни произведения. — Известия на Бургаската търговско-индустриална камара, № 20, 28 май 1938. Въпреки големите количества, които България внасяше в Гърция, тя не фигурираше в нейната статистика отделно, а бе включена в групата „Други държави".

80 По данни на гръцката статистика вносът на сирене и кашкавал през 1929 г. от другите балкански страни бе, както следва: Югославия — 418,5 т, Румъния — 342, 9 т, Албания — 131,5 т, и Турция — 69,2 т (Кънев, Т. Цит. съч, с. 278).

81 Пак там, с. 283. По данни на гръцката статистика вносът на дървени въглища в Гърция от балканските държави през 1928 и 1929 г. бе съответно: Албания — 9837 т и 8981 т, България — 8866 т и 5189 т, и Югославия — 12 609 т и 11 536 т.

82 Пак там, с. 284.

по-висока, основните пера бяха пшеницата и добитъкът. През 1938 г. на тях се падаха 52,2 %, а през 1939 г. — 72,8 %[83]. Следваха млечните продукти, макар и с много по-малък относителен дял — съответно 6,3 и 6 %.

По-обстойният анализ на статистическите данни обаче показва, че през 30-те години бяха настъпили важни промени както в обема на износа за Гърция, така и в стоковия състав. Много стоки загубиха предишното си значение. Започналото още в края на 20-те години намаляване на доставките на едър рогат добитък продължи и през 30-те години, но с много по-бързи темпове. Още в първата кризисна година той спадна наполовина в сравнение с 1929 г., а пред 1932 и 1933 г. бе напълно прекратен.

Таблица 22

Износ на живи животни, зърнени храни и брашна за Гърция през периода 1930 — 1941 г.[84]

Години	Едър добитък	Дребен добитък	Зърнени храни	Брашна	Едър добитък	Дребен добитък	Зърнени храни	Брашна
	тона				% от общия им износ			
1930	7355	63 459	10 648	57	57,3	98,6	3,8	1,8
1931	5119	34 566	1030	153	62,3	99,3	0,2	0,7
1932	—	3314	326	73	—	83,1	0,1	0,3
1933	—	644	47	14	—	59,8	0,1	0,5
1934	2264	24 182	—	—	14,2	83,0	—	—
1935	3871	51 258	—	—	21,8	95,7	—	—
1936	2764	10 954	1100	6	23,2	99,0	0,4	0,2
1937	1132	7895	500	—	7,4	100	0,2	—
1938	2007	6613	1811	13	21,3	100	1,1	1,8
1939	1263	885	25 549	15	32,5	100	14,5	11,2
1940	—	—	11 630	—	—	—	7,1	—
1941	—	—	19	—	—	—	0,0	—

Това бе последица от денонсирането на 16 октомври 1930 г. на българо-гръцката търговска спогодба и особено от отмяната на декрета от 12 януари 1926 г. През втората половина на

83 Изчислено по: Статистически годишник. . ., 1940 г., с. 550.

84 Таблицата е съставена по данни от Статистически годишник. . ., 1935 г., с. 255 сл.; Статистически годишник. . ., 1942 г., с. 551 сл.

30-те години доставките бяха възстановени, но средногодишното количество за периода 1935 — 1939 г. — 2207 т, бе 7 пъти по-малко от това през 1929 г. Намаленото значение на тази стока изпъква още по-ясно при сравняването на нейния относителен дял в общия износ на едър добитък от България. Докато в 1929 г. 90 % от неговото количество се отправяха за Гърция, през втората половина на 30-те години то не надхвърляше средно 20 %.

Причина за ограничаването на доставките бяха и сравнително високите покупни цени на нашия добитък. Това обстоятелство помогна на конкуриращите югославски и турски търговци на едър добитък да завладеят гръцкия пазар. Този процес, както отбелязахме, започна още в края на 20-те години. В 1930 г. българският износ бе едва 6513 броя, югославският — 3478 броя, а турският нарасна на 24 832 броя, или около 6 пъти в сравнение с предходната година (по данни на гръцката статистика)[85]. В 1931 г. закупените от Турция биволи и бикове бяха вече 40 577[86].

За нашите търговци на дребен добитък ценовите условия на гръцкия пазар бяха сравнително по-благоприятни, но те не съумяха да се възползуват от тях в условията на кризата. И през следващите години неговите количества останаха далеч под равнището на 1929 г. За периода 1935 — 1939 г. те възлизаха на 15 521 т средногодишно, т. е. повече от 5 пъти намаление в сравнение с 1929 г. Това бе резултат от спадането на общия износ на дребен добитък от България. През 1935 — 1939 г. той възлизаше едва на 15 999 т средногодишно срещу 94 250 т в 1929 г., т. е. близо 3 пъти по-малко. За това през разглеждания период повлияха и неколкократните забрани на гръцкото правителство за вноса на добитък от нашата страна поради появата на болестта „шап"[87]. Дори след отмяната им той бе затруднен от многобройните ограничения, свързани с транспортирането и санитарния контрол[88]. От това се възползу-

85 Annuaire statistique de la Grèce, 1932, p. 229.

86 Пак там.

87 Вносът на добитък от България бе забранен от 6 ноември 1936 г. до февруари 1938 г. С решение на гръцкото Министерство на земеделието от 21 ноември 1938 г. той бе отново забранен до 9 март 1939 г. (Известия на Бургаската търговско-индустриална камара, № 7, 20 февр. 1937, с. 3; № 48, 10 дек. 1939, 4 — 5).

88 Обикновено се разрешаваше вносът на добитък по море през Пирея и Солун, и то при условие, че животните след пристигането им ще

ва Югославия, която стана главен доставчик на дребен добитък за Гърция.

Най-неблагоприятно бе развитието през 30-те години на износа на зърнени храни и брашна. Още в 1930 г. той спадна наполовина спрямо предходната година, в следващите бе сведен до минимум, а през 1934 и 1935 г. — напълно преустановен. От 1936 г. тези доставки бяха възстановени, но в незначителни количества. Едва през 1939 г. бяха внесени от България 25 549 т пшеница. Румънските и югославските търговци успяха да запазят и дори да разширят малко позициите си[89], но в сравнение със закупените количества зърнени храни и брашна от задморските страни участието на балканските държави бе слабо[90].

Износът и на останалите наши произведения, които в миналите години имаха по-голямо значение, също намаля. След 1930 г. гръцкият пазар бе загубен и по отношение на варивата и по-специално на фасула. От няколко хиляди тона в края на 20-те години количеството му бе сведено до 684 т общо за периода 1931 — 1939 г., или средногодишно по 76 т[91]. Българските търговци бяха изместени от румънските и югославските. Едва в началото на 40-те години фасулът стана обект на много компенсационни сделки с гръцки фирми.

бъдат веднага заклани. С вербална нота от 9 март 1939 г. по решение на гръцкото Министерство на земеделието българският добитък се допущаше, ако не идва от заразени области. Той подлежеше на 10-дневна карантина при последното товарно пристанище и трябваше да бъде придружен от съответните свидетелства за здравословност. Предвиждаше се санитарен контрол при пристигането на добитъка, както и задължение да бъде заклан в срок от 24 часа, и то не повече от 800 броя седмично. Едва от 15 март с. г. бе отменена 10-дневната карантина (Известия на Бургаската търговско-индустриална камара, № 12, 1 апр. 1939, с. 3).

89 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 1189. Търговията на Гърция с Югославия, Румъния и България (по гръцки източници). През 1931 г. вносът на зърнени храни в Гърция от балканските страни бе: от Югославия — 7549 т, от Румъния — 36 059 т, и от България — 12 365 т. В 1932 г. той бе съответно — 31 527 т, 180 499 т и 15 136 т.

90 R o n a r t, St. Цит. съч., с. 201. От 600 хил. т пшеница, внесени в Гърция през 1932 г., само 10 % бяха от балканските страни. Поради развитието на мелничарската промишленост вносът на брашно след 1926 г. (149 хил. т) започна да спада, като в 1933 г. бе вече по-малко от 1000 т. През същата година местното производство нарасна на 915 хил. т.

91 Статистически годишник. . ., 1935 г., с. 257; Статистически годишник. . ., 1939 г., с. 528; Статистически годишник. . ., 1940 г., с. 546.

Таблица 23
Износ на млечни продукти и горивни материали за Гърция през периода 1930 — 1941 г.[92]

Години	Прясно масло	Сирене, обикновено	Кашкавал	Каменни въглища	Дървени въглища	Прясно масло	Сирене, обикновено	Кашкавал	Каменни въглища	Дървени въглища
	тона					% от общия им износ				
1930	70	17	92	970	16 571	90,9	14,3	9,2	11,4	64,7
1931	35	19	67	735	5451	33,6	10,0	6,4	56,5	31,4
1932	1	3	8	—	1675	3,1	4,2	0,7	—	16,0
1933	—	0	21	—	—	—	—	1,9	—	—
1934	3	5	36	—	—	33,3	3,4	3,4	—	—
1935	143	17	48	—	—	98,6	5,0	3,0	—	—
1936	13	8	47	—	—	39,4	3,8	2,9	—	—
1937	8	—	31	3064	—	57,1	—	2,8	88,7	—
1938	23	30	206	340	887	95,8	14,5	14,3	2,2	4,9
1939	5	168	168	547	12	100	63,9	45,8	3,1	0,0
1940	11	397	169	4303	—	100	70,2	10,5	1,8	—
1941	0	0	—	17 294	—	0,0	0,0	—	25,2	—

---

92 Таблицата е съставена по данни от Статистически годишник. . ., 1935 г., с. 256, 258, 260, 261; Статистически годишник. . ., 1942 г., с. 550, 551, 557.

През 30-те години износът ни на млечни произведения силно намаля (вж. табл. 23). За периода 1930 — 1939 г. техните средногодишни количества бяха: 30,1 т масло, 26,7 т сирене и 72,4 т кашкавал, или всичко 129,2 т, което бе с 43 % по-малко от това за периода 1920 — 1929 г.[93] Слабото увеличаване през 1938 г. се дължеше на сключването на спогодбата от 15 февруари 1938 г. Изключение от общата линия на развитие на износа на млечни продукти за Гърция има по отношение на прясното масло. Като резултат от по-големите доставки в отделни години (1930 и 1935 г.) средногодишното количество през периода 1930 — 1939 г. бе 30,1 т, или около 4 пъти повече от това през 1920 — 1929 г. Към края на десетилетието българският износ на млечни произведения за гръцкия пазар се стабилизира до известна степен, но като главни доставчици се утвърдиха Югославия и Турция. Нашите търговци на сирене и кашкавал започнаха да се връщат към старите пазари — Египет и Палестина, или се опитваха да пробият на новите — Италия и САЩ.

От 1932 г. бяха преустановени доставките на каменни въглища за Гърция. Едва в 1937 г. за тази страна бяха отправени по-големи количества. Това подхрани надеждите в България, че пред този износ има перспективи. В следващите две години обаче той бе твърде малък. Пречка за развитието му бе и изискването на БНБ въглищата да се заплащат 40 % в свободни девизи. Едва в края на 1939 г. във връзка с подготвяна от акционерното дружество „Бъдеще" доставка на 20 хил. т банката прояви готовност, за да се завладее отново гръцкият пазар, да допусне износа срещу 30 % свободни девизи, 60 % сурови материали (сулфориново масло, колофон, стипца и др.) и 10 % плодове[94]. Ако и тези условия се окажеха неизпълними, тя бе съгласна да се увеличи процентът на суровите материали до 65. В началото на 40-те години и особено през 1941 г. количествата на каменните въглища за гръцкия пазар бяха по-големи.

До избухването на кризата на него намираха добър прием и дървените въглища. Дори в 1930 г. (вж. табл. 23) той пое 64,7 % от общия им износ. В следващите години доставките

93 Статистически годишник. . ., 1935 г., 255 — 256; Статистически годишник. . ., 1939 г., с. 527; Статистически годишник. . ., 1941 г., с. 545.

94 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 377, л. 24. Писмо на БНБ до министъра на финансите — 25 октомври 1939 г.

намаляха, а от 1933 г. бяха напълно преустановени. Едва през 1938 г. бе направен опит да бъдат възстановени, като през октомври бяха отправени с параходи първите партиди — общо 887 т. Те пристигнаха в Пирея в началото на ноември, като продажбата им бе затруднена поради засиленото местно производство[95]. Освен това част от товара бе мокър, поради което при костуема цена 3,99 драхми оката дървените въглища бяха продадени на търговците на едро със загуба — по 3,90 драхми[96]. В 1939 г. бяха изнесени само 12 т. Все по-силно се чувствуваше конкуренцията на Югославия, Турция, а също и на СССР.

Много други български стоки като яйца, семена и зеленчуци, които в миналите години намираха добър пласмент на гръцкия пазар, през 30-те години напълно загубиха значението си. Заинтересуваните среди у нас смятаха, че има възможност за увеличаване на износа на индустриални произведения и по-специално на захарта. Двустранният стокообмен през 30-те години не потвърди очакванията. През 1931 г. бяха внесени 179 т, в 1932 г. — 61 т, а през 1933 — 1935 г. — само по 1 т годишно[97]. Едва в началото на 40-те години захарта се превърна в търсена стока и обект на много компенсационни сделки, но няма данни за количествата. Сравнително по-постоянни бяха доставките на меласа — средногодишно 740 т за периода 1930 — 1934 г. и 768 т за 1935 — 1939 г.[98] Слънчогледовото масло не надхвърляше обикновено 1 — 2 т годишно с изключение на 1937 г., когато бяха изнесени 609 т на стойност 7838 хил. лв.[99] поради слабата маслинова реколта в Гърция. През 1929 и 1931 г. бяха осъществени малки доставки на цимент — по 15 т[100].

На Солунския панаир през 1930 г., в който България участвува със специален павилион, бе проявен интерес към някои промишлени произведения, които дотогава не бяха обект на износа ни, като: дървен материал за мебели, железни

95 Известия на Бургаската търговско-индустриална камара, № 45, 19 ноември 1938.

96 Пак там.

97 Статистически годишник. . ., 1933 г., с. 270; Статистически годишник. . ., 1937 г., с. 393.

98 Статистически годишник. . ., 1937 г., с. 393; Статистически годишник. . ., 1939 г., с. 531.

99 Статистически годишник. . ., 1940 г., с. 540.

100 Статистически годишник. . ., 1933 г., с. 270.

печки, ресори за автомобили, експлозиви, железни легла, куфари, чанти, детски колички и др.[101] Разширяването на стокообмена обаче се затрудняваше от липсата на търговски договор между двете страни, както и от скъпия превоз, какъвто бе случаят с каменните въглища, цимента и керамичните изделия. Освен това някои от промишлените ни произведения имаха по-високи костуеми цени от цените на другите държави вносителки. Такова бе положението с железните и емайлираните печки, цимента, керемидите, някои вълнени платове, вълнените прежди с 1, 2 и повече нишки и др.

Преди Първата световна война Турция бе основният пазар за много български селскостопански и занаятчийски произведения. Тя поемаше около 1/3 от нашия износ. След войната той намаля главно под влияние на промените, настъпили в стопанствата на двете страни. Това бе съпроводено и с изменения в структурата на стокообмена. Постепенно загубиха значението си много произведения, които преди войните намираха добър прием на турския пазар. Такива бяха зърнените храни и варивата, живите животни и хранителните продукти от животински произход, кожите, както и някои занаятчийски произведения — груби вълнени платове, железни и бакърени изделия.

През първата половина на 20-те години тези промени не бяха ясно очертани. В стоковата ни листа все още се включваха живите животни и млечните продукти, зърнените храни и брашната, дървените въглища и дървата за горене. През 1923 г., когато българският износ за Турция достигна 532 млн. лв., на тях се падаха 94 % от сумата. Най-голям бе относителният дял на зърнените храни, варивата и производните им — 74 %, следвани от млечните продукти — 8 %, живите животни — 7 %, и горивните материали — 5 %.

И през втората половина на 20-те години тези стокови групи определяха характера на нашия износ за съседната страна, но съществено се промениха техните относителни дялове в общата му сума, а оттам — и значението им за външната ни търговия. Делът на зърнените храни и произведенията от тях показваше големи колебания — 21,7 % в 1925 г., само 0,7 % в 1927 г., 29,3 % в 1928 г. и 15,7 % в 1929 г.[102] Но в сравнение

101 Кънев, Т. Цит. съч., 285 — 286.

102 Изчислено по: Статистически годишник. . ., 1925 г., с. 206; Статистически годишник. . ., 1929 — 1930 г., с. 216.

с първата половина на десетилетието ясно се очерта тенденция към намаляване. Текстилните материали, главно вълненият шаяк, абите, дебелите вълнени платове и гайтанът, също губеха своето значение. В 1925 г. те възлизаха на 15,6 млн. лв., или 7,9 % от сумата на общия български износ за Турция, а в 1929 г. — 6,2 млн. лв., или 3,8 %[103].

Временно се оказа и увеличението на доставките на живи животни за тази страна. През 1925 г. те достигнаха 103,1 млн. лв., което представляваше 51,8 % от сумата на нашия внос в Турция[104]. Но в следващите години тяхното относително тегло постепенно намаля: в 1928 г. — 10,2 %, и в 1929 г. — 9,2 %[105]. Съответно с това намаля значението им и по отношение на общия износ на добитък от България, както се вижда от табл. 24. Докато преди войната и в първите години след нея Турция поемаше около 90 % от него, в 1925 г. участието ѝ бе вече много по-малко — 46,7 % за дребния добитък и само 9,1 % за едрия. Абсолютните цифри също показват, че през втората половина на 20-те години намаляват количествата на почти всички видове добитък и особено на биволите и дребния добитък[106].

Важно износно перо за Турция бяха и млечните продукти, преди всичко сиренето и кашкавалът. През втората половина на 20-те години за тях също бяха характерни големи колебания. В 1925 г. доставките възлизаха само на 3,9 млн. лв.[107], а през 1927 г. те нараснаха на 41,5 млн. лв., или 24,0 % от общата сума на българския внос в тази страна[108]. През последните две години на десетилетието — 1928 и 1929 г., относителният им дял бе съответно 8,1 и 16,6 %. През 1926 — 1929 г. средногодишното количество (461 т) представляваше 53,6 % от общия износ на млечни произведения[109]. Независимо от това, че в сравнение с предходните десетилетия количествата

103 Статистически годишник. . ., 1929 — 1930 г., с. 217.

104 Пак там, 1925 г., с. 206.

105 Изчислено по: Статистически годишник. . ., 1929 — 1930 г., с. 216.

106 Шишманов, Хр. Износът на добитък от България. — Известия и стопански архив на Министерството на търговията, 1931, № 21 — 22, 811 — 825.

107 Статистически годишник. . ., 1925 г., с. 206.

108 Статистически годишник. . ., 1929 — 1930 г., с. 248 сл.

109 Манчев, А. Цит. съч.

Таблица 24
Износ на някои по-важни стоки за Турция през периода 1919 — 1929 г.[110]

Години	Едър добитък (бр.)	Дребен добитък (бр.)	Сирене (т)	Кашкавал (т)	Дървени въглища (т)	Цимент (т)	Каменни въглища (т)	Едър добитък	Дребен добитък	Сирене	Кашкавал	Дървени въглища	Цимент	Каменни въглища
	тона							% от общия им износ						
1919	—	—	—	—	3364	—	—	—	—	—	—	94,0	—	—
1920	—	—	2	1	11 290	66	190	—	—	100	100	96,9	100	4,7
1921	3199	165 631	1937	969	15 539	—	557	84,7	87,0	98,6	96,0	81,4	—	7,2
1922	2980	85 053	45	549	14 440	100	377	90,8	88,7	97,8	95,3	93,2	100	2,6
1923	1012	35 449	3	415	9866	—	198	99,8	90,3	100	83,3	98,8	—	2,2
1924	3321	60 091	1	65	10 786	196	368	22,2	51,1	20,0	59,6	99,9	100	6,4
1925	2225	143 052	1	37	19 596	185	36	9,1	46,7	25,0	48,1	99,6	92	1,8
1926	721	22 414	0	32	17 577	134	7491	3,2	15,4	0,0	44,4	86,0	100	20,1
1927	5428	47 617	85	442	13 896	166	2297	16,0	29,8	6,2	35,5	76,4	66,1	0,9
1928	1154	35 080	13	328	18 487	807	92	5,8	24,8	10,3	43,7	80,7	95,5	70,9
1929	337	11 556	6	335	15 874	417	80	2,0	18,5	2,6	34,6	59,7	96,5	0,7

110 Таблицата е съставена по данни от Статистически годишник. . ., 1913 — 1922 г., с. 342, 343, 344, 348, 368, 370, 382; Статистически годишник. . ., 1925 г., с. 269, 270, 278, 281, 282; Статистически годишник. . ., 1929 — 1930 г., с. 248, 251, 253, 255.

много намаляха, Турция бе на първо място сред вносителите на български кашкавал и сирене[111]. Но действителната консумация на тези продукти в страната бе много по-малка. Част от тях се реекспортираха от няколко наши и чужди фирми със складове в Цариград, откъдето млечните произведения се разпределяха главно за Гърция и Египет[112].

Голямо значение за нашия внос в Турция имаха горивните материали (главно дървените въглища), чийто относителен дял в неговата обща сума се движеше от 16,7 % (1928) до 30,3 % (1929). През целия период на 20-те години тя поемаше средно около 90 % от количествата на тези материали. За нейния пазар отиваха и 92,4 % от изнасяния от България цимент. За периода 1925 — 1929 г. доставките възлизаха общо на 1709 т[113].

През 30-те години вносът в южната ни съседка много намаля. Това бе резултат преди всичко от силно протекционистката политика на турската държава и нарастването на местното селскостопанско и промишлено производство. До известна степен влияние оказа и прекратяването на реекспорта на наши произведения. Едновременно с голямото спадане на обема му той бе силно ограничен и по отношение на вида на стоките, като през втората половина на 30-те години бе сведен фактически само до дървените въглища. Докато в 1934 г. относителният им дял в общата сума на българския износ за тази държава бе едва 27,1 %, в следващите години той бързо се увеличи: 58,7 % в 1935 г., 76,1 % в 1936 г. и 82,9 % в 1937 г. През 1938 г. на тях се падаха вече 93,8 %, а през 1939 г. — 89,8 %.

След изживяването на кризисните колебания количеството на дървените въглища постепенно се увеличи и още в 1936 г. надхвърли с 10,9 % равнището на 1929 г. В следващата година нарастването бе още по-голямо — с 21 %, тъй като местното производство бе слабо и нашите въглища намериха много до-

111 Пак там. В предвоенния период за Турция отиваше по-голямата част от износа ни на млечни произведения. За периода 1900 — 1909 г. се внасяха средногодишно от България: масло — 231 т, сирене — 558 т, и кашкавал — 2159 т, или всичко 2948 т, което представляваше 97,8 % от нашия износ на млечни произведения. За периода 1910 — 1919 г. износът бе следният: масло — 59 т, сирене — 325 т, и кашкавал — 705 т, или всичко 1088 т, т. е. 80,8 % от общия български износ на тези продукти.

112 Пак там.

113 Статистически годишник. . ., 1925 г., с. 278; Статистически годишник. . ., 1929 — 1930 г., с. 253.

Таблица 25
Износ на някои по-важни стоки за Турция през периода 1930 — 1941 г.[114]

Години	Дървени въглища	Захар	Сирене	Кашкавал	Дървени въглища	Захар	Сирене	Кашкавал
	тона				% от общия им износ			
1930	9030	1209	5	308	35,3	100	4,2	30,8
1931	11 931	2946	30	399	68,6	93,8	15,8	32,4
1932	7792	3026	71	240	74,3	92,8	57,0	21,6
1933	2591	2359	61	43	31,8	100	3,3	3,9
1934	9245	4495	3	26	99,6	99,8	2,0	2,5
1935	10 684	283	—	42	97,3	53,0	—	2,7
1936	17 600	—	3	21	98,2	—	1,4	1,3
1937	19 202	—	4	2	97,8	—	1,6	0,2
1938	15 614	—	1	—	86,7	—	0,5	—
1939	21 278	—	—	—	98,1	—	—	—
1940	22 840	—	—	—	100	—	—	—
1941	14 002	—	—	—	99,9	—	—	—

бър пласмент. В началото на експортната кампания (май 1937 г.) цените им бяха по-ниски — 1,75 гроша за кг фоб българско пристанище, но постепенно се повишиха до 2,50 гроша и дори до 2,75 гроша[115]. Едновременно с това обаче се промени премията на турската лира. От средно 28 % през 1936 г. тя спадна към 20 % през летните месеци на 1937 г. и към 12 — 15 % през есента. Причина за промяната бяха по-голямото предлагане у нас на тази валута и намаляването на търсенето ѝ поради липсата на обекти за внос от Турция. Това затрудняваше българския износ, тъй като клиринговата спогодба, подписана между двете страни, изискваше да бъде компенсиран 100 % с насрещен внос. БНБ, както вече отбелязахме, също не съдействуваше достатъчно активно за развитието на стокообмена.

През ноември 1937 г. турското правителство отпусна допълнителен контингент от дървени въглища за същата година в размер на 10 хил. т, валиден до 28 май 1938 г., срещу

114 Таблицата е съставена по данни от Статистически годишник. . ., 1935 г., с. 255 сл.; Статистически годишник. . ., 1939 г., с. 527, 531, 533; Статистически годишник. . ., 1942 г., с. 557, 579.

115 К о т е в, Ив. Нашият износ на дървени въглища за Турция. — Известия на Бургаската търговско-индустриална камара, № 2, 15 ян. 1938, 3 — 4.

съответен износ. Това се наложи, тъй като редовният контингент по листа IV на двустранната спогодба от 27 май 1935 г. — 15 хил. т, бе изчерпан. От допълнителния контингент през годината бе използувана само малка част. Така за 1938 г. имаше възможност за доставка на 25 хил. т, но поради изтъкнатите по-горе причини тя не бе усвоена и част от добива остана непродаден[116]. Кампанията 1939/1940 г. започна редовно към 20 април, като се изнасяха главно въглища — миналогодишно производство. До края на май те бяха вече изчерпани. Контингентът за 1939 — 1940 г. трябваше да влезе в сила от 11 юни 1940 г. заедно с автоматичното подновяване на спогодбата. Цените на въглищата бяха по-ниски от миналогодишните, но премията на лирата, която бе спаднала тогава на 7 — 10 %, сега се повиши на 21 — 25 % поради засиленото търсене на стоки от Турция за компенсиране на големия ни внос в тази страна, направен през зимата[117]. През август 1940 г. бе отпуснат допълнителен контингент от 5 хил. т дървени въглища (или всичко около 20 хил. т за 1939 — 1940 г.), който бе напълно усвоен.

Поради преустановяването на реекспорта и увеличаването на местното производство през 30-те години турският пазар загуби своето значение за българските млечни произведения. За периода 1930 — 1939 г. той бе сведен на 142 500 кг средногодишно (главно кашкавал), което представляваше едва 13,1 % от общия им износ[118]. В 1931 г. те както и дървените въглища все още бяха двете най-важни стоки, които образуваха 50 % от сумата на вноса ни за Турция.

През периода 1930 — 1934 г. тя продължаваше да бъде главният купувач на българската рафинирана захар, като поемаше средногодишно 2807 т. Това представляваше около 99 % от общия ѝ износ. От 1935 г. този пазар бе загубен за захарната ни промишленост поради развитието на местното производство. Още при подписването на търговската спогодба от 11 юни 1935 г. категорично бе отказан контингент за захарта[119].

116 Известия на Бургаската търговско-индустриална камара, № 20, 3 юни 1939.

117 Пак там.

118 М а н ч е в, А. Цит. съч., с. 2.

119 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 102, л. 4.

През първата половина на 30-те години за Турция беше доставено и известно количество каменни въглища: в 1930 г. — 110 т, в 1931 г. — 30 т, и в 1933 г. — 20 т[120]. Те нямаха значение за общия ни износ на въглища. През втората половина на 30-те години той се увеличи многократно в сравнение с предходните години, но бе насочен към други пазари. Само в 1935 г. и 1937 г. бяха изпълнени малки доставки от 20 — 30 т[121]. Развитието на турското каменовъглено производство все повече задоволяваше вътрешните потребности.

От 1932 г. бяха преустановени и доставките на цимент. Сравнително по-постоянно перо бе глицеринът, като за периода 1935 — 1940 г. неговото количество бе общо 221 т, или 37 т средногодишно[122]. В малки количества и само в отделни години на турския пазар бяха внесени слънчогледово масло, вълнен шаяк и някои дребни метални изделия. България не разполагаше с развита и разнообразна индустрия, която би могла да задоволи нуждите на Турция от промишлени стоки. Опитите в тази насока се сведоха до осъществяването на неголеми сделки за някои изделия, които нямаха значение и за двете страни.

За разлика от активното участие на Румъния в българския внос нашият износ за тази страна беше ограничен не само в количествено, но и в структурно отношение. Както през 20-те години, така и през 30-те години липсваше постоянна и по-голяма група от стоки, която да определя характера му. За периода 1926 — 1935 г. по-главните артикули бяха: зеленчукови семена, рапица, лозови пръчки за разсад, каменни въглища, дърва за горене, смрадлика, кожи от дребен добитък, меласа и метални отпадъци. Количествата на ечемика, захарта, тютюна, дървените въглища, варивата, зеленчуците, камъните за строеж, каолина и мрамора бяха по-малки. В листата ни за Румъния бяха включени още над 60 стоки и групи от стоки, които нямаха значение за двустранния стокообмен.

Традиционен характер имаше износът на семена, който бе непосредствено свързан с многогодишната дейност на българските градинари. През 1930 — 1934 г. той възлизаше на 49 т, или 46,2 % от изнесените количества, а през 1935 — 1940 г. — 101 т, или около 25 %. Северната ни съседка се нареди на второ място след Германия сред купувачите на семена[123]. Сравнително постоянно перо бяха дървата за горене, но тяхното количество намаляваше с всяка изминала година. Докато за периода 1925 — 1929 г. то беше общо 45 202 т, от 1930 до 1934 г. спадна на 4563 т, а за 1935 — 1939 г. — само на 687 т[124].

През първата половина на 30-те години в Румъния се внасяха и лозови пръчки за разсад — 305 т за 1930 — 1934 г.[125] През втората половина на десетилетието доставките бяха почти преустановени. Това се отнасяше и за рапицата, кожите от дребен добитък, фасула, както и за смрадликата, въпреки че за периода 1925 — 1929 г. нейните количества възлизаха на 1119 т, а през 1930 — 1934 г. — на 414 т[126]. Всъщност някои от споменатите стоки бяха обект в отделни години на прикрит транзит през Румъния.

Постоянен и почти неразрешим проблем в търговските отношения между двете страни беше пласментът на български тютюн. Относителният му дял в сумата на износа ни за Румъния бе сравнително висок през кризисната 1933 г. — 28,5 %. В следващите години за него бяха характерни големи колебания — 9,1 % в 1934 г., 19,2 % в 1936 г., 62,9 % в 1938 г. и 23,2 % в 1939 г.[127] Количествата обаче бяха малки: през годините на кризата — 46 т суров тютюн и само няколко тона цигари. През втората половина на 30-те години бяха закупени 55 т суров тютюн и 35 т цигари, което бе незначително в срав-

120 Статистически годишник. . ., 1935 г., с. 260.

121 Статистически годишник. . ., 1942 г., с. 557.

122 Пак там; Статистически годишник. . ., 1937 г., с. 407; Статистически годишник. . ., 1940 г., с. 554.

123 Статистически годишник. . ., 1940 г., с. 537. В румънската статистика е отбелязан много по-голям внос на български зеленчукови семена. Така например за периода 1930 — 1934 г. според нейните данни количеството бе 100 т, т. е. повече от целия ни износ на зеленчукови семена. Не е възможно да се установи причината за тази разлика. Вероятно в Румъния са внасяни чужди семена под българска марка или от нашата страна са изнасяни допълнително семена по начини, които не са обхванати от възприетата регистрация. Тази разлика може да е резултат от технически причини — отделните видове семена да са отнасяни от двете статистики в различни рубрики. Срв. С п а с и ч е в, Ст. Цит. съч., с. 136.

124 С п а с и ч е в, Ст. Цит. съч., 124 — 125; Статистически годишник. . ., 1940 г., с. 540.

125 Статистически годишник. . ., 1940 г., с. 538.

126 Пак там, с. 540.

127 Изчислено по: Статистически годишник. . ., 1935 г., с. 259; Статистически годишник. . ., 1940 г., с. 538, 539.

нение с общия ни износ на суров тютюн — средногодишно над 27 хил. т[128].

Смяташе се, че единственият начин да се намали голямото пасивно салдо на България и да се активизират търговските отношения между двете държави е да се осигури закупуването от Румънската тютюнева режия на по-значителни контингенти. Българската страна обаче не успя да наложи това в подписаните спогодби[129].

Сравнително нови стоки за северната ни съседка бяха каолинът и мергелът, а отчасти и камъните за строеж. За периода 1925—1929 г. бяха изнесени 2207 т каолин и мергел, както и други глини (по румънски данни — 1003 т), от 1930 до 1934 г. — 3201 т, а през 1936—1939 г. — 1893 т[130]. Усилията да се пласират по-големи количества каменни въглища на съседния пазар не се увенчаха с успех. За периода 1925—1929 г. доставките възлизаха на 18 368 т (по румънски данни — 1904 т). През годините на кризата количеството им спадна на 928 т, а през втората половина на 30-те години с изключение на 1938 и 1939 г. бяха преустановени[131].

Поради твърде близката стопанска структура на Югославия и България нашият износ за тази страна в периода между двете войни бе също много ограничен. Той се състоеше предимно от продукти с второстепенно значение за външната ни търговия, при това представени с малки количества.

През втората половина на 20-те години сравнително по-голямо място имаха няколко стокови групи: на текстила, плодовете, зеленчуците и семената, металите и металните изделия. През 1925 и 1926 г. стойността на доставените за Югославия текстилни материали бе съответно 3379 хил. лв. и 2698 хил. лв., което представляваше 34,2 и 23,4 % от сумата на българския износ за тази страна[132]. Плодовете, зеленчуците и семената възлизаха на 1609 хил. лв. в 1925 г. и 3927 хил. лв. в 1926 г., или съответно 16,4 и 34,1 %[133]. Относителният дял на металите и металните изделия бе по-малък — 11,6 % през 1925 г. и 16,5 % през 1926 г.[134] През периода 1923—1929 г. бяха изнесени 48 т вълнени шаяци[135].

Тъй като Югославия внасяше всяка година около 40—50 % от необходимите ѝ текстилни произведения, заинтересованите търговски кръгове у нас смятаха, че грубите вълнени платове и някои памучни тъкани могат да намерят добър пласмент в Сърбия и Македония. Практиката не потвърди тези надежди, а до 1937 г. бяха изнесени само 6 т, след което доставките бяха преустановени[136].

Сравнително по-голямо значение за двустранния стокообмен имаха никеловите и цинковите руди. През периода 1926—1930 г. за западната ни съседка се насочваха 586 т средногодишно, или около 47 % от износа им[137]. Но в следващите години той също бе прекратен.

В Югославия се внасяха всяка година, макар и в неголеми количества, различни семена. През първата половина на 30-те години семето за захарно цвекло се движеше от 54 т през 1931 г. до 304 т през 1935 г.[138]

След договорното регламентиране на българо-югославския стокообмен през 1934 г. бяха направени опити за неговото разширяване чрез включването на нови артикули. Между тях бе слънчогледовото семе. За първи път в 1935 г. бяха продадени 3127 т, а в следващата година — 5272 т за 16 707 хил. лв., което представляваще 86,3 % от сумата на нашия износ за западната ни съседка[139]. Най-голям бе делът му — 91,4 %, през 1937 г., когато бяха доставени 8074 т на стойност 30 086 хил. лв.[140] В следващите години, макар и с известни колебания, относителният дял на слънчогледовото семе остана висок — над 60 % от българския износ за Югославия. То най-често се използуваше

128 Статистически годишник. . ., 1940 г., с. 538, 539.

129 Свраков, Г. К. Цит. съч., с. 491.

130 Спасичев, Ст. Цит. съч., 124—125; Статистически годишник. . ., 1938 г., с. 537; Статистически годишник. . ., 1940 г., с. 553.

131 Спасичев, Ст. Цит. съч., 124—125; Статистически годишник. . ., 1940 г., с. 540.

132 Статистически годишник. . ., 1926 г., с. 211.

133 Пак там.

134 Пак там.

135 Пак там, с. 263; Статистически годишник. . ., 1929—1930 г., с. 255.

136 ЦДИА, ф. 176, оп. 11, а. е. 1117, л. 13—19. Варненска търговско-индустриална камара относно българо-югославската търговия — 10 януари 1934 г.; Статистически годишник. . ., 1936 г., с. 364.

137 Статистически годишник. . ., 1929—1930 г., с. 254.

138 Статистически годишник. . ., 1936 г., с. 300; Статистически годишник. . ., 1939 г., с. 530; Статистически годишник. . ., 1943 г., с. 554.

139 Статистически годишник. . ., 1937 г., с. 411.

140 Статистически годишник. . ., 1938 г., с. 542.

при осъществяването на компенсационни сделки с тази страна за доставка на син камък. В отделни години за нейния пазар се отправяха и известни количества смрадлика и семе за рапица, но те нямаха трайно място в двустранния стокообмен.

Сравнително по-голямо значение за него в периода между двете световни войни имаха каменните въглища. Техният износ се развиваше крайно неравномерно и зависеше главно от добрата воля на югославската страна. Въпреки колебанията обаче относителният й дял се запази сравнително висок, тъй като тя доставяше от чужбина над 100 хил. т годишно (вж. табл. 26). През 1940 и 1941 г. количеството на каменните въглища се увеличи неколкократно, като с тях се покриха част от задълженията на БДЖ към югославските държавни железници.

Таблица 26
Износ на каменни въглища за Югославия през периода 1923 — 1941 г.[141]

Години	Тона	% от общия износ на кам. въглища	Години	Тона	% от общия износ на кам. въглища
1923	131	1,4	1933	535	45,7
1924	62	1,1	1934	550	80,2
1925	1738	84,7	1935	540	57,7
1926	1441	3,8	1936	304	56,2
1927	905	9,0	1937	140	4,1
1928	5214	49,2	1938	15 275	97,0
1929	5024	46,4	1939	16 554	93,8
1930	6938	81,7	1940	168 198	71,3
1931	150	11,5	1941	37 979	55,4
1932	448	64,7			

Очакванията на българските търговски кръгове да се увеличи износът на някои произведения на химическата ни индустрия, като тоалетни сапуни, глицерин, грес, свещи, пудри, натриев силикат и други, не се оправдаха.

Албания нямаше съществено значение като пазар за нашите стоки. Според нейната статистика България заемаше през 1930 г. едва 17-о място в таблицата за вносната й търговия,

141 Таблицата е съставена по данни от Статистически годишник. . ., 1935 г., с. 260; Статистически годишник. . ., 1939 г., с. 533; Статистически годишник. . ., 1942 г., с. 557.

а през 1932 г. — 8-о място вследствие доставката на няколко хиляди тона царевица[142]. Вносът ни в Албания включваше още неголеми количества пшеница, брашно, захар, вълнени платове и гайтани, бира, сусамово масло и др. Пречка за неговото развитие бяха лошите съобщителни връзки, конкуренцията на останалите балкански държави и особено на Италия, която в следващите години почти монополизира албанската външна търговия[143].

4. УЧАСТИЕ НА БЪЛГАРИЯ В МЕЖДУБАЛКАНСКАТА ТЪРГОВИЯ

На пръв поглед имаше предпоставки за интензивен стокообмен между балканските държави, като: географска близост, благоприятни климатични условия, разнообразие на природни богатства. Дори тяхната икономическа структура въпреки аграрния си характер предлагаше възможности за по-активна размяна поради спецификата на селскостопанското производство. Гърция и Албания бяха принудени да внасят значителни количества хранителни продукти от земеделски и животински произход. На тях се падаха в началото на 30-те години повече от 1/3 от общата сума на гръцкия внос и близо 1/4 от тази на албанския. Суровите и полуобработените материали представляваха повече от 20 % и за двете страни. Останалите балкански държави задоволяваха в различна степен потребностите си от селскостопански продукти със собствено производство.

В структурата на износа имаше също различия, които създаваха условия за размяна. Сравнително по-добре развитото земеделие и животновъдство на България, Югославия и Румъния осигуряваше значителен износ на зърнени храни, добитък, птици, млечни произведения, зеленчуци, плодове и др. Югославия разполагаше с известен излишък от коноп, лен и изделия от тях. Румънското горско стопанство предоставяше дървен материал и за износ. Гърция и Турция бяха известни като доставчици на специфични стоки — цитрусови и сушени плодове, маслини и маслиново масло, риби, хайвер и др. Те,

142 ЦДИА, ф. 325, оп. 1, а. е. 140, л. 1 — 4. Българската легация в Тирана до Министерството на външните работи — 5 април 1933 г.

143 Пак там, л. 9. Списък на българските стоки, внесени в Албания през 1933 г.

както и България бяха утвърдени на международния пазар като износители на висококачествени ориенталски тютюни.

Беглата съпоставка на данните за консумацията на някои най-важни селскостопански продукти в балканските страни и обема на местното производство показва, че то като цяло бе в състояние да задоволи нуждите на населението, като оставаше и излишък[144]. Това се отнасяше за основните зърнени храни (ръж, ечемик, овес, царевица), за млечните продукти, както и за тютюна, гроздето, виното, маслиновото масло, конопа, памука и др. Потребностите на региона надхвърляха производствените възможности само по отношение на някои от по-важните земеделски култури: сусам, лен, картофи, ориз, южни плодове и пшеница. През периода 1926 — 1930 г. имаше постоянен недостиг от пшеница от 36 529 т средногодишно, но добрите реколти в следващите години покриваха нуждите и дори осигуряваха теоретичен излишък[145].

Възможностите за взаимна размяна на промишлени стоки между балканските държави бяха много по-ограничени. Слабо развитата предимно лека индустрия не бе в състояние да задоволи с малки изключения вътрешните потребности на отделните страни. Все пак някои от отраслите работеха и за чужбина. Към тях се отнасяха химическата и дървообработващата промишленост на Румъния и Югославия. Румъния бе между световните доставчици на петрол и петролни продукти. Добивната промишленост на Югославия и отчасти на Гърция осигуряваше, макар и неголям, износ на руди и метали, а българската — на каменни въглища. Сравнително по-добре развитата текстилна индустрия на някои от държавите създаваше условия за размяна на платове, прежди и трикотаж от различен вид.

Тази най-обща теоретична съпоставка на възможностите на различните производства в балканските страни не съвпадаше с практиката на тяхната взаимна търговия, която бе твърде ограничена. Вносителките на селскостопански продукти не задоволяваха потребностите си само от държавите в региона. Нещо повече. От тях те доставяха само малка част от необходимите им храни и суровини.

Още преди Първата световна война страните от Югоизточна Европа поддържаха много по-активна търговия с другите

144 Вж. по-подробно С в р а к о в, Г. К. Цит. съч., Приложение, табл. 13.

145 Пак там, с. 48.

европейски държави, отколкото помежду си. До известна степен за това влияеше някогашната им обвързаност с такива политически и стопански системи, каквито бяха Османската империя и Австро-Унгария. Но основната причина бе тяхната голяма зависимост от вноса на промишлено оборудване и стоки за масова употреба, както и жизнената необходимост от сигурни пазари за най-важните селскостопански произведения.

Междувоенният период внесе известни изменения в икономиката на балканските страни, но не създаде съществени възможности за промяна на ролята им в международното разделение на труда. Ограничената стокова структура на износа и промишлената изостаналост продължиха да определят тяхната външнотърговска ориентация към Западна и Централна Европа и затрудняваха междубалканския стокообмен. В същата насока действуваха политическите противоречия между тях, както и усилията на империалистическите държави за икономическо и военностратегическо проникване в този район.

Междубалканското икономическо сътрудничество през разглежданите две десетилетия не бе лишено като всеки продължителен процес от периоди на спадове и оживление. Както отбелязахме вече, то намираше израз в различни съвместни прояви и инициативи, но през целия междувоенен период основна негова форма бе външната търговия.

През 20-те години в условията на сравнително по-голямата стабилност на капиталистическата система балканският пазар

Таблица 27

Относителен дял на междубалканския стокообмен във външната търговия на балканските страни през периода 1926 — 1929 г. (%)[146]

Държави	Внос				Износ			
	1926 г.	1927 г.	1928 г.	1929 г.	1926 г.	1927 г.	1928 г.	1929 г.
България	11,1	9,9	9,3	14,3	20,4	18,4	15,2	10,8
Гърция	22,0	20,7	15,9	17,5	3,0	2,6	2,3	2,7
Румъния	1,7	1,8	2,1	3,9	10,1	7,1	9,6	9,0
Турция	3,9	4,9	7,1	3,5	6,0	8,1	9,8	9,1
Югославия	6,9	5,9	4,8	3,6	8,6	10,7	9,4	9,6
Албания	18,4	11,3	14,2	12,4	35,9	24,9	21,5	22,1

146 Таблицата е съставена по данни на статистиките на отделните балкански страни, цитирани по С в р а к о в, Г. К. Цит. съч., с. 51, 55, 70, 77, 84, 95.

като цяло представляваше интерес за селскостопанското, а в някои случаи и за промишленото производство на отделните страни. Но техните позиции на този пазар се различаваха съществено. Това обуславяше и неедноквата им заинтересованост от взаимния обмен.

На първо място по участието си в него през 1926 — 1929 г. бе Албания. Повече от 1/4 от нейния износ се насочваше към страните от региона. На тях се падаха 26,1 % средногодишно от вноса ѝ. Главни доставчици бяха Югославия и Гърция. С повечето от балканските държави стокообменът ѝ приключваше с пасивно салдо (с изключение на Гърция), особено голямо от търговията ѝ с Югославия — около 7 млн. зл. франка за периода 1924 — 1929 г.

България се нареждаше на второ място по относителния дял на съседните държави — 17,6 % от сумата на нейния външен стокообмен. Въпреки че с Румъния и Югославия търговският ѝ баланс бе пасивен, общо за 20-те години преобладаваха активните остатъци.

Висок бе делът на балканските страни във вноса на Гърция — средно 19 %. Той бе обусловен от структурата на нейната външна търговия. Страната доставяше много хранителни продукти и суровини, повечето от които бяха включени в износните листи на останалите държави от региона. В същото време нейният внос в тях бе значително по-малък, тъй като се състоеше главно от специфични продукти с по-ограничена консумация. Поради това търговският баланс на Гърция с всичките балкански партньори бе пасивен през целия период на 20-те години. Най-голямо бе салдото ѝ с Румъния, а след нея — с Югославия, България и Албания.

Югославия изнасяше зърнени храни и варива, дървен материал, руди и продукти на животновъдството. Именно това обстоятелство определяше значението на съседните пазари за нейния външен стокообмен. Тя имаше активен търговски баланс със страните от региона дори и в годините, когато общият ѝ баланс завършваше с пасивни салда.

Във взаимния търговски стокообмен на балканските държави Румъния изпълняваше ролята на основен доставчик на петролни продукти, както и на значителни количества зърнени храни, добитък и дървен материал. Това определяше и силно активния ѝ търговски баланс с тях.

Докато през първата половина на 20-те години Турция бе преди всичко вносител на селскостопански произведения,

през втората половина на десетилетието нейното участие в междубалканския стокообмен бе по-активно в областта на износа ѝ. Увеличаването на доставките за балканските пазари и силното ограничаване на вноса от тях бе причина за характерната за търговския баланс на Турция тенденция към подобряване.

Относителният дял на балканските партньори във външния стокообмен на отделните страни от региона се обуславяше преди всичко от структурата на размяната. От нея зависеха и възможностите за активизиране на търговските отношения между тях.

Таблица 28

Търговията на Гърция с балканските държави през периода 1926 — 1929 г. (%)[147]

Държави	Внос				Износ			
	1926 г.	1927 г.	1928 г.	1929 г.	1926 г.	1927 г.	1928 г.	1929 г.
Албания	—	0,3	0,4	0,5	—	0,2	0,2	0,2
България	5,0	3,6	2,0	1,8	0,7	0,6	0,3	0,5
Турция	2,5	2,1	2,1	2,5	0,6	0,2	0,3	0,2
Румъния	8,8	7,5	6,4	6,7	0,8	0,9	0,9	1,4
Югославия	5,7	7,2	5,0	6,0	1,0	0,6	0,6	0,5

За гръцкия внос най-голямо значение имаше Румъния, която през 1926 — 1929 г. пое средно 7,3 % от общата му сума. След нея бяха Югославия с 5,9 %, България с 3,1 % и Турция с 2,3 %. Делът на Албания бе малък (вж. табл. 28). Това подреждане се определяше преди всичко от участието им в доставките на хранителни продукти от животновъдството. През 1927 г. 56,5 % от сумата на внесените в страната живи животни и млечни произведения се падаха на балканските държави[148]. Те владееха гръцкия пазар на дребен рогат добитък. До голяма степен това се отнасяше и за едрия рогат добитък въпреки тенденцията към намаляване на тяхното участие към края на десетилетието. Главни доставчици през първата половина на 20-те години бяха Югославия и България. През втора-

147 Таблицата е съставена по данни на гръцката статистика, цитирани по С в р а к о в, Г. К. Цит. съч., 53 — 55.

148 Пак там, с. 60.

та половина на периода делът на нашата страна в гръцкия внос на добитък и млечни продукти постепенно спадаше за сметка на останалите балкански страни.

Държавите от региона, главно Румъния и Югославия, играеха важна роля и в снабдяването на Гърция с дървен материал и изделия от него. На тях се падаха около 3/4 от сумата на нейния внос в тази стокова категория.

Страната закупуваше големи количества пшеница и брашно от задокеанските пазари и по-малко от Съветския съюз, поради което делът на балканските ѝ съседи бе по-нисък. Те участвуваха главно във вноса на царевица, ръж и ечемик, като по-важно значение имаха Румъния, България и Югославия, а за царевицата — и Албания.

Подобно бе положението и със захарта. Само малка част от значителните количества, закупувани от Гърция, бяха от Румъния, Югославия и България. Най-голям бе относителният им дял в 1928 г. — 12,53 % от общия внос на този продукт[149].

Гръцкият износ за балканските държави бе твърде ограничен. На първо място в стоковата му листа бе групата на маслодайните семена и маслата[150], чиято сума бе най-висока през 1929 г. — 438,5 млн. драхми, или 16,79 % от общите продажби на Гърция на тези продукти[151]. Най-важно значение сред тях имаха маслините. Повече от 1/3 от износа им отиваше за балканските пазари. Консумацията на маслиновото масло бе по-ограничена, тъй като то бе твърде скъпо за масовия потребител. Доставките за тези пазари включваха още цитрусови плодове, колофон, мастила, сапуни и др. Тютюнът, който бе най-важен за външната търговия на Гърция, не намираше пласмент в региона с изключение на малки количества за Румъния и Югославия.

В междубалканската търговия Румъния бе по-активна като износител (вж. табл. 29).

149 Пак там, с. 62.

150 Статистическите служби на отделните балкански държави използуваха различна класификация на стоките, обект на тяхната външна търговия, което затруднява сравнителния анализ. Поради липсата на разгърнати и по-пълни данни за външната търговия на тези страни бяхме принудени да възприемем стоковите категории и групи на съответните статистики.

151 Encyclopédie économique des Balkans. Etat économique des Pays balkaniques. T. 1. Beograd, 1938, p. 134, tabl. V.

Таблица 29

Търговия на Румъния с балканските държави* през периода 1926 — 1929 г. (%)[152]

Държави	Внос				Износ			
	1926 г.	1927 г.	1928 г.	1929 г.	1926 г.	1927 г.	1928 г.	1929 г.
България	0,1	0,1	0,3	0,2	1,5	1,0	1,9	2,3
Гърция	0,8	0,9	0,8	0,8	4,9	3,3	3,5	3,5
Турция	0,6	0,6	0,7	1,0	1,8	1,4	1,8	1,5
Югославия	0,2	0,3	0,3	0,9	1,9	1,4	2,4	1,7

* За Албания не разполагаме с данни.

От балканските партньори на Румъния най-голямо значение имаше Гърция, която през 1926 — 1929 г. пое средно 3,6 % от сумата на нейния износ. През 1927 г. стойността на доставените за балканските страни петрол и петролни продукти достигна 1199 млн. леи, на дървения материал и изделията от него — 740 млн. леи, което представляваше съответно 16,0 % и 16,1 % от общата сума на румънския износ на тези материали[153]. В последните години на периода обаче доставките на дървен материал намаляха поради по-слабото търсене на балканските пазари и особено на българския.

Само малка част от твърде големия износ на Румъния на зърнени храни и варива се насочваше към страните от региона — главно царевица, фасул, пшеница и ечемик. Дори през 1927 г., когато в тях бяха доставени 402 293 т, участието им (1,2 %) бе незначително в сравнение с общия румънски износ на зърнени храни[154]. По-важен бе балканският пазар за каменната сол, тъй като за него се отправяше над 90 % от изнесеното количество. През 20-те години бяха осъществени и неголеми доставки на захар главно за Гърция и Турция.

Във вноса на северната ни съседка страните от Югоизточна Европа играеха малка роля: Турция и Гърция главно като доставчици на цитрусови и сушени плодове, маслини, риби, хай-

152 Таблицата е съставена по данни на румънската статистика, цитирани по С в р а к о в, Г. К. Цит. съч., 86 — 87.

153 Пак там, с. 90.

154 Пак там.

вер и дъбилни екстракти, България като вносител на зеленчукови семена и зеленчуци.

Балканските държави, взети заедно, заемаха пето място във външната търговия на Югославия. През 1926 — 1929 г. на тях се падаха средно 9,5 % от нейния износ. Най-голямо значение имаше гръцкият пазар — 7,7 %.

Таблица 30
Търговия на Югославия с балканските държави през периода 1926 — 1929 г. (%)[155]

Държави	Внос				Износ			
	1926 г.	1927 г.	1928 г.	1929 г.	1926 г.	1927 г.	1928 г.	1929 г.
Албания	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2	0,3
България	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,2	0,3	1,2
Гърция	1,9	1,4	1,3	1,0	7,4	9,7	8,3	7,4
Румъния	4,4	3,8	2,7	2,4	0,6	0,4	0,3	0,5
Турция	0,5	0,5	0,6	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2

Югославия фактически владееше този пазар по отношение на дребния добитък, като осигуряваше около 70 % от внасяните овце и кози. Сравнително по-слабо бе участието ѝ в доставките на едър рогат добитък. Но през 1929 г., когато те бяха най-големи, общата им сума представляваше 19,7 % от югославския износ на едър рогат добитък[156].

За Гърция се отправяха и значителна част от изнасяните животински продукти — сирене, масло, кашкавал и кожи. Към края на периода обаче техните количества, както и тези на добитъка започнаха да намаляват.

Постоянно перо в стоковата листа на Югославия за балканските страни бяха дървеният материал и изделията от дърво, които се насочваха предимно за Гърция и Албания, а в последните години на десетилетието — и за България. Износът на зърнени храни и варива включваше известни количества пшеница, фасул, овес и ечемик за Гърция и царевица за Албания.

155 Таблицата е съставена по данни на югославската статистика, цитирани по Свраков, Г. К. Цит. съч., с. 65, 70, 72.

156 Пак там, с. 74.

Югославската промишленост бе слабо представена на балканските пазари. Сравнително по-постоянно място имаха ламарините и емайлираните съдове, цигарената хартия, циментът, а в последните години на десетилетието — и химическите произведения. Те намираха прием главно в България, Гърция и Албания.

Като вносители в Югославия държавите от региона имаха по-малко значение. През 1926 — 1929 г. на тях се падаха средногодишно 5,3 % от сумата на нейния внос. Най-голям — 3,3 %, бе относителният дял на Румъния, която бе важен доставчик на петрол и петролни продукти. Но в последните години от десетилетието все по-силно се чувствуваше конкуренцията на другите страни — износителки на тези продукти. На второ място беше Гърция, която внасяше в Югославия главно цитрусови и сушени плодове, маслини и др. Фактически тя бе монополизирала югославския пазар на тези произведения. Гърция и Румъния доставяха също сол — морска и каменна. Останалите балкански страни имаха много по-малко значение поради липсата на подходящи износни стоки. Турция предлагаше предимно суров памук, вълна, сусам, риби и плодове, а България — маслодайни семена, чиито количества нарастнаха в последните години на периода.

Таблица 31
Търговия на Турция с балканските държави през периода 1926 — 1929 г. (%)[157]

Държави	Внос				Износ			
	1926 г.	1927 г.	1928 г.	1929 г.	1926 г.	1927 г.	1928 г.	1929 г.
Албания	—	—	0,1	0,1	—	—	0,0	0,0
България	1,2	1,1	2,9	0,8	0,8	0,9	2,2	1,0
Гърция	0,5	0,4	0,4	0,2	4,5	6,2	6,7	6,8
Румъния	2,0	3,3	3,4	2,0	0,6	0,8	0,9	1,1
Югославия	0,2	0,1	0,3	0,3	0,1	0,1	0,1	0,2

През втората половина на 20-те години Турция увеличи износа си за балканските държави (вж. табл. 31). През 1926 —

157 Таблицата е съставена по данни на турската статистика, цитирани по Свраков, Г. К. Цит. съч., 93 — 95.

1929 г. средногодишно 8,2 % от неговата сума се насочваше към техните пазари. Най-голям — около 6 %, бе делът на гръцкия пазар. Участието на останалите бе далеч по-слабо.

Произведенията от животински произход и рибите бяха основните износни пера за страните от региона. В 1926 г. на тях се падаха 40,35 % от стойността на този износ[158]. Повече от 3/4 от пресните и солените риби отиваха главно за пазарите на България и Румъния. Към края на 20-те години техните количества започнаха да намаляват.

На второ място бяха живите животни. В 1926 г. в балканските държави бяха внесени 141 114 глави добитък на стойност 983 хил. турски лири, което представляваше 25,63 % от сумата на общия турски износ на добитък[159]. През последните години на десетилетието се очерта тенденция към увеличаване на количествата, особено на дребния добитък, резултат от по-големите доставки за Гърция.

За пазарите от региона се отправяха и значителни количества сурови материали, най-вече памук и вълна, както и някои памучни полуфабрикати. През 1929 г. техните количества достигнаха 2314 т на стойност 1,6 млн. лири. Това представляваше 12,86 % от сумата на турските продажби на такива материали[160].

Постоянно, макар и неголямо място заемаха сухите плодове и дъбилните екстракти. Тютюн се изнасяше в малки количества за Румъния и Югославия, а в отделни години и за Гърция, която го реекспортираше.

Вносът на Турция от балканските й партньори бе по-ограничен — средногодишно 4,9 % от общата му сума за 1926 — 1929 г. Сравнително по-активно участие имаха Румъния и България. Първо място в стоковата листа заемаха петролните продукти от Румъния. В 1926 г. на тях се падаха 32,39 % от общия им внос в Турция. През 1927 г. относителният им дял нарасна на 37,70 %[161], но в края на периода участието на Румъния бе по-слабо за сметка на увеличените доставки от САЩ и Германия.

През първата половина на 20-те години турският пазар бе твърде важен за добитъка и зърнените храни на България, Югославия и Румъния. През втората половина на периода обаче значението му започна да намалява, тъй като живите животни, както вече отбелязахме, станаха едно от важните пера на турския износ.

Подобна промяна настъпи и във вноса на зърнени храни, брашна и варива. През 1926 г. балканските страни доставиха в Турция 10 457 т пшеница на стойност 1,3 млн. лири, а през 1928 г. — 28 056 т за 3,2 млн. лири, или 61,29 % от сумата на нейния внос на пшеница[162]. Същевременно тя изнасяше зърнени храни главно за Гърция — 7858 т през 1927 г., а през 1929 г. — 8547 т[163]. Явно е, че Турция реекспортираше известни количества, но нейният износ на зърнени храни бе резултат и от увеличаването на местното производство. Със създаването на собствена захарна промишленост все повече се ограничаваха доставките от България и Румъния, които в отделни години бяха значителни: през 1927 г. — 10 732 т, чиято стойност — 2,5 млн. лири, бе 18,31 % от стойността на турския внос на захар[164].

Най-голям дял в албанския внос през 20-те години имаше Югославия. От сумата на нейния износ за тази страна 3/4 се падаха на царевицата, дървения строителен материал и цимента. Най-важен пазар за Албания бе гръцкият. Към него се насочваха главно добитък, кожи и дърва за отопление[165].

Краткият преглед на взаимната търговия на балканските страни показва, че тя бе твърде ограничена в структурно отношение. Въпреки голямото на пръв поглед разнообразие на артикули, включени във вносните и износните листи на отделните държави, в действителност обект на размяната бяха само няколко стокови групи. При това за някои от тях излишъците не бяха достатъчни, за да задоволят напълно потребностите на страните вносителки. Същевременно важни износни стоки не намираха пласмент на балканския пазар. Между тях бе и тютюнът, който имаше най-голямо значение за търговията на Гърция, Турция и България. По отношение на него тези държави се явяваха на европейския пазар конкуренти. Подобно бе положението на Югославия и Турция в износа на опиум за

158 Пак там, с. 99.

159 Пак там.

160 Пак там.

161 Пак там, с. 97.

162 Пак там.

163 Пак там, с. 101.

164 Пак там, с. 97.

165 Изчислено по: Jstorija XX veka. Zbornik radova. T. 5. Beograd, 1963. Albania (1925 — 1939), p. 162, tabl. 4.

Централна Европа. Гърция и Турция си съперничеха дори в рамките на балканския пазар, тъй като и двете доставяха сушени и цитрусови плодове, риби, хайвер, маслини и маслиново масло. Сериозна конкуренция имаше и между България, Югославия, Румъния, а по-късно и Турция по отношение на някои зърнени храни и особено на произведенията на животновъдството.

Независимо от изтъкнатите слаби страни през 20-те години междубалканската търговия имаше значение за държавите от региона. Това се потвърждава както от оборотите на взаимния стокообмен, така и от неговия относителен дял във външната им търговия. Най-заинтересувани от нея бяха Гърция — в областта на вноса, и България, за която балканските пазари, особено гръцкият и турският, бяха важни за излишъците на нейното селско стопанство.

Очерталата се в края на 20-те години тенденция към намаляване на взаимния стокообмен се превърна в реалност през третото десетилетие на века. През 1930 — 1934 г. рязко се съкратиха оборотите му. Наред с обективните трудности, произтичащи от кризисната ситуация, крайно неблагоприятно влияние върху него оказаха и промените в търговската политика на повечето балкански държави, които доведоха до засилване на стопанския национализъм. Важна причина за ограничаването на стокообмена между страните в региона бе и по-голямото им обвързване с германския и италианския пазар. Именно поради това състоянието на междубалканската търговия остана незадоволително и след изживяването на кризата. Средногодишният внос за периода 1931 — 1938 г. в стойностно изражение бе много под равнището за 1926 — 1929 г. За Югославия намалението бе 2,5 пъти, за Румъния — 2 пъти, за България — повече от 3 пъти, и за Турция — 4,5 пъти. Само за Гърция то бе по-малко — с около 1/3.

Средногодишният износ на повечето от балканските страни за пазарите в региона спадна през 30-те години: на Югославия — с повече от 2,5 пъти, на Турция и Румъния — с около 1/3, а на Гърция се увеличи. Най-тежко бе засегната България. Нейният средногодишен износ за съседните държави през това десетилетие бе близо 11 пъти по-малък от този през втората половина на 20-те години.

Настъпиха съществени промени и в значението на междубалканския стокообмен за общата търговия на отделните страни (вж. табл. 32).

Таблица 32

Относителен дял на междубалканския стокообмен във външната търговия на балканските страни през периода 1931 — 1937 г.[166]

Държави	Внос							Износ						
	1931 г.	1932 г.	1933 г.	1934 г.	1935 г.	1936 г.	1937 г.	1931 г.	1932 г.	1933 г.	1934 г.	1935 г.	1936 г.	1937 г.
Албания*	13,0	11,5	.	.	.	7,9	11,5	20,8	14,3	.	.	.	12,5	9,8
България	7,9	6,8	7,4	6,9	4,5	4,7	4,3	6,5	3,2	2,3	1,4	2,5	1,8	2,0
Гърция	15,9	17,0	13,1	12,9	13,6	12,9	18,1	2,7	2,3	3,8	6,6	7,3	7,9	6,2
Румъния	2,6	2,5	2,8	2,8	3,2	3,5	2,6	5,6	7,1	5,0	6,4	6,1	5,3	8,7
Турция	2,2	2,2	2,8	3,3	3,8	3,1	2,6	9,8	6,6	4,7	4,8	2,8	2,5	2,5
Югославия	2,7	4,3	4,0	3,7	4,2	4,3	3,9	8,1	5,5	5,2	5,9	4,6	7,3	5,7

* За Албания за периода 1933 — 1935 г. не разполагаме със статистически данни, а за останалите години данните се отнасят само за Югославия и Гърция, които вземат най-активно участие в балканската ѝ търговия.

166 Таблицата е съставена по данни на съответните балкански статистики: Anuarul statistic al României 1937 şi 1938, 570 — 573; Annuaire statistique de la Grèce 1935, p. 160; Annuaire statistique de la Grèce 1939, p. 150; Istatistik yilligi 1937/1938, 235 — 236; Статистички годишњак 1938 — 1939, p. 252, 253; Статистички годишник. . ., 1935 г., с. 224; Статистички годишник. . ., 1940 г., с. 500, 501; Външна търговия на НРБ. Статистически сборник 1942 — 1944, с. 4, 5; за Албания — по ЦДИА, ф. 325, оп. 5, а. е. 140, л. 1 — 4; Istorija XX veka. . ., p. 162, 213.

В сравнение с втората половина на 20-те години бе характерно по-ограниченото участие на техните партньори от региона в сумата на общия им внос. Това се отнасяше особено за България и Гърция. Относителният дял на балканските държави в общата им износна търговия също спадна — най-много за България и Турция и по-слабо — за Гърция, Румъния и Югославия. Неедноквата степен на намаляване на балканската търговия на отделните страни определи и настъпилите промени в техните позиции.

Таблица 33

Средногодишно участие на балканските държави във взаимния им стокообмен през периода 1931 — 1938 г.[167]

Внос	% от общия внос	Износ	% от общия износ
в Румъния[168]		**от Румъния**	
от Гърция	1,63	за Гърция	3,74
Турция	0,62	Югославия	1,18
Югославия	0,56	България	0,73
България	0,18	Турция	0,63
Общо	2,99	Общо	6,28
в Югославия		**от Югославия**	
от Румъния	2,05	за Гърция	3,98
Гърция	1,50	Румъния	0,39
България	0,17	България	0,20
Турция	0,11	Турция	0,16
Общо	3,83	Общо	4,73
в Турция		**от Турция**	
от Гърция	0,54	за Гърция	3,42
Румъния	0,51	Румъния	0,87
България	0,45	България	0,40
Югославия	0,27	Югославия	0,10
Общо	1,77	Общо	4,79
в Гърция		**от Гърция**	
от Румъния	7,41	за Румъния	2,25
Югославия	4,00	Югославия	2,08
Турция	2,71	Турция	0,57
България	0,23	България	0,31
Общо	14,35	Общо	5,21

167 Таблицата е съставена по данни на съответните статистики. Вж. бел. 166.

168 За Румъния процентът е изчислен за периода 1931 — 1937 г.

Данните от табл. 32 показват, че през 30-те години взаимният стокообмен на страните от региона имаше по-ограничено значение за тяхната външна търговия. Изключение в това отношение представляваше само Гърция. Относителният дял на балканските държави в сумата на нейния внос бе 14,4 % средногодишно за периода 1931 — 1937 г. Най-голямо продължаваше да бъде участието на Румъния, на която се падаха около 7 %. Между най-важните стоки, доставяни от нея, бяха петролът и петролните продукти, строителният дървен материал, царевицата, фасулът, добитъкът и млечните произведения. През 1933 г. тя изнесе за тази страна 75 485 т дървен материал на стойност 160,2 млн. драхми, а през 1934 г. — 87 292 т за 185,3 млн. драхми[169]. През същите години количеството на фасула бе съответно 11 623 т и 9402 т, което представляваше 71 % и 60 % от вноса му в Гърция[170]. През 1933 г. Румъния осигури почти изцяло доставките на царевица — 26 072 т[171]. През следващите години земеделските произведения и дървеният материал бяха определящи за нейния внос — от 1/2 до 3/4 от общата му сума (по данни на гръцката статистика)[172].

На второ място по участие във вносната търговия на Гърция се нареждаше Югославия. През 30-те години тя доставяше предимно добитък, млечни продукти и дървен материал. През 1933 и 1934 г. на нея се падаха 90 % от внесените овце — съответно 552 213 и 547 141[173]. Доставените за същите години на гръцкия пазар дървени въглища — 1478 т и 3681 т, представляваха съответно 54 и 84 % от вноса им[174]. Значителни бяха количествата и на млечните продукти и фасула. През 1936 — 1938 г. добитъкът, дървеният материал, зърнените храни и варивата даваха около 70 % от сумата на югославския износ за Гърция[175]. През 1936 г. Югославия и Румъния заемаха 4-о място във вноса на тази страна (след Германия, Англия

169 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 171, л. 122.

170 Пак там.

171 Пак там.

172 Пак там, л. 56.

173 Изчислено по: Annuaire statistique de la Grèce 1935, p. 198 сл.

174 Пак там.

175 ЦДИА, ф. 285, оп. 5, а. е. 171, с. 49.

и САЩ)[176] въпреки намаляването на участието им в сравнение с предкризисните години.

Относителният дял на Турция в гръцкия внос намаля от 3,7 % през 1931 — 1934 г. на 1,7 % през 1935 — 1938 г. (по данни на гръцката статистика)[177]. Тя доставяше главно едър и дребен рогат добитък и въглища. През втората половина на десетилетието на тях се падаха 54 % от сумата на турския износ за Гърция[178]. По данни на нейната статистика участието на България във вноса на тази страна през 30-те години бе незначително — 0,19 % средногодишно[179].

В началото на десетилетието относителният дял на Югославия в албанския внос нарасна на 7,4 % (през 1930 г.) и на 9,4 % (през 1931 г.). През 1936 — 1938 г. тя успя да запази позициите си — 9,9 % средногодишно. Делът на Гърция спадна в сравнение с 20-те години на 3,6 % през 1930 и 1931 г. и на 0,3 % средногодишно през 1936 — 1938 г.[180]

По данни на националната ни статистика относителният дял на съседните страни във вноса на България остана сравнително висок — 6,07 % средногодишно за периода 1931 — 1937 г. Най-голямо бе значението на Румъния, която бе основен доставчик на петрол и петролни продукти.

По-слабо бе участието на балканските държави във вноса на Югославия — 3,9 % средногодишно за периода 1931 — 1937 г. И през 30-те години тя закупуваше главно риби, сушени плодове, маслини, маслиново масло, колофон и памучни конци от Гърция; семена, слънчогледово масло, въглища и мергел от България; петролни продукти от Румъния; малки количества вълна и памук от Турция. За вносната търговия на Турция и Румъния делът на страните от региона бе малък — 2,9 % средногодишно за периода 1931 — 1937 г.

През 30-те години значението си за Албания запази само гръцкият пазар. Той поемаше през 1930 и 1931 г. 18,9 % от сумата на нейния износ, а през 1936 — 1938 г. — 11,4 % средногодишно. Участието на Югославия спадна на 3,4 % през 1930 г., 1,9 % през 1931 г. и само 1,0 % средно през 1936 — 1938 г.[181]

176 Encyclopédie économique. . ., p. 131.

177 Изчислено по: Annuaire statistique de la Grèce 1935, p. 198 сл.

178 Encyclopédie économique. . ., p. 104.

179 Изчислено по: Annuaire statistique de la Grèce 1939, p. 150, 160.

180 Изчислено по: Jstorija XX veka. . ., p. 162 (tabl. 4), 213.

181 Пак там.

В областта на износа най-активна в междубалканския стокообмен бе Румъния. На пазарите в региона се падаха 6,31 % от неговата сума. На второ и трето място следваха Гърция и Югославия с 5,27 % и 6,04 % средногодишно. По-слаб бе износът на Турция и България — съответно 4,81 % и 2,81 %.

Данните от таблица 33 ясно очертават изолацията на нашата страна през 30-те години. За балканските страни като вносител на стоки тя заедно с Турция имаше най-малко значение. Според съответните статистики за периода 1931 — 1938 г. България се нареждаше на последно място в износната търговия на Гърция и на предпоследно в тази на Югославия, Румъния и Турция. По-пълна представа за абсолютното и относителното спадане на българския внос от съседните държави дава табл. 34.

Сравнително по-голямо бе значението на нашия пазар за износа на Румъния. Тенденцията на развитие обаче показваше постоянното му ограничаване до 1936 г. включително. Едва в последните години на периода се повишават абсолютните и относителните числа, но и в 1939 г. румънският износ за България остана далеч под равнището на 1929 г. Твърде малък бе нейният дял в износната търговия на Турция и Гърция. Същото се отнасяше и за вноса от Югославия независимо от значителните колебания в отделните години.

Наред с обективните трудности между причините, които задържаха развитието на вноса от балканските страни, трябва да се отбележи и нерационалната му организация. Въпреки наличието на голям брой ведомства, занимаващи се с външната търговия, той бе оставен в ръцете на частната инициатива, при което сделките се забавяха, а често и не се осъществяваха. Не бяха малко случаите, когато те се проваляха поради конкуренцията между отделните фирми. Така несъгласуваните действия на главните вносители на румънски петрол — акционерно дружество „Петрол", I българска петролна индустрия и Вносна петролна централа, станаха причина да не бъдат напълно усвоени през 1941 г. контингентите, определени за България[182]. Поради недостатъчното познаване на турския пазар не бяха използувани възможностите, които той предлагаше през 1940 г. за снабдяване на нашата индустрия с дъбил-

182 ЦДИА, ф. 257, оп. 1, а. е. 272, л. 137; а. е. 281, л. 135.

Таблица 34
Внос от балканските държави в България през периода 1929 — 1939 г.[183]

Държави	Стойност	1930 г.	1931 г.	1932 г.	1933 г.	1934 г.	1935 г.	1936 г.	1937 г.	1938 г.	1939 г.
Гърция	млн. драхми	22,8	22,1	14,7	9,6	21,1	15,4	23,9	22,8	30,0	—
	% от гръцкия износ	0,38	0,52	0,31	0,19	0,39	0,22	0,32	0,24	0,30	—
Румъния	млн. леи	363,2	233,1	133,4	98,8	91,1	105,6	102,6	243,5	197,5	294,8
	% от румънския износ	1,3	1,1	0,8	0,7	0,7	0,6	0,5	0,8	0,9	1,1
Турция	хил. турлири	780	994	618	308	320	200	322	369	452	519
	% от турския износ	0,51	0,78	0,67	0,33	0,35	0,21	0,27	0,27	0,31	0,41
Югославия	хил. дин.	16,871	4,200	3,822	2,157	31,238	3,700	4,255	10,873	7,824	—
	% от югославския износ	0,25	0,09	0,12	0,06	0,81	0,09	0,10	0,17	0,16	—

183 Таблицата е съставена по данни на съответните статистики. Вж. бел. 166.

ни екстракти, вълна, памук, сурови кожи, гьон и други материали[184].

Много компенсационни сделки, разрешени от югославските власти, за износ на син камък срещу внос на слънчогледово семе, жито и ориз не се осъществиха поради трудности, създавани от наша страна на кореспондиращите фирми[185]. Учредяването на акционерните дружества „Българска промишленост" и „Българска търговия" не отстрани съществуващия хаос. По вина на първото дружество през януари 1941 г. бе провалена сделка за доставка на 26 500 т вълна мохер от Турция в момент, когато най-големите вълненотекстилни фабрики у нас изпитваха остър недостиг от сурови материали и бяха застрашени от спиране на работата[186]. Твърде сложна и нерационална бе и възприетата система на компенсационните сделки с Гърция през 1940 и 1941 г. Дирекцията на външната търговия уточняваше граници, в които трябваше да се движи стокообменът с тази страна, Главното комисарство по снабдяването определяше цените, а „Българска търговия" уговаряше сделките с частните фирми след предварително съгласие на дирекцията. Във веригата се включваше и Главното интендантство като адресант на някои доставки.

Очакванията, че със създаването на двете вносни централи ще се използуват по-пълно отпуснатите от балканските партньори вносни контингенти, не се оправдаха. Това показват и резултатите от дейността на „Българска търговия". За времето от 15 март 1940 г. до 31 декември с. г. дружеството внесе стоки за 154 млн. лв., а от 1 януари 1941 г. до 31 декември с. г. — за 1394 хил. лв., главно от Германия, Чехословакия, Англия, САЩ и др. От съседните страни обаче то не бе осъществило никакви доставки. Едва през 1942 г., бяха внесени някои стоки[187].

Приведените в изложението данни за износа на България в балканските държави през 30-те години очертават още потревожно положение. Според съответните статистики тя беше на последно място между страните от региона във вноса на Румъния и Гърция и на предпоследно в този на Югославия и Турция (вж. табл. 33 и 35).

184 Пак там, ф. 192, оп. 1, а. е. 555, л. 14.

185 Пак там, ф. 191, оп. 1, а. е. 316, л. 72, 73, 98, 100.

186 Пак там, ф. 192, оп. 1, а. е. 555, л. 50 — 55.

187 Пак там, ф. 191, оп. 1, а. е. 32, л. 112, 115, 118, 119.

Таблица 35
Износ от България за балканските държави през периода 1929 — 1939 г.[188]

Държави	Стойности	1929 г.	1930 г.	1931 г.	1932 г.	1933 г.	1934 г.	1935 г.	1936 г.	1937 г.	1938 г.	1939 г.
Гърция	млн. драхми	243,6	159,4	53,6	10,4	4,3	15,1	32,3	17,6	23,0	38,1	—
	% от гръцкия внос	1,80	1,47	0,61	0,13	0,05	0,17	0,30	0,15	0,15	0,26	—
Румъния	млн. леи	67,0	16,0	25,0	14,5	18,0	21,9	9,9	11,7	10,5	9,0	10,0
	% от румънския внос	0,2	0,0	0,2	0,1	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0
Турция	хил. тур. лири	—	663	703	608	179	506	236	514	475	481	471
	% от турския внос	—	0,45	0,56	0,70	0,25	0,58	0,26	0,56	0,41	0,32	0,40
Югославия	хил. дин.	5,635	10,1162	1,394	5,910	1,058	1,853	18,118	7,974	14,824	10,165	—
	% от югославския внос	0,07	0,15	0,03	0,21	0,04	0,05	0,35	0,20	0,28	0,20	—

188 Таблицата е съставена по данни на съответните статистики. Вж. бел. 166.

Тя фактически бе изтласкана от най-важните за нея пазари. Загубата на турския пазар бе в известна степен обща за всички балкански партньори и бе резултат преди всичко от промените в стопанското развитие и политика на тази държава.

От гръцкия пазар обаче България бе изместена от другите балкански страни, главно Румъния и Югославия и в по-малка степен Турция и Албания. Нейното участие в гръцкия внос на много стоки, на които в предишните периоди тя бе главният доставчик, бе сведено през 30-те години до незначителни количества. Показателна в това отношение е табл. 36.

Таблица 36
Внос в Гърция от балканските държави на някои по-важни стоки през 1937 г.[189]

Държави	Едър рогат добитък (бр.)	Дребен рогат добитък (бр.)	Свине (бр.)	Краве масло (т)	Пшеница (т)	Царевица (т)	Дървени въглища (т)
България	1230	7353	971	6	169	531	403
Югославия	11 239	582 581	584	94	42 261	15 227	—
Румъния	6328	10 125	170	99	165 807	21 721	—
Турция	29 323	79 137	—	—	346	—	45 835
Албания	2983	27 265	104	—	—	1	—
Общо	55 334	712 764	2003	312	505 814	47 531	895 173

През 1938 г. бяха закупени от балканските държави следните количества едър рогат добитък: от България — 1886 броя, от Югославия — 2183, от Румъния — 19 465, и от Турция — 31 766[190]. Доставките на дребен рогат добитък през същата година бяха съответно: 6185, 283 100, 37 600 и 79 061 броя[191]. Във вноса на пшеница Румъния участвуваше със 103 613 т, Турция — със 7498 т, а България — с 2801 т[192]. Количествата на царевицата бяха

189 Таблицата е съставена по данни от: Annuaire statistique de la Grèce 1939, p. 180.

190 Пак там.

191 Пак там.

192 Пак там.

разпределени между Румъния — 42 115 т, и Югославия — 13 489 т[193].

Приведените за сравнение данни ясно показват, че по отношение на споменатите по-горе селскостопански произведения гръцкият пазар не бе загубил значението си за балканските износители. От него бе изтласкана само България. Турция укрепи позициите си на вносител на едър добитък на този пазар благодарение на сравнително по-ниските цени, на които го предлагаше. Дребен добитък се осигуряваше главно от Югославия, а с по-малки количества участвуваха Турция, Румъния и Албания. Тези страни поеха и голяма част от вноса на млечни продукти. В доставките на яйца България бе изместена от Турция и Египет. Тя бе почти напълно изтласкана от гръцкия пазар и по отношение на зеленчуците, каменните въглища, дървата за горене и др.

За Румъния и Югославия нашите износни стоки никога не са представлявали особен интерес, тъй като те самите бяха производители на повечето от тях. Поради това и участието на страната ни във вносната им търговия бе незначително. Все пак през втората половина на 30-те години настъпи известно оживление в българо-югославския обмен, което се изрази и в нарастване на относителния дял на България в югославския внос.

193 Пак там.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В периода между двете световни войни България положи немалко усилия да активизира стопанското си сътрудничество със съседните държави и особено двустранния си стокообмен с тях. Това бе неразривна част от външната политика на управляващите кръгове, насочена към преодоляване на политическата изолация на страната.

През първата половина на 20-те години България бе ограничена във външнотърговската област от икономическите клаузи на Ньойския договор. И след 1925 г. търговскодоговорната ѝ политика остана твърде пасивна в сравнение с тази на другите европейски държави. Това бе свързано до голяма степен със силно протекционисткия характер на новата митническа тарифа. Въпреки това българската буржоазия прояви добра воля и готовност да уреди търговските си отношения със своите съседи и особено с Турция и Гърция, които имаха голямо значение за нашия износ. Резултат от проявената от нейна страна инициатива бяха сключените през 1927 г. временни търговски спогодби с Гърция и Албания и тарифният договор с Турция от февруари 1928 г.

Усилията да бъде регулиран договорно стокообменът с балканските държави се сблъскваха нерядко с поставяните от тях политически искания. Стопанските улеснения, към които България се стремеше, се поставяха в зависимост от нейната готовност към отстъпки в политическата област. Твърде показателен е фактът, че тя успя да установи търговскодоговорни отношения само с Турция, докато другите балкански държави още през 20-те години изградиха взаимния си стокообмен върху основата на редовни договори, снабдени със съответни тарифни приложения.

Избухването на голямата икономическа криза през 1929 г. отбеляза началото на нов етап в българската външнотърговска политика. Страната активно се включи в общите инициативи на аграрните държави в Европа за борба с кризата и с влошените условия за пласмента на техните основни износни продукти. В условията на разгърналото се движение за балканско разбирателство продължиха и усилията за по-благоприятно уреждане на директните търговски връзки със страните от региона. Успех в това отношение бяха сключените договори с Турция от 27 май 1930 г. и с Югославия от 24 май 1934 г. Те съдържаха тарифни приложения с взаимни митнически отстъпки. Въпросът за подписването на редовен търговски договор с Гърция и Румъния остана нерешен през разглеждания период. Със северната ни съседка бе постигната през септември 1930 г. само временна търговска спогодба, която в условията на кризата не бе в състояние да оживи взаимния стокообмен. След денонсирането от гръцка страна през 1930 г. на временната спогодба с България търговските отношения между двете държави останаха нерегламентирани.

Въведените в балканските страни валутни ограничения създадоха допълнителни пречки за развитието на взаимната им търговия. Това принуди техните правителства да използуват възможностите, които предлагаха клиринговите спогодби за уреждане на плащанията. България сключи такива спогодби с повечето от балканските си съседи още през първата половина на 30-те години. Само с Гърция поради острите финансови спорове подписването на клиринга се забави до януари 1938 г.

Клиринговите спогодби на България със съседните държави имаха обикновено срок от 6 месеца до една година, като повечето от тях бяха неколкократно подновявани. Те обхващаха плащанията, произтичащи от целия стокообмен, а с Румъния и Югославия чрез тях се уреждаха и разходите на железопътните и пощенските администрации, на дипломатическите представителства, по туристическия обмен, както и преводите на работещите във всяка от договарящите се страни поданици на другата държава.

Спогодбите, подписани с Турция и Югославия, предвиждаха плащанията да се извършват само чрез клирингова сметка, без превод на конвертируема валута, докато според спогодбите с Румъния и Гърция известен процент от стокообмена трябваше да се заплаща в свободна валута.

Клиринговата система имаше някои неудобства. Едно от тях бе забавянето на плащанията поради липса на достатъчно авоари по клиринговите сметки или поради многобройни формалности. За да се отстрани това неудобство, се използуваха и частните компенсации. Те бяха особено разпространени в балканските страни. Тъй като курсът на валутите в тях не съответствуваше на обезценяването им на вътрешния пазар, банките бяха принудени да предоставят на износителите право да продават на вносителите част от получената валута на по-висока цена.

Практиката на частните компенсации, твърде широко прилагана в България от средата на 1934 г., представляваше известно смекчаване на строгия девизен режим. Чрез тях се осъществяваше търговският обмен между България и Турция. Съгласно с платежно-клиринговата спогодба от януари 1938 г. стокооборотът с Гърция се уреждаше под формата на частни компенсационни сделки с изключение на предвидения процент от свободни девизи. Те улесняваха донякъде плащанията, но при липса на подходящи условия за размяна криеха опасност от пълно прекратяване на стокообмена. Този проблем бе постоянен в търговските отношения на България с Турция и Гърция. Поради специфичния характер на вноса от тези две държави нямаше възможност за неговото увеличаване, а при компенсационния обмен това означаваше ограничаване и на българския износ за тях.

Между България и Румъния основният проблем бе голямото пасивно салдо на нашата страна. Трудностите в българо-югославските търговски отношения не бяха свързани толкова с непосредствената стокова размяна между двете държави, колкото с условията за транзита през Югославия.

Резултатите от положените усилия от българска страна за активизиране на търговските отношения със съседните държави не бяха задоволителни. В развитието на тези отношения могат да се разграничат два етапа. Първият етап обхваща 20-те години и съвпада със следвоенната стопанска криза и периода на стабилизацията. Вторият етап включва 30-те години, за които определящи бяха голямата икономическа криза от 1929 — 1933 г. и стопанското оживление, настъпило през втората половина на десетилетието.

През 20-те години стокообменът на България със съседните държави нарасна неколкократно в сравнение със средногодишното му равнище през първото десетилетие на XX в. При

това увеличението бе по-голямо в областта на износа. През 1921 г. 1/4, а през 1922 г. близо 1/3 от износа се отправяше за страните от региона, главно за Гърция и Турция. Обстоятелството, че това увеличение бе плод на временна конюнктура, не омаловажава тяхното значение за балканската търговия на нашата страна. И след края на гръцко-турската война относителният дял на износа за тези държави бе твърде висок — от 10,8 % (1929) до 20,4 % (1926). Голямо бе тяхното участие в българския внос. Относителният им дял в общата сума на вътрешнотърговския оборот на страната се движеше от 12,0 % (1928) до 22,6 % (1922). Това определяше държавите от региона, взети заедно, като един от важните контрагенти на България. През различните години на второто десетилетие те заемаха второ или трето място в нашата външна търговия.

През 30-те години настъпи голямо и трайно намаление на стокообмена с балканските страни. Особено рязко бе то през 1930 — 1934 г., когато търговският оборот с тях бе близо 4 пъти по-малък в сравнение с 1929 г. Относителният дял на балканските държави за същите години спадна средно на 5 %. Още в 1932 г. те останаха на 9-о място в износа, на 5-о място във вноса и на 6-о място в общата сума на външния стокообмен на България.

Очакванията, че след кризата търговията със съседните страни ще се оживи, не се оправдаха. Едва след 1936 г. търговските обороти с тях слабо се повишиха. Но до края на разглеждания период те останаха от 2,5 до 5 пъти по-малки от средногодишната сума на оборота за периода 1924 — 1929 г. Оживлението, характерно за външната търговия на България през втората половина на 30-те години, не обхвана стокообмена ѝ с балканските държави. Поради това техният относителен дял (той се движеше от 3,2 % в 1936 и 1937 г. до 4,5 % в 1940 г.) остана неколкократно по-нисък от този през 20-те години и бе дори по-малък от този през кризисните години.

Особено неблагоприятно бе развитието на българския износ за съседните страни. И през третото десетилетие на века той бе крайно ограничен. Въпреки известното увеличаване в края на разглеждания период липсваше перспектива за подобряването му. През 30-те години България загуби най-важните си балкански пазари — гръцкия и турския.

За незадоволителното състояние на търговските отношения на нашата страна с нейните съседи през 30-те години имаше няколко причини. Безспорно е, че икономическата изостаналост на партньорите ограничаваше възможностите за по-активна взаимна търговия. Тя бе сведена главно до размяната на неголям брой стоки, в чието производство те взаимно се допълваха.

Самата структура на българското участие в регионалната търговия поставяше страната в по-неизгодна позиция спрямо другите балкански държави. Тя внасяше от тях сравнително по-големи количества важни за народното стопанство стоки, каквито бяха петролните продукти, химическите произведения, дървеният материал и др. Дори доставяните от Гърция и Турция по-специфични артикули като южните и сушените плодове, рибите и хайвера, маслините и маслиновото масло, макар и да не бяха от първа необходимост, имаха постоянно място на българския пазар. Въпреки че съществуваха възможности за закупуване на някои от тях от други европейски страни, невинаги условията за това бяха по-благоприятни. В такъв смисъл съседните държави имаха постоянно, макар и неголямо значение за нашия внос.

Твърде различно бе положението на България като доставчик за балканските пазари. В структурата на нейния износ преобладаваха стоки, които независимо от качеството и количествата им можеха сравнително лесно да бъдат набавени и от друга страна, твърде често балканска, или да бъдат заместени със собствено производство. В резултат от това България като износител се оказа през 30-те години на последно място във взаимната търговия на страните от региона. Но фактът, че през 20-те години тя успяваше да поддържа високо равнище на износа, показва, че за промяната в позициите ѝ изиграха важна роля и други фактори. Между тях на първо място трябва да се изтъкнат политическите.

Със сключения в началото на 1937 г. българо-югославски пакт за вечно приятелство не бяха решени спорните въпроси между двете страни. Твърде краткотрайно се оказа и подобряването на отношенията с Турция. Политическите отношения с Гърция и Румъния останаха обтегнати през разглеждания период поради териториалните и малцинствените спорове. С цел да се окаже натиск върху България при решаването на спорните въпроси нерядко правителствата на съседните държави използуваха икономически средства, като ѝ отказваха отстъпки и улеснения от митнически и търговски характер. Поради политически съображения тя бе поставена на пазарите в региона в по-неблагоприятни условия от останалите партньори, което бе използувано от конкуриращите я съседни страни. Ако загубата на турския пазар бе резултат главно от

настъпилите промени в стопанската политика на Турция, то от гръцкия пазар България бе изтласкана от Румъния и Югославия и в по-малка степен от Турция. Нейното участие в гръцкия внос на добитък и млечни произведения, които в предишните периоди бяха доставяни главно от българските търговци, бе сведено през 30-те години до незначителни количества.

След подписването на Балканския пакт през 1934 г. нашата страна се оказа не само в политическа, но и в икономическа изолация. Тя бе изключена от почти всички опити за икономическо, транспортно и митническо сътрудничество, които се предприемаха в рамките на Малкото и Балканското съглашение.

Важна причина за ограничения стокообмен между България и другите балкански страни бе икономическата експанзия на Германия на Балканите. Използувайки умело клиринговата система, както и цялостната икономическа и политическа конюнктура, тя за сравнително кратко време зае първо място във външната търговия на балканските държави. Нейният дял в българския износ през периода 1935 — 1940 г. достигна 54,2 %, а във вноса — 51,7 % средногодишно[1]. През 30-те години Германия бе главният търговски партньор и на останалите страни от региона, като пое от 1/4 до 1/3 от техния износ[2]. Това наложи някои структурни промени в тяхната икономика, които в крайна сметка засилиха още повече икономическата им зависимост от тази държава. Новата географска насоченост на външната търговия на балканските страни доведе до още по-голямо спадане на взаимния им стокообмен. Специално за България тя съдействува за по-нататъшното откъсване на нейния износ от естествените му пазари в съседните държави.

Търговските отношения между нашата страна и нейните съседи през 30-те години се усложниха от промените в организацията на международната търговия. Преустройството и върху основата на клиринговите спогодби и новите търговско-политически мерки създадоха допълнителни трудности. Тези спогодби, както и частните компенсации предлагаха известни възможности за развитие на търговския обмен и действуваха сравнително добре там, където имаше обективни условия за изравняване на вноса и износа. Но при липса на такива условия те ограничаваха още повече размяната. Спогодбите, подписани

[1] L u k a č, D. Treči Rajh i zemlje Jugoistočne Evrope. T. 2. Beograd, 1982, p. 39.

[2] Пак там.

между нашата страна и съседните държави, съдействуваха в някои случаи за известно увеличаване на стокообмена, но те не успяха да компенсират отрицателното въздействие на валутните ограничения.

Към факторите, които влияеха отрицателно върху зоналната търговия, трябва да се отбележи и състоянието на съобщителната мрежа на Балканите. Въпреки географската близост на страните липсваха удобни и икономически изгодни железопътни и шосейни връзки между тях.

За незадоволителното развитие на стокообмена на България с балканските страни през 30-те години имаше известна вина и управляващата буржоазия, която не успя да намери най-ефективните форми за ръководство на стопанския живот в условията на изострените икономически и политически противоречия на българския капитализъм. Регулативната намеса на държавата в областта на външната търговия като цяло постигна някои успехи — стабилизация на националната валута, активизиране на търговския баланс и частично подобряване на платежния баланс. Но регламентирането на търговския и валутния оборот с чужбина бе придружено от все по-засилващо се обвързване на икономиката с фашистка Германия, а това, както вече споменахме, се отрази крайно неблагоприятно върху балканската търговия на страната. Освен това за автономната търговска политика на българската буржоазия в областта на износа бяха характерни импровизираните, разпокъсани и доста пъти закъснели мероприятия. Липсваше централизирано ръководство. Твърде честата несъгласуваност между различните органи попречи да се използуват по-рационално и малките възможности за увеличаване на стокообмена със съседните държави.

Комбинираното действие на тези фактори, всеки от които имаше по-силно или по-слабо влияние в даден етап, обуслови ограничената търговия на България с балканските страни през периода 1919 — 1941 г. Опитът от междубалканското икономическо сътрудничество след Втората световна война показа, че решаващото условие за неговото развитие бяха преодоляването на икономическата изостаналост на партньорите и установяването на добросъседски политически отношения между тях. И въпреки че все още има много неизползувани възможности за по-нататъшното разширяване на това сътрудничество, постигнатите резултати доказаха неговите предимства и положителното му значение за всички балкански народи.

БИБЛИОГРАФИЯ

ИЗТОЧНИЦИ

Централен държавен исторически архив — София:

Ф. 285. Българска народна банка.
Оп. 5, а. е.: 91, 102, 110, 170, 171, 188, 201, 210, 211, 255, 281, 289, 328, 334, 346, 352, 354, 377, 401, 417, 492.

Ф. 176. Министерство на външните работи — Консулско-стопанска дирекция.
Оп. 6, а. е.: 68, 1741, 1893, 2258, 2366, 2798.
Оп. 7, а. е.: 133, 557, 581, 604, 981.
Оп. 11, а. е.: 15, 16, 108, 109, 195, 588, 876, 1103, 1117, 1118, 1151, 1152, 1189, 1207, 1299, 1306, 1382, 1457, 1458, 1530, 1531, 1548 — 1550, 1660, 1664.

Ф. 321. Българска легация в Цариград, Анкара.
Оп. 1, а. е.: 2988, 2989, 2995, 2996, 2998, 3109, 3112, 3123, 3141, 3215, 3240, 3310.

Ф. 322. Българска легация в Атина.
Оп. 1, а. е.: 757, 758, 781, 792, 888, 916, 918, 939, 966.

Ф. 325. Българска легация в Тирана.
Оп. 1, а. е.: 48, 73, 93, 107, 140, 162, 981.

Ф. 327. Българска легация в Букурещ.
Оп. 1, а. е.: 944, 1072, 1172, 1178, 1377.

Ф. 231. Министерство на търговията, промишлеността и труда.
Оп. 5, а. е.: 9, 10, 14, 17, 29, 118, 143 — 146, 153, 155, 157, 174.

Ф. 191. Вносна централа „Българска търговия" — А. Д.
Оп. 1, а. е.: 32, 123, 127 — 132, 134, 316 — 318, 620, 624, 626, 630, 635.

Ф. 192. А. Д. „Българска промишленост".
Оп. 1, а. е.: 51, 368, 555, 890.

Ф. 257. А. Д. „Петрол".
Оп. 1, а. е.: 17, 115, 151, 161, 179, 269, 272, 274 — 281, 297, 461, 533.

Ф. 413. Българо-гръцко дружество в България.
Оп. 1, а. е.: 1 — 6.

Ф. 135. Григор Василев Гьорев.
Оп. 1, а. е.: 115, 137, 148, 152.
Оп. 2, а. е.: 137, 209.

Ф. 238. Марко Илиев Рясков.
Оп. 1, а. е.: 27, 32 — 34.

Ф. 1067. Никола Стоянов.
Оп. 1, а. е.: 30, 299, 300, 330.

Статистически годишник на Царство България за годините 1919 — 1941.

Annuaire statistique de la Grèce 1932. Athènes, 1933; 1935; 1939.
Anuarul statistic al României 1937 şi 1938. Bucureşti, 1938.
Anuarul statistic al României 1939 şi 1940. Bucureşti, 1940.
Encyclopédie économique des Balkans. Etat économique des Pays balkaniques. T. 1. Beograd, 1938.
Enciclopedia României. T. 3. Economica naţională. Bucureşti, 1939.
Istatistik yilliği 1937/1938; 1942/1945.
PA, Bonn, AA, Handelspolitische Abteilung, Handel 11, IVa Griechenland, Bd. 1.
PA, AA, Handelspolitische Abt., Handel 11, IVa Griechenland, 6239.
PA, Abteilung II, W., Handel 11, Griechenland, Bd. 2.
PA, Abt. II, W., Handel 12, Bulgarien/Griechenland.
PA, AA, Sonderreferat Wirtschaft, Handel 13, Handelsvertragsverhältnisse Rumäniens zu Deutschland, Bd. 1.
PA, AA, Sonderreferat Wirtschaft, Handel 11, Nt. 3, Rumänien.
Statistički godišnjak 1933 — 1934; 1938 — 1939. Beograd.
ZStA — Potsdam, RWM, Handels — und Zollpolitik Griechenlands, 2659, Bd. 9.
ZStA, RWM, Handels-und Zollpolitik Griechenlands, 2659/1, Bd. 10.
ZStA, Auswärtiges Amt, Abteilung II, Handel 13, Griechenlands, 41085; RWM, 9913.

ПЕРИОДИЧНИ ИЗДАНИЯ

Архив за стопанска и социална политика, сп., 1930 — 1939 г.
Българско стопанство, сп., 1939 — 1941 г.
Годишник на Висшето търговско училище — Варна, 1934 — 1938 г.
Годишник на Русенската търговско-индустриална камара, 1927 — 1941 г.
Държавен вестник, 1919 — 1941 г.
Зора, в., 1930 — 1933 г.
Известия и стопански архив на Министерството на труда, промишлеността и търговията, 1921 — 1934 г.
Известия на Бургаската търговско-индустриална камара, 1920 — 1931 г.
Известия от балканските страни, 1938 — 1939 г.
Икономист, сп., 1938 — 1941 г.
Икономически преглед, сп., 1930 — 1939 г.
Индустриален преглед, сп., 1930 — 1939 г.
Списание на Българското икономическо дружество, 1920 — 1941 г.
Стопанска мисъл, сп., 1929 — 1938 г.
Стопански вести, сп., 1936 — 1941 г.
Трудове на Статистическия институт за стопански проучвания при СДУ, 1935 — 1939 г.

ИЗСЛЕДВАНИЯ

А в р а м о в с к и, Ж. Енглеска и питање Балканског пакта 1930 — 1939 године. — В: Светска економска криза 1929 — 1934 године и њен одраз у земљама Југоисточне Европе. Београд, 1976, 103 — 146.

А р с о в, П. Буржоазното движение за балканско разбирателство. — Годишник на катедрите по научен комунизъм и история на БКП, 1968, № 1 — 2, 1 — 55.

А р с о в, П. Отражението на световната икономическа криза 1929 — 1934 г. върху икономическото влияние на империалистическите държави на Балканите. . . — Трудове на ВИИ „К. Маркс", 1963, № 2, 373 — 418.

А р с о в, П. Съперничеството между империалистическите държави и Солунското споразумение от 1938 г. — Трудове на ВИИ „К. Маркс", 1965, № 1.

Б е р о в, Л. Външнотърговската ориентация на българския фашизъм. — Трудове на ВИИ „К. Маркс", 1954, № 1.

Б е р о в, Л. Дирекция „Хранопазнос" 1930 — 1934 г. — Трудове на ВИИ „К. Маркс", 1960, № 1, 284 — 352.

Б е р о в, Л. Икономическото развитие на България през вековете. С., 1974.

Б о б ч е в, К. Външната търговска политика на България след войната. — Трудове на Статистическия институт за стопански проучвания при СДУ, 1938, № 4, 1 — 50.

Б о б ч е в, К. Митническата преференция и нейното значение за дунавските страни. — Сп. БИД, 1931, № 9, 558 — 568.

Б о б ч е в, К. Нови задачи на българската търговска политика. — Сп. БИД, 1936, № 8, 389 — 404.

Б о б ч е в, К. Промишлената и търговска политика на България през 1936 г. — Сп. БИД, 1937, № 2, 95 — 104.

Б о б ч е в, К. Регламентиране на външната търговия и организация на външната търговска политика. — Българско стопанство, 1940, № 9, 131 — 134.

Б о б ч е в, К. Стопанство и стопанска политика на България след войната. — Сп. БИД, 1931, № 8, 369 — 489.

Б о ж к о в, Л. Съобщителни проблеми на Балканите. С., 1936.

Б р а с л а в с к и й, И. М. Внешняя торговля капиталистических стран на первом этапе общего кризиса капитализма. Киев, 1957.

Б у р и л к о в, Ж. Търговската политика след войната и преференциалните мита. — Сп. БИД, 1931, № 9, 550 — 557.

В а н к у, М. Мала антанта у великој економској кризи 1929 — 1933. — В: Светска економска криза. . ., 147 — 161.

В а с и л ь е в, Н. Турция в орбите Европейской войны. — Мировое хозяйство и мировая политика, 1940, № 4 — 5, с. 141, 153.

В и н о г р а д о в, В. Н., А. К а р п е щ е н к о, П. Л е б е д е в, А. Я з ы к о в а. История Румынии нового и новейшего времени. М., 1964.

В у ч о, Н. „Аграрни блок" подунавских земљама за време економске кризе 1929 — 1933. — В: Светска економска криза. . ., 16 — 45.

Г о р а н о в и ч, М. Аграрный кризис и распад аграрного блока стран Восточной и Юго-Восточной Европы (1930 — 1939). М., 1971.

Г у р е в и ч, А. Углубление кризиса и мировая экономическая война. — Мировое хозяйство и мировая политика, 1932, № 1 — 2, с. 5 сл.

Г ъ б е н с к и, Ив. Външната ни търговска политика след войната. — Сп. БИД, 1938, № 2, 81 — 111.

Г ъ б е н с к и, Ив. Търговските отношения на България с Гърция. — Сп. БИД, 1934, № 1, 1 — 26.

Г ъ б е н с к и, Ив. Участие на България в международните стопански конференции след войната. — Сп. БИД, 1932, № 9, 541 — 562.

Д а в и д о в и ч, Д. Югославско-български стопански отношения. — Съюз на популярните банки, 1937, № 4, 171 — 179.

Д а н ц и г, Б. Турция. М., 1949.

Д а н ц и г, Б. Экономическое положенне Турции. — Мировое хозяйство и мировая политика, 1940, № 10, с. 86 сл.

Д а н ч о в, Ю. Свързване на БДЖ с железопътната мрежа на съседните държави. — Сп. БИД, 1938, № 8, 479 — 488.

Д е л ч е в а, Гр. Албанското село между двете световни войни. — Studia balkanica, 6, 1972, 123 — 142.

Д ж и л о в, Х. Экономика Турции. М., 1971.

Д о ч е в, П. Стокообменът между България и Югославия. — Експортен преглед, 1940, № 19, 2 — 4.

История Румынии 1917 — 1970. М., 1971.

История Югославии. Т. 2. М., 1971.

К а л и н о в, Т. Организация на външната търговия в чужбина и у нас. Организация на износа, контрол върху вноса, девизният режим на БНБ. С., 1935.

К а л и н о в, Т. Проблеми на външната ни търговия. — Сп. БИД, 1933, № 5, 263 — 281.

К а л и н о в, Т. Търговските ни спогодби с Югославия и Унгария. — Сп. БИД, 1934, № 8, 528 — 541.

К а р а д ж о в, Д. Търговията между България и Югославия. — Архив за стопанска и социална политика, 1939, № 3, с. 216 сл.

К а ц а р к о в а, В. Търговските отношения между България и Гърция (1930 — 1939 г.). — Векове, 1980, № 6, 15 — 25.

К а ц а р к о в а, В. Търговските отношения на България с другите балкански страни в навечерието на Втората световна война (1934 — 1939 г.). — Studia balkanica, 14, 1979, 407 — 424.

К а ш е в, С. К. Дунавският стопански съюз и България. — Стопанска мисъл, 1932, № 1, 76 — 85.

К а ш к и н, Н. С. Балканские конференции (1930 — 1934). — Actes du premier congrès international des Etudes balkaniques et Sud-Est Européenes. T. 5. Sofia, 1970, 183 — 195.

К е м и л е в, Ас. Общи тенденции на външната ни търговия. — Икономист, 1940, № 1, 17 — 30.

К и р е е в, Н. Г. Национальный и иностранный капитал во внешней торговле Турции. М., 1968.

К о е н, Д. Българската индустрия и империалистическа Германия през Втората световна война. — В: Българо-германски отношения и връзки. Т. 1. С., 1971.

К о т е в, Ив. Нашият износ на дървени въглища за Турция. — Известия на Бургаската търговско-индустриална камара, № 2, 15 ян. 1938, 3 — 5.

К у м а н о в, М. Българо-гръцки отношения (юни 1923 — януари 1926). — В: България и европейските страни през XIX — XX в., С., 1975, с. 221 сл.

К у м а н о в, М. Нишката спогодба от 1923 г. — Векове, 1972, № 5, 34 — 42.
К ъ н е в, Т. Външната търговия на Гърция и участието на България в нея. — Известия и стопански архив на Министерството на търговията, промишлеността и труда, 1930, № 7 — 8, 273 — 293.
Л у к а ч, Д. Интензивиране немачког продора према југоистоку Европе после светске економске кризе. — В: Светска економска криза. . ., 46 — 73.
М. П. Търговията ни с Турция при режима на турско-българския търговски договор. — Сп. на Дружеството на митническите чиновници, 1929, № 4, 209 — 222.
М а н ч е в, А. Нашият износ на млечни произведения. — Известия на Бургаската търговско-индустриална камара, № 20, 28 май 1938, 1 — 3.
М а н ч е в, Кр. България и дипломатическата активност на Балканите в края на 1933 и началото на 1934 г. — Studia balkanica, 6, 1972.
М а н ч е в, Кр., Вал. Б и с т р и ц к и. България и нейните съседи. С., 1978.
М и л л е р, А. Ф. Новейшая история Турции. М., 1968.
М и л л е р, А. Ф. Очерки новейшей истории Турции. М. — Л., 1948.
М и р к о в и ч, Р. Осиовни проблеми на българската износно-търговска политика. С., 1943.
М и х о в а, Хр. Международные отношения в периоде 1933 — 1934 и дипломатическая подготовка Балканского пакта. — Studia balkanica, 11, 1977, 32 — 93.
М и ч е в а, Здр. Балканският пакт и българо-югославските отношения (1933 — 1934 г.). — Исторически преглед, 1981, № 4.
М и ч е в а, Здр. Българо-югославски споразумения (1929 — 1930). — Studia balkanica, 6, 1972.
Н е д е л ч е в, К. Външната търговия на България (1920 — 1936). С., 1937.
Н о в и ч е в, А. Д. Турция. Краткая история. М., 1961.
О б р е ш к о в, Д. Пазарите на българското народно стопанство преди 25 години и сега. — Архив за стопанска и социална политика, 1936, № 2, 119 — 132.
П е е в, Хр. Българо-югославски стопански отношения. — Известия на Бургаската търговско-индустриална камара, № 23, 15 септ. 1934, 4 — 5.
П е е в, Хр. Гръцката външна търговия и България. — Сп. БИД, 1932, № 4, 320 — 328.
П е е в, Хр. Стопанските българо-гръцки отношения. Гръцката външна търговия в България. — Стопанска мисъл, 1933, № 1, 118 — 127 (публикувана и в Стопански вести, 1933, № 17, 225 — 233).
П е е в, Хр. Стопанските отношения на България с останалите дунавски държави. С., 1933.
П е е в, Хр. Търговията на България със съседните ѝ страни. С., 1936.
П и п е р о в, Ив. Клиринговите спогодби на България с чужбина. — Сп. БИД, 1937, № 2, 113 — 121.
П и п е р о в, Ив. Търговската политика на балканските държави с оглед на девизните ограничения. — Икономическа борба, 1934, № 1, 5 — 9.
П о п о в, Н. Участието на България в XV международен панаир в Солун. — Експортен преглед, 1940, № 20, 1 — 4.
Р а в а ш, Г. Из истории румынской нефти. М., 1958.
Р а д у л о в и ч, Й. Стопанско сближение между България и Югославия. — Сп. БИД, 1940, № 5, 294 — 299.

Р а з у м о в а, Р. Экономика Югославии в 1938 — 1939. — Мировое хозяйство и мировая политика, 1939, № 6.
Р о з а л и е в, Ю. И. Особеиности развития капитализма в Турции. М., 1962.
С а в о в, С. Българо-гръцката стопанска конференция в Солун. — Стопански вести, 1938, № 18 — 19, 1631 — 1635.
С а р ъ и л и е в, Г. За стопанско сближение с Югославия. — Стопански вести, 1935, № 12, 125 — 128.
С в р а к о в, Г. К. Стопанството на балканските държави и тяхната взаимна търговия. Варна, 1934.
С в р а к о в, Г. К. Търговията ни с Румъния. — Сп. БИД, 1932, № 7, 481 — 493.
С в р а к о в, Г. К. Търговска политика. Ч. 3. История на търговската политика. Варна, 1933.
С м и р н о в, В. П. Турция. Экономика и внешняя торговля. М., 1956.
С п а с и ч е в, Ст. Опитите за стопански съглашения в Дунавска Европа и мястото на България при тях. — Списание на Дружеството на завършилите ВТУ — Варна, 1936, № 2, 121 — 137.
С п а с и ч е в, Ст. Стопанските връзки на България с държавите от Дунавския басейн. — Трудове на Статистическия институт за стопански проучвания при СДУ, 1936, № 4, 79 — 141.
С т е ф а н о в, Г. Международни отношения и външна политика на България (1879 — 1970). С., 1977.
С т е ф а н о в, Ив. Външната търговия на България след войните. — Трудове на Статистическия институт за стопански проучвания при СДУ, 1938, № 1 — 2, 1 — 117.
С т о я н о в, К. Хр. Външната търговия на България и търговскодоговорната ѝ политика след войната. С., 1936.
С т о я н о в, К. Хр. Принос към изучаване историята на нашата търговска политика с Турция от Освобождението до днес. — Годишник на ВТУ — Варна, 7, 1935, 1 — 120.
С т о я н о в, К. Хр. Търговията ни с Турция при режима на търговския договор от 1930 г. и последвалите го търговски спогодби от 1933 и 1935 г. — Сп. БИД, 1935, № 7, 404 — 417.
Т и м о в, С. Экономика Восточной Европы. Т. 1. М., 1931.
Т о т е в, Ат. Сравнително изучаване на българското и югославското народно стопанство. С., 1940.
Т о ш е в, Д. Трайни насоки във външната търговия на България. — Архив за стопанска и социална политика, 1936, № 1, 93 — 131.
Ф р е й, Л. И. Валютные ограничения и клиринги. М., 1940.
Х и т и л о в, И. Взаимната търговия между България и Гърция. — Известия и стопански архив на Министерството на търговията, промишлеността и труда, 1933, № 13/14, 337 — 431.
Х н т и л о в, И. Международните споразумения по тютюните. — Известия и стопански архив на Министерството на търговията, промишлеността и труда, 1933, № 19/20, 783 — 803.
Ч а к а л о в, Ас. Стопанската политика на България през 1935 г. — Сп. БИД, 1936, № 1, 33 — 47.
Ч а к а л о в, Ас. Стопанската политика на България през 1934 г. — Сп. БИД, 1935, № 1, 33 — 40.
Ш а м с у т д и н о в, А. Новейшая история Турции. М., 1968.
Ш и ш м а н о в, Хр. Износът на добитък от България. — Известия и стопан-

ски архив на Министерството на търговията, промишлеността и труда, 1931, № 21 — 22, 811 — 825.
Шишманов, Хр. Конференция на земеделските страни в София. — Сп. БИД, 1931, № 10, 641 — 648.
Шишманов, Хр. Стопански блок на дунавските държави. — Сп. БИД, 1932, № 3, 158 — 173.
Языкова, А. Румыния накануне Второй мировой войны, 1934 — 1939. М., 1963.
Янков, Л. Гръцкото земеделско стопанство и неговите експортни възможности. — Сп. БИД, 1939 — 1940, № 8, 515 — 522.
Янков, Л. Областното стопанско сътрудничество. — Сп. БИД, 1939, № 7, 436 — 452.

Avramovski, Z. Balkanske zemlje i Velike sile 1935 — 1937. Beograd, 1968.
Böttner, H. England greift nach Südosteuropa. Wien — Leipzig, 1939.
Bulutoğlu, K. 100 Soruda Türkiye de yabanci sermaye. Istanbul.
Constantinescu, N. N., V. Axenciuc. Capitalismul monopolist în România. Bucureşti, 1962.
Constantinescu, N. N. Die Industrialisierung Rumäniens. Bucarest, 1967.
Die Türkei. Raum und Mensch, Kultur und Wirtschaft in Gegenwart und Vergangenheit. Tübingen u. Basel, 1977.
Fishta, L., V. Toçi. Mbi gjendjen ekonomico-shoqërore të shqipërisë feodalo-borgjese (1925 — 1939). — Probleme economike, 1977, No 3, 77 — 101.
Geshkoff, T. Balkan Union. A Road to Peace in Southeastern Europe. New York, 1940.
Jovanelli, M. Industria românească 1934 — 1939. Bucureşti, 1975.
Jura, E., V. Mleşniţa, B. Alexandru. Aspekte ale agriculturii României între cele doua razboaie mondiale. — B: Studii de istorie a economiei si gîndirii economice Românesti. Cluj — Napoca, 1979.
Kouzmanova, Ant. La Romanie et la Formation de L'Entente balkanique. — Studia balkanica, 11, 1977.
La Grèce et la crise mondiale. Athènes, 1933.
La Yugoslavie Economique. Beograd, 1935.
Lampe, J., M. Jackson. Balkan Economic History, 1550 — 1950. Bloomington, 1981.
Lukač, D. Treči Rajh i zemlje Jugoistočne Evrope. T. 1 — 2. Beograd, 1982.
Marcu, N., I. Puia, A. Cherciu, V. Bozga, R. Vasile. Istorie economica. Bucureşti, 1979.
Mirkovic, M. Ekonomska historija Jugoslaviye. Zagreb, 1958.
Mirkovic, M. Ekonomska struktura Jugoslaviye 1918 — 1941. Zagreb, 1950.
Misja, Vl. Gjendja dhe karakteristikat e industrise se paraclirimit. — Referate e kumtesa (Tirane), 1965, No 1, 41 — 82.
Progresul economic în România 1877 — 1977. Bucureşti, 1977.
Romanow-Bobinska, Kl. Economic relations of South-Eastern Europe between the two World Wars. — Acta Poloniae Historica (Warszawa), 1980, № 41, 147 — 169.
Ronart, St. Griechenland von heute. Amsterdam, 1935.

Schumann, W. Griff nach Südosteuropa. — B: Neue Dokumente. Berlin, 1937.
The Economic History of Eastern Europe 1919 — 1975. T. 1. Oxford, 1985.
Tuţu, D. Les Rapports politico-économiques entre la Roumanie et les pays de Sud-Est Européen dans la periode de la crise économique mondiale. — B: Светска економска криза. . ., 179 — 196.
Tuţu, D. România în contextul relaţilor comerciale ale Sud-Estului European în perioada interbelică. — Revista româna de studii internationale (Bucureşti), 1973, No 4.
Vassiliev, St. L'Allemagne et le commerce exterieure des Etats balkaniques. Paris, 1939.
Velikov, S. Bulgarian-Türkisch Economic Relations and Contacts (1918 — 1934). — Etudes balkaniques, 1977, No 1, 63 — 92.
Vintila, J. Le commerce exterieur de la Romanie (1919 — 1939). Bucarest, 1943.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ БОЛГАРИИ С БАЛКАНСКИМИ СТРАНАМИ В ПЕРИОД МЕЖДУ ДВУМЯ МИРОВЫМИ ВОЙНАМИ (1919 — 1941)

Резюме

Экономические отношения Болгарии с балканскими странами в период между двумя мировыми войнами исследуются в монографии в их целости — товарообмен, транспорт и связь, совместные хозяйственно-политические инициативы. Сделана попытка выявить факторы, обуславливающие место и роль Болгарии в экономическом сотрудничестве на Балканах.

Изучение возможностей и форм этого сотрудничества имеет значение для более полного и точного освещения сложной политической обстановки в Балканском регионе в этот важный и насыщенный событиями период истории Европы. Это является важным условием и для дальнейшего выяснения причин и последствий хозяйственно-политической экспансии фашистской Германии на Балканах. Актуальность исследования определяется необходимостью изучить и добросовестно осветить политические и экономические отношения между балканскими странами с тем, чтобы изжить предубеждения прошлого и создать атмосферу для откровенного и конструктивного обсуждения вопросов, связанных с сегодняшним многосторонним сотрудничеством.

В работе делается акцент на торговле Болгарии с соседними государствами как основной форме ее экономических взаимоотношений с ними. Особое внимание уделяется торговой договорной политике как наименее исследованной до сих пор стороне вопроса. Намечаются этапы развития товарообмена и изменения, наступившие в его объеме и структуре. Прослеживаются конкретные усилия ведомств, руководивших болгарской внешней торговлей, активизировать торговый обмен с балканскими странами.

Активная внешнеторговая политика Болгарии в отношении ее соседей являлась частью общей внешней политики болгарской буржуазии, направленной на преодоление политической изоляции страны. Но усилия добиться более благоприятного урегулирования торговых договорных отношений с другими балканскими государствами нередко наталкивались на предъявляемые ими политические условия. Регулярные торговые договоры Болгарии удалось заключить только с Турцией в 1930 г. и с Югославией в 1934 г. Отношения с Албанией регулировались временными торговыми соглашениями от 1922 и 1927 гг. Вопрос о подписании регулярного торгового договора с Грецией и Румынией остался нерешенным в рассматриваемый период, причем двусторонний товарообмен с ними регулировался только заключенными клиринговыми соглашениями.

Результаты приложенных с болгарской стороны усилий в направлении активизации торговых связей с соседними государствами были неудовлетворительными. В развитии этих связей можно разграничить два этапа. Первый охватывает 20-е годы и совпадает с послевоенным экономическим кризисом и периодом стабилизации 1924 — 1929 гг. Второй этап включает 30-е годы, для которых определяющими были большой экономический кризис 1929 — 1933 гг. и экономический подъем во вторую половину десятилетия.

В 20-е годы товарообмен Болгарии с балканскими странами вырос в несколько раз по сравнению со среднегодовым товарообменом в первом десятилетии XX в. Притом большим было увеличение в области болгарского экспорта. Во внешнеторговом обороте Болгарии доля балканских государств, вместе взятых, колебалась от 22,6 % (в 1922 г.) до 12,0 % (в 1928 г.), ставя их в число важных торговых партнеров страны. В разное время периода 1924 — 1929 гг. по общей сумме оборота они занимали второе или третье место в болгарской внешней торговле.

В 30-е годы товарообмен Болгарии с этими странами сильно и устойчиво сократился. Особенно резким было это сокращение в период 1930 — 1934 гг., когда торговый оборот снизился почти в четыре раза по сравнению с 1929 г. Доля балканских стран в нем в эти годы уменьшилась в среднем до 5 % и уже в 1932 г. они отошли на шестое место в общем внешнеторговом обмене Болгарии и на девятое — в ее экспорте.

Ожидания, что после пережитого кризиса товарообмен с соседними государствами оживится, не оправдались. Лишь

после 1936 г. стоимость внешнеторгового обмена с этими странами слегка повысилась. Но до конца рассматриваемого периода она оставалась в 2,5 — 5 раз меньшей, чем в период 1924 — 1929 гг. Оживление, характерное для болгарской внешней торговли во второй половине 30-х годов, не коснулось торговли Болгарии с ее соседями. Поэтому их доля в ней (она колебалась между 3,2 % в 1936 — 1937 и 4,5 % в 1940 гг.) оставалась в несколько раз меньшей, чем в 20-е годы.

Особенно неблагоприятным было развитие болгарского экспорта в балканские страны. Он оставался крайне ограниченным в третьем десятилетии текущего века и, несмотря на незначительный рост в конце рассматриваемого периода, характеризировался отсутствием перспективы. В 30-е годы греческий и турецкий рынки были потеряны как важнейшие на Балканах для ряда важных экспортных товаров.

Неудовлетворительное развитие торговых отношений между Болгарией и ее соседями в 30-е годы объяснялось несколькими причинами. Бесспорно, их экономическая отсталость ограничивала возможности активной взаимной торговли. Сама структура болгарского участия в товарообмене на Балканах ставила Болгарию в менее выгодное положение по отношению к ее партнерам. Она получала от них сравнительно большое количество важных для народного хозяйства товаров, каковыми являлись нефтепродукты, химические изделия, лесоматериал и др. Даже ввозимые из Греции и Турции специфические артикулы, такие, как свежие и сушеные фрукты, рыба и икра, маслины и оливковое масло, хотя и не будучи продуктами первой необходимости, занимали небольшое, но постоянное место на болгарском рынке.

Совсем иным было положение Болгарии как экспортера на балканские рынки. В структуре ее экспорта преобладали товары, которые, независимо от их качества и вывозимого количества, могли быть сравнительно легко поставлены и любой другой страной, нередко также балканской, или же заменены собственным производством. В результате Болгария как поставщик балканских стран оказалась на последнем месте в торговле на Балканах в 30-е годы, тогда как в качестве импортера товаров из этих стран она занимала второе место.

Торговые отношения Болгарии с ее соседями в третьем десятилетии века дополнительно осложнялись изменениями в организации международной торговли. Новые торгово-политические средства и переход к клиринговым соглашениям

создавали ряд трудностей. Эти соглашения, а также частные компенсации, предоставляли известные возможности развития товарообмена при наличии объективных условий уравнивания импорта и экспорта. В обратном случае они понижали уровень обмена. Клиринговые соглашения, подписанные между Болгарией и балканскими странами, в некоторых случаях содействовали известному росту товарообмена, но они не могли компенсировать отрицательное воздействие валютных ограничений.

Неудовлетворительное развитие торгового обмена между Болгарией и ее соседями являлось в значительной степени результатом и политических причин. В рассматриваемый период между ней и другими балканскими государствами существовал ряд спорных вопросов территориального и финансового характера, проблемы национальных меньшинств. Пытаясь оказать давление на болгарскую сторону с целью их решения, правительства этих стран нередко прибегали к экономическим средствам, отказывая ей в ряде уступок и льгот таможенного и торгового характера. Таким образом Болгария оказывалась на балканских рынках в менее благоприятных условиях по сравнению с остальными партнерами, чем пользовались конкурирующие с ней соседние государства. Если потеря турецкого рынка явилась результатом главным образом наступивших изменений в экономике Турции, то с греческого рынка болгарские товары вытеснялись румынскими и югославскими и, в меньшей степени, турецкими. Поставки на греческий рынок ряда товаров, которые в предшествующие периоды были почти монополией болгарских торговцев, в 30-е годы свелись к незначительным количествам.

Особенно важной причиной ограниченного товароомбена между Болгарией и остальными балканскими странами была торговая экспансия Германии на Балканах. Умело пользуясь клиринговой системой, а также экономической и политической конъюнктурой, она за сравнительно короткое время заняла первое место во внешней торговле стран Юго-Восточной Европы. В 30-е годы Германия стала их главным торговым партнером, поглотив от 1/3 до 1/2 их экспорта. Это потребовало некоторых структурных изменений экономики балканских стран, в конечном итоге еще больше усиливших их экономическую зависимость от нее. Новая географическая направленность их внешней торговли привела к еще большему ослаблению торговых связей между ними. В частности, что касается

Болгарии, это способствовало дальнейшему отрыву ее экспорта от его естественных рынков в соседних государствах.

В известной мере здесь оказала влияние и неспособность правящих кругов найти наиболее эффективные формы руководства хозяйственной жизнью в условиях обострения экономических и политических противоречий болгарского капитализма. Кроме все более тесной связи экономики с фашистской Германией, для торговой политики болгарской буржуазии были характерны импровизированные, разрозненные и часто запоздалые мероприятия. Отсутствовала централизация руководства экспортом, и весьма частая несогласованность между разными ведомствами препятствовала более рациональному использованию скромных возможностей расширения товарообмена с соседними странами.

Наряду с усилиями урегулировать двусторонние торговые отношения со своими соседями, Болгария пыталась выйти из политической изоляции, участвуя в разных общебалканских и общеевропейских экономических инициативах. Она направляла специальные делегации или наблюдателей на международные экономические конференции, организованные в 20-х годах под эгидой Лиги Наций. Она включалась и в работу Аграрного блока, чья экономическая программа была составлена на учредительной конференции в Варшаве в августе 1930 г. и дополнена на последующих международных конференциях, состоявшихся в 1930—1932 гг. в Женеве, Софии и Лозанне. Главной задачей этой программы было утверждение преференциальной системы, которой надлежало обеспечить таможенные скидки на зерно для стран блока рынков промышленной Европы. На аграрных конференциях ставились на обсуждение также вопросы об общей продаже продуктов питания, о заключении ветеринарных конвенций и пр. Эти конференции не дали конкретных практических результатов и не разрешили противоречия между странами — членами Аграрного блока. Это в большой мере было предопределено его характером механического объединения государств с разной политической ориентацией и неодинаковым экономическим потенциалом. Кроме того, в условиях усиливающегося аграрного протекционизма, индустриальные государства не были склонны пойти на желаемые уступки и льготы.

Неуспех международных акций по оказанию содействия аграрным странам, а также откровенное стремление великих держав воспользоваться их экономическими затруднениями

для достижения своих политических целей сделали вновь актуальным старый лозунг „Балканы — балканским народам". Политическая атмосфера в Европе и развитие буржуазного пацифизма наряду с экономическими трудностями, вызванными кризисом 1929—1933 гг., явились подходящей основой для выдвижения идеи балканского взаимопонимания. Были организованы серия конференций государств региона, встречи представителей культурных и деловых кругов, всеобщие выставки и спортивные игры. Болгария активно участвовала в работе первых трех балканских конференций, состоявшихся в 1930—1932 гг. в Афинах, Константинополе и Бухаресте, а на четвертую конференцию в Салониках в 1933 г. отправила своего наблюдателя. В работе конференций и соответственных комиссий большое место было отведено экономическим отношениям. Особая комиссия обсудила возможности создания балканского таможенного объединения, развития кредитных институтов и учреждения общебалканского банка и межбалканской торговой палаты, производства и сбыта табака и зерна, разработки единой экономической политики и пр. Обсуждались также проекты почтового объединения, развития железнодорожного, морского и воздушного транспорта, унификации законодательства, развития туризма и т. п.

Довольно скоро балканские конференции вскрыли глубокие противоречия между участниками, вытекающие из разных мотивов, которыми они руководствовались, воспринимая идею балканского объединения. Еще на Второй балканской конференции (1930 г.) вспыхнул острый спор между Турцией и Грецией, с одной стороны, и Болгарией, с другой, по вопросу об общих мерах защиты табаководства. Серьезные противоречия выступили и при обсуждении затруднений в сбыте зерна между странами-производителями — Румынией, Югославией и Болгарией, с одной стороны, и Грецией и Албанией, с другой. Острая дискуссия по вопросу о национальных меньшинствах между представителями Болгарии, Албании и Югославии чуть не привела к срыву конференции. После того, как на Третьей конференции (1932 г.) был принят, вопреки несогласию Болгарии, проект Балканского гарантийного пакта, провал балканских конференций стал очевидным.

После четырехлетней деятельности они завершились весьма скромными результатами. В качестве общего форума всех балканских государств конференции создали условия для более тесных контактов между ними, для выяснения позиций

по основным вопросам. и облегчили заключение в 30-х годах некоторых двусторонних соглашений. Не было достигнуто успехов в развитии взаимной торговли, чье значение снизилось для всех балканских стран. Не привели к практическим результатам и усилия улучшить систему связи на Балканах путем строительства на Дунае моста, соединяющего Болгарию и Румынию, и в качестве его естественного продолжения — струмской дороги София — Салоники — Афины. Многочисленные проекты, резолюции, конвенции, обсуждавшиеся и принятые на конференции, не приблизили балканские государства к политическому и экономическому объединению. При отсутствии демократической основы движения за взаимопонимание на Балканах противоречия между ними оказались неразрешимыми. После подписания Балканского пакта в 1934 г. Болгария оказалась не только в политической, но и в экономической изоляции. Она осталась в стороне почти от всех попыток экономического, транспортного и таможенного сотрудничества, предпринимавшихся в рамках Малого и Балканского соглашений.

DIE ÖKONOMISCHEN BEZIEHUNGEN BULGARIENS MIT DEN BALKANLÄNDERN IM ZEITRAUM ZWISCHEN DEN BEIDEN WELTKRIEGEN (1919 — 1941)

(Zusammenfassung)

Die ökonomischen Beziehungen Bulgariens mit den Balkanländern im Zeitraum zwischen den beiden Weltkriegen sind in der Monographie gründlich erforscht. Fragen des Warenaustausches, des Transports und des Post- und Fernmeldewesens, der gemeinsamen wirtschaftlichen und politischen Initiativen werden darin erörtert. Man unternimmt den Versuch, die Faktoren aufzudecken, die die Rolle und den Platz Bulgariens in der ökonomischen Zusammenarbeit der Balkanländer bedingen.

Das Studium der Möglichkeiten und der Formen dieser Zusammenarbeit trägt zur vollständigeren und genaueren Analyse der komplizierten politischen Lage in der Balkanregion während dieser wichtigen und an Ereignissen reichen geschichtlichen Periode Europas bei. Das ist eine wichtige Voraussetzung auch für die weitere Klärung der Ursachen und Folgen der politischen und wirtschaftlichen Expansion des faschistischen Deutschland auf dem Balkan. Die Aktualität der Untersuchung wird durch die Notwendigkeit bedingt, die politischen und ökonomischen Beziehungen zwischen den Balkanländern zu erforschen und gewissenhaft zu erhellen, um die Vorurteile der Vergangenheit zu überwinden und eine Atmosphäre für die offene und konstruktive Behandlung der Fragen zu schaffen, die mit der vielseitigen Zusammenarbeit heutzutage verbunden sind.

Es wird besonders auf den Handel Bulgariens mit den Nachbarländern als wichtigste Form seiner ökonomischen Beziehungen akzentiert, wobei das Hauptaugenmerk der Politik der Handelsverträge gilt, die bisher der am wenigsten erforschte Aspekt des Problems darstellt. In der Arbeit sind die Etappen der Entwicklung des Warenaustausches sowie die in seinem Volumen und in seiner Struktur eingetretenen Veränderungen umrissen. Man analysiert die konkreten Schritte der den bulgarischen Außenhandel leiten-

den Behörden zur Aktivierung des Handelsverkehrs mit den Balkanländern.

Die aktive Außenhandelspolitik Bulgariens gegenüber ihren Nachbarn war ein Bestandteil der gesamten Außenpolitik der bulgarischen Bourgeoisie, die auf die Überwindung der politischen Isolation des Landes gerichtet war. Aber die Anstrengungen zu einer günstigeren Regelung der die Handelsverträge betreffenden Beziehungen mit den anderen Balkanländern kreuzten sich sehr oft mit den von ihnen erhobenen politischen Ansprüchen. Bulgarien konnte reguläre Handelsverträge nur mit der Türkei 1930 und mit Jugoslawien 1934 abschließen. Die Beziehungen mit Albanien wurden durch zeitweilige Handelsabkommen von den Jahren 1922 und 1927 geregelt. Die Frage der Unterzeichnung von regulären Handelsverträgen mit Griechenland und Rumänien blieb im behandelten Zeitraum ungelöst. Der bilaterale Warenaustausch mit ihnen wurde nur mit Hilfe der abgeschlossenen Clearingabkommen verwirklicht.

Die Ergebnisse der von der bulgarischen Seite unternommenen Anstrengungen zur Aktivierung der Handelsbeziehungen mit den Nachbarländern waren nicht zufriedenstellend. In der Entwicklung dieser Beziehungen zeichnen sich zwei Etappen ab: Die erste umfaßt die 20er Jahre und fällt mit der Wirtschaftskrise der Nachkriegszeit und mit den Jahren der Stabilisierung von 1924 bis 1929 zeitlich zusammen. Die zweite Etappe betrifft die 30er Jahre, die durch die große Wirtschaftskrise von 1929 bis 1933 und durch die wirtschaftliche Belebung in der zweiten Hälfte des Jahrzehnts gekennzeichnet waren.

In den 20er Jahren stieg der Warenaustausch Bulgariens mit den Balkanländern im Vergleich zum jahresdurchschnittlichen Warenaustausch für das erste Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts um ein Vielfaches an. Der Anstieg war auf dem Gebiet des bulgarischen Exports viel bedeutender. Der Anteil aller Balkanländer am Außenhandelsumsatz Bulgariens zusammengenommen variierte von 22,6 Prozent im Jahre 1922 bis 12,0 Prozent im Jahre 1928. Sie gehörten zu den wichtigsten Handelspartnern des Landes. In den verschiedenen Jahren von 1924 bis 1929 belegten sie je nach der gesamten Umsatzsumme den zweiten bzw. den dritten Platz im bulgarischen Außenhandel.

In den 30er Jahren ging der Warenaustausch Bulgariens mit diesen Ländern beträchtlich und andauernd zurück. Diese Tendenz machte sich in den Jahren 1930 bis 1934 besonders bemerkbar, als der Handelsumsatz im Vergleich zu 1929 fast auf ein Veirtel

sank. Der Anteil der Balkanländer in denselben Jahren sank im Durchschnitt auf 5 Prozent. Schon 1932 belegten sie den sechsten Platz im gesamten Außenhandelsumsatz Bulgariens und kaum den neunten Platz in seinem Export.

Die Hoffnungen auf einen Ausbau des Warenaustausches mit den Nachbarländern nach der Überwindung der Krise haben sich nicht gerechtfertigt. Erst nach 1936 machte sich in der Summe des Außenhandelsumsatzes mit diesen Ländern ein leichter Anstieg bemerkbar. Trotzdem blieb sie bis zum Ende der behandelten Periode 2,5 bis 5 Mal niedriger als die in der Periode von 1924 bis 1929. Die Belebung, die für den bulgarischen Außenhandel während der zweiten Hälfte der 30er Jahre charakteristisch war, umfaßte nicht den Handel Bulgariens mit seinen Nachbarn. Deswegen blieb ihr Anteil um ein Vielfaches niedriger als dieser in den zwanziger Jahren. Er variierte von 3,2 Prozent in den Jahren 1936 — 1937 bis 4,5 Prozent im Jahre 1940.

Besonders ungünstig war die Entwicklung des bulgarischen Exports für die Balkanländer. Er war sehr beschränkt während des dritten Jahrzehnts des Jahrhunderts. Trotz des leichten Anstiegs gegen Ende der behandelten Periode war er durch Perspektivlosigkeit gekennzeichnet. Griechenland und die Türkei wurden in den 30er Jahren als wichtigste Balkanmärkte für eine Reihe von Exportwaren verloren.

Die unbefriedigende Entwicklung der Handelsbeziehungen zwischen Bulgarien und seinen Nachbarn in den 30er Jahren ist auf mehrere Ursachen zurückzuführen: Zweifelsohne schränkte ihre ökonomische Rückständigkeit die Möglichkeiten für einen aktiveren gegenseitingen Handel ein. Auch wegen der Struktur der bulgarischen Teilnahme am Warenaustausch der Balkanländer bezog Bulgarien ungünstigere Positionen im Vergleich zu seinen Partnern. Es importierte aus diesen Ländern relativ größere Mengen von für die Volkswirtschaft wichtigen Waren. Dazu gehörten Erdölprodukte, chemische Erzeugnisse, Holzmaterial und andere. Sogar einige aus Griechenland und aus der Türkei importiete Produkte wie Früchte oder Trockenobst, Fische und Rogen, Oliven und Olivenöl, die keine Grundnahrungsmittel waren, waren, wenn auch in geringer Menge, stets auf dem bulgarischen Markt zu finden.

Der Export Bulgariens für die Balkanländer sah jedoch anders aus. In seiner Struktur dominierten solche Waren, die unabhängig von ihrer Qualität und dem Volumen der ausgeführten Mengen relativ leicht auch aus einem anderen Land, oft sogar aus einem Balkanland, geliefert werden konnten. Oft konnten sie auch durch

einheimische Produktion ersetzt werden. Aus diesem Grunde blieb Bulgarien als Exporteur auf dem letzten Platz im Handel der Balkanländer in den 30er Jahren, während es als Importeur von Waren aus diesen Ländern den zweiten Platz einnahm.

Infolge der Veränderungen in der Organisation des internationalen Handels traten während der 30er Jahre des Jahrhunderts zusätzliche Komplikationen in den Beziehungen zwischen Bulgarien und seinen Nachbarn auf. Die neuen handelspolitischen Mittel und der Übergang zu den Clearingabkommen schufen eine Reihe von Schwierigkeiten. Diese Abkommen wie auch die Privatkompensationen boten gewisse Möglichkeiten zur Entwicklung des Warenaustausches in einer Zeit, wo es objektive Bedingungen für einen Ausgleich des Imports und Exports gab. Ansonsten führten sie zur Senkung des Niveaus des Austausches. Die Clearingabkommen zwischen Bulgarien und den Balkanländern ermöglichten in manchen Fällen den Anstieg des Warenaustausches, sie konnten aber den negativen Einfluß der Devisenbeschränkungen nicht beseitigen.

Die unbefriedigende Entwicklung der Handelskontakte Bulgariens mit seinen Nachbarn war in großem Maße auch das Ergebnis politischer Ursachen. In der behandelten Periode gab es zwischen Bulgarien und den anderen Balkanländern eine Reihe von Streitfragen, die territoriale Ansprüche und Probleme der Nationalminderheiten betrafen oder finanziellen Charakters waren. Nicht selten verwendeten die Regierungen dieser Länder ökonomische Mittel, um die bulgarische Seite bei der Lösung dieser Fragen unter Druck zu setzen. Dabei verweigerten sie Bulgarien eine Reihe von Zoll- und Handelskonzessionen. Auf diese Weise wurde Bulgarien auf den Balkanmärkten unter ungünstigere Bedingungen im Vergleich zu den benachbarten Konkurrenzländern gestellt. So wurden die bulgarischen Erzeugnisse auf dem griechischen Markt durch Importwaren aus Rumänien und Jugoslawien und in geringerem Maße auch durch türkische Produkte verdrängt. Die Belieferung des griechischen Marktes mit einer Reihe von Waren, die in den früheren Jahren fast ein Monopol der bulgarischen Kaufleute waren, wurde in den 30er Jahren auf unbedeutende Mengen beschränkt.

Besonders wichtig für den beschränkten Warenaustausch zwischen Bulgarien und den anderen Balkanländern war die Handelsexpansion Deutschlands auf dem Balkan. Es nutzte geschickt das Clearingsystem und die ökonomische und politische Konjunktur und belegte in relativ kurzer Zeit den ersten Platz im Außenhandel der Länder Südosteuropas. Während der dreißiger Jahre war Deutschland ihr wichtigster Handelspartner. Es übernahm 1/3 bis

1/2 ihres Exports. Das erforderte einige strukturelle Veränderungen in der Wirtschaft der Balkanländer, die letzten Endes ihre ökonomische Abhängigkeit Deutschland gegenüber noch mehr verstärkten. Infolge der neuen geografischen Orientierung des Handels der Balkanländer lockerten sich ihre Handelsbeziehungen noch mehr. Für den bulgarischen Export bedeutete das ein weiterer Rücktritt von seinen natürlichen Märkten in den Nachbarländern.

Dieser Prozeß wurde aber auch durch die regierenden Kreise ermöglicht, die sich als unfähig erwiesen, die effektivsten Formen der Leitung des Wirschaftslebens unter den Bedingungen der verschärften ökonomischen und politischen Widersprüche innerhalb des bulgarischen Kapitalismus zu finden. Für die Handelspolitik der bulgarischen Bourgeoisie waren nicht nur die zunehmende Bindung der Wirtschaft an das faschistische Deutschland, sondern auch die improvisierten, inkonsequenten und oft verspäteten Maßnahmen charakteristisch. Die Leitung des Exports war nicht zentralisiert, die Tätigkeit der einzelnen Behörden wurde nur selten koordiniert. Das verhinderte die sinnvolle Nutzung der bescheidenen Möglichkeiten, den Wirtschaftsaustausch mit den Nachbarländern auszubauen.

Neben den Anstrengungen zur Regelung der bilateralen Handelsbeziehungen mit seinen Nachbarn versuchte Bulgarien, durch die Teilnahme an verschiedenen gemeinsamen wirtschaftlichen Initiativen der Länder auf dem Balkan und in Europa, aus der politischen Isolation herauszukommen. Bulgarische Delegationen bzw. Beobachter beteiligten sich aktiv an den internationalen Wirtschaftskonferenzen, die in den zwanziger Jahren unter der Schirmherrschaft des Völkerbundes organisiert wurden. Bulgarien wirkte auch im Agrarblock mit, dessen Wirtschaftsprogramm auf der Gründungskonferenz in Warschau im August 1930 erarbeitet und auf den darauf folgenden internationalen Konferenzen, die im Zeitraum 1930 bis 1932 in Genf, Sofia und Lausanne stattfanden, weiter präzisiert wurde. Das Hauptziel des Programms war die Durchsetzung eines Präferenzsystems, das Zollkonzessionen für Getreidewaren der Blockländer auf den Märkten des industriellen Europa sichern sollte. Auf der Tagesordnung der Agrarkonferenzen standen die Fragen des gemeinsamen Verkaufs der Getreidewaren, der Abschlüsse von veterinärmedizinischen Konventionen und andere. Diese Konferenzen endeten mit keinen praktischen Ergebnissen und beseitigten nicht die Widersprüche zwischen den Mitgliedländern des Agrarblocks. Das wurde in hohem Maße durch den Charakter des Blocks bedingt: er war eine mechanisch entstandene Vereinigung

von Staaten mit unterschiedlicher politischer Orientierung und ungleichmäßigem Wirtschaftspotential. Außerdem waren die Industriestaaten unter den Bedingungen des zunehmenden Agrarprotektionismus nicht dazu bereit, die von ihnen verlangten Zugeständnisse und Erleichterungen zu machen.

Der Mißerfolg der internationalen Aktivitäten zur Unterstützung der Agrarländer sowie die unbemäntelten Bestrebungen der Großmächte, ihre ökonomischen Schwierigkeiten auszunutzen, um politische Ziele zu erreichen, betonten wieder die Aktualität der alten Losung: "Der Balkan den Balkanvölkern". Die politische Atmosphäre in Europa und die Entwicklung des bürgerlichen Pazifismus stellten gemeinsam mit den ökonomischen Schwierigkeiten, die die Krise von 1929 bis 1933 verursachte, eine günstige Grundlage für die Entwicklung der Idee der Verständigung zwischen den Balkanvölkern dar. Eine Reihe von Konferenzen der Länder aus dieser Region, Treffen zwischen Vertretern der Kultur- und Geschäftskreise, gemeinsame Ausstellungen und Sportspiele fanden statt. Bulgarien beteiligte sich aktiv an der Arbeit der Balkankonferenzen, die zwischen 1930 und 1932 in Athen, Istanbul und Bukarest tagten. Zu der vierten Konferenz, die 1933 nach Tessaloniki einberufen wurde, schickte Bulgarien seine Beobachter. Während der Arbeit der Konferenzen und der entspechenden Kommissionen schenkte man den ökonomischen Beziehungen große Aufmerksamkeit. Eine spezielle Kommission besprach die Möglichkeiten für die Schaffung einer Balkanzollvereinigung, zur Entwicklung der Kreditinstitute und Gründung einer gemeinsamen Balkanbank und Balkanhandelskammer, Herstellung und Absatz von Tabak- und Getreidewaren, Herausarbeitung einer einheitlichen Wirtschaftspolitik und andere. Besprochen wurden auch Projekte zu einer Postvereinigung, zur Entwicklung des Eisenbahn-, See- und Luftverkehrs, zur Unifizierung der Gesetzgebung, zur Entwicklung des Tourismus u. a.

Die Balkankonferenzen zeigten sehr schnell die großen Widersprüche zwischen den Teilnehmerländern auf, die sich aus den verschiedenen Motiven ergaben, aus denen sie die Idee zur Vereinigung der Balkanländer begrüßten. Schon auf der zweiten Balkankonferenz 1930 entbrannte zwischen der Türkei und Griechenland einerseits und Bulgarien andererseits ein heftiger Streit um die gemeinsamen Maßnahmen zur Verteidigung der Tabakproduktion. Ernsthafte Widersprüche gab es auch während der Besprechung der Schwierigkeiten bei dem Getreidewarenabsatz zwischen den Getreidewarenherstellern Rumänien, Bulgarien und Jugoslawien

einerseits und Griechenland und Albanien andererseits. Die scharfen Auseinandersetzungen über Fragen der nationalen Minderheiten zwischen den Vertretern Bulgariens, Albaniens und Jugoslawiens hätten fast zur Unterbrechung der Konferenzen geführt. Nach der Aufnahme des Projekts für einen Balkanpakt ohne die Einwilligung Bulgariens auf der Dritten Balkankonferenz 1932 war das Scheitern der Balkankonferenzen offensichtlich.

Nach vierjähriger Tätigkeit waren die Ergebnisse sehr bescheiden. Als ein gemeinsames Forum aller Balkanländer schufen die Balkankonferenzen die Bedingungen für engere Kontakte zwischen ihnen, zur Klärung der Standpunkte über grundlegende Fragen und zum Abschluß einiger bilateraler Vereinbarungen in den dreißiger Jahren. In der Entwicklung des gegenseitigen Handels, der für alle Balkanländer an Bedeutung verlor, kam es zu keinem Erfolg. Zu keinen praktischen Ergebnissen führten auch die Anstrengungen zur Verbesserung des Transportsystems auf dem Balkan. Der Plan für den Bau einer Brücke über der Donau zwischen Bulgarien und Rumänien und als ihre natürliche Fortsetzung die Eisenbahnlinie von Sofia über Tessaloniki nach Athen wurde nicht verwirklicht. Die zahlreichen Projekte, Beschlüsse, Konventionen und andere, die auf der Konferenz besprochen und angenommen wurden, führten nicht zur politischen und wirtschaftlichen Vereinigung der Balkanländer. Bei der fehlenden demokratischen Grundlage der Bewegung zur Verständigung zwischen den Balkanländern erwiesen sich die Widersprüche zwischen ihnen als unüberwindbar. Nach der Unterzeichnung des Balkanpaktes 1934 geriet Bulgarien nicht nur in eine politische, sondern auch in eine ökonomische Isolation. Es blieb außerhalb fast aller Versuche zur Zusammenarbeit auf dem Gebiet der Wirtschaft, des Transports und des Zollwesens, die in den Rahmen der Kleinen und der Balkanentente unternommen wurden.

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор 5

Първа глава

ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ НА БАЛКАНСКИТЕ ДЪРЖАВИ В ПЕРИОДА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ. 12

1. Селско стопанство и промишленост. 12
2. Външна търговия и външнотърговска политика на балканските държави 34

Втора глава

ОПИТИ ЗА СТОПАНСКО СЪТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ БАЛКАНСКИТЕ ДЪРЖАВИ И УЧАСТИЕ НА БЪЛГАРИЯ В ТЯХ. 60

1. Международни стопански конференции и съпротива на балканските страни срещу аграрния протекционизъм 60
2. Балкански конференции — стопански задачи и резултати. 73
3. Регионални стопански споразумения и други форми на икономическо сътрудничество. 87

Трета глава

ТЪРГОВСКОДОГОВОРНИ ОТНОШЕНИЯ НА БЪЛГАРИЯ С БАЛКАНСКИТЕ ДЪРЖАВИ В ПЕРИОДА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ. 103

1. Търговскодоговорни отношения на България с Гърция. 103
2. Търговскодоговорни отношения на България с Турция. 125
3. Търговскодоговорни отношения на България с Румъния. 142
4. Търговскодоговорни отношения на България с Югославия 154
5. Търговскодоговорни отношения на България с Албания. 166

Четвърта глава

СТОКООБМЕН НА БЪЛГАРИЯ С БАЛКАНСКИТЕ СТРАНИ В ПЕРИОДА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ. . . . . .

1. Участие на балканските държави във външната търговия на България . . . . . .
2. Структура на българския внос от балканските страни. . . . . .
3. Структура на българския износ за балканските страни . . . . . .
4. Участие на България в междубалканската търговия . . . . . .

Заключение. . . . . .

Библиография. . . . . .

Резюме на руски език . . . . . .

Резюме на немски език . . . . . .

Вера Кацаркова

ИКОНОМИЧЕСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ НА БЪЛГАРИЯ С БАЛКАНСКИТЕ ДЪРЖАВИ В ПЕРИОДА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ (1919 — 1941)

Редактор Калина Тодорова
Художник Валери Александров
Технически редактор Зара Зидрова
Коректори Вера Георгиева, Мариана Видулова

Издателски индекс 11571

Код 28 $\frac{9531422431}{0616\text{-}14\text{-}89}$

Дадена за набор на 6.I.1989 г.
Подписана за печат на 1.VII.1989 г.
Излязла от печат на 21.VII.1989 г.
Формат 60/84/16 Тираж 1160
Печатни коли 17,63 Издателски коли 16,45 УИК 18,41
Цена 2,84 лв.

Печатница на Издателството на БАН
1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев" бл. 6
Поръчка № 4239

Цена 2,84 лв.